

***Begijnhoven
in Holland en Zeeland
gedurende
de middeleeuwen***

F. W. J. Koorn

BEGIJNHOVEN IN HOLLAND EN ZEELAND
GEDURENDE DE MIDDELEEUWEN

BEGIJNHOVEN IN HOLLAND EN ZEELAND GEDURENDE DE MIDDELEEUWEN

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor in de letteren
aan de Universiteit van Amsterdam,
op gezag van de Rector Magnificus dr. D.W. Bresters,
hoogleraar in de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen,
in het openbaar te verdedigen in de aula der Universiteit
(tijdelijk in de Lutherse Kerk, ingang Singel 411, hoek Spui)
op dinsdag 17 november 1981
des namiddags te 4 uur

door

FLORENCE WILHELMINA JOHANNA KOORN
geboren te Amsterdam

Van Gorcum - Assen 1981

Promotor: prof. dr. C. van de Kieft
Co-referent: prof. dr. J.L. van der Gouw

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF	VII
INLEIDING	1
HOOFDSTUK I	6
Het ontstaan van begijnhoven en hun geschiedenis tot 1317	
HOOFDSTUK II	16
De vervolging van de begijnen in 1317 en hun rehabilitatie	
HOOFDSTUK III	25
Nieuwe stichtingen en verdere geschiedenis	
HOOFDSTUK IV	37
Het begijnhof als instelling	
— de statuten	37
— het bestuur	39
— gemeenschappelijke voorzieningen	52
HOOFDSTUK V	60
De rechtstoestand van de huizen op het begijnhof	
HOOFDSTUK VI	78
De bewoonsters van het begijnhof	
— het leven als begijn	78
— de sociale herkomst van de bewoonsters	99
HOOFDSTUK VII	107
Het begijnhof en de stedelijke overheid	
HOOFDSTUK VIII	120
Het begijnhof in de kerkelijke structuur	
— begijnhof en bisschop	120
— kerkelijke autonomie	124
— begijnhof en kloosterorden	142

HOOFDSTUK IX	148
Twee bijzondere begijneninstellingen in Leiden	
— het Pieter Symonsz.-“begijnhof”	148
— Het St. Pancreas-“begijnhof”	151
HOOFDSTUK X	154
De topografie	
SAMENVATTING	186
SUMMARY	189
GEBRUIKTE AFKORTINGEN	193
NOTEN	194
BRONNEN EN LITERATUUR	229
— niet uitgegeven bronnen	229
— voornaamste uitgegeven bronnen	232
— voornaamste literatuur	235
LIJST VAN ILLUSTRATIES	238
INDICES	239
— index op persoonsnamen	239
— index op geografische namen	245

WOORD VOORAF

Mijn plan om uitvoerig archiefonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van de begijnhoven in Holland en Zeeland, werd dadelijk enthousiast gesteund door prof. dr. C. van de Kieft. Dank zij een subsidie van ZWO was ik in staat mij gedurende twee jaar geheel aan dit onderzoek te wijden. Als werkleider en promotor heeft professor Van de Kieft mijn onderzoek van begin tot eind op een zeer consciëntieuze wijze begeleid. Mijn leermeester in de paleografie en de archivistiek, prof. dr. J.L. van der Gouw, legde niet alleen de basis voor de ambachtelijke aspecten van het onderzoek, maar hij liet mij ook herhaaldelijk delen in zijn grote kennis van de Nederlandse geschiedenis. Dank wil ik ook betuigen aan prof.dr. C. Dekker en drs. C.L. Verkerk, die delen van het manuscript hebben gelezen en van kritisch commentaar hebben voorzien, en aan de vakgenoten, die mij hielpen met het oplossen van speciale problemen.

Als bezitter van het diploma van hoger archiefambtenaar ken ik de Archiefwet: archieven die in archiefbewaarplaatsen berusten zijn, behoudens enkele uitzonderingen, openbaar. Als voormalig chartermeester, verbonden aan het Rijksarchief in Overijssel, weet ik echter ook onder welke druk de medewerkers van archiefdiensten soms moeten werken om die openbaarheid ook te verwezenlijken. Daarom wil ik allen danken, die onafzienbare stapels archiefstukken voor mij aansjouwd, die in restauratie zijnde delen toch op mijn tafel wisten te toveren, die mij voorzagen van inlichtingen, koffie, thee, soep, kortom, die mij hielpen. Hulp ondervond ik ook van dr. P.J. van Kessel van het Nederlands Instituut te Rome, dank zij wie ik belangrijke stukken uit het Vaticaanse Archief in kopie kon raadplegen, en van dr. G.T. Moran, die mij heeft geholpen met het maken van de Engelse summary. Een speciaal woord van dank tenslotte voor mijn vriend Rudolf Dekker, die mijn aandeel in de huishoudelijke klussen overnam, als ik weer eens laat en vermoeid thuiskwam van een expeditie naar een ver archief.

Amsterdam, zomer 1981

INLEIDING

Vanaf het eind van de 12e eeuw zijn er hier en daar vrouwen, die een vroom en kuis leven leiden in de wereld, dus zonder in te treden in een klooster. Een speciale naam hebben ze aanvankelijk niet, maar rond 1200 gaan tijdgenoten hen begijnen noemen. Zelf nemen ze deze benaming in de loop van de 13e eeuw over. Deze beweging van vrome vrouwen heeft zich over een groot deel van West-Europa verbreid en in sommige steden een massale vorm aangenomen. Tijdgenoten werden door dit fenomeen dan ook gefascineerd, evenals de onderzoekers in later tijd. Lange tijd is gezocht naar een stichter van de begijnenbeweging. Thans zal vermoedelijk geen enkele historicus meer staande houden dat de heilige Begga deze beweging heeft gesticht en zelfs het idee van één enkele stichter is grotendeels verlaten. Hoewel nog lang niet alle facetten van het ontstaan van de begijnenbeweging zijn opgehelderd, manifesteert deze beweging zich naar het zich laat aanzien het eerst in Brabant en het Duitse Rijnland.

Juist het ongeorganiseerde karakter van de vroege begijnenbeweging maakt bestudering van het ontstaan ervan zo moeilijk. Het enige, dat van de begijnen, die zichzelf aanvankelijk niet eens zo noemden, met stelligheid gezegd kan worden, is dat ze een religieus en kuis leven leidden. Verder zijn zij slechts in negatieve zin te definiëren: zij legden geen kloostergeloften af en behoorden niet tot een door de paus goedgekeurde kloosterorde. Zij konden thuis bij hun familie wonen, maar ook samen met een aantal geestverwanten. In het kielzog van de begijnenbeweging ontstonden instellingen, begijnhuizen en begijnhoven. Op deze instellingen is meer greep te krijgen dan op de begijnen zelf. Van de begijnen weten we meestal niet meer dan dat ze bestaan, van deze instellingen zijn statuten, rekeningen en andere belangrijke stukken overgeleverd. Toch zijn juist deze instellingen nog onvoldoende bestudeerd. Misschien is de reden hiervan dat bij veel onderzoekers de vraag naar de oorsprong van de begijnenbeweging centraal staat en hun belangstelling afneemt, zodra deze beweging een institutionaliseringsproces doormaakt, waarbij het spontane element verdwijnt. Vaak wordt de latere geschiedenis van de begijnenbeweging afgedaan met de opmerking dat de begijninstellingen het karakter kregen van charitatieve instellingen.

Er zijn niettemin enkele studies, waarin mede het functioneren van de begijninstellingen wordt belicht. Een standaardwerk is nog steeds de studie van Philippen uit 1918, waarin de begijninstellingen in het

tegenwoordige België centraal staan. Helaas komt bij hem het probleem van de positie van de begijnhuizen en -hoven in de middeleeuwse samenleving nauwelijks aan bod. Een meer structurele aanpak vinden we in enkele studies over de begijnenbeweging in Duitsland, waarin één streek of stad wordt belicht. Pionierswerk verrichtte Asen, die als eerste een systematisch onderzoek verrichtte naar de sociale herkomst van de begijnen. Zijn artikel over de begijnen in Keulen verscheen in 1927-1928. De Amerikaan Phillips onderzocht de begijnenbeweging in Straatsburg in een monografie die in 1941 verscheen, en uit de zestiger jaren stammen belangrijke regionale studies van Neumann en Peters, die respectievelijk Rijnland en het noorden van Duitsland als onderzoeksgebied kozen.

Ook wij kozen voor een regionale aanpak en we concentreerden ons op het vroegere graafschap Holland en Zeeland, een duidelijk afgebakende politieke eenheid. De vraag naar de oorsprong van de begijnenbeweging moet hierbij achterwege blijven. Vroege vermeldingen van begijnen, zoals in Brabant en Rijnland, ontbreken hier namelijk geheel. Niet de begijnen, maar hun instellingen staan in ons onderzoek centraal. Het type instelling dat in ons onderzoeksgebied de overhand heeft gehad, is het begijnhof. Dit was eveneens het geval in het zuiden van Nederland en in het Nederlandstalige deel van België. In het oosten van Nederland was het begijnhuis het gangbare type, zoals ook in Duitsland en in het Franstalige deel van België. Het is misschien veelzeggend voor de huidige stand van onderzoek dat een bruikbare definitie van het begrip begijnhof ontbreekt. Zo'n definitie moet het begijnhof enerzijds duidelijk onderscheiden van religieuze instellingen met een meer bindend karakter, zoals kloosters en zusterhuizen, anderzijds van instellingen met een zuiver charitatief karakter, zoals hofjes. Bovendien moet onderscheid gemaakt worden tussen een begijnhof en een begijnhuis.

Er zijn verschillende elementen die het karakter van het begijnhof bepalen. Ten eerste wordt het begijnhof gekenmerkt door zijn institutionele karakter: een begijnhof is een stichting, met een doel, een vermogen en een bestuur. Ten tweede door de uiterlijke vorm van deze stichting, het is een complex dat afgescheiden is van de buitenwereld en bestaat uit afzonderlijke woonhuizen. Het doel van het begijnhof is vrouwen die als begijn willen leven hiertoe de gelegenheid te bieden, en hier komen we bij het derde element dat het karakter van het begijnhof bepaalt, de begijnen. Dit zijn vrouwen die een kuis en godvruchtig leven willen leiden, maar geen kloostergeloften afleggen. De gelofte van armoede bond hen dus niet, wat betekent dat zij privébezit mochten hebben. We kunnen zelfs nog verder gaan en stellen dat begijnen in principe in hun eigen levensonderhoud moesten voorzien. Dit nu houdt ten nauwste verband met de laatste twee essentiële kenmerken van het begijnhof. Het vierde kenmerk is de bijzondere rechtstoestand van de

huizen op het begijnhof. Deze waren geen eigendom van de stichting, maar door begijnen op eigen kosten gebouwd of gekocht. Het onderhoud van deze huizen kwam altijd voor rekening van de begijnen, niet van de stichting. Soms kochten begijnen huizen weliswaar slechts voor de duur van hun leven, maar zolang zij leefden hadden zij toch de verantwoordelijkheid voor deze huizen en moesten zij het onderhoud ervan bekostigen. Het vijfde kenmerk tenslotte is de levenswijze van de begijnen, zij leefden niet als communiteit, maar individueel: ze woonden, aten en kookten ieder apart. Dit neemt echter niet weg dat er bepaalde regels golden, waar iedereen zich aan moest houden.

Ook in het begijnhof zien we het ambivalente karakter dat de begijnenbeweging als half geestelijke, half wereldlijke beweging zo kenmerkt. Het is geen klooster, maar zeer zeker ook geen gewone stadswijk. Het onderscheid met een klooster is evident, het enige dat klooster en begijnhof met elkaar gemeen hebben, is dat het beide stichtingen zijn. Het onderscheid tussen een begijnhof en een zusterhuis van zusters des Gemeenen Levens is minder gemakkelijk vast te stellen. In geen van beide stichtingen wordt immers een kloosterregel gevolgd. Een duidelijk onderscheid is evenwel de uiterlijke vorm en het feit dat de zusters in tegenstelling tot de begijnen als communiteit leefden. Hofjes hebben hun uiterlijke vorm met begijnhoven gemeen, maar het doel van de hofjes is uitsluitend charitatief, terwijl het begijnhof toch in eerste instantie een religieuze instelling was. Een ander belangrijk onderscheid is de rechtstoestand van de huizen. Bij hofjes krijgen de bewoners of bewoonsters, soms tegen betaling van een inkoopsom, een huis toegewezen. Hiermee worden die huizen evenwel nog geen eigendom van de bewoners, zij blijven toebehoren aan de stichting, die ook het onderhoud voor haar rekening neemt. Bij begijnhoven was dit niet het geval. Tenslotte moeten we het onderscheid tussen begijnhoven en begijnhuizen vaststellen. Beide stichtingen zijn bestemd voor begijnen. Het belangrijkste verschil is de uiterlijke vorm, een begijnhuis was een enkel huis, het was geen complex van afzonderlijke woonhuizen die in handen waren van individuele begijnen. Het leven in een begijnhuis was vanzelfsprekend minder individualistisch dan op een begijnhof, hoewel de begijnen ook daar in principe van hun eigen inkomsten moesten leven.

Ons onderzoek beperkt zich, zoals gezegd, tot Holland en Zeeland. Binnen dit geografische kader zullen wij allereerst ingaan op het ontstaan van de begijnhoven en trachten vast te stellen door wie ze zijn gesticht en door wie ze in de begintijd werden begunstigd, waarbij speciale aandacht zal worden besteed aan de rol van de graven van Holland en Zeeland. Dan volgen we de geschiedenis van de begijnhoven tot de reformatie. Hierbij komt de periode van de vervolging van de begijnen, als gevolg van de publicatie van de decreten van het concilie

van Vienne in 1317, uitvoerig aan de orde, omdat deze vervolging voor de begijnenbeweging als geheel toch wel een ernstige terugslag betekende. Vervolgens besteden we aandacht aan de tweede "golf" van stichtingen in de decennia rond 1400 en de houding van de graven van Holland en Zeeland en van de bevolking tegenover de begijnhoven in de periode na de vervolging. Dit historische deel wordt afgesloten met de reformatie, die voor de meeste begijnhoven het einde betekende. Vervolgens gaan we uitvoerig in op het institutionele karakter van het begijnhof, in het bijzonder ook op de merkwaardige rechtstoestand van de huizen op het begijnhof. Dan komen de begijnen zelf aan bod, want een volledig beeld van het begijnhof is pas mogelijk als we ons een voorstelling van het leven als begijn kunnen maken. Om de plaats van het begijnhof in de middeleeuwse samenleving te bepalen is een poging om de sociale herkomst van de begijnen te achterhalen bovendien onontbeerlijk. Als typisch stedelijk fenomeen, want dit zijn begijnhoven, is ook van belang te bestuderen hoe de stedelijke overheid tegenover deze instellingen stond. Maar begijnhoven hadden niet alleen contacten met de wereldlijke overheid, ook de kerkelijke autoriteiten hebben zich met deze hoven beziggehouden en het is van belang na te gaan wat precies hun rol is geweest. Ook zal worden ingegaan op het verschijnsel dat de begijnen zich geheel of gedeeltelijk aan het gewone parochiële kader wisten te onttrekken. Tot slot besteden we aandacht aan twee speciale begijneninstellingen in Leiden, die niet goed op één lijn met de begijnhoven gesteld kunnen worden, en worden per begijnhof de topografische aspecten onder de loep genomen, zowel de wijze waarop het begijnhof zich heeft ingepast in de stedelijke structuur als de ruimtelijke ordening van de begijnhoven zelf. Immers, het specifieke uiterlijk behoort tot een van de meest wezenlijke kenmerken van het begijnhof.

Het is niet de eerste maal dat aandacht wordt besteed aan begijnhoven in Holland en Zeeland. Nübel besteedt aan dit gebied aandacht in zijn in 1970 verschenen studie over begijneninstellingen en sociale instellingen in de Nederlanden. Zijn behandeling van het onderwerp is echter geenszins uitputtend, niet in de laatste plaats, omdat hij zich vrijwel uitsluitend heeft gebaseerd op literatuur en op uitgegeven bronnen. Wij hebben ons daarentegen mede gebaseerd op een uitgebreid archiefonderzoek.

Vanzelfsprekend onderzochten wij de archieven van de begijnhoven zelf, voorzover die thans nog bewaard zijn. Dit is bij vijf begijnhoven het geval, namelijk bij die te Amsterdam, Dordrecht, 's-Gravenzande, Haarlem en Leiden. Aanvullend onderzoek verrichtten wij in de archieven van het bestuur van de steden, waar zich begijnhoven bevonden. Tevens werd onderzoek gedaan in het archief van de graven van Holland en Zeeland. De grafelijke registers, die lopen vanaf het begin

van de 14e eeuw, werden tot de Bourgondische tijd geheel doorgewerkt. In laatste instantie zijn ook twee voor Holland en Zeeland zeer belangrijke rechterlijke archieven in het onderzoek betrokken, namelijk dat van het Hof van Holland en dat van de Grote Raad van Mechelen.

HET ONTSTAAN VAN BEGIJNHOVEN EN HUN GESCHIEDENIS TOT 1317

In de 12e eeuw ontstaat een beweging van religieuze vernieuwing, die zich niet beperkt tot de geestelijkheid, maar ook onder leken een grote weerklank vindt. Religieuze idealen als vrijwillige armoede en kuisheid staan bij deze beweging centraal. Nieuwe kloosterorden ontstaan, eerst, nog in de 12e eeuw, die van de premonstratenzers en de cisterciënzers, later, in de 13e eeuw, de bedelorden. Onder de leken zijn het, althans in Duitsland, België en het noorden van Frankrijk, vooral vrouwen, die zich in groten getale tot de nieuwe religieuze idealen aangetrokken voelen. Voor een deel kunnen deze vrouwen worden opgevangen in nieuwe kloosters, die zich aansluiten bij de nieuwe kloosterorden, voor een deel blijven zij als gewone leken een religieus leven leiden in de wereld. Zij kunnen namelijk niet allemaal worden opgenomen in kloosters, want de ene orde na de andere gaat zich verzetten tegen de opname van vrouwenkloosters in de orde. Dit heeft tot gevolg, dat het stichten van vrouwenkloosters stagneert. De vrouwen die geen onderdak in kloosters kunnen vinden, of dit misschien zelfs niet eens willen, worden begijnen genoemd. Zij leven individueel of in groepjes. Een meer permanent karakter krijgt de begijnenbeweging als er instellingen voor de begijnen ontstaan, de begijnhuizen en begijnhoven. Deze instellingen worden in België, in het zuiden van Nederland en in Duitsland voor het eerst vermeld in het tweede kwart van de 13e eeuw.¹

In hoeverre is in Holland en Zeeland iets te merken van de religieuze beweging van de 12e en 13e eeuw? De bronnen zijn schaars. Toch kunnen we constateren dat ook in deze streken de religieuze vrouwenbeweging weerklank heeft gevonden. Was er vóór 1200 slechts sprake van één vrouwenklooster, in de 13e eeuw komen daar acht nieuwe bij. Alle zijn het kloosters, die zich aansluiten bij een van de nieuwe orden, op één na.² Behalve deze acht vrouwenkloosters ontstaan er in de 13e eeuw 11 begijneninstellingen.

Delft

Rond 1420 schreef heer Petrus Daniels, naar we aannemen een geestelijke, een kroniekje van het begijnhof in deze stad. Het draagt de titel *Annotationes begginarum in Delft*. Volgens dit kroniekje woonde in 1283 een groep van zeven devote vrouwen bijeen in een huis aan de Oude Delft. Dit huis was het eigendom van Maria van der Made, die ook de leiding van het groepje had.³ Helaas is het kroniekje zelf niet meer te vinden. De inhoud is thans slechts bekend via een 18e-eeuws hand-

schrift, waarin het kroniekje, dat oorspronkelijk in het Latijn was geschreven, niet is afgeschreven, maar vertaald. En dat alleen maar voorzover het handschrift was te ontcijferen. Dit maakt de waarde van de overlevering dus nogal twijfelachtig. Maar in het oorspronkelijke kroniekje werd ook de inhoud van een grafelijke oorkonde van 1286 in het Nederlands weergegeven. Deze oorkonde is in het handschrift uit de 18e eeuw vrijwel geheel afgeschreven. Wij achten de overlevering van deze oorkonde tamelijk betrouwbaar.⁴ We worden hieruit gewaar dat in 1286 Maria van der Made aan het hoofd van een groep vrome vrouwen staat en dat deze groep in haar huis woont. Zij had aan de graaf toestemming verzocht haar huis rondom af te sluiten en er een geestelijke instelling van te maken. Maria van der Made is dus de stichteres van het begijnhof in Delft. Volgens het kroniekje leefde haar groep al in 1283 bijeen. We kunnen nog verder in de tijd terug. Al eerder, namelijk in het testament van Aleid van Holland uit 1271, worden begijnen in Delft vermeld.⁵ We nemen aan dat dit de groep rond Maria van der Made is geweest.

Wie was deze Maria van der Made? De naam van de familie Van der Made moet in Delft geen onbekende klank hebben gehad. Bartholomeus van der Made geldt immers als stichter van de Oude Kerk. Het was een aanzienlijke familie, want de vader van Bartholomeus, IJsbrant, was ridder.⁶ Nu weten we dat Bartholomeus een zuster had. Zij komt voor in een oorkonde van 1260, waar zij wordt aangeduid met het initiaal M.⁷ Is het misschien onze Maria van der Made? In dat geval hebben de kinderen van IJsbrant van der Made wel een zeer belangrijke rol gespeeld in het geestelijk leven van de nog jonge stad.

Dordrecht

In het testament van Aleid van Holland uit 1271 worden begijnen te Dordrecht vermeld. Tot dusver gold dit als de eerste vermelding van begijnen in deze stad. In een 15e-eeuwse rekening van het kapittel van de Grote Kerk te Dordrecht vonden we echter een aantekening, die er op wijst dat deze groep begijnen in 1271 al enige tijd bestond.⁸ Er blijkt namelijk uit dat in 1264 de pastoor van Sliedrecht de begijnen vergunning had gegeven om een eigen kapel te bouwen. Ook vernemen we dat de begijnen in 1264 reeds enige tijd in Dordrecht woonden. Naast het jaar wordt ook de dag aangegeven waarop deze vergunning is verleend. Dit geeft reden om aan te nemen dat aan de aantekening uit de 15e eeuw een — thans verloren — oorkonde ten grondslag heeft gelegen.

Over de stichting van het begijnhof, die dus vóór 1264 moet hebben plaatsgevonden, is meer bekend. In 1326 vaardigt graaf Willem III een oorkonde uit, waarin hij de Dordtse begijnen in bescherming neemt.⁹ Hierbij memoreert hij dan het feit dat een van zijn voorvaders — we moeten in dit geval lezen: voorgangers — het begijnhof gesticht had. Het begijnhof is dus van grafelijke oorsprong.

's-Gravenzande

Begijnen in dit stadje worden voor het eerst vermeld in een oorkonde van 1255, als zij van rooms-koning Willem II een jaarrente krijgen.¹⁰ In hetzelfde jaar stelt broeder Jan van Diest, wibisschop van de bisschop van Utrecht, een aflat in het vooruitzicht aan alle gelovigen die de begijnen met de aanleg van hun hof de helpende hand bieden.¹¹ De instelling was toen blijkbaar nog in het beginstadium. De grond waarop de stichting verrees was ter beschikking gesteld door gravin Machteld van Brabant, de moeder van Willem II. In 1263 schonk ze deze grond aan de begijnen in eigendom,¹² en ze voegde hier in 1266 nog een aangrenzend stuk land met een huis aan toe.¹³ Al in 1255 had ze de begijnen de opbrengst van een stuk land geschonken, die ze moesten delen met het gasthuis in 's-Gravenzande.¹⁴ Machteld van Brabant, een lid van de grafelijke familie, heeft dus de stichting van het begijnhof mogelijk gemaakt.

Haarlem

De stichter van het Haarlemse begijnhof is Aarnt van Sassenheim, die bij zijn testament de begijnen zijn huis met bijbehorende terreinen vermaakte.¹⁵ Zijn testament moet, afhankelijk van de gebruikte jaartijl, op 5 april 1271 of op 9 maart 1272 worden gedateerd. Behalve dit testament, verschaft ook het zogeheten fundatieboek van het begijnhof ons informatie over de stichting. In dit fundatieboek hebben alle begunstigers van het begijnhof een plaats gevonden.¹⁶ Het boek is pas in het begin van de 15e eeuw aangelegd, maar het bevat ook notities van vroegere begunstelingen. Aarnt van Sassenheim bleef natuurlijk niet onvermeld. De traditie over de stichting van het begijnhof wordt in dit fundatieboek, mogelijk voor het eerst, op schrift gesteld. We zien geen reden deze traditie te wantrouwen, temeer daar de hoofdzaken overeenkomen met wat we uit andere bronnen weten. In het fundatieboek lezen we dat Aarnt van Sassenheim het begijnhof al had gesticht, alvorens hij plannen opvatte een cisterciënzerinnenklooster te stichten, de latere abdij Leeuwenhorst.¹⁷ De eerste stappen hiertoe heeft hij gezet in 1261.¹⁸ Dit betekent dat de stichting van het begijnhof moet hebben plaatsgevonden in 1261 of vroeger. Bij zijn testament gaf Aarnt van Sassenheim een hechtere basis aan deze stichting. Tijdens zijn leven moet er op het hof al een kapel of kerk zijn verzeen, want we lezen in het fundatieboek dat hij hieraan goederen had geschonken. Ook had hij de opbrengst van een stuk land bestemd voor de begijnen om turf voor te kopen.

Aarnt van Sassenheim noemt zich in zijn testament persoon en plebaan van de kerk van Haarlem. Onder een persoon wordt iemand verstaan die wel de inkomsten trekt van het pastoorsambt, maar de daaraan verbonden taken niet persoonlijk uitoefent. Hij hoeft de

priesterwijding niet ontvangen te hebben. Het woord plebaan wordt wel als synoniem gebruikt, maar kan ook de in werkelijkheid functionerende zielzorger aangeven.¹⁹ Het lijkt ons dat persoon en plebaan hier als synoniemen gebruikt worden. Hoe het ook zij, de personen van de Haarlemse kerk waren aanzienlijke personages, die zelfs als priesters aan het grafelijk hof verbonden zouden zijn geweest.²⁰ Ook Aarnt van Sassenheim was van aanzienlijke afkomst. Zijn vader, Walewijn van Alkmade, was ridder.²¹

Leiden

Om te bepalen wanneer begijnen zich in deze stad hebben gevestigd, moeten we nogmaals het testament van Aleid van Holland uit 1271 bezien. Zij begunstigt hierin een groot aantal groepen begijnen, vermoedelijk alle die dan bestaan. Begijnen in Leiden komen we evenwel in haar testament niet tegen, wat er op wijst dat zij er in 1271 ook nog niet waren. Pas in 1293 blijkt dat er in Leiden een instelling voor begijnen is ontstaan. Dan wordt een regeling vastgesteld over de nalatenschappen van begijnen, die binnen deze instelling zouden overlijden.²²

Leliëndaal op Schouwen

Onder de Zeeuwse instellingen die Aleid van Holland in 1271 in haar testament opneemt, worden ook de begijnen te *Liliendale* vermeld. Dit is de enige maal dat deze groep begijnen in de bronnen wordt genoemd. In later tijd bevindt zich op Schouwen, nabij het dorp Burgh, een dominicanessenklooster dat de naam Leliëndaal draagt. Dit klooster is mogelijk voortgekomen uit een gelijknamige begijneninstelling.²³

Middelburg

In 1254 krijgt de groep begijnen, die bijeenwoont in een hof te Middelburg, enige voorrechten van rooms-koning Willem II.²⁴ Dit is de eerste vermelding van deze begijneninstelling. Het is echter mogelijk een vroegere terminus ante quem te vinden. In 1271 bevestigt de Utrechtse elect Jan van Nassau wat zijn voorganger Otto destijds de begijnen, die bijeenwoonden in een hof, had toegestaan, namelijk om een eigen kapel te hebben.²⁵ Er zijn meerdere personen met de naam Otto, die de Utrechtse bisschopszetel hebben bekleed. Ons lijkt het waarschijnlijk dat de elect heeft gedoeld op de laatste van alle Otto's die hem in zijn ambt zijn voorgegaan. Dit was Otto van Holland, een jongere broer van graaf Floris IV, en bisschop van 1234 tot 1249. Of deze veronderstelling juist is of niet, zeker is wel dat de oorkonde die in 1271 wordt bevestigd niet later dan in 1249 kan zijn uitgevaardigd. Het Middelburgse begijnhof is dus vóór 1250 gesticht.

Noordwijk en Rijnsburg

De eerste vermelding van begijnen in deze beide plaatsen is van betrekkelijk late datum. Zij worden pas vermeld in het testament van Cille Eggaird, dat dateert van 1301 of 1302.²⁶

Schiedam

Het eerst worden begijnen in Schiedam vermeld in het testament van Aleid van Holland uit 1271. In dit testament, waarbij zeer veel geestelijke instellingen worden begunstigd, neemt het Schiedamse groepje begijnen een bijzondere plaats in. Het bedrag waarmee Aleid van Holland deze begijnen bedenkt, is namelijk opvallend hoog, 15 pond. Groepen begijnen in andere steden of dorpen ontvangen minder hoge bedragen, 5 of 10 pond. Van de overige instellingen ontvangt alleen de Heilige Geest te 's-Gravenzande een hoger bedrag, namelijk 20 pond. Vanwaar deze bijzondere voorkeur van Aleid van Holland voor de begijnen te Schiedam?

Het is bekend dat Aleid van Holland nauw met Schiedam was verbonden. Zij had er vele bezittingen en zij was het, die deze nederzetting stadsrecht verleende.²⁷ Het terrein waarop het begijnhof stond, maakte deel uit van een uitgebreider complex, dat oorspronkelijk in zijn geheel aan Aleid van Holland heeft toebehoord. Een recente opgraving op de plaats van het vroegere begijnhof wijst uit dat daar in de 13e eeuw een door grachten omgeven terrein was, waarop een stenen huis was gebouwd. Hoek, die deze opgraving verrichtte, maakt aannemelijk dat dit het huis van Aleid van Holland was.²⁸ Een en ander maakt het wel zeer waarschijnlijk dat Aleid van Holland het begijnhof te Schiedam heeft gesticht en dat, alvorens er van afzonderlijke huizen voor de begijnen sprake was, de begijnen bijeenwoonden in het stenen huis van Aleid van Holland.

Zierikzee

De eerste vermelding van begijnen in deze stad vinden we in het testament van Aleid van Holland uit 1271. Blijkens een grafelijke oorkonde uit 1332 echter hadden de Zierikzeese begijnen al *ponten ende costumen*, bepaalde voorschriften dus, gekregen van rooms-koning Willem II.²⁹ Deze stierf in 1256, zodat de aanwezigheid van begijnen in Zierikzee teruggaat tot 1256 of vroeger. Deze groep begijnen stond bijzonder bij de graven van Holland en Zeeland in de gunst. In een oorkonde van graaf Willem III uit 1324 maakt hij melding van het feit dat zijn voorgangers het begijnhof materieel aanzienlijk hadden gesteund.³⁰ In 1392 blijkt dat de graven van Holland en Zeeland het patronaatsrecht van de begijnenkerk bezaten, een situatie, die waarschijnlijk teruggaat tot de 13e eeuw.³¹ Daarom is het zeer wel mogelijk dat het begijnhof in Zierikzee een grafelijke stichting is.

(*Spijkenisse*)

Ook in dit dorp zou volgens Nübel een instelling voor begijnen hebben bestaan. Hij neemt dit aan op gezag van de kerkhistoricus Moll. Deze vermeldt dit inderdaad, maar zonder bronvermelding.³² Vermoedelijk is zijn bron de Nederlandse bewerking van Van Heussens *Batavia Sacra*. Hierin wordt het vermoeden uitgesproken dat er in Spijkenisse een begijnhof was op grond van een oorkonde van Nicolaas van Putten uit 1309.³³ In deze oorkonde, die in dit werk is gepubliceerd, wordt vermeld dat in de kerk van Geervliet een vicarie is gesticht *voir jonck-vrouwe Aechten ziele der begijnen van Spijkenisse*. De fondsen hiertoe waren ter beschikking gesteld door Nicolaas van Putten.³⁴ Wat kunnen we nu uit deze oorkonde afleiden? Zeker niet dat er in Spijkenisse een begijnhuis of begijnhof is geweest, hoogstens dat er in dit dorp één begijn leefde. Maar het is twijfelachtig of Spijkenisse inderdaad als de woonplaats van de begijn Aechte aangemerkt moet worden. Vermoedelijk is Van Spijkenisse gewoon haar familienaam.³⁵ Tenslotte, als er een begijnhof of -huis in dit dorp was geweest, dan zou dit door Nicolaas van Putten in zijn toch zo uitgebreide testament zeker niet over het hoofd zijn gezien.³⁶

De begijnenbeweging begint in Holland en Zeeland gestalte te krijgen in de tweede helft van de 13e eeuw. Het valt op dat de begijnen, als ze voor het eerst vermeld worden, altijd als groep naar voren treden. Dit wijst op een zekere organisatie, mogelijk wonen ze dan al in een hof of huis bijeen. In een aantal gevallen weten we zeker dat dit zo is. Of er, hetzij als een voorstadium van een begijnhof of -huis, hetzij na de stichting hiervan, begijnen individueel en door de stad verspreid leefden, zoals we dit zien in het zuiden van Nederland, België en Duitsland³⁷, is niet bekend. In Delft en Schiedam is het begijnhof ontstaan uit een enkel woonhuis. Dit wijst op een bescheiden begin. Geldt dit misschien voor de begijnenbeweging in Holland en Zeeland in het algemeen? We zullen op dit probleem nog terugkomen.³⁸

Beschouwen we nu de rol die de graven van Holland en Zeeland bij het ontstaan en bij de vroegste ontwikkeling van de begijnenbeweging in hun territorium hebben gespeeld. De eerste die als begunstiger van deze beweging naar voren treedt is graaf en rooms-koning Willem II. In 1254 verleent hij de begijnen te Middelburg het privilege dat het terrein waarop ze wonen vrijgesteld wordt van schot, heervvaart en van alle andere lasten, die daarop rusten, terwijl de begijnen in zaken betreffende hun grondbezit voor het gerecht van Middelburg mogen verschijnen en ook de andere voorrechten van poorters van Middelburg zullen genieten.³⁹ Zoals gezegd gaf hij de begijnen te Zierikzee bepaalde voorschriften, terwijl hij de begijnen te 's-Gravenzande een rente toekende. Zijn opvolgers zouden de toekenning van deze rente steeds

bevestigen.⁴⁰ Hij verleende de begijnen in 's-Gravenzande bovendien vrijstelling van de tienden die de graaf daar hief, voorzover het tenminste de vruchten betrof die op hun hof groeiden. Dit blijkt in 1404, als dit privilege door Albrecht van Beieren wordt bevestigd.⁴¹ De opvolger van Willem II, graaf Floris V, gaf in 1286 toestemming tot de stichting van het Delftse begijnhof, waarbij hij tevens de begijnen en al hun goederen in bescherming nam.⁴² In 1289 trad hij op ten gunste van de Middelburgse begijnen, toen zij, zijns inziens ten onrechte, voor de provisor van Walcheren gedaagd werden.⁴³ Van het Henegouwse huis was het vooral graaf Willem III, die de begijnenbeweging gunstig gezind was. We vermelden hier slechts het feit dat hij in 1312 het privilege van Willem II voor de Middelburgse begijnen bevestigde.⁴⁴ Zijn overige activiteiten zullen in het volgende hoofdstuk ter sprake komen.

Het is niet bekend welke graaf het begijnhof in Dordrecht heeft gesticht, maar een grafelijke stichting is het zeker. Mogelijk geldt dit ook voor het begijnhof in Zierikzee. Andere begijnhoven zijn, zo niet met medewerking, dan toch met medeweten van de graven ontstaan. Dit moet het geval zijn geweest bij de stichting van de Leidse begijneninstelling, want deze is op grafelijke grond gebouwd, zoals uit een oorkonde van 1400 blijkt.⁴⁵ Ook het begijnhof in Delft is vermoedelijk op grafelijke grond verzezen. Uit een tijsboekje van 1461-1465 blijkt namelijk dat alle erven aan het gedeelte van de Oude Delft, waar ook het begijnhof gelegen was, aan de grafelijkheid toebehoorden. Voor al deze erven werd namelijk hofstede huur aan de graaf betaald.⁴⁶ Merkwaardig genoeg is er één erf, dat in het tijsboekje ontbreekt, namelijk het begijnhof. We vermoeden dat het begijnhof van de betaling van hofstede huur vrijgesteld was. Nauwe contacten onderhielden de graven met het begijnhof in Haarlem. Als graaf Willem III in 1320 de bewoonsters van dit begijnhof in bescherming neemt, doet hij dit naar zijn zeggen, omdat ze bij zijn voorgangers in de gunst stonden, *zoals wii wel ghesien hebben in horen letteren*.⁴⁷ Wij kunnen deze *letteren* niet meer bestuderen, zij gingen in 1347 door brand verloren.⁴⁸

We kunnen vaststellen dat de rol die de graven van Holland en Zeeland hebben gespeeld bij het ontstaan van de begijneninstellingen in hun territorium belangrijk was. Zij gaven de begijnen voorschriften en privileges en in een enkel geval zelfs toestemming tot de stichting van een begijnhof of -huis.

De vrouwelijke leden van de grafelijke familie zijn eveneens actief bij de begijnenbeweging betrokken geweest. Machteld van Brabant, de moeder van rooms-koning Willem II, stichtte het begijnhof te 's-Gravenzande. Haar dochter Aleid van Holland bezegelde een oorkonde, waarbij haar moeder land aan deze instelling schonk, terwijl zijzelf de begijnen te 's-Gravenzande in 1282 begunstigde.⁴⁹ In 1273 droeg Aleid van Holland bij tot de prebende van een priester, die de Haar-

lemse begijnenkapel of -kerk moest bedienen.⁵⁰ Waarschijnlijk stichtte zij het begijnhof te Schiedam. Opmerkelijk tenslotte is de plaats, die de begijnen in haar testament uit 1271 innemen. De legaten, die zij aan religieuze en liefdadige instellingen vermaakt, variëren van 50 schelling tot 20 pond. Haar legaten aan begijnen bedragen minimaal 5 pond, sommige groepen begijnen krijgen 10 pond, de begijnen te Schiedam zelfs 15 pond. Als we dit vergelijken met haar legaten aan de bedelordekloosters, meestal bedragen van 10 pond, en die aan de vrouwenkloosters en aan de abdijen te Egmond en Middelburg, bedragen van 5 of 10 pond, komen de begijnen er zeker niet slecht af. Bij de overige testamenten die we uit deze periode kennen, zijn de bedragen die ten goede komen aan begijnen altijd minder hoog dan de legaten aan bedelordekloosters, vrouwenkloosters en de beide mannenabdijen. Behalve door Aleid van Holland, is het begijnhof te 's-Gravenzande ook nog begunstigd door Margaretha, gravin van Henneberg, een andere dochter van Machteld van Brabant.⁵¹

Het is niet nieuw dat het grafelijk huis bemoeienis heeft met instellingen van religieuze aard. De betrekkingen met de drie vóór 1200 gestichte kloosters waren nauw en dat geldt ook voor de kloosters, die daar in de 13e eeuw bijkwamen. Niet alleen in Holland en Zeeland maakte het stimuleren van kloosterstichtingen deel uit van de landsheerlijke politiek. En niet alleen in Holland en Zeeland werd de begijnenbeweging door de landsheren begunstigd. Met name de rol van de hertogen van Brabant en die van de graven, en vooral de gravinnen, van Vlaanderen springt in het oog.⁵²

Hebben bij het stimuleren van de begijnenbeweging door de grafelijke familie van Holland en Zeeland nog andere dan religieuze motieven een rol gespeeld? Henderikx veronderstelt in zijn studie over de bedelordekloosters in Holland en Zeeland dat er samenhang bestaat tussen de rol van Willem II en Floris V bij de vestiging van de bedelorden in Holland en Zeeland en hun politiek om de stedelijke ontwikkeling te bevorderen. De bedelorden waren namelijk bij uitstek op de steden geïntereerd. Hij veronderstelt verder dat in dit opzicht de begijnhoven misschien beschouwd moeten worden als de vrouwelijke pendant van de bedelordekloosters.⁵³ We vonden inderdaad een aanwijzing hiervoor. 's-Gravenzande heeft het stadsrecht te danken aan Machteld van Brabant. Machteld stichtte tevens de parochiekerk, vermoedelijk het gasthuis en zeker het begijnhof.⁵⁴ Een dergelijke situatie zien we in Schiedam. Aleid van Holland verleende deze nederzetting stadsrecht, stichtte de parochiekerk, het gasthuis en naar alle waarschijnlijkheid het begijnhof.⁵⁵ Het heeft er dus alle schijn van dat Machteld en Aleid de trits parochiekerk, gasthuis en begijnhof als onontbeerlijk voor hun steden beschouwden.

In hoeverre werden begijnen in de beginperiode door anderen dan door de leden van de grafelijke familie begunstigd? Er zijn uit deze periode niet veel testamenten overgeleverd, en dan nog vrijwel uitsluitend van de adel (zie het overzicht op blz. 15). Het volgende beeld komt hieruit naar voren. Bijna iedereen begunstigt de begijnen die zich in zijn nabije omgeving hebben gevestigd. Het valt op dat de kloosters hogere legaten krijgen dan de begijnen. Niettemin vinden we in het testament van Nicolaas van Putten een interessante aanwijzing voor het aanzien, waarin de begijnen destijds stonden. De kloosters krijgen legaten zonder een verdere toevoeging, maar alle groepen begijnen, die hij met een legaat bedenkt, krijgen dit uitdrukkelijk *omme ghebet*. Hij vertrouwt het bidden voor zijn zieleheil dus uitsluitend toe aan deze begijnen, omdat hij blijkbaar meent dat deze vrouwen door hun heilige levenswijze dichter bij God stonden dan de monniken en de nonnen. In een aantal testamenten worden niet alleen begijnen als groep, maar ook individuele begijnen begunstigd. De Zeeuwse vrouwe Lielt beperkt zich zelfs tot legaten aan individuele begijnen. Vermoedelijk gaat het in deze gevallen om legaten aan verwanten.

Overzicht van de begunstiging van begijneninstellingen zoals die tot uiting komt in testamenten vóór 1317

		Delft	Dordrecht	's-Gravenzande	Haarlem	Leiden	Noordwijk	Rijnsburg	Schiedam	Leliëndaal	Middelburg	Zierikzee
1271	Aleid van Holland grafelijke familie ⁵⁶	5£	5£	10£	5£	-	-	-	15£	10£	10£	10£
1271/2	Aarnt van Sassenheim adel Holland ⁵⁷	-	-	-	zijn huis	-	-	-	-	-	-	-
1282	Dirk van Sassenheim adel Holland ⁵⁸	-	-	-	2£	-	-	-	-	-	-	-
1282	Gerard van de Wateringe adel Holland ⁵⁹	2£	-	2£	3£	-	-	-	-	-	-	-
1285	Floris van Henegouwen grafelijke familie ⁶⁰	-	10s.	10s.	-	-	-	-	20s.	-	20s.	10s.
1289	Elizabeth Lams ? Zeeland ⁶¹	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5s. + ½ zeef tarwe	
1301/2	Cille Eggaird adel Holland ⁶²	5s.	-	10s.	10s.	5s.	10s.	5s.	5s.	-	-	-
1302/3	Hendrik van Naaldwijk adel Holland ⁶³	5s.	5s.	10s.	5s.	-	-	-	-	-	-	-
1303	Peternelle van den Zande begijn adel Holland ⁶⁴	5s.	-	6s.	1£	5s.	-	-	-	-	-	-
1307	Yde van Santhorst adel Holland ⁶⁵	5s.	-	5s.	5s.	5s.	5s.	5s.	-	-	-	-
1308	Margreta, vrouw van Amilius, bastaard van Johannes Adalberti ? Holland ⁶⁶	-	-	-	1£	-	10s.	-	-	-	-	-
1308	ver Lielt adel Zeeland ⁶⁷	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1310/1	Willem van Egmond adel Holland ⁶⁸	-	-	-	1£	-	-	-	-	-	-	-
1311	Nicolaas van Putten adel Holland ⁶⁹	1£	3£	1£	1£	-	-	-	-	-	2£	2£
1312	Glorie, begijn te 's-Gravenzande adel Holland ⁷⁰	-	-	½ huis	-	-	-	-	-	-	-	-
1315	Margaretha, vrouw van Arnold extra Gheest, ? Holland ⁷¹	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1316	Jacob, knaap van de Duitse Heren in Middelburg ? Zeeland ⁷²	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2s.	-
1316	Symon van Tetrode adel Holland ⁷³	-	-	-	5s.	-	-	-	-	-	-	-
1316	Pieter van Leiden klerk van de graaf ⁷⁴	-	-	-	-	5s. p/j.	-	-	-	-	-	-

DE VERVOLGING VAN DE BEGIJNEN IN 1317 EN HUN REHABILITATIE

In de jaren 1311 en 1312 werd te Vienne onder paus Clemens V een algemeen concilie gehouden, dat vérstrekkende gevolgen voor de begijnenbeweging zou hebben. Al in de 13e eeuw was in sommige kringen een groeiend verzet merkbaar tegen de begijnen en hun mannelijke pendant, de begarden. Men had kritiek op hun levenswijze, die niet onder strenge tucht stond zoals in een klooster. Ook richtte men zich tegen het feit dat begijnen en begarden bedelden, zich inlieten met theologische problemen en zelfs preekten, iets waartoe leken geenszins bevoegd werden geacht. Tijdens het tweede concilie van Lyon, dat in 1274 werd gehouden, werden deze bezwaren naar voren gebracht, maar er werden geen effectieve maatregelen getroffen.¹

Tijdens het concilie van Vienne kwam het probleem van de begijnen en begarden opnieuw aan de orde. Het leidde tot het opstellen van twee decreten, die nauw met elkaar in verband staan. Het eerste, dat begint met de woorden *Cum de quibusdam mulieribus*, was gericht tegen de begijnenbeweging. In dit conciliedecreet worden de bezwaren uiteengezet die men tegen deze beweging koesterde. Begijnen zijn geen kloosterlingen, want ze leggen geen gelofte van gehoorzaamheid af, doen geen afstand van hun bezittingen en behoren niet tot een door de Heilige Stoel goedgekeurde kloosterorde. Toch gedragen zij zich wel als zodanig, bijvoorbeeld door een habijt te dragen. Zij houden zich bovendien bezig met theologische problemen als de drieëenheid en de goddelijke essentie, waar ze niet alleen onderling over discussiëren, maar ook over preken. Wat ze verkondigen over de geloofsartikelen en de leer der sacramenten, is niet in overeenstemming met de officiële leer. Redenen genoeg om de begijnenbeweging zonder pardon te verbieden. Zo lijkt het tenminste, maar we vinden aan het slot van het decreet een merkwaardige clausule: rechtgelovige vrouwen, die al dan niet een gelofte van kuisheid hebben afgelegd en in hun huizen een eerzaam, boetvaardig leven leiden en God in alle nederigheid dienen, mogen dit leven ongestoord voortzetten.² Het tweede decreet, *Ad nostrum*, is gericht tegen begijnen en begarden in het Duitse Rijk. De leerstellingen die men deze personen toeschrijft, worden opgesomd en als ketterijen veroordeeld. De aanhangers van deze ketterse denkbeelden moeten als ketters worden vervolgd.³

In welk licht moeten we deze twee decreten nu zien? Uit de bezwaren die in het decreet *Cum de quibusdam mulieribus* tegen de begijnen naar voren worden gebracht, kunnen we afleiden waarom de begijnenbe-

weging niet langer wordt geduld. De begijnen waren geen kloosterlingen, maar gedroegen zich niet als gewone leken. Zij hadden dus geen duidelijke plaats in de kerkelijke hiërarchie, hetgeen het gevaar met zich meebracht dat de kerk op deze groep niet voldoende greep kon houden. Zonder leiding zich met geloofsmysterieën bezighouden, zou maar al te gemakkelijk tot ketterij kunnen leiden en dit was gevaarlijk in een tijd, waarin men de beweging van de Vrije Geest, een nieuwe ketterse beweging, op het spoor was gekomen. De merkwaardige slotclausule, waarin vrouwen wordt toegelaten een vroom en kuis leven te leiden, moet worden verklaard uit het feit dat de begijnen in de 13e eeuw vele pauselijke gunstbewijzen hadden ontvangen. Dit kon niet zonder meer ongedaan worden gemaakt, vandaar dat een wat onbeholpen aandoende poging in het werk werd gesteld om de rechtgelovige, niet bedelend rondzwervende begijnen de hand boven het hoofd te houden.

Het decreet *Ad nostrum* is gericht tegen de ketterij van de Vrije Geest. Hoewel deze benaming in het decreet niet wordt gebruikt, zijn de veroordeelde leerstellingen dezelfde als de leerstellingen die men de aanhangers van deze beweging ten laste legde.⁴ Het is echter merkwaardig dat deze aanhangers begijnen en begarden worden genoemd. In de tegen begijnen en begarden gerichte synodale statuten, voorafgaand aan het concilie van Vienne, wordt het verband tussen de beweging van de Vrije Geest en de begijnen- en begardenbeweging slechts bij uitzondering gelegd. Alleen in de statuten van de aartsbisschop van Keulen uit 1307 worden aan begarden van beiderlei kunne dergelijke denkbeelden toegeschreven.⁵ Het enige onmiskenbare voorbeeld van een begijn die werkelijk in verband kan worden gebracht met de Vrije Geest komt niet uit het Duitse Rijk, maar uit Frankrijk. Dit was de begijn Margareta Porete, die in 1310 als ketter verbrand was. Sommige van de denkbeelden die aan haar worden toegeschreven vertonen een opvallende gelijkenis met de leerstellingen die in *Ad nostrum* worden veroordeeld. Dit kan er op wijzen, dat bij het ontstaan van dit decreet niet alleen Duitse prelaten betrokken waren, zoals wel is verondersteld, maar ook de Franse prelaten die zich met de zaak van Margareta Porete hadden beziggehouden.⁶ Het is merkwaardig dat *Ad nostrum*, in tegenstelling tot het decreet *Cum de quibusdam mulieribus*, uitdrukkelijk slechts van kracht wordt verklaard voor het Duitse Rijk en dus niet voor Frankrijk gold. Waarom deze beperking is gemaakt, is ons niet duidelijk geworden. De decreten van het concilie van Vienne werden aan diverse revisies onderworpen en pas op 25 oktober 1317 gepubliceerd.⁷ Wat was nu het effect hiervan op de begijnenbeweging?

Cum de quibusdam mulieribus richtte zich tegen begijnen, die worden omschreven als niet geheel rechtgelovig. Een vaag omschreven groep wordt echter van de voorgeschreven vervolging uitgezonderd in de slotclausule van dit decreet. Dit op zich kan al verwarrend hebben

gewerkt. Maar bovendien wordt in het andere decreet, *Ad nostrum*, dat zich krachtig keert tegen de als gevaarlijke ketters afgeschilderde aanhangers van de Vrije Geest, het woord *begijn* gebruikt om die aanhangers aan te duiden. Moest men nu tegen een vrouw die als *begijn* door het leven ging een ketterproces aanspannen, haar dwingen haar *begijnen*habijt uit te trekken of haar ongemoeid laten?

Illustratief voor de verwarring die deze decreten konden veroorzaken is de reactie van de bisschop van Straatsburg. Hij had altijd de rechtgelovige *begijnen* beschermd, maar twijfelde aan de juistheid van deze houding toen in 1317 de decreten van het concilie van Vienne werden gepubliceerd. Te meer, daar hij bemerkte dat in andere diocesen *begijnen* zonder aanzien des persoons werden vervolgd. Hij vroeg daarom advies aan paus Johannes XXII, die inmiddels paus Clemens V was opgevolgd. De paus keurde de gedragslijn die de bisschop van Straatsburg ten aanzien van de *begijnen* altijd had gevolgd goed.⁸ Bovendien vaardigde hij kort hierna, op 13 augustus 1318, de bul *Ratio recta* uit. Uitdrukkelijk nam hij hierin de rechtgelovige *begijnen* in bescherming. Officiële kerkelijke goedkeuring kreeg hun levenswijze niet, de kerk zou die levenswijze evenwel tolereren.⁹ Het standpunt van de paus is nu slechts voor één uitleg vatbaar: rechtgelovige *begijnen* mogen niet vervolgd worden, maar tot hun bevoorrechte positie van de 13e eeuw keren zij niet terug.

De uitvaardiging van de bul *Ratio recta* had vermoedelijk over het algemeen niet onmiddellijk effect. In 1320 en in 1321 zond de paus namelijk aan een aantal bisschoppen een mandaat met de volgende inhoud: zij moesten een onderzoek instellen naar de rechtgelovigheid van de *begijnen* in hun diocees en bij een positieve uitslag de *begijnen* van alle verdenkingen zuiveren. Dit mandaat ontvingen de bisschoppen van Kamerijk, Doornik, Parijs, Atrecht en Luik. Het is niet bekend of ook Duitse prelaten een mandaat van deze inhoud rechtstreeks van de paus hebben ontvangen. Vermoedelijk niet, want nog in 1320 maakte de bisschop van Parijs de inhoud van dit mandaat bekend aan een groot aantal aartsbisschoppen en bisschoppen in het Duitse Rijk.¹⁰ Het eerste resultaat van het onderzoek naar de rechtgelovigheid van *begijnen* zien we in 1322, als de *begijnen* te Valenciennes in hun oude rechten worden hersteld. Sommige *begijnhoven* moesten echter nog tot 1328 wachten op hun rehabilitatie.¹¹

Hoe verging het nu de *begijnen* in Holland en Zeeland na de publicatie van de decreten van het concilie van Vienne? We moeten hiertoe de gedragslijn van de bisschoppen van Utrecht beschouwen.

Op 31 maart 1318 vaardigde bisschop Frederik van Sierck synodale statuten uit, waarin hij de geestelijkheid in zijn diocees de opdracht gaf zich naar de decreten van het concilie van Vienne te richten. Onder de

decreten die met name worden genoemd zijn *Cum de quibusdam mulieribus* en *Ad nostrum*.¹² Op 6 oktober 1318 vaardigde de bisschop een oorkonde uit ten gunste van de zusters van de derde orde van St. Franciscus. Deze zusters waren vroom levende leken, die onder geestelijke leiding van de minderbroeders stonden. Zij onderscheidden zich in hun levenswijze niet of nauwelijks van de begijnen. De minderbroeders hadden bij de bisschop van Utrecht geklaagd dat deze zusters werden vervolgd. De bisschop bepaalde dat deze zusters ongemoeid moesten worden gelaten. De begijnen daarentegen moesten onverminderd vervolgd worden.¹³ Hieruit blijkt dat de publicatie van de conciliedecreten van Vienne in het diocees Utrecht een periode van vervolging inluidde, niet alleen voor de begijnen, maar ook voor vrouwen die men voor begijnen aanzag. Het valt op dat de bisschop in zijn oorkonde ter bescherming van de derde orde-zusters in verband met de begijnen slechts spreekt van het decreet *Cum de quibusdam mulieribus* als grond om hen te vervolgen en niet van het decreet *Ad nostrum*, dat tegen, eveneens als begijnen aangeduide, aanhangers van de Vrije Geest was gericht. Blijkbaar achtte hij dit decreet niet op de begijnen in zijn diocees van toepassing.

Als de bisschop op 6 oktober 1318 spreekt van onverminderde vervolging van de begijnen, is het al bijna twee maanden geleden dat de paus in zijn bul *Ratio recta* de vervolging van rechtgelovige begijnen een halt toegeroepen heeft. In Utrecht had deze bul dus geen onmiddellijk effect. Weinig jaren later keert echter ook voor de begijnen in dit diocees het tij. In het archief van het begijnhof in de stad Utrecht bevindt zich een afschrift van het pauselijk schrijven aan de bisschop van Parijs, waarin hij hem de opdracht geeft de rechtgelovigheid van de begijnen in zijn diocees te onderzoeken.¹⁴ Deze bisschop had de inhoud van dit stuk, zoals we zagen, bekend gemaakt aan een aantal aartsbisschoppen en bisschoppen in het Duitse Rijk. Eén van die Duitse prelaten was de aartsbisschop van Keulen. Zijn officiaal vidimeerde deze oorkonde en van dit vidimus maakte de abt van het Utrechtse St. Paulusklooster weer een vidimus voor de Utrechtse begijnen. Dit is het stuk, dat we in het Utrechtse begijnhofarchief aantreffen. Het vidimus van de officiaal van Keulen was ongetwijfeld voor de bisschop van Utrecht bestemd, maar het is niet duidelijk welke bisschop van Utrecht op deze wijze van de inhoud van het pauselijk mandaat heeft kennis genomen. Het moet geschied zijn tussen 11 mei 1322, de datum van het vidimus van de Keulse officiaal, en 11 juni 1323, als de abt van het St. Paulusklooster dit stuk op zijn beurt vidimeert. In deze periode zijn verschillende personen als bisschop in functie geweest. We veronderstellen dat het vidimus is ingekomen bij de elect Jan van Diest, omdat hij als eerste de rehabilitatie van de begijnen in zijn diocees ter hand nam. In een oorkonde van 9 augustus 1323 herstelde hij de begijnen te Utrecht in hun oude rech-

ten.¹⁵ In deze oorkonde klinken duidelijk de woorden van het pauselijk mandaat door. Wellicht is het niet toevallig dat juist Jan van Diest zich voor de begijnen inzette.¹⁶ Hij was namelijk de Hollandse kandidaat voor de bisschopszetel geweest en de graaf van Holland en Zeeland, Willem III, had de begijnen al tijdens de vervolgingsperiode in bescherming genomen, zoals we nog zullen zien.

Laten we een poging doen de periode te bepalen, waarin de begijnen in het diocees Utrecht aan vervolging hebben blootgestaan. Het begin van deze periode is nauwkeurig vast te stellen. Het is het tijdstip, waarop de synodale statuten werden uitgevaardigd, 31 mei 1318. Het eind van de periode laat zich minder exact bepalen. We weten slechts dat het pauselijk mandaat, dat de basis voor de bisschoppelijke rehabilitatie-politiek zou vormen, niet eerder dan op 11 mei 1322 in Utrecht bekend kan zijn geweest.

De vervolging van de begijnen heeft dus minstens vier jaar geduurd. In vier jaar kan heel wat schade aangericht worden, maar al tijdens deze periode is graaf Willem III in Holland en Zeeland bezig te redden wat er te redden valt. Op 24 augustus 1320 neemt hij maatregelen ten aanzien van het begijnhof in Haarlem, al zou men dat op het eerste gezicht niet zeggen. In zijn bescherming neemt hij: *die hof te Haerlaem ende die joncfrouwen die daer op wonen, daer wilneer die beghinen plaghen te wonen*.¹⁷ Het lijkt wel of de begijnen zijn weggevlucht en hun plaats door anderen is ingenomen. Dit is echter niet het geval. Sinds de publicatie van de decreten van het concilie van Vienne is het een algemeen gebruik geworden om de begijnen aan te duiden als voormalige begijnen of zelfs de term *begijn* geheel te vermijden.¹⁸ Juist de term *begijn* was, doordat ook tot gevaarlijke ketters bestempelde personen zo werden genoemd, bijzonder belast. De paus zelf had het woord *begijn* al vermeden in de slotclausule van *Cum de quibusdam mulieribus*.

Ook het voortbestaan van het begijnhof te Zierikzee stelde de graaf veilig. Op 13 april 1321 gaf hij vier vrouwen en een man bevel om tot zijn komst het begijnhof en de bijbehorende goederen te beheren.¹⁹ Deze maatregel nam hij waarschijnlijk om dreigende confiscatie tegen te gaan. De vier vrouwen worden geen *begijn* genoemd, maar zij waren dit ongetwijfeld wel. Eén van hen althans, Zoete Colijnsdr., krijgt in 1336 een lijfrente van de graaf, en wordt dan *begijn* genoemd.²⁰ Nauwelijks was de graaf in Zierikzee gearriveerd, of hij stelde orde op zaken. Op 16 januari 1322 nam hij het hof en de bewoonsters in bescherming. Deze bewoonsters werden ook ditmaal niet als begijnen betiteld. Als tegenprestatie moesten de begijnen de graaf of gravin met gevolg, telkens als zij in Zierikzee wilden overnachten, twaalf bedden met toebehoren uitlenen.²¹ De begijnen zullen dit voor de grafelijke bescherming graag hebben overgehad.

De verdere maatregelen die de graaf zowel ten aanzien van het

begijnhof te Haarlem als te Zierikzee nam, tonen dat hij speciale zorg besteedde aan de handhaving van de tucht op deze hoven. In Haarlem waren op het begijnhof blijkbaar hooglopende ruzies aan de gang. De ergste ruziemaakster, een zekere Machteld, moest van het hof gestuurd worden, tenzij zij zich alsnog zou beteren. In de toekomst mocht men alleen nog maar vrouwen met een goede reputatie als begijn aannemen, terwijl alle kwalijke elementen zonder pardon uitgebannen moesten worden. Dit voorschrift geeft hij ook aan de begijnen te Zierikzee. Hij wil dus niet dat er op de levenswijze van deze begijnen, die hij de hand boven het hoofd houdt, ook maar enige aanmerking kan worden gemaakt.

In 1325 worden de begijnen in Middelburg in hun oude rechten hersteld. De graaf treedt hier niet alleen op, maar samen met het stadsbestuur, dat de oorkonde meebezeugelt. De medewerking van het stadsbestuur was noodzakelijk, want dit had het goederenbezit van het begijnhof geconfiscieerd. Men neemt nu maatregelen om te komen tot een verantwoord beheer van dit goederenbezit, dat weer ten goede zal komen aan het begijnhof.²² Op 15 april 1327 worden de begijnen nogmaals in hun oude rechten hersteld, ditmaal door het stadsbestuur alleen. In deze oorkonde vinden we voor het eerst een zinspelende op de richtlijnen van de paus om rechtgelovige begijnen te rehabiliteren. Vermeld wordt, dat zowel de graaf als de bisschop van Utrecht zich ten aanzien van de begijnen in Middelburg door deze richtlijnen hadden laten leiden.²³ Ook de bisschop van Utrecht was dus bij deze rehabilitatie betrokken. De oorkonde van 1327 is in het grafelijke register opgetekend. De reden hiervoor is dat de graaf de oorkonde van het stadsbestuur twee dagen na de uitvaardiging op verzoek van de begijnen had gevidimeerd.²⁴ Dit vidimeren is in dit geval niet uitsluitend te beschouwen als het verlenen van een authentiek afschrift, maar ook als een teken, dat de inhoud van deze oorkonde de volledige goedkeuring van de graaf wegdroeg. Onmiddellijk na het afschrift van deze oorkonde volgt in het grafelijk register de tekst van een in het Latijn opgesteld stuk. Dit stuk is niet gedateerd en zal vermoedelijk een concept zijn. Als oorkonders treden op de graaf, schepenen en burgemeesters van Middelburg en een geestelijke instelling, deken en kapittel van de St. Pieterskerk te Middelburg. Nogmaals worden de begijnen gerehabiliteerd. De bewoordingen, die hierbij worden gebruikt, zijn letterlijk dezelfde als die in het pauselijk mandaat.²⁵ Het stuk moet in dezelfde tijd zijn opgesteld als de rehabilitatie-oorkonde van het stadsbestuur en in ieder geval dateren van vóór 21 april 1327. Dan stelt namelijk de graaf twee vertegenwoordigers aan die toezicht op het begijnhof zullen uitoefenen, hetgeen in het ongedateerde stuk en ook in de oorkonde van het stadsbestuur was bepaald.²⁶ Behalve door het stadsbestuur en de graaf werden de Middelburgse begijnen tenslotte ook officieel gerehabiliteerd

door de bisschop van Utrecht. Deze vaardigde op 23 juli 1327 een oorkonde uit, waarin hij stelt dat de Middelburgse begijnen niet vielen onder het algemene verbod van de begijnenbeweging van het concilie van Vienne. Op hen is de slotclausule van het decreet *Cum de quibusdam mulieribus* van toepassing, die in dit stuk dan ook wordt geciteerd. Om de begijnen in het vervolg tegen onrecht te beschermen en vooral ook om er op toe te zien dat de tucht op het begijnhof werd gehandhaafd, doet de bisschop een beroep op de abt van de Middelburgse premonstratenzerabdij.²⁷

Ook het begijnhof in Dordrecht wordt in 1326 door de graaf in bescherming genomen. Een deel van de begijnen blijkt inmiddels de regel van een derde orde, vermoedelijk die van St. Franciscus, te hebben aangenomen. Dit zal gebeurd zijn onder druk van de vervolging, waarvan zusters van de derde orde immers gevrijwaard waren. De graaf neemt zowel de zusters van de derde orde als de begijnen, die deze regel niet hadden aangenomen, in bescherming.²⁸ De zusters van de derde orde hebben niet de overhand gekregen over de begijnen, want de Dordtse begijneninstelling werd geen klooster van regulier levende zusters. Dit is vermoedelijk te danken aan het grafelijk optreden, waardoor immers de noodzaak tot het aannemen van een derde orde-regel verdween.

Een late rehabilitatie zien we tenslotte in 's-Gravenzande. In 1335 vidimeren schout en schepenen van dit stadje een voor de begijnen wel zeer belangrijke oorkonde. Het was de oorkonde, waarin Machteld van Brabant in 1263 de grond, waarop de begijnen zich inmiddels al hadden gevestigd, aan die begijnen in eigendom schenkt.²⁹ Dat schout en schepenen dit stuk na een periode van vervolging vidimeren, moet gezien worden als een erkenning van het bestaansrecht van het begijnhof.

De activiteiten van graaf Willem III tijdens en na de vervolgingsperiode springen in het oog. Is het beeld dat we van zijn rol hebben geschetst ook volledig? De archieven van veel begijnhoven zijn verloren gegaan en als zij bewaard zijn, voor deze vroege periode dan toch meestal zeer onvolledig. De grafelijke oorkonden werden echter ook in de kanselarij van de grafelijkheid geregistreerd. De registers beginnen voor Zeeland, Zuid-Holland en Kennemerland in 1316, voor Noord-Holland een jaar eerder. We hebben deze registers nauwkeurig doorgenomen, maar uitsluitend de oorkonden, die we hiervoor hebben behandeld, kwamen aan het licht. Dit betekent dat we toch wel met enige zekerheid kunnen stellen, dat de rol van graaf Willem III bij de rehabilitatie van begijneninstellingen is beperkt tot die in de volgende vier steden: Dordrecht, Haarlem, Middelburg en Zierikzee. Hoe is dit te verklaren?

Als graaf Willem III ingrijpt ten gunste van het Haarlemse begijnhof, doet hij dit naar eigen zeggen, omdat dit begijnhof bij zijn voorgangers

in de gunst stond. We kunnen vaststellen dat ook de drie andere begijneninstellingen zich in het bijzonder in de grafelijke gunst mochten verheugen. Het begijnhof te Dordrecht is een grafelijke stichting, dat te Zierikzee mogelijk ook, en met het begijnhof te Middelburg onderhielden de graven van oudsher nauwe betrekkingen. De speciale band die er tussen deze vier begijneninstellingen en de graven bestond, is er vermoedelijk de oorzaak van geweest dat Willem III juist deze vier veilig wilde stellen. Opmerkelijk is het dan wel dat de graaf niet optrad ten gunste van het begijnhof te 's-Gravenzande, dat door een lid van de grafelijke familie was gesticht en ook van de graven zelf gunstbewijzen had ontvangen, noch ten gunste van het begijnhof te Schiedam, waar-schijnlijk eveneens een stichting van een lid van de grafelijke familie.

Over de rol van de bisschop van Utrecht bij de rehabilitatie van de begijneninstellingen in Holland en Zeeland zijn we aanzienlijk minder goed ingelicht. We weten dat hij bij de rehabilitatie van het begijnhof in Middelburg een rol heeft gespeeld, maar dit is dan ook alles. Dit komt, omdat het archief van de bisschoppen zeer onvolledig bewaard is gebleven. Registers met afschriften van bisschoppelijke oorkonden uit deze periode ontbreken.³⁰

Hoewel vanaf 1323 in het diocees Utrecht voor de begijnen betere tijden begonnen aan te breken, heeft de vervolgingsperiode nog een lange nasleep gehad. Nog lange tijd werd de term *begijn* vermeden, een teken dat de ongunstige betekenis, die dit woord sinds het concilie van Vienne had gekregen, niet zo snel vergeten was. Nog in 1348 worden de Haarlemse begijnen aangeduid als voormalige begijnen.³¹ Ook werden begijnen wel aangeduid met het neutrale woord *jonkvrouwen*.³² Op de begunstiging van begijneninstellingen heeft de vervolgingsperiode eveneens een weerslag gehad. Uit de kritieke periode, van 1318 tot 1323, zijn enkele testamenten bekend, die zo uitgebreid zijn, dat het niet begunstigen van een begijneninstelling opvalt. In 1319 maakt Katharina van de Poel te 's-Gravenzande haar testament. Behalve haar parochiekerk, de kerk van 's-Gravenzande, en de kerk van Naaldwijk, bedenkt zij ook de bedelorden en de vier Hollandse vrouwenkloosters. Zij slaat de begijnen te 's-Gravenzande niet over, maar noemt ze niet openlijk. Ze worden omschreven als: de gemeenschap van vrouwen die vroeger *begijn* waren. Als executeur-testamentair stelt zij Godelt van Naaldwijk aan.³³ Enige tijd later, in 1323, maakt deze Godelt een niet minder uitgebreid testament. Ditmaal worden de begijnen echter niet met een legaat bedacht.³⁴ Ook voor Haarlem beschikken we over een testament, waarin de begijnen in deze stad duidelijk zijn overgeslagen. Het is het testament van Hildegond, echtgenote van Jacob van Bake-nesse. Het stamt uit 1322. Zij bedenkt alle Haarlemse instellingen, maar niet het begijnhof.³⁵ Zelfs toen de rehabilitatie van de begijnen al enige

tijd gaande was, werden begijneninstellingen in testamenten wel overgeslagen. In 1327 maakte Pieter, zoon van heer Vroedo, die zowel te Utrecht als te Middelburg kanunnik was, zijn testament. Hij bedacht hierbij veel instellingen in Dordrecht, Utrecht en Middelburg, maar niet de begijneninstellingen in deze steden. Wel schonk hij een legaat aan een individuele begijn in Utrecht, die hij als voormalig begijn betitelde.³⁶ Bij het toch zo uitvoerige testament van Willem van der Woert, ambachtsheer van Naaldwijk, dat stamt uit 1329, worden evenmin begijneninstellingen begunstigd.³⁷

Pas na 1330 komt een regelmatige begunstiging van begijneninstellingen weer op gang. De begijnen in 's-Gravensande worden voor het eerst weer openlijk begunstigd in 1332,³⁸ die in Middelburg in 1333.³⁹ Voor andere begijneninstellingen is dit nog later, in Delft bijvoorbeeld in 1349,⁴⁰ in Leiden in 1369,⁴¹ in Rijnsburg in 1362⁴² en in Haarlem in 1353.⁴³ We moeten er wel rekening mee houden dat het aantal overgeleverde testamenten uit de 14e eeuw nog tamelijk gering is, zodat het mogelijk is dat de testamentaire begunstiging van begijneninstellingen in werkelijkheid al iets eerder is hervat.

We kunnen concluderen dat de begijneninstellingen zich in de loop van de 14e eeuw van de vervolgingsperiode hebben hersteld. Voor geen enkele begijneninstelling betekenden de decreten van het concilie van Vienne de ondergang. Tot de reformatie zouden de begijneninstellingen in Holland en Zeeland geen vervolging meer kennen, dit in tegenstelling tot Duitsland, waar ook in later tijd periodieke vervolgingen van begijnen hebben plaatsgevonden.

NIEUWE STICHTINGEN EN VERDERE GESCHIEDENIS

In de tweede helft van de 14e eeuw heeft het leven in alle begijneninstellingen zijn gewone gang hernomen. De vervolging is voorbij en de begijnen worden weer begunstigd. Het klimaat is zelfs weer zo voorspoedig, dat er een aantal nieuwe begijnhoven en -huizen ontstaat. De periode waarin deze nieuwe stichtingen hun beslag krijgen, is de tweede helft van de 14e eeuw en het begin van de 15e eeuw. Na deze tweede voor de begijnenbeweging gunstige periode zijn er geen nieuwe begijnhoven meer gesticht.

Amsterdam

De eerste nieuwe begijneninstelling die na de vervolgingsperiode wordt vermeld is die te Amsterdam. In 1346 blijkt dat in deze stad een aantal begijnen al enige tijd bijeen woont in een huis, waarvan de eigenaar Coppe van der Laan is. Hij schenkt in dit jaar deze begijnen het huis in eigendom.¹

Brielle

Het is niet eenvoudig vast te stellen uit welke tijd het begijnhof in Brielle stamt. Dateert het nog van vóór de vervolgingsperiode of pas uit het eind van de 14e of begin van de 15e eeuw? In 1331 koopt de abdij Leeuwenhorst een aantal renten van de Maarlandse kerk, één van de twee Brielse parochiekerken. We vernemen dat deze renten door Zoete Doudijns aan de kerk waren nagelaten, met de verplichting hieruit een uitkering te doen aan Kateline de begijn, die bij haar placht te wonen.² Van deze Zoete is meer bekend: zij was de weduwe van Doudijn Bancaerts, die in 1299 als koopman te Maarland wordt vermeld.³ Maarland was oorspronkelijk een aparte nederzetting, die later als aparte parochie binnen de stad Brielle bleef voortleven. Zoete Doudijns zal na het overlijden van haar man in Maarland zijn blijven wonen, het feit dat ze een legaat schenkt aan de parochiekerk van Maarland duidt hier op. Haar huisgenote, Kateline, was begijn. Juist in Maarland vinden we in later tijd het begijnhof. Bestond dit begijnhof al in het begin van de 14e eeuw? Het is opvallend dat Zoete Doudijns zelf geen begijn wordt genoemd. Mogelijk moeten we in haar huisgenote een buiten een begijneninstelling levende begijn zien. We mogen zeker niet uit het feit dat een begijn te Maarland wordt vermeld afleiden dat daar ook een begijnhof was. Er is trouwens nog een andere interpretatie van het stuk uit 1331 mogelijk. De begijn Kateline, zo staat er, placht bij Zoete Doudijns

te wonen. Het is dus ook nog mogelijk dat Kateline pas na haar verblijf bij Zoete begijn is geworden. Zeker van het bestaan van een begijneninstelling te Brielle zijn we pas in het begin van de 15e eeuw. In de stadsrekening van 1413/14 wordt voor het eerst het begijnhof vermeld⁴ en in 1416 krijgt het van stadswegen een subsidie voor de bouwkosten.⁵

Heusden

Begijnen in dit stadje worden voor het eerst vermeld in 1390. Zij wonen dan binnen de stadsmuren.⁶ Niet lang daarna, in ieder geval vóór 1393, zijn zij verhuisd naar de Kleine Nederstam. Dit is een stuk land buiten de stadsmuren, maar binnen de stadsvrijheid.⁷ In 1389 was de Kleine Nederstam van de grafelijkheid gepacht door Willem van Kroonenburg.⁸ Volgens Van Oudenhoven was hij de stichter van het begijnhof.⁹ Het lijkt ons waarschijnlijk dat hij de verhuizing van de begijnen heeft mogelijk gemaakt. Of hij ook de hand heeft gehad in de allereerste vestiging van begijnen in de stad, is niet met zekerheid te zeggen.

Leiden

Naast het St. Agnietenbegijnhof, dat uit de 13e eeuw stamt, ontstaan in Leiden in deze periode twee nieuwe instellingen voor begijnen. De oudste van deze twee werd in 1389 gesticht door de Leidse burger Pieter Symonsz. van Oerde. Hij had een liefdadige instelling voor arme vrouwen voor ogen, maar zijn stichting ontwikkelde zich tot een instelling voor begijnen. Van de tweede begijneninstelling horen we voor het eerst in 1402. Stichteres hiervan is Hillegont Gheerlofsdr. Zoals we nog zullen aantonen, zijn deze beide instellingen, in tegenstelling tot het St. Agnietenbegijnhof, nooit uitgegroeid tot begijnhoven.¹⁰ Zij zijn echter de geschiedenis ingegaan als het Pieter Symonsz.-begijnhof en het St. Pancras-begijnhof. Wij zullen deze benamingen overnemen, maar om misverstanden te voorkomen het woord begijnhof tussen aanhalingstekens zetten.

Rotterdam

In de oorkonde die graaf Albrecht van Beieren in 1379 uitvaardigde ten gunste van het begijnhof in deze stad, lezen we dat het nog in aanbouw was.¹¹ In 1380 was het stadium bereikt dat het wenselijk werd geacht regels over de rechtstoestand van de huizen op het hof vast te leggen.¹²

Dit zijn de zes instellingen waarvan met zekerheid kan worden vastgesteld dat het echte begijneninstellingen zijn. Wie er de literatuur op naleest, zal echter bemerken dat er bij aanzienlijk meer steden en dorpen het bestaan van een begijnhof of -huis wordt vermeld. De meest recente auteur, Nübel, noemt voor Holland naast de zes instellingen die wij hiervoor behandelden ook nog stichtingen te Edam, Enkhuizen,

Gorinchem, Gouda, Hoorn, Medemblik, Monnikendam, Naarden, Purmerend en Weesp. Hij spreekt er zijn twijfel over uit of enkele stichtingen te Alkmaar en een 14e-eeuwse stichting te Schiedam als begijneninstellingen beschouwd moeten worden.¹³ Deze twijfel is maar al te gerechtvaardigd. We moeten zelfs eenzelfde twijfel aan de dag leggen ten aanzien van de andere begijneninstellingen die hij noemt. Weliswaar is in al deze plaatsen sprake geweest van begijnen, begijnenconventen of begijnhoven, zowel in de bronnen als bij latere auteurs, maar we moeten dit niet zonder meer overnemen. Eerst moeten we onderzoeken of tijdgenoten onder begijnen hetzelfde verstonden als wij en of ze een term als begijnhof uitsluitend reserveerden voor instellingen, waar vrouwen individueel wonen en van hun eigen inkomsten leven.

Rond 1400 groeide het aantal religieuze instellingen voor vrouwen op opzienbarende wijze. We mogen gerust spreken van een tweede religieuze vrouwenbeweging. Deze beweging kwam vooral in de steden tot uiting. Had bijvoorbeeld een stad als Haarlem rond 1350 nog slechts één instelling voor vrouwen die een religieus leven wilden leiden, namelijk het begijnhof, in 1514 zijn het er 13.¹⁴ De beweging van Geert Grote en zijn volgelingen, de Moderne Devotie, heeft ongetwijfeld een grote rol gespeeld bij het ontstaan van deze nieuwe religieuze instellingen voor vrouwen. De vrouwelijke aanhangers van de Moderne Devotie kozen voor eenzelfde levensvorm als de begijnen, zij verenigden zich in zusterhuizen, niet-kloosterlijke gemeenschappen. Zij leidden een vroom leven zonder kloostergeloften af te leggen. Is het te verwonderen dat zij in de volksmond begijnen werden genoemd? Zo op het oog is er immers weinig onderscheid tussen deze zusters en de begijnen. Maar de benaming waaronder de zusters de geschiedenis zijn ingegaan, die van zusters des Gemenen Levens, duidt op het essentiële verschil dat er bestaat. In een begijnhuis of -hof leefden de bewoonsters van hun eigen inkomsten, over hun bezittingen hadden zij de vrije beschikking. In een zusterhuis kwamen daarentegen de inkomsten van de zusters in een gemeenschappelijke pot, waaruit men het levensonderhoud bekostigde. De zusters deden echter geen afstand van hun eigendommen, alleen het vruchtgebruik hiervan kwam ten goede aan de gemeenschap.¹⁵ Vaak werd ten aanzien van zusterhuizen door de stedelijke overheid bepaald dat zij slechts in beperkte mate mochten erven van de overleden zusters.¹⁶ Dit wijst er op dat het niet ondenkbeeldig was dat bij het overlijden van een zuster haar gehele bezit aan de gemeenschap kwam, waarvan zij deel had uitgemaakt. Met het toenemen van het aantal religieuze instellingen binnen de stad, zag het stadsbestuur niet graag dat zich daar al te veel goederenbezit concentreerde. Beperking van het recht van een zusterhuis om te erven, was een van de maatregelen om toename van het bezit in de dode hand te voorkomen. Ten aanzien van

de begijnhuizen en -hoven heeft de stedelijke overheid het echter niet noodzakelijk gevonden deze maatregel te treffen. De kans dat door het overlijden van een begijn haar gehele bezit in de dode hand zou komen, was namelijk veel geringer dan bij de gemeenschappelijk levende zusters.

We zien dus dat er onderscheid gemaakt kan worden tussen begijnhoven en -huizen enerzijds en zusterhuizen anderzijds. Aangezien echter zowel de zusters als de begijnen geen kloosterregel volgden, werden de instellingen waar ze woonden door tijdgenoten aangeduid als begijnhoven of begijnenconventen. De meeste zusterhuizen in het westen van het land hebben na betrekkelijk korte tijd een regel ingevoerd. Meestal was dit de regel van de derde orde van St. Franciscus. Oorspronkelijk was dit een regel die uitsluitend was bestemd voor leken, die gewoon in de wereld bleven leven. De zusters des Gemenen Levens leefden echter niet als gewone leken in de wereld, zij leefden bijeen in een kloosterachtige gemeenschap. Behalve dat zij de regel van de derde orde aannamen, gingen zij bovendien kloostergeloften afleggen. Bij sommige zusterhuizen werd de gelofte van armoede achterwege gelaten, zodat de zusters privébezit mochten hebben. Vaak werd de clausuur ingevoerd. Zo kregen de zusterhuizen op den duur het karakter van een klooster. Toch bleven zij begijnenconventen of begijnhoven genoemd worden.

Sommige zusterhuizen namen een echte kloosterregel aan, de regel van St. Augustinus. Zelfs deze kloosters werden soms als begijneninstelling betiteld. Dit is bijvoorbeeld het geval met het St. Magdalena-klooster te Gorinchem, dat in de 16e eeuw steevast het begijnhof werd genoemd, terwijl het de regel van St. Augustinus volgde. Van de voor geschiedenis van deze instelling is maar weinig bekend. Misschien is het oorspronkelijk een begijnhuis geweest, maar het kan ook een zusterhuis geweest zijn.¹⁷ We kunnen dus concluderen dat tijdgenoten de termen begijnhof en begijnenconvent niet uitsluitend reserveerden voor wat wij daaronder verstaan. Latere auteurs zijn zonder meer op hun benaming afgestaan, zodat veel zusterhuizen en vrouwenkloosters ten onrechte als begijnhoven te boek zijn komen te staan.

Voor een probleem van andere aard stelt ons de vermelding van een tweede begijnhof te Delft door Van Bleyswijck en Boitet.¹⁸ Dit begijnhof zou aan het Rietveld hebben gelegen. Als we er het kohier van het haardstedegeld van 1600 op naslaan, blijkt dat er inderdaad een complex huizen aan het Rietveld als begijnhof wordt betiteld.¹⁹ In geen enkele andere bron echter wordt van een tweede Delftse begijneninstelling melding gemaakt. Er waren in Delft vele vrouwenkloosters. Is ook in dit geval in werkelijkheid een vrouwenklooster bedoeld? Waarschijnlijk niet, want voorzover bekend heeft geen enkel vrouwenklooster aan het Rietveld gestaan. Maar wel heeft een dissident groepje

zusters des Gemenen Levens tijdelijk een onderkomen gevonden in een huis aan het Rietveld.²⁰ Mogelijk herinnert de naam begijnhof aan het tijdelijk verblijf van deze zusters.

De zusters des Gemenen Levens namen vaak de regel van de derde orde van St. Franciscus aan. De begijnen waren hen hierin voorgegaan. Dit is vooral in Duitsland gebeurd. De vervolging van 1317 heeft hierbij zeker een rol gespeeld, want door een regel aan te nemen, konden de begijnen aan vervolging ontsnappen. Maar ook in later tijd gingen begijnen tot deze regel over. Aannemen van deze regel was niet in strijd met het leven als begijn, want privébezit was niet verboden, zodat de begijnen van hun eigen inkomsten konden blijven leven. In de praktijk echter onderging het leven in die begijnhuizen waar deze regel werd aangenomen een verandering, het leven werd gemeenschappelijk. Juist in deze instellingen van tot de derde orde overgegangene begijnen ontwikkelde zich een kloosterlijke variant van de derde orde, dezelfde variant die we overigens ook bij de zusterhuizen aantreffen.²¹ Doordat de bewoonsters de regel van de derde orde aannamen, verloren begijnhuizen hun specifieke karakter, namelijk dat de bewoonsters van hun eigen inkomsten leefden. We willen dan ook onderscheid maken tussen dergelijke huizen, die we niet meer tot de begijneninstellingen willen rekenen en de begijnhuizen, waarvan de bewoonsters niet tot de derde orde overgingen.

Er zijn aanwijzingen dat in Holland en Zeeland in twee gevallen een groep begijnen is overgegaan tot een regel. In 1308 worden de begijnen te Noordwijk voor het laatst vermeld.²² Bijna anderhalve eeuw zwijgen de bronnen, maar in 1450 vernemen we, dat er in Noordwijk een zusterklooster van de derde orde van St. Franciscus had gestaan, dat door brand was verwoest.²³ Waarschijnlijk hebben de begijnen dus de regel van deze derde orde aangenomen.

In 1271 wordt een groep begijnen te *Liliendale* in Zeeland vermeld.²⁴ In later tijd blijkt er in Zeeland een vrouwenklooster te zijn dat ook zo heet. Dit klooster Leliëndaal lag op Schouwen bij het dorp Burgh. De eerste maal dat het wordt vermeld is in 1459, als het deelgenoot wordt gemaakt aan de goede werken van de predikherenorde.²⁵ Het klooster zelf behoorde tot deze orde, zo blijkt uit andere gegevens, vermoedelijk tot de tweede orde, de kloosterlijke vrouwelijke pendant van de eerste orde.²⁶ Voordat dit klooster werd gesticht, zou op die plaats een groep devote vrouwen hebben geleefd.²⁷ Dit zouden dan wel eens de begijnen, die in 1271 worden vermeld, geweest kunnen zijn. De stichting van het klooster Leliëndaal moet hebben plaatsgevonden na 1303, want in een lijst van vrouwenkloosters van de predikherenorde uit dat jaar wordt het nog niet vermeld.²⁸

We zullen nu schetsen hoe de verdere contacten tussen de graven van Holland en Zeeland en de begijnhoven verliepen. Graaf Willem III moest ook na de rehabilitatie van de begijnen bij enkele begijnhoven herhaaldelijk ingrijpen. In Zierikzee, waar het met de tucht op het begijnhof ten tijde van de vervolgingen niet zo best gesteld was geweest, was de situatie ondanks de maatregelen van de graaf niet erg verbeterd. In 1324 moest hij daarom opnieuw maatregelen treffen.²⁹ Evenals in 1322 gaf hij bevel oneerzaam levende begijnen van het hof te verwijderen. Bovendien verbood hij de begijnen zich met mannen af te sonderen en verbood hij het dragen van modieuze kledij. Alle begijnen die in de toekomst op het begijnhof zouden worden aangenomen moesten de belofte afleggen, dat zij voor de rest van hun leven begijn zouden blijven. Deze laatste maatregel is voor een begijnhof zeer ongebruikelijk. De graaf stelde vast dat zijn maatregelen van kracht zouden zijn tot zijn wederzeggen. Zij droegen dus een voorlopig karakter. Dit maakt het waarschijnlijk dat zijn voorschriften om begijnen te laten beloven levenslang begijn te blijven slechts een noodmaatregel was. Het moet hem zijn ingegeven door de vrees dat het begijnhof ontvolkt zou raken. In hetzelfde stuk lezen we namelijk dat er begijnen waren uitgetreden of zelfs waren getrouwd. In 1331 delegeerde de graaf het toezicht op het begijnhof aan de baljuw en het stadsbestuur van Zierikzee. Zij moesten toezicht houden op het financieel beheer en de tucht op het begijnhof. Zij moesten bovendien voorkomen dat de geestelijkheid het de begijnen lastig maakte.³⁰ Blijkbaar bestond er in die kringen dus nog steeds wantrouwen jegens de begijnen. In 1332 drukt de graaf de baljuw en het stadsbestuur van Zierikzee, en ditmaal ook de geestelijkheid, nog eens goed op het hart ervoor te waken dat de begijnen volgens hun oude statuten blijven leven.³¹

Ook de gang van zaken op het begijnhof te Middelburg bleef graaf Willem III in het oog houden. In 1329 droeg hij de abt van Middelburg op om namens hemzelf alle zaken, waarbij het begijnhof of een der bewoonsters betrokken raakte, te berechten.³² In 1336 nam hij maatregelen om een goed bestuur van het begijnhof te waarborgen. Dit was een reactie op klachten, die hij van de begijnen zelf had ontvangen. Hij legde de procedure vast voor de verkiezing van de begijnen die met het financieel beheer van het hof waren belast, de meestersen. Ook schreef hij voor dat deze meestersen zich voor hun financieel beheer moesten verantwoorden tegenover twee vertegenwoordigers van hemzelf en twee vertegenwoordigers van het stadsbestuur. Dit college had al in 1327 de opdracht gekregen toezicht op het begijnhof uit te oefenen. De graaf voegt aan dit college nu een deskundige op financieel gebied toe, zijn rentmeester van Zeeland Bewesterschelde.³³

In 1346 komt het graafschap van Holland en Zeeland in handen van het Beierse huis. De begijnen mogen zich ook in de gunst van de graven

van deze nieuwe dynastie verheugen. In 1379 nam Albrecht van Beieren het begijnhof van Rotterdam, een nieuwe stichting, in bescherming.³⁴ De statuten van het Amsterdamse begijnhof werden in 1393 door hem vastgesteld door uitvaardiging van een oorkonde, waarbij hij het tevens in bescherming nam.³⁵ In 1404 bekrachtigde hij de statuten van het St. Pancras-“begijnhof” te Leiden.³⁶ De tiendvrijdom, die rooms-koning Willem II in de 13e eeuw aan het begijnhof te 's-Gravenzande had verleend, bevestigde hij in hetzelfde jaar.³⁷ Zijn opvolger, graaf Willem VI, bekrachtigde in 1406 een overeenkomst tussen de Delftse begijnen en hun pastoor.³⁸ De statuten van het Leidse St. Agnietenbegijnhof uit 1421 zijn vastgesteld door Jan van Beieren, en hij nam het bovendien in bescherming.³⁹

We hebben gezien dat er van oudsher nauwe betrekkingen bestonden tussen de graven van Holland en Zeeland en de begijnhoven te Dordrecht, Haarlem, Middelburg en Zierikzee. Met de laatste drie begijnhoven blijven de contacten ook onder het Beierse huis bestaan. Merkwaardig genoeg niet met het begijnhof te Dordrecht, hoewel dat toch een grafelijke stichting was. De statuten van het begijnhof te Haarlem uit 1390 zijn vastgesteld door Albrecht van Beieren en de begijnen genoten grafelijke bescherming.⁴⁰ Ook deed hij afstand van het patronaatsrecht van de begijnenkerk ten gunste van de begijnen. Graaf Willem V had hun dit recht in 1351 al tijdelijk afgestaan, dat wil zeggen tot het tijdstip waarop hij kon aantonen dat het patronaatsrecht hem toekwam en hij de aanspraken van de begijnen op dit recht kon weerleggen.⁴¹ Blijkbaar is dit hem inderdaad gelukt, want in 1378 draagt Albrecht van Beieren als patroon van de begijnenkerk zijn kandidaat voor het pastoraat voor bij de aartsdiaken.⁴² In 1383 belooft hij de begijnen dat hij bij een volgende vacature hun kandidaat aan de aartsdiaken zal presenteren.⁴³ In 1401 tenslotte geeft hij op voorspraak van zijn echtgenote, Margareta van Kleef, het patronaatsrecht geheel uit handen.⁴⁴ Na een periode waarin het de begijnen niet zo voorspoedig was vergaan, blijkt in 1413 dat gunstiger tijden waren aangebroken. De begijnen hadden tot uitbreiding van hun hof een nieuw stuk grond gekocht. Graaf Willem VI breidde de grafelijke bescherming die het begijnhof genoot in dat jaar uit tot de nieuwe uitbreiding.⁴⁵ Tenslotte bestond in de 16e eeuw op het begijnhof nog een overlevering in verband met Jacoba van Beieren. Zij zou tijdens een van de vele moeilijke momenten in haar leven raad en troost hebben gekregen van Aleid Simonsdr. Raet. Dit was een Haarlemse begijn, die in de geur van heiligheid stond.⁴⁶ We vinden evenwel de naam van Jacoba van Beieren niet terug in het fundatieboek van het begijnhof, waarin de namen van de weldoeners van het hof werden opgetekend. Ook worden noch Aleid Raet, noch het begijnhof in de rekening van de executeurs-testamentair van Jacoba van Beieren vermeld.⁴⁷ Hoewel we veronderstellen dat de

overlevering toch wel een kern van waarheid zal hebben gehad, lijkt de indruk die Aleid Raet op Jacoba van Beieren heeft gemaakt, niet al te groot te zijn geweest.

In 1368 bevestigde Albrecht van Beieren als ruwaard van Holland en Zeeland de voorrechten, die zijn voorgangers het begijnhof te Middelburg hadden verleend. Bij dezelfde gelegenheid schreef hij voor dat de scholieren, die de koorzang in de begijnenkerk verzorgden, een uitkering van het hof zouden genieten. Deze oorkonde bevestigt hij in 1390 als graaf.⁴⁸ In hetzelfde jaar verleent hij de scholieren voor 8 à 9 gemeenten land vrijdom van schot en schrijft hij de meestersen voor dat zij de scholieren een hun verschuldigde rente moeten uitkeren.⁴⁹

Albrecht van Beieren heeft ook een oorkonde ten gunste van de begijnen te Zierikzee uitgevaardigd, maar de inhoud hiervan is helaas niet bekend. Deze oorkonde wordt in 1405 door Willem VI bevestigd, evenals alle andere oorkonden, die zijn voorgangers ten gunste van het begijnhof hadden uitgevaardigd.⁵⁰ In 1416 is het gehele archief van het begijnhof door brand verloren gegaan. Willem VI vaardigt daarom opnieuw een oorkonde ten gunste van het begijnhof uit,⁵¹ die in 1420 door Jan van Beieren wordt bevestigd.⁵²

We kunnen vaststellen dat de graven van het Beierse huis de begijnenbeweging gunstig gezind bleven. Misschien is er vergeleken met hun voorgangers wel een zekere accentverschuiving bij de contacten met de begijnen waar te nemen. De graven van het Beierse huis grijpen zelden nog rechtstreeks bij de gang van zaken op het begijnhof in.

Het Bourgondische huis, dat in 1428 definitief vaste voet in Holland en Zeeland kreeg, heeft zich aanvankelijk tegenover de kloosters in deze nieuwe gebiedsdelen bijzonder royaal betoond. De Bourgondische hertogen begunstigten vooral de nieuwe kloosters, die in groten getale in de steden ontstonden en de bedelordekloosters die behoorden tot de observantiebeweging.⁵³ Begijnhoven hebben echter niet meer in deze gunst gedeeld.

Wat was nu de houding van de bevolking tegenover de begijnhoven na de rehabilitatie? Een goed beeld hiervan kunnen we krijgen bij het begijnhof te Haarlem. Het zogenaamde fundatieboek van dit begijnhof is namelijk een bron die veel informatie over de begunstiging verschaft en bovendien een periode van bijna twee eeuwen bestrijkt.⁵⁴ Iedereen die op zijn sterfdag jaarlijks door de begijnen in hun gebed herdacht wilde worden, kon hiertoe een bedrag beschikbaar stellen. Na zijn overlijden werd hij ingeschreven in het fundatieboek, dat als een kalender is ingericht. De begijnen gebruikten dit fundatieboek om te weten welke doden op een bepaalde dag herdacht moesten worden. Ook uitgebreidere memoriediensten werden wel besteld. Vaak zien we dat op de sterfdag van een bepaalde persoon ook enige van zijn naaste

verwanten herdacht moesten worden. Het fundatieboek is aangelegd in het begin van de 15e eeuw, maar we vinden er ook namen in van personen die vóór 1400 zijn gestorven, mogelijk overgenomen uit een ouder fundatieboek. Het boek is bijgehouden tot de reformatie.

Aangezien we niet alleen een beeld willen verkrijgen van de begunstigers van het begijnhof, maar ook een eventuele ontwikkeling in de tijd willen signaleren, hebben we alleen de inschrijvingen waarbij het sterfjaar is aangetekend in aanmerking genomen. Dit sterfjaar was voor het doel waarvoor het fundatieboek was aangelegd natuurlijk van minder belang dan de sterfdag, vandaar dat het in een aantal gevallen niet is vermeld. In totaal vinden we dan 643 inschrijvingen. Als we het aantal inschrijvingen per periode van 25 jaar bezien, dan blijkt dat dit in de eerste helft van de 15e eeuw het hoogst is. Na 1450 zet een daling in (zie de tabel op blz. 36).

Wie waren nu de mensen die juist de begijnen uitkozen om voor hun zieleheil te bidden? Een niet onbelangrijke categorie blijken de begijnen zelf te zijn. Om nu een zuiver beeld te krijgen van de begunstiging door de buitenwereld, moeten we een onderscheid maken tussen de personen die nauw met het begijnhof waren verbonden, namelijk de begijnen, overige bewoonsters van het hof, zoals kostgangsters en familieleden, en de priesters van de begijnenkerk enerzijds, en de buitenstaanders anderzijds. Helaas is dit niet zo eenvoudig. Juist omdat het voor tijdgenoten zo vanzelfsprekend was dat een bepaalde persoon een begijn was, verzuimde men dit vaak in het fundatieboek te vermelden. Dit bleek ons toen we de namen van de personen die als begijn naar voren treden in andere bronnen vergeleken met die van de personen die in het fundatieboek als begijn worden genoemd. In het fundatieboek staan dus meer namen van begijnen dan men ogenschijnlijk zou denken. Een gedeelte konden we achterhalen, een onbekend aantal niet. Nu valt het op dat een groot gedeelte van de begunstigers van het begijnhof bestaat uit ongehuwde vrouwen en weduwen. En dit zijn nu juist de personen die in een begijnhof mochten wonen. Om een zo betrouwbaar mogelijk beeld te krijgen, hebben we de begunstigers ondergebracht in vier categorieën. De categorie begijnen omvat allen die in het fundatieboek als begijn worden genoemd en allen waarvan we uit andere bron weten dat ze begijn waren. De tweede categorie omvat de ongehuwde vrouwen en weduwen, personen dus, die mogelijk begijn of bewoonster van het hof zijn geweest. Ook niet altijd duidelijk of het om buitenstaanders gaat, is het bij de derde categorie, die van de geestelijken. Niet alle geestelijken konden we identificeren als priesters die aan de begijnenkerk verbonden waren. Zeker buitenstaanders zijn de mannen die leek zijn, en de gehuwde vrouwen, zij vormen de vierde categorie. We zien nu dat het aandeel in de begunstiging van deze vierde categorie, de buitenstaanders, daalt. Vóór 1400 beslaat deze categorie nog 28% van het totaal van

de begunstigers, na 1550 bestaat deze categorie begunstigers in het geheel niet meer. Het lijkt er dus op dat het begijnhof het in toenemende mate van de eigen bewoonsters moet hebben. Als we dit gegeven combineren met het feit dat ook het totaal van de begunstelingen daalt, betekent dit dat de populariteit van het begijnhof in de 16e eeuw in niet geringe mate is verminderd.

Laten we de categorie buitenstaanders nog eens nader onder de loep nemen. Wat zou hen ertoe bewogen kunnen hebben om juist het begijnhof te begunstigen? Van de 101 personen die deze categorie telt hadden er zeker 20 een dochter of zuster die begijn was. Nog eens 22 personen waren nauw verwant aan ongehuwde vrouwen of weduwen, die de tweede categorie begunstigers vormen en dus mogelijk begijn waren. Het feit dat een familielid op het begijnhof woonde, lijkt dus een motief te zijn geweest om het begijnhof te begunstigen. Wie waren nu deze begunstigers? Het enige dat van hen bekend is, is hun naam. Het is duidelijk dat het niet mogelijk is uitspraken te doen over de sociale herkomst van personen waarvan slechts een patroniem bekend is. Dit nu is bij 75 personen, de meerderheid dus, het geval. Alleen van de resterende 36 personen, waarvan we een familienaam kennen, kunnen we iets naders zeggen. Twee wel zeer illustere namen springen dadelijk in het oog. Het zijn die van Albrecht van Beieren en zijn echtgenote Margareta van Kleef. Aan deze twee personen hadden de begijnen het patronaatsrecht van hun kerk te danken, voldoende reden om hen in het fundatieboek op te nemen. Van de overige 34 personen dragen er 21 bekende namen. Het zijn namen die ook leden van de Haarlemse magistraat droegen. Ruim een vijfde deel van het totaal aantal buitenstaanders die het begijnhof begunstigen, behoort dus mogelijk tot de stedelijke toplaag of is daaraan verwant. Adel, althans niet op Haarlem georiënteerde adel, komen we nauwelijks tegen. Slechts door één persoon is deze groep vertegenwoordigd, namelijk door Jan van Sassenheim, naar zijn naam te oordelen verwant aan Aarnt van Sassenheim, de stichter van het begijnhof. Als de toplaag van de Haarlemse burgerij het begijnhof begunstigde, veronderstellen we dat ook eenvoudiger Haarlemse burgers dit deden. Met zekerheid kunnen we dit echter niet vaststellen, alleen in een enkel geval wijst een toevoeging, als *die snider* of *de suvelcoper*, op burgerlijke herkomst van de begunstigers.

Op basis van bestudering van testamenten komen we wat betreft de begijnhoven in andere plaatsen tot de conclusie dat daar de Haarlemse ontwikkeling ook te zien is, namelijk dat de rol van de adel bij de begunstiging van minder belang wordt en de populariteit van het begijnhof in de 16e eeuw duidelijk afgenomen is.

Dat de 16e eeuw voor de meeste begijnhoven een tijdperk van verval was, zien we ook als we naar de begijnhoven zelf kijken. Het begijnhof in Rotterdam stond gedeeltelijk leeg. De vroedschap besloot in 1550

daarom op het begijnhof de nonnen van het opgeheven carmelitessenklooster van St. Anna onder te brengen.⁵⁵ Ook in Brielle stonden huizen op het hof leeg. Vanwege de gunstige ligging van dit hof hadden de bewoonsters van het meer excentrisch gelegen Oude Vrouwenhuis aan het Maarland hun oog op het begijnhof laten vallen. Ze verzochten aan het stadsbestuur om onderdak op het hof, zodat ze, als ze naar de kerk of de markt wilden, niet meer over de dam in het Maarland hoefden, wat bij slechte weersomstandigheden geen onverdeeld genoeg geweest schijnt te zijn. In 1541 kregen ze van het stadsbestuur, na overleg met de begijnen, toestemming om naar het begijnhof te verhuizen.⁵⁶ Dit zal tot tevredenheid van de oude vrouwen zijn geweest, maar de begijnen waren op den duur niet zo te spreken over hun nieuwe inwonsters. In 1571 doen de enige twee begijnen die er dan nog zijn ter gelegenheid van een kerkelijke visitatie hun beklag over de situatie. De oude vrouwen bezochten volgens hen zelden de kapel op het begijnhof en zij hadden bovendien de hand weten te leggen op de sleutels van de poort, zodat ze konden uitgaan en terugkomen wanneer ze maar wilden, wat geheel tegen de regels van het begijnhof indruiste.⁵⁷ Ook in Zierikzee was in 1561 het begijnhof gedeeltelijk onbewoond. Er zijn dan namelijk plannen om daar een aantal uit Engeland gevluchte nonnen onder dak te brengen.⁵⁸ De begijnennederzetting bij Rijsburg is vermoedelijk geheel ter ziele gegaan. In 1395 wordt deze instelling nog vermeld, daarna horen we er niets meer van.⁵⁹

De 16e eeuw was overigens niet alleen een periode van verval voor de begijnhoven. Het gehele kloosterwezen in de steden was eveneens aan het instorten. Na de reformatie werden alle kloosters en de meeste begijnhoven opgeheven. Aan het feit dat de begijnen geen kloosterlingen waren, hadden zij het te danken dat zij met enige consideratie werden behandeld. Zij mochten meestal voor de rest van hun leven op het begijnhof blijven wonen. Het begijnhof te Amsterdam bleef zelfs gewoon bestaan. Aan de bezittingen van dit hof, waartoe ook de kapel behoorde, werd een andere bestemming gegeven maar de huizen op het begijnhof behoorden niet tot die bezittingen, zij waren en bleven eigendom van de individuele bewoonsters. Het begijnhof te Haarlem bleef eveneens voortbestaan, maar niet op dezelfde plaats. De begijnen mochten hier, zoals gebruikelijk, tot hun dood op het hof blijven, maar daarna werden hun huizen door het stadsbestuur aan particulieren verkocht. Hierdoor verdween het besloten karakter van het begijnhof, vandaar dat de begijnen andere huizen gingen aankopen, vlak ten noorden van hun oude hof. Op den duur werd een hele straat door begijnen opgekocht en zo ontstond een nieuw begijnhof. In plaats van in de kerk op het oude begijnhof, waaraan door de burgerlijke overheid een andere bestemming was gegeven, kerkten de begijnen nu in een eigen schuilkerk.⁶⁰

Overzicht van de begunstiging van het Haarlemse begijnhof

	vóór 1400		1401-1425		1426-1450		1451-1475		1476-1500		1501-1525		1526-1550		1551-1579		totaal	
	%		%		%		%		%		%		%		%		%	
begijnen	9	21,5	39	30	27	22	25	24	22	30	29	35	22	43	8	27	181	28
ongehuwde vrouwen, weduwen	16	38	49	37,5	65	52	61	56	37	50	46	55	26	51	18	60	318	49
geestelijken	5	12	9	7	8	6	3	3	8	11	4	5	2	4	4	13	43	7
buitenstaanders	12	28,5	34	25,5	25	30	18	17	7	9	4	5	1	2	-	-	101	26
totaal	42		131		125		107		74		83		51		30		643	

HET BEGIJNHOF ALS INSTELLING

DE STATUTEN

Begijnhoven waren op zichzelf staande instellingen. Zij kenden niet, zoals bijvoorbeeld de bedelordekloosters, een hechte organisatie met een overkoepelend bestuur. Toch richtten de begijnen zich vaak naar de gebruiken die op andere begijnhoven bestonden.

Vanaf het ontstaan van de begijnhoven moeten er regels zijn geweest, waaraan alle begijnen op het hof zich moesten onderwerpen. Schriftelijk vastgelegd zijn deze regels aanvankelijk vermoedelijk niet. Slechts bepaalde regelingen vond men zo belangrijk, dat men ze officieel liet vastleggen. In 1293 bijvoorbeeld maken schout en schepenen van Leiden bekend dat de begijnen in deze stad een regeling hadden getroffen met betrekking tot de nalatenschappen van overleden begijnen. Precies dezelfde regeling hadden in 1284 al de Utrechtse begijnen vastgesteld.¹ De Leidse begijnen richtten zich dus naar een regeling van een al wat langer bestaand begijnhof.

Pas tegen het eind van de 14e eeuw worden de regels van begijnhoven schriftelijk vastgelegd, zodat we van statuten kunnen spreken. Vaststelling van de statuten geschiedde door middel van oorkonden, uitgevaardigd door de graaf of door het stadsbestuur. Het vroegste voorbeeld zijn de statuten van het begijnhof te Haarlem, die in 1390 door Albrecht van Beieren in een oorkonde zijn vastgesteld.² Vermoedelijk zijn deze statuten niet op de grafelijke kanselarij ontworpen, maar zijn zij afkomstig van de begijnen zelf. Met enkele wijzigingen kregen het begijnhof in Amsterdam in 1393³ en het St. Agnietenbegijnhof te Leiden in 1421⁴ dezelfde statuten van de graaf. We veronderstellen dat dit op initiatief van de begijnen is gebeurd, die het begijnhof in Haarlem als hun voorbeeld zagen. Dat het begijnhof te Haarlem een zeker prestige genoot, blijkt uit het feit dat de Amsterdamse begijnen, als zij in hun kapel een vicarie willen stichten, eerst bij de pastoor van het Haarlemse begijnhof advies inwinnen.⁵ Die pastoor was Hugo Goudsmit, die een belangrijke rol in de geschiedenis van het Haarlemse hof heeft gespeeld. In 1382 had hij zijn eerste mis in de begijnenkerk opgedragen en in 1401 werd hij pastoor van het begijnhof. Als een van de aanhangers van de Moderne Devotie speelde hij een belangrijke rol in het geestelijk leven van zijn tijd, ook buiten de begijnenbeweging.⁶ Misschien heeft hij de hand gehad in het tot stand komen van de Haarlemse statuten van 1390, vrijwel zeker was hij betrokken bij het opstellen van de statuten die de

begijnen in 1408 door het Haarlems stadsbestuur lieten bekrachtigen.⁷ *Oec mede verwarf hi schone privilegien ende handvesten den hof voerschreven van der graeflicheit voernoemt ende oec mede van onser stede van Haerlem*, zo tekenden de begijnen in ieder geval na zijn dood over hem aan.⁸

Ook de statuten van 1408 vonden elders navolging. Het Leidse St. Agnietenbegijnhof nam ze in 1421 over.⁹ Een nieuwe begijneninstelling wordt in het begin van de 15e eeuw in Leiden gesticht, het St. Pancras-“begijnhof”. De statuten, die uit 1403 stammen, waren tot stand gekomen na advies van de pastoor en de kerkmeesters van de St. Pancraskerk en ook van andere verstandige personen en na bestudering van de statuten van andere begijnhoven.¹⁰ Behoorde ook het Haarlemse begijnhof hiertoe? Het is opvallend dat de statuten van het St. Pancras-“begijnhof” een grote overeenkomst vertonen met de Haarlemse statuten van 1408. Veel elementen van de Haarlemse statuten vinden we hierin terug, maar zeker niet alle elementen. Omgekeerd komen in de Leidse statuten bepalingen voor, die in de Haarlemse statuten geheel ontbreken. Sommige Haarlemse passages vertonen een te grote overeenkomst met passages in de Leidse statuten dan dat het op toeval kan berusten. Ook het St. Pancras-“begijnhof” lijkt dus het Haarlems begijnhof als een voorbeeld te hebben gezien. Resteert het probleem dat de Leidse statuten in 1403 zijn vastgesteld, terwijl de Haarlemse statuten pas zijn uitgevaardigd in 1408. Het jaar 1408 geeft echter slechts het jaar aan, dat de statuten door het stadsbestuur officieel werden bekrachtigd, niet noodzakelijk ook het jaar waarin zij zijn opgesteld. Vermoedelijk is dit dus al in 1403 gebeurd.

We kunnen dus vaststellen dat er sprake is geweest van een zekere filiatie van begijnhofstatuten. Een filiatie, die vermoedelijk niet van hogerhand is opgelegd, maar op initiatief van de begijnen zelf lijkt te zijn ontstaan. In één geval echter is dit onmiskenbaar niet zo. Dit is in 1331, als graaf Willem III de begijnen in Zierikzee een ander begijnhof ten voorbeeld stelt. Hij schrijft voor dat men zich in Zierikzee moet richten naar het begijnhof in Middelburg. Men moet de kledingsvoorschriften die daar gelden navolgen evenals de voorschriften over het toezicht op het uitgaan van de begijnen en over hun levenswandel in het algemeen.¹¹ Maar de bemoeienis van de graven met het begijnhof te Zierikzee was, zeker in de eerste helft van de 14e eeuw, ook wel uitzonderlijk groot.

Behalve statuten uit de periode voor de reformatie, bestaan er ook aantekeningen van na de reformatie over de oude gebruiken op twee begijnhoven, en wel die in Amsterdam en Haarlem. Deze beide hoven bleven namelijk na de reformatie voortbestaan. Het is niet zo verwonderlijk dat men toen de blik naar het verleden richtte en de oude gebruiken zoveel mogelijk vastlegde en verduidelijkte, want waar moest

men zich anders naar richten? Een belangrijke bron voor onze kennis van de gang van zaken op het Haarlemse begijnhof is het aantekenboek dat door de Haarlemse begijnenpastoor Jasper Stolwijck is aangelegd. Hij oefende zijn functie uit van 1582 tot 1601. Hij en zijn opvolgers noteerden in dit boekje de oude gebruiken die op het begijnhof bestonden en voegden waar nodig verduidelijkingen toe.¹² In het archief van het begijnhof in Amsterdam bevindt zich een ongedateerd handschrift met een levensbeschrijving van St. Begga, gevolgd door een reeks voorschriften met de titel *Van sommige oude gewoonten die bij de ouwe tijt op het begijnhof gehouden zijn, ten eersten in Amsterdam*.¹³ Deze oude gewoonten zijn zeker na 1576 opgetekend, want er wordt in verwezen naar een incident dat zich in dat jaar op het begijnhof had afgespeeld. Naar alle waarschijnlijkheid dateert de optekening van niet lang na de alteratie van Amsterdam in 1578. Deze late optekeningen vormen door hun uitvoerigheid een welkome aanvulling op de statuten. Toch moeten we ze met de nodige voorzichtigheid gebruiken, want "oude" gebruiken kunnen al enigszins zijn aangepast aan een nieuwe tijd en de bronnen waaruit men putte, waren misschien niet altijd nog even volledig. Statuten en aanvullende aantekeningen vormen een belangrijke bron voor onze kennis van de inrichting van het begijnhof, om te beginnen van het bestuur.

HET BESTUUR

Met het bestuur van het begijnhof waren een of meer begijnen belast die de naam van meestersen droegen. De duur van hun ambtsperiode was niet overal gelijk, evenmin als de manier, waarop hun aanstelling tot stand kwam. Bij een aantal begijnhoven was er aanvankelijk maar één meesterse. Dit was het geval in Delft, waar de stichteres van het begijnhof, Maria van der Made, als eerste de functie van meesterse vervulde. Haar opvolgster werd echter terzijde gestaan door een ondermeesterse.¹⁴ Ook bij de begijnhoven in 's-Gravenzande¹⁵ en Middelburg¹⁶ is in de 13e eeuw sprake van één meesterse, terwijl in beide gevallen in het begin van de 14e eeuw sprake is van een overmeesterse, een teken dat het bestuur is uitgebreid. Wat betreft het St. Agnietenbegijnhof te Leiden tenslotte wordt in 1293 gesproken van één meesterse, maar in 1421 van twee.¹⁷ De uitbreiding van het bestuur zal samenhangen met de groei van de begijneninstellingen. Drie begijnhoven hebben nog in de 16e eeuw één meesterse. Het zijn de begijnhoven te Brielle, Heusden en Rotterdam, geen van drieën bepaald grote begijnhoven.¹⁸ Alleen van het hof te Rotterdam weten we dankzij de statuten van 1380 dat er van begin af aan één meesterse was¹⁹, van de andere begijnhoven vermoeden we hetzelfde.

Als het bestuur van het begijnhof uitgebreid wordt, zijn verschillende

bestuursvormen mogelijk. De meest gangbare vorm in Holland wordt een bestuur van twee meestersen, die altijd gezamenlijk optreden. We zagen al dat in 1421 het St. Agnietenbegijnhof te Leiden twee meestersen had. In 1428 is voor het eerst sprake van twee gelijkwaardige meestersen van het begijnhof te 's-Gravenzande.²⁰ Hier was in het begin van de 14e eeuw sprake van een overmeesterse, die waarschijnlijk meer macht gehad zal hebben dan haar helpster(s). Eveneens uit het begin van de 15e eeuw stammen gegevens waaruit blijkt dat de begijnhoven te Amsterdam, Dordrecht en Haarlem twee meestersen hadden.²¹ Ook de twee Leidse begijninstellingen die rond 1400 naast het oudere St. Agnietenbegijnhof ontstonden, hadden twee meestersen.²² Het begijnhof te Delft kreeg als enig Hollands begijnhof op den duur een bestuur dat uit drie personen bestond. De eerste vermelding van drie meestersen, die gezamenlijk optreden, stamt uit 1455.²³ Van Rijn kon nog lijsten van meestersen van het Delftse begijnhof uit de 16e eeuw bestuderen en ook hij vermeldt dat het er drie waren, die jaarlijks wisselden.²⁴ Een andere bestuursvorm is die van één meesterse die boven een of meer andere meestersen staat. Aanzetten voor deze ontwikkeling vonden we in Delft en 's-Gravenzande, maar alleen bij de Zeeuwse begijnhoven is deze bestuursvorm tot ontwikkeling gekomen. Het begijnhof te Middelburg had in het begin van de 14e eeuw een overmeesterse. Met de rehabilitatie van het begijnhof in 1325 door de graaf samen met de stedelijke overheid, werden ook regelingen getroffen ten aanzien van het bestuur van het hof. Voortaan zouden er twee meestersen in functie zijn.²⁵ In 1327 wordt deze bestuursvorm echter veranderd. Het bestuur zou voortaan worden waargenomen door een meesterse met twee assistentes onder zich.²⁶ Evenals in het begin van de 14e eeuw werd de meesterse overmeesterse genoemd.²⁷ Wij vermoeden dat de bestuursvorm die in 1327 wordt ingevoerd de oude bestuursvorm van vóór de vervolgingsperiode is, die na een blijkbaar niet geslaagde poging in 1325 om een tweehoofdig bestuur te introduceren is hersteld. Het drietal dat het bestuur van het begijnhof vormde, bleef levenslang in functie, zo werd in 1327 bepaald.

Er zijn aanwijzingen, dat de bestuursvorm van het Zierikzeese begijnhof dezelfde was als die in Middelburg. Dit kunnen we afleiden uit een proces dat voor het Hof van Holland werd gevoerd en in 1522 door de Grote Raad van Mechelen in hoger beroep werd beëindigd.²⁸ Eén van de partijen in dit proces was een meesterse van het begijnhof, Willemijne Andriesdr. Over de wijze waarop zij het hof had bestuurd waren moeilijkheden gerezen, die er toe hadden geleid dat zij uit het hof was gezet. We zullen ons hier niet in alle verwickelingen verdiepen, maar slechts aanstippen dat duidelijk blijkt dat Willemijne Andriesdr. als meesterse verantwoordelijk werd geacht voor het financieel beheer van het hof. Als zij hierover aan de tand wordt gevoeld, verklaart zij dat

ook andere meestersen bij het beheer betrokken waren geweest. Om dit te verifiëren worden twee andere meestersen verhoord en bovendien de erfgenamen van twee inmiddels overleden meestersen. Wij concluderen hieruit dat Willemijne Andriesdr. gedurende de periode dat zij de functie van meesterse uitoefende in haar taak aanvankelijk werd bijgestaan door de beide meestersen die ten tijde van het proces niet meer in leven waren, en vervolgens door de twee meestersen die als getuigen optreden. De meestersen bleven dus levenslang in functie. Bovendien was er één meesterse die de uiteindelijke verantwoordelijkheid droeg en twee andere meestersen die slechts een ondergeschikte rol vervulden.

In Holland was de ambtstermijn van de meestersen meestal beperkt. Om er voor te zorgen dat er toch een zekere continuïteit was, hadden de begijnen in Haarlem blijkens de statuten van 1408 de volgende regeling getroffen. Elk jaar werd één nieuwe meesterse gekozen, die twee jaar zou aanblijven. Zij ging samenwerken met een meesterse die in het vorig jaar was gekozen en dus al een jaar bestuurservaring had. Er was hierdoor ieder jaar een nieuw team van twee meestersen, van wie altijd één meesterse al een jaar bestuurservaring had. In de statuten van het Leidse St. Agnietenbegijnhof uit 1421 en die van het St. Pancras-“begijnhof” uit 1403 treffen we eenzelfde regeling aan. Als we bovendien de namen van de meestersen van de begijnhoven van Amsterdam en 's-Gravenzande, voorzover overgeleverd, per jaar bestuderen, kunnen we constateren dat ook hier het ‘Haarlemse’ systeem in zwang moet zijn geweest. Bij alle dubbelbezette bestuursfuncties is dit systeem in deze tijd overigens waarneembaar.

Door wie werd nu bepaald welke begijnen de belangrijke taak van meesterse zouden vervullen? In Zuid-Nederland en België kwam het vaak voor dat de meestersen door de stichter van het begijnhof of door zijn erfgenamen werden aangesteld.²⁹ In Keulen schijnt dit vaak gedaan te zijn door de pastoor, onder wiens parochie het begijnhuis viel.³⁰ In de praktijk was deze aanstelling niet veel meer dan een bevestiging van de keuze van de begijnen zelf.

Laten we eerst eens zien hoe in Zeeland de meestersen werden aangesteld. Graaf Willem III bepaalde in 1322 ten aanzien van het begijnhof te Zierikzee dat hijzelf jaarlijks de meestersen zou aanstellen.³¹ Het is niet duidelijk of dit iets nieuws is, of dat dit voordien ook al gebruikelijk was. Zeker is wel dat het niet zo is gebleven. In de eerste plaats hebben wij aanwijzingen dat in de 16e eeuw de meestersen niet meer jaarlijks wisselden, maar voor de duur van hun verdere leven in functie bleven, in de tweede plaats is zeker dat de graaf in de 16e eeuw bij de benoeming van de meestersen geen rol meer heeft gespeeld. In 1533 werden twee nieuwe meestersen van het begijnhof aangesteld, de een door de burgemeesters van de stad, de ander door burgemeesters samen met de zogenaamde uitmeesters van het begijnhof en zeven van de

voornaamste begijnen.³² Het stadsbestuur oefent dus een grote invloed uit op de aanstelling van de meestersen, zowel via de burgemeesters als de uitmeesters. Deze uitmeesters waren namelijk stedelijke functionarissen. We zullen hierop in dit hoofdstuk nog terugkomen.

Hoe in Middelburg het bestuur van het begijnhof werd aangesteld, is niet geheel duidelijk. In 1327 bepaalt de bisschop van Utrecht dat de abt van de premonstratenzerabdij te Middelburg, met advies van de gardiaan van het minderbroedersklooster, namens hemzelf begijnen moest aanstellen, die de goederen van het hof moesten beheren.³³ Hiermee zullen de meestersen bedoeld zijn. In 1478 is er blijkbaar op het hof een bestuurscrisis ontstaan. Het is dan de bisschop van Utrecht, die ingrijpt, hierbij de abt van Middelburg inschakelend. De bisschop geeft de abt de opdracht alle meestersen af te zetten, op één na, die hij met name noemt.³⁴ Hij heeft dus in de 15e eeuw nog een zekere greep op het bestuur van het begijnhof. In deze tijd speelt echter ook het wereldlijk gezag een rol. In 1446 namelijk voeren burgemeesters en schepenen van Middelburg besprekingen over de verkiezing van een nieuwe meesterse met de rentmeester en een zekere heer Oloud.³⁵ Met de rentmeester wordt de grafelijke rentmeester van Zeeland Bewesterschelde bedoeld, die namens de graaf toezicht op het begijnhof uitoefende. Over de identiteit van heer Oloud, denkelijk een geestelijke, tasten we in het duister. Vermoedelijk is de aanstelling van de meestersen, waarbij zowel de geestelijke als de wereldlijke overheid bemoeienis gehad lijkt te hebben, niet meer dan de bekrachtiging van de keuze van de begijnen. In 1336 was namelijk vastgelegd hoe de meestersen gekozen werden. De overmeesterse werd gekozen door de meestersen van de conventen op het begijnhof — wat dat zijn zal nog ter sprake komen — en door de oudste begijnen. Samen met deze overmeesterse kozen de conventsmeestersen en de oudste begijnen dan twee meestersen die de overmeesterse moesten assisteren.³⁶

Dat de begijnen zelf, of althans een aantal van de begijnen, een rol speelden bij de benoeming van de meesterse, zien we ook in Holland. Bij het Leidse St. Pancras-“begijnhof” hadden slechts de vier oudste begijnen stemrecht. Zij moesten te rade gaan bij de pastoor en de kerkmeesters van de St. Pancraskerk.³⁷ In Rotterdam mochten alle begijnen stemmen, hun keuze moest door enkele personen van buiten het hof bevestigd worden.³⁸ Ook in Haarlem mochten alle begijnen stemmen, dat wil zeggen, die bewoonsters van het hof, die hun volledige inwijding als begijn achter de rug hadden.³⁹ Alleen bij het Leidse Pieter Symonsz.-“begijnhof” lijken de begijnen geen rol te hebben gespeeld bij de aanstelling van de meestersen. Dit was voorbehouden aan de pastoor van de St. Pieterskerk en de gasthuismeesters van het Katrij-nengasthuis, die de meestersen voor onbepaalde duur aanstelden.⁴⁰

Waar de meestersen niet levenslang aanbleven, werden personen die

eenmaal de functie van meesterse naar tevredenheid hadden vervuld, vaak herkozen. Hoezeer men aan ervaring hechtte, blijkt wel in Haarlem. Daar was het, zo blijkt uit een aantekening van na de reformatie, altijd de gewoonte geweest, wanneer de stemmen bij de verkiezing staaften, de voorkeur te geven aan de kandidaat die al eens meesterse was geweest, of indien dit bij beide kandidaten het geval was, aan de oudste.⁴¹ We moeten ons trouwens niet voorstellen dat iedere begijn in aanmerking kwam om meesterse te worden. In Haarlem waren een aantal begijnen bij voorbaat al bestempeld als toekomstige meestersen.⁴²

Aan dese meesterissen hangt gehele regiment van den hof, zo merkt Jasper Stolwijck, een Haarlemse begijnenpastoor van even na de reformatie, op.⁴³ Geheel zelfstandig opereerden de meestersen echter niet. Alvorens wij ingaan op de verschillende bestuurstaken die de meestersen hadden, zullen wij eerst beschouwen wie er nog meer bij het bestuur betrokken konden zijn. Bij sommige zaken waren alle begijnen van het hof betrokken, maar meestal werden zij vertegenwoordigd door een raad van *oudsten ende vroetsten joncvrouwen*. Zo'n college van oude en ervaren begijnen heeft in ieder geval bestaan bij de begijnhoven te Amsterdam, Brielle, Haarlem, 's-Gravenzande, het St. Agnietenbegijnhof en het St. Pancras-“begijnhof” te Leiden en de begijnhoven te Middelburg en Zierikzee. In Haarlem lijken in de praktijk altijd voormalige meestersen de raad van oude en ervaren begijnen te hebben gevormd.

Ook personen van buiten het hof konden bij het bestuur betrokken zijn. Niet altijd is het even duidelijk of deze personen door de begijnen werden gekozen of door een andere instantie, bijvoorbeeld het stadsbestuur. Op het bestuur van het begijnhof te Middelburg werd toezicht uitgeoefend door een college dat bestond uit stedelijke en grafelijke vertegenwoordigers, zo lezen we in 1327.⁴⁴ Ook in Zierikzee waren speciale functionarissen met het toezicht op het begijnhof belast, de zogenaamde uitmeesters. In 1322 bepaalt de graaf dat jaarlijks deze uitmeesters door hem zullen worden aangesteld.⁴⁵ In de 16e eeuw worden de uitmeesters door het stadsbestuur aangesteld.⁴⁶ In lijsten van stedelijke functionarissen van Delft en Schiedam vinden we personen die de titel hofmeester of begijnhofmeester dragen. Er waren in deze steden ook stedelijke functionarissen met het toezicht op de kloosters belast.⁴⁷ Verder zijn er vermeldingen van begijnmeesters te Dordrecht en overmannen van het begijnhof te Amsterdam.⁴⁸ Of het hier stedelijke functionarissen betreft, is echter niet duidelijk. Mogelijk wel ambts-halve was een van de burgemeesters van Brielle in 1541 *vader* van het begijnhof.⁴⁹

Uitmeesters, hofmeesters en hoe ze verder ook heten, treden meestal

op met z'n tweeën of zelfs met nog meer. Altijd alleen treedt de hofvoogd op, waarvan bij sommige begijnhoven melding wordt gemaakt. Vrouwen konden in de middeleeuwen niet zelfstandig voor een rechtbank verschijnen. Zij moesten altijd terzijde worden gestaan door een voogd. Bij gehuwde vrouwen was dit hun echtgenoot, ongehuwde vrouwen konden hun voogd zelf kiezen.⁵⁰ Ook de meestersen van het begijnhof hadden een voogd nodig als zij voor het gerecht moesten verschijnen. De Haarlemse meestersen kozen niet bij iedere gelegenheid een ander, maar werden terzijde gestaan door een vaste hofvoogd. Van een aantal van deze voogden kennen wij de naam. Zij hebben bijna allemaal een carrière in het stadsbestuur doorlopen.⁵¹ Hieruit mogen we echter nog niet de conclusie trekken dat de hofvoogden ook door het stadsbestuur werden aangesteld. Wat was voor de begijnen immers aantrekkelijker dan een hofvoogd, die enige bestuurservaring had? Gezien zijn voornaamste taak, het terzijde staan van de meestersen voor het gerecht, in welke hoedanigheid hij toch oorspronkelijk door de meestersen gekozen zal zijn, menen wij dat hij geen vertegenwoordiger van het stadsbestuur was. Ook het St. Agnietenbegijnhof te Leiden heeft een hofvoogd gehad. Slechts eenmaal, in 1557, wordt hij vermeld.⁵²

Alle begijnhoven hebben op den duur een eigen kerk of kapel gekregen met een speciale priester, die de zielzorg over de begijnen moest uitoefenen. Zijn activiteiten beperken zich niet altijd tot het zuiver geestelijke terrein, ook bij het bestuur speelt hij een rol. We zullen nu eens zien wat zo al tot de taken van de meestersen behoorde en in hoeverre ook anderen hierbij betrokken waren.

De meestersen waren in eerste instantie verantwoordelijk voor het handhaven van de tucht op het begijnhof. Dit komt duidelijk tot uitdrukking in de Haarlemse statuten van 1390 en 1408. Zij moesten er vooral voor waken dat de begijnen niet te veel in contact kwamen met de buitenwereld. In principe mochten de begijnen alleen voor boodschappen het hof verlaten, voor alle andere uitstapjes was toestemming van de meestersen nodig. Bij belangrijke beslissingen was ook de raad van voormalige meestersen betrokken. Zij moesten samen met de dienstdoende meestersen toestemming verlenen, als een begijn een reis buiten de stad wilde ondernemen of als zij iemand in haar huis wilde opnemen. Ook de beslissing om een begijn die zich niet naar behoren gedroeg uit het hof te zetten, namen de meestersen samen met deze raad. De raad greep ook in als een begijn de meestersen op een of andere wijze tegenwerkte. Dat beide laatste bepalingen geen dode letter zijn gebleven, blijkt wel uit het volgende geval. De Haarlemse begijn Aechte Jansdr. zou hebben kwaadgesproken van de meestersen. Het conflict tussen haar en de meestersen was ontstaan over de nalatenschap van haar dochter, die in een van de conventen op het begijnhof had

gewoond. De meestersen lieten enige van de oudste begijnen Aechte Jansdr. vermanen om tot inkeer te komen, maar Aechte Jansdr. antwoordde strijdlustig: *ick en sal mijn schult nyet bekennen al soude men mijn hals affslaen*. In deze houding bleef zij volharden na voor een tweede maal te zijn vermaand, ditmaal door de oudste begijnen samen met de pastoor van het begijnhof. Vervolgens werd haar het verbod opgelegd om gedurende een bepaalde tijd het hof te verlaten, een disciplinaire maatregel, die wel vaker tegen weerspannige begijnen werd toegepast. Aechte Jansdr. stoorde zich echter allerm minst aan dit verbod. Dit was de reden dat zij het bevel kreeg het begijnhof voorgoed te verlaten, de straf die alle weerspannige begijnen uiteindelijk riskeerden. Maar ook hierbij legde zij zich niet neer. Zij weigerde het begijnhof te verlaten, waarop tenslotte de dienaren van het gerecht er aan te pas moesten komen om haar van het hof te verwijderen. Eenmaal uit het hof gezet, spant zij een proces aan voor het Hof van Holland tegen degenen die voor haar uitzetting verantwoordelijk zijn, de vijf meestersen. Van deze vijf waren er twee de dienstdoende meestersen, de overige drie moeten de raad van voormalige meestersen gevormd hebben. In 1550 wordt Aechte Jansdr. in het ongelijk gesteld, haar uitzetting uit het hof is dus definitief.⁵³ Alles geschiedt in de 16e eeuw nog in overeenstemming met de oude statuten, alleen de rol van de begijnenpastoor is niet in deze statuten vastgelegd.

Ook elders was het treffen van disciplinaire maatregelen zelden voorbehouden aan de meestersen alleen. Het begijnhof te Amsterdam en het St. Agnietenbegijnhof te Leiden kenden eenzelfde procedure om een begijn die zich niet aan de regels hield uit het hof te zetten. Het Leidse St. Pancras-“begijnhof” kende als straf het opleggen van boetes. Als dit niet hielp, konden de meestersen de weerspannige begijn met behulp van de oudste begijnen, of desgewenst met hulp van alle begijnen de deur uit zetten. In zo’n beslissing moesten de pastoor en de kerkmeesters van de St. Pancraskerk gekend worden. In Middelburg handelde de overmeesterse in dergelijke gevallen in overleg met de andere meestersen, zo blijkt uit een stuk van 1308. Lastige begijnen konden naar een ander huis op het hof worden overgeplaatst en als dit niet hielp, werden ze van het hof gestuurd.⁵⁴ Ten aanzien van het begijnhof te Zierikzee schrijft de graaf in 1322 voor dat de beslissing om een begijn uit het hof te zetten moest worden genomen door de meesterse, de begijnenpastoor en de uitmeesters van het begijnhof.⁵⁵ In 1509 deed zich zo’n geval voor. Willemijne Andriesdr., van wie wij al spraken, werd toen genoodzaakt uit het hof te vertrekken. Zij spande hierop een proces aan tegen de uitmeesters, die zij dus vooral voor haar uitzetting verantwoordelijk achtte.⁵⁶

Tot de taken van de meestersen behoorde ook het financieel beheer van het begijnhof. Een begijnhof was immers een stichting met een

eigen vermogen. Dit kon deels bestemd zijn om arme begijnen te ondersteunen, hiervoor bestonden soms ook afzonderlijke fondsen, deels om de lasten te betalen die op de stichting rustten, zoals pacht en onderhoud van de gemeenschappelijke voorzieningen. We moeten onderscheid maken tussen degeen die de verantwoordelijkheid voor het financieel beheer droeg en degeen die dit beheer voerde. Dit kan dezelfde persoon zijn, maar noodzakelijk is dit niet. Ook moeten we trachten vast te stellen aan wie verantwoording voor het beheer moest worden afgelegd, alleen aan de medebegijnen of ook aan personen van buiten het hof?

Eerst zullen we de begijnhoven beschouwen, waarvan iets van de financiële administratie bewaard is gebleven. Van het begijnhof te Amsterdam is een register bewaard, waarin de vaste inkomsten van het begijnhof werden bijgehouden. Dit register is aangelegd in 1571.⁵⁷ Eigenhandig noteerden de meestersen welke renten zij geïnd hadden. Zij oefenden het financieel beheer dus persoonlijk uit. Of zij verder nog verantwoording voor dit beheer schuldig waren, weten we niet. Van het Leidse Pieter Symonsz.-"begijnhof" zijn rekeningen uit de 16e eeuw bewaard.⁵⁸ Deze rekeningen werden door de meestersen overgelegd aan de pastoor van de St. Pieterskerk en de gasthuismeesters van het Katrijnegasthuis. Dezen hoorden de rekening af. Het heeft er alle schijn van dat de meestersen het financieel beheer zelf voerden. Anders is dit bij het Leidse St. Pancras-"begijnhof". In de statuten van 1403 was bepaald dat de meestersen ieder jaar hun rekening moesten overleggen aan de pastoor en de kerkmeesters van de St. Pancraskerk en aan hun medebegijnen. De rekeningen van 1560 tot 1571 zijn bewaard gebleven.⁵⁹ Zij staan inderdaad op naam van de meestersen en pastoor en kerkmeesters tekenden de rekeningen als afhoorders. Zij werden echter niet opgesteld door de meestersen, maar door een geestelijke die hiervoor in dienst was genomen. In deze periode is het steeds dezelfde begijn, die de pacht voor het begijnhof int, Barber Reyersdr. Meesterse is zij niet geweest. Het aandeel van de meestersen in het financieel beheer was dus niet zo groot. Ook van het Leidse St. Agnietenbegijnhof zijn rekeningen bewaard, maar pas van na de reformatie. Stedelijke regenten hadden toen de teugels in handen genomen, maar dat zij het beheer van de goederen van het hof nog enige tijd aan de meestersen overlaten, is veelzeggend.⁶⁰ Al in 1421 was bepaald dat de meestersen de goederen van het hof zouden beheren, waarvoor ze verantwoording moesten afleggen aan hun medebegijnen.

Al zijn van de overige begijnhoven geen rekeningen bewaard, soms kunnen we toch wel enig inzicht in het financieel beheer krijgen. Ook in Haarlem was in de statuten van 1408 bepaald dat de meestersen het financieel beheer zouden voeren en hiervan verantwoording zouden afleggen aan hun medebegijnen. Bij het begijnhof te Zierikzee was

eveneens de meesterse met het financieel beheer belast, maar bij het toezicht op dit beheer waren personen van buiten het hof betrokken. In 1331 droeg de graaf dit op aan de baljuw en het stadsbestuur van Zierikzee.⁶¹ In het begin van de 16e eeuw nam de meesterse, of liever de overmeesterse, dit beheer nog persoonlijk waar. Dit blijkt uit de processen die Willemijne Andriesdr. voerde.⁶² Zij was overmeesterse geweest, maar onder andere juist vanwege haar controversieel financieel beheer uit het hof gezet door de uitmeesters, die blijkbaar namens de stad controle op haar financieel beheer uitoefenden. Over de beschuldigingen die zij tegen haar ingebracht hadden, zijn wij nauwkeurig ingelicht. Zij zou bij de aankoop van hout voor het hof meer in rekening hebben gebracht, dan zij er in werkelijkheid voor betaald had. Uitkeringen van het hof aan arme begijnen had zij achterwege gelaten en een deel van het geld, dat tijdens de mis op Goede Vrijdag in de begijnkerk was opgehaald, had zij zelfs in eigen zak gestoken. Al met al was ze na haar vijfjarig beheer het hof zeker zo'n 75 pond groot verschuldigd. We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken, dat deze beschuldigingen niet zonder grond zijn. Waarom zou zij anders gedurende het proces alle mogelijke excuses hebben aangevoerd om het overleggen van haar rekeningen uit te stellen? Uit de processtukken kunnen we dus afleiden dat het toezicht op het financieel beheer werd uitgeoefend door de uitmeesters. In 1572, nog vóór de reformatie, wordt melding gemaakt van een rentmeester van het begijnhof, die door het stadsbestuur werd aangesteld.⁶³

Ten aanzien van het begijnhof te Middelburg bepaalde de graaf in 1325 dat de twee meestersen samen met twee stedelijke vertegenwoordigers de goederen van het hof moesten beheren. De abt van Middelburg en het stadsbestuur konden desgewenst rekenschap verlangen.⁶⁴ In 1327 wordt dit anders. Het financieel beheer is nu uitsluitend in handen van de overmeesterse. Elk jaar zouden twee stedelijke en twee grafelijke vertegenwoordigers de rekening van de meesterse afhoren.⁶⁵ De graaf stelt als zijn vertegenwoordigers de abt van Middelburg en de leesmeester van de Middelburgse minderbroeders aan,⁶⁶ terwijl hij in 1336 bovendien de rentmeester van Zeeland Bewesterschelde opdracht geeft bij het afhoren van de rekening aanwezig te zijn.⁶⁷ In de 16e eeuw is de situatie enigszins veranderd. Als enige grafelijke vertegenwoordiger is dan slechts de abt van Middelburg overgebleven.⁶⁸ De leesmeester van de minderbroeders is vermoedelijk al afgefallen vóór 1368⁶⁹, de rentmeester waarschijnlijk na 1446, want in dat jaar wordt hij nog in verband met het begijnhof genoemd.⁷⁰ De stedelijke vertegenwoordigers zijn in de 16e eeuw nog wel bij het afhoren aanwezig. Het is in de 16e eeuw niet meer de overmeesterse maar een geestelijke, die de rekening overlegt. De overmeesterse heeft zich samen met de pastoor van het begijnhof bij de afhoorders geschaard. Tenslotte is ook bekend dat de

goederen van het begijnhof te Brielle niet door de meesterse, maar door een specialist werden beheerd. In de 16e eeuw wordt althans melding gemaakt van de boekhouder.⁷¹

We zien dat in het algemeen de meestersen verantwoordelijk waren voor het financieel beheer. Soms werd op dit beheer toezicht uitgeoefend door instanties van buiten het hof, soms alleen door haar medebegijnen. In de 16e eeuw treden soms leken of geestelijken als rentmeesters op.

Het stond de meestersen niet vrij om zelfstandig goederen van het begijnhof te verpachten of te vervreemden. Bij een verpachting verleende meestal de raad van oude begijnen toestemming, of zelfs alle begijnen. Toen de meestersen van het Leidse St. Agnietenbegijnhof in 1557 een stuk land in erfpacht uitgaven, geschiedde dit niet alleen met toestemming van de raad van oude begijnen, maar bovendien met toestemming van de hofvoogd.⁷² Bij de verkoop van grond door de meestersen van het begijnhof te 's-Gravenzande in 1470 verleenden alle begijnen toestemming en bovendien hun biechtvader.⁷³ In 1569 werd grond, toebehorend aan het begijnhof te Zierikzee, verkocht door de meesterse en de pastoor van het begijnhof, met toestemming van het stadsbestuur en na advies van de burgemeesters en de uitmeesters.⁷⁴ Een eenvoudige zaak was zo'n verkoop dus bepaald niet.

Afbeelding 1
Zegel van het Leidse St. Agnietenbegijnhof

Tenslotte moesten de meestersen ook de begijnengemeenschap naar buiten toe vertegenwoordigen. Zij moesten namens de begijnen overeenkomsten sluiten en vooral ook opkomen voor de belangen van de gemeenschap voor het gerecht. Sommige begijnhoven beschikten over eigen zegels, waarmee de meestersen de overeenkomsten konden bekrachtigen. Dit was in ieder geval zo bij de begijnhoven te Amsterdam, Dordrecht, Haarlem, Middelburg en het St. Agnietenbegijnhof te Leiden.⁷⁵ Zeker geen eigen zegel had het begijnhof te 's-Gravenzande. De meestersen van dit hof lieten herhaaldelijk hun oorkonden door anderen bezegelen, *om datten wy selven gheen seghel en hebben*, zoals ze dan verklaarden. Soms konden zij een beroep doen op begijnen, die een eigen zegel hadden, zoals in 1517, toen een begin van adellijke afkomst een oorkonde namens de meestersen met haar zegel bekrachtigde.⁷⁶

Bij conflicten voor plaatselijke rechtbanken kwamen de meestersen meestal persoonlijk voor het gerecht, vergezeld van een voogd. In 's-Gravenzande lijkt het alsof de meestersen de neiging hebben het voeren van processen aan hun rector over te laten. In 1504 trad deze samen met de meestersen voor het gerecht, in 1518 alleen.⁷⁷ Het betreft in het laatste geval een proces voor de schepenen van het platteland rond 's-Gravenzande om achterstallige renten in te vorderen. Een halve eeuw eerder voerden de meestersen een dergelijk proces nog zelfstandig.⁷⁸ In Amsterdam werden de begijnen in een conflict met het naburige St. Luciënklooster in 1516 voor de schepenenbank vertegenwoordigd door twee overmannen.⁷⁹ De drie meestersen van het begijnhof te Delft worden in 1455 in een zaak voor de geestelijke rechter, de provisor van Delfland, bijgestaan door een afgevaardigde van het stadsbestuur.⁸⁰

Voor het Hof van Holland, een hogere rechtbank die in 's-Gravenhage zetelde, werden vooral door de Haarlemse begijnen nogal wat processen gevoerd. Eenmaal treedt de hofvoogd namens de begijnen op⁸¹, maar in alle andere gevallen worden de meestersen als partij genoemd. Of ze persoonlijk verschenen of zich door procureurs lieten vertegenwoordigen, weten we niet.

Bij sommige begijnhoven mochten de begijnen zelf hun rector kiezen, en ook hierbij speelden natuurlijk de meestersen een rol. In Amsterdam kregen de begijnen in 1419 vergunning een rector te kiezen. Stemrecht hadden de beide meestersen en zeven van de oudste begijnen die op het hof een functie hadden vervuld.⁸² Hierbij moeten we in eerste instantie denken aan de voormalige meestersen, maar misschien mochten ook begijnen die bijvoorbeeld de functie van kosteres hadden vervuld wel meestemmen. In Leiden werd in 1461 vastgesteld dat het kiescollege voor de rector van het St. Agnietenbegijnhof zou bestaan uit vijftien van de oudste begijnen.⁸³ Blijkbaar stemden hier de meestersen niet noodzakelijkerwijs mee.

Het begijnhof te Haarlem vormde, zoals we nog zullen aantonen, een

zelfstandige parochie. Dit betekent dat de kandidaat voor het pastoorsambt moest worden voorgedragen bij de aartsdiaken. Dit recht van voordracht was sinds 1401 in handen van de begijnen. Dertien begijnen, namelijk de twee dienstdoende meestersen, aangevuld met elf voormalige meestersen en toekomstige meestersen, zouden in het vervolg een kandidaat kiezen en voordragen.⁸⁴ Gebeurde dit ook in de praktijk? Hoewel de begijnen in 1401 net een nieuwe pastoor hadden, vormden zij, om op alles voorbereid te zijn, in 1402 alvast een kiescollege voor een nieuwe pastoor. Dit college is inderdaad samengesteld uit de beide dienstdoende meestersen en elf andere begijnen die meestersen zijn geweest of waarvan men verwachtte dat zij het zouden worden.⁸⁵ Lange tijd horen wij niets meer over de samenstelling van het kiescollege, maar als in 1527 een nieuwe pastoor wordt gekozen vernemen wij door wie hij gekozen werd. Het kiescollege heet volgens de oude traditie te zijn samengesteld. Sinds 1402 is er echter wel wat veranderd. Zes nieuwe kiesgerechtigden hebben hun intrede gedaan, namelijk de begijnen die de leiding hadden over de vier conventen op het hof, de oudste van de portiersters en de oudste begijn. De overige zeven zijn de twee meestersen, twee voormalige meestersen en drie toekomstige meestersen.⁸⁶ Ook begijnen die een andere functie dan die van meesterse bekleden, hebben dus een stem in het kapittel gekregen en zelfs een begijn die alleen maar levenservaring als begijn behoefde te hebben, de oudste begijn. We kennen ook de namen van de begijnen die in 1560 een nieuwe pastoor kozen.⁸⁷ Hun functie wordt er niet bij vermeld, maar het college had vermoedelijk dezelfde samenstelling als in 1527. Twee kunnen we namelijk identificeren als conventsmeestersen. Ook de hofvoogd was bij de verkiezing en de voordracht van de nieuwe pastoor betrokken. In 1450⁸⁸ en ook in 1560 vernemen we dat hij samen met de dertien begijnen de kandidaat bij de aartsdiaken voordraagt, terwijl er in 1450 nog bij wordt vermeld dat hij ook zijn instemming met de keuze van de begijnen betoonde. In 1527 was hij in ieder geval aanwezig bij de verkiezing. Na afloop stelde hij namens de begijnen de gekozene van de uitslag van de verkiezing op de hoogte.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de meestersen van het begijnhof een verantwoordelijke positie hadden. Haar medebegijnen hadden invloed op het bestuur. Belangrijke beslissingen werden nooit buiten een raad van oude begijnen om genomen, want ervaring in het leven van begijn telde zwaar. Men richtte de blik naar het verleden, en het verleden was de richtlijn voor iedere nieuwe beslissing. Toch betekende dit niet dat er na de 15e eeuw niets meer veranderde. Bij de verkiezing van een meesterse waren vaak de begijnen betrokken. Het feit dat de meestersen in Holland meestal een beperkte periode aanbleven, vergrootte de invloed van de begijnen op het bestuur. Gezien de eisen die aan een meesterse werden gesteld, kon echter niet iedereen zomaar

meesterse worden en meestersen die eenmaal in functie waren geweest, werden niet zelden diverse malen herkozen.

Er waren op het begijnhof nog andere functies dan die van meesteres. Speciaal belast met de zorg voor de begijnkapel of -kerk was de kosteres. De kosteres van het Amsterdamse begijnhof wordt voor het eerst vermeld in 1444. Er wordt in dat jaar in de begijnkapel een vicarie gesticht, waarvan de vicaris benoemd moet worden door negen begijnen die meesteres zijn geweest, eventueel aangevuld met begijnen die kosteres zijn geweest.⁸⁹ In de loop van de 16e eeuw komen we geen vermeldingen van een kosteres meer tegen. Wel wordt dan van het bestaan van een koster melding gemaakt. De kosteres lijkt door hem te zijn vervangen. Bij het St. Agnietenbegijnhof te Leiden was juist oorspronkelijk alleen maar een koster in dienst. In testamenten uit de 15e eeuw ten gunste van dit hof is namelijk uitsluitend sprake van legaten ten behoeve van de koster. In de 16e eeuw doet de opperkosteres haar entree, zij krijgt samen met haar mannelijke collega een legaat.⁹⁰ Over de taakverdeling tussen koster en kosteres is in dit geval niets bekend. Enig inzicht hierin krijgen we wel bij het begijnhof te Delft, waar twee kosteressen en twee kosteren in dienst waren. Een van de beide kosteressen droeg de titel van opperkosteres.⁹¹ In 1564 sluiten de meestersen van het begijnhof een overeenkomst met de kosteres, waarmee wel de opperkosteres bedoeld zal zijn. Haar taken worden hierin duidelijk omschreven. Zij was er voor verantwoordelijk dat kapotte kandelaars werden gerepareerd, en zij moest zorgen dat al het textiel, dat bij de kerkdienst werd gebruikt, weer werd gewassen. Zij moest ook alles inkopen wat voor de kerkdienst nodig was, zoals miswijn, misbrood en kaarsen. Bovendien moest zij de administratie verzorgen van alle memoriediensten die in de kapel werden gehouden en de aan deze diensten verbonden uitkeringen uitreiken.⁹² Zij was dus een belangrijk personage, belangrijker ongetwijfeld dan haar mannelijke collega's. Het beheer van de memoriegelden was echter in de 16e eeuw een te zware taak voor haar geworden en wordt in 1564 door de meestersen van het begijnhof overgenomen.

Ook de Haarlemse kosteres had een verantwoordelijke taak, want zij beheerde blijkens de statuten van 1408 de kerkegoederen. Van haar beheer moest zij jaarlijks verantwoording afleggen aan de dienstdoende en de voormalige meestersen. Vaak werd door de begunstigers van de begijnkerk een aparte uitkering aan de kosteres toebedeeld. Uit deze legaten blijkt dat er nu eens één, dan weer twee kosteressen in dienst zijn. Naast de kosteres was ook een koster in dienst. De eerste van wie wij het bestaan vernemen sterft in 1402. Er wordt over hem aangetekend dat hij een bijzonder verdienstelijk man was.⁹³ Niettemin hebben we geen enkel legaat ten gunste van hem kunnen vinden. Pas in 1449 wordt

voor het eerst behalve de kosteres ook de koster met een legaat bedacht.⁹⁴ In later tijd krijgt hij bijna even regelmatig legaten als zijn vrouwelijke collega en meestal is het bedrag even hoog. In het financieel beheer van de kerkfabriek krijgt hij echter geen aandeel, dit blijft gevoerd worden door de kosteressen.⁹⁵

Een belangrijk verlengstuk van de meestersen bij het toezicht op het uitgaan van de begijnen vormden de portiersters. Elke begijn moest bij het poorthuis melden waar zij naar toe ging, zo blijkt uit de Haarlemse statuten van 1408. Het spreekt vanzelf dat de portiersters er ook voor zorgden dat 's avonds, als alle bezoekers het begijnhof hadden verlaten, de poorten van het hof werden gesloten. Aanvankelijk deed op het Haarlemse begijnhof slechts één portierster dienst, Hillegont van Ruven, die in 1423 hoogbejaard stierf.⁹⁶ Zij woonde in het poorthuis, dat tijdens het pastoraat van Hugo Goudsmit was gebouwd, mogelijk uit haar middelen.⁹⁷ Ze bestemde een rente voor een arme begijn die haar als bewoonster van het poorthuis zou opvolgen. Na haar dood werd het poorthuis niet door één, maar door twee begijnen bewoond, die elkaar bij het werk konden aflossen. Ook de andere poorten van het begijnhof werden door portiersters bediend.

Niet alleen in Haarlem bestond de functie van portierster. In 1411 is er in Dordrecht sprake van de begijn *Trude in 't poorthuis*.⁹⁸ In Leiden werd na de reformatie door de stedelijke regenten van het St. Agnietenbegijnhof een huis op dat hof ter bewoning gegund aan de erfgenamen van de begijn die daar oorspronkelijk had gewoond. Dit huis stond naast de poort en de nieuwe bewoners moesten er zorg voor dragen dat de poort volgens oude gewoonte gesloten werd.⁹⁹ De taak van de portierster werd dus oorspronkelijk door de begijn die in dit huis woonde vervuld.

GEMEENSCHAPPELIJKE VOORZIENINGEN

Behalve de huizen van de begijnen waren er op een begijnhof ook verschillende gemeenschappelijke voorzieningen. Allereerst de kerk of kapel, die nog uitvoerig ter sprake zal komen. Dan een of meer instellingen met een charitatief karakter. Het oudst is de infirmerie, een instelling die bestemd was voor de huisvesting van zieke en arme begijnen. In sommige Zuidnederlandse en Belgische steden bestonden er al infirmerieën, voordat er begijnhoven waren. Het kon dan gebeuren dat de begijnen steeds meer rond deze infirmerie gingen wonen, zodat een begijnenwijk ontstond, die na afsluiting rondom een begijnhof werd. De infirmerie is dan de kern, waaromheen een begijnhof ontstaat.¹⁰⁰ Meestal had de infirmerie, ook al was deze instelling opgenomen in het begijnhof, een eigen bestuur en een eigen kapel. Het werk werd gedaan door arme begijnen.¹⁰¹ De infirmerieën behielden niet

altijd hun oorspronkelijke karakter. Illustratief in dit opzicht is de situatie bij het begijnhof in Lier. In 1300 werden in de infirmerie zieke, zwakke en noodlijdende vrouwen verzorgd. Honderd jaar later is er in het geheel geen sprake meer van ziekenverzorging. Wel wonen er arme begijnen, maar ook vrouwen met enig vermogen. De laatsten konden ook van buiten het begijnhof afkomstig zijn. Zij moesten in ruil voor levensonderhoud hun gehele vermogen aan de infirmerie nalaten.¹⁰² De infirmerie heeft dus gedeeltelijk het karakter van een proveniershuis gekregen.

Ook op de begijnhoven in Holland en Zeeland treft men infirmerieën aan. De infirmerie van het begijnhof in 's-Gravenzande wordt voor het eerst vermeld in 1271, als Aleid van Holland deze instelling in haar testament begunstigt.¹⁰³ Het vermogen van de infirmerie was gescheiden van het vermogen van het hof. In het cartularium van dit begijnhof vinden we namelijk bij de daarin afgeschreven eigendomsbewijzen steeds vermeld of zij aan het hof of aan de infirmerie toebehoorden.¹⁰⁴ Het beheer over deze infirmeriegoederen werd niet gevoerd door de meestersen, maar door de zogenaamde *infirmeristers*. Of hier aanvankelijk ook zieke begijnen werden verpleegd, weten we niet. In de 15e eeuw lijkt de infirmerie vooral bestemd te zijn om arme begijnen te huisvesten. Zo kocht Beatrijs Florisdr., één van de *infirmeristers*, in 1436 een stuk land ten behoeve van de infirmerie, ofwel voor de arme begijnen.¹⁰⁵ Ook bij een testament van een begijn uit 1432 is het duidelijk dat haar legaat aan de infirmerie ten goede zal komen aan de arme begijnen die daar wonen.¹⁰⁶

Ten aanzien van de infirmerie van het begijnhof in Zierikzee bepaalt de graaf in 1322 dat er alleen bewoonsters van het begijnhof mochten worden opgenomen en dan alleen nog diegenen, die zichzelf door armoede, ouderdom en ziekte niet meer konden redden.¹⁰⁷ Wij vermoeden dat de infirmerie in 1322 al enige tijd bestaat, want ten tijde van de vervolging van de begijnen kan deze instelling toch niet tot stand zijn gekomen. De voorschriften van de graaf duiden er op dat ook bij deze infirmerie het gebruik was ingeslopen om proveniersters van buiten het hof toe te laten. Veel succes hebben zijn voorschriften niet gehad, want in 1331 moest hij opnieuw bepalen dat de infirmeriegoederen uitsluitend mochten worden aangewend voor de armen in de infirmerie.¹⁰⁸ Aangezien we uit later tijd geen gegevens over de infirmerie hebben, weten we niet of de pogingen van de graaf om de ontwikkeling van de infirmerie tot proveniershuis te keren op den duur iets hebben uitgethaald. Van deze infirmerie is als enige in ons onderzoeksgebied bekend dat er een aparte kapel aan was verbonden.¹⁰⁹

In 1285 wordt voor het eerst melding gemaakt van de infirmerie van het begijnhof in Middelburg.¹¹⁰ In 1368 verbiedt Albrecht van Beieren de op dit hof blijkbaar heersende praktijk om proven uit de godshuis-

goederen te verkopen of te schenken aan mannen of vrouwen, want deze goederen waren uitsluitend bestemd voor de arme begijnen.¹¹¹ We nemen aan dat met de benaming godshuis de infirmerie wordt aangeduid. Er doet zich in Middelburg dus dezelfde ontwikkeling voor als in Zierikzee, maar dan later. Het is merkwaardig dat blijkbaar hier zelfs mannen proven konden kopen. We kunnen ons niet voorstellen dat mannen hun intrek in het begijnhof hadden genomen, gezien de beperkende bepalingen over de aanwezigheid van mannen, die in de meeste begijnhofstatuten voorkomen. Vermoedelijk kregen zij alleen een vaste uitkering uit de infirmeriegoederen. Het vierde begijnhof, waarvan bekend is dat het een infirmerie had, is dat te Dordrecht. De infirmerie wordt in 1312 vermeld.¹¹²

We nemen aan dat ook in Holland en Zeeland de infirmerie oorspronkelijk heeft gediend om zieke en oude begijnen te huisvesten. Het verplegen van zieken lijkt echter al spoedig op de achtergrond te zijn geraakt, slechts ten aanzien van de infirmerie in Zierikzee wordt in 1322 deze bestemming nog genoemd. Hiernaast is er dan sprake van arme begijnen. Voor deze arme begijnen schijnen de infirmerieën in Middelburg en 's-Gravenzande, althans in later tijd, bij uitstek bestemd te zijn geweest. Zowel in Middelburg als Zierikzee gingen de infirmerieën ook proveniers van buiten het hof opnemen, een ontwikkeling die de graven van Holland en Zeeland als ongewenst beschouwden en trachtten te keren.

De infirmerieën waren zelfstandige stichtingen met een eigen vermogen en een speciaal doel, ook al kon dit doel in de loop der tijd veranderen. De vier begijnhoven met een infirmerie zijn alle vier vroeg, in de 13e eeuw, gesticht. Ook van de infirmerie is al vroeg sprake. Het is dus een instelling die verbonden is met de begijnenbeweging in de begintijd. Maar vermoedelijk hebben niet alle begijnhoven die vroeg zijn ontstaan een infirmerie gehad. Zowel bij het begijnhof te Delft als bij dat van Haarlem wordt deze instelling niet gevonden, maar wel, in later tijd een *ziekhuis*. Dat in Delft wordt na de reformatie door de stedelijke overheid verkocht.¹¹³ In Haarlem wordt in 1468 een nieuw ziekhuis gebouwd, ter vervanging van een ouder blijkbaar. Na 1518 wordt het echter nooit meer vermeld.¹¹⁴ Het is niet duidelijk of deze ziekhuisen aparte vermogens hadden. Op het begijnhof in Amsterdam was het de gewoonte dat een zieke begijn, die aan een besmettelijke ziekte leed, thuisbleef, terwijl haar huisgenoten werden ondergebracht in het *nieuwe huis*, dat het hof toebehoorde.¹¹⁵

Andere bijzondere voorzieningen, die op sommige begijnhoven voorkomen, zijn de zogenaamde conventen. Het meest weten we over de conventen op het begijnhof te Haarlem. Volgens een overzicht van na de reformatie waren het er vijf in getal: het St. Aagtenconvent, dat overigens in de regel niet werd bewoond, het St. Geertruidenconvent,

het St. Agnietenconvent, het St. Luciënconvent en het St. Barbarenconvent. Aan het hoofd van ieder convent stond een mater of meesteres. Er woonden in de conventen acht tot twaalf personen. De conventen werden bewoond door begijnen, maar ook door vrouwen die begijn wilden worden en in de conventen hun proeftijd doorliepen. Er werd een gemeenschappelijke huishouding gevoerd. Iedere bewoonster moest hier aan bijdragen. Wie hiertoe niet in staat was, moest de huishoudelijke bezigheden verrichten. De bewoonsters van de conventen hadden speciale religieuze verplichtingen. Zo hield men bijvoorbeeld elke zaterdag kapittel, waarbij men elkaar zijn zonden opbiechtte en vergiffenis vroeg.¹¹⁶ Tot zover de gegevens van na de reformatie, die de situatie van de 16e eeuw weergeven, maar misschien niet de oorspronkelijke situatie. Wenden wij ons nu tot de bronnen uit de tijd dat de conventen nog functioneerden.

Belangrijk is een notariële akte uit 1546. Enkele personen leggen een verklaring af over Aecht, de weduwe van Jan Hugensz. Zij had samen met haar dochter enige tijd in het St. Agnietenconvent gewoond. Zij moesten aan de meesteres van dit convent kostgeld betalen. Het bedrag dat zij bijdroegen vond de meesteres echter te laag. Maar er werd een overeenkomst gesloten. Aecht beloofde de meesteres dat het convent als compensatie voor dit te lage kostgeld van haar dochter een stuk grond zou erven.¹¹⁷ We zien uit deze verklaring dat de bewoonsters inderdaad kostgeld betaalden en dat de meesteres er over waakte dat het convent niet onnodig bijpaste. Uit transportakten weten we dat de conventen elk hun eigen goederenbezit hadden, dat door de conventsmeestersen werd beheerd. Evenals de meestersen van het begijnhof, werden ook zij voor het gerecht terzijde gestaan door een vaste voogd, weer een ander dan de hofvoogd.¹¹⁸

Hoe zijn deze conventen nu ontstaan? Het St. Luciënconvent wordt ook wel het oude convent genoemd, en zal dus wel het eerst van de vijf conventen zijn gesticht. Nu is er in 1390 sprake van de bouw van het nieuwe convent, dus het St. Luciënconvent moet toen al hebben bestaan. We weten dat één van de conventen is gesticht door de begijn Machtelt Hughedr. Roeper, een begijn die ook de functie van meesteres vervulde. Zij stierf in 1381, dus haar stichting stamt van vóór dat jaar.¹¹⁹ We veronderstellen dat zij de stichteres van het St. Luciënconvent is. Wie de hand had in de stichting van het nieuwe convent, dat dus in 1390 verrees, kunnen we met zekerheid vaststellen. Het was Machtelt Sijmonsdr. van Assendelft.¹²⁰ Of zij ook begijn was, is echter niet zeker. Het is niet mogelijk dit nieuwe convent met een van de conventen die in de 16e eeuw genoemd worden te identificeren. Een derde convent werd gesticht door de begijn Ym Jan Pieterszoonsdr. Al tijdens haar leven had zij haar huis op het begijnhof als convent ingericht en toen ze in 1411 stierf, bleef dit volgens haar wens zo. Haar stichting is het St.

Barbarenconvent.¹²¹ Een vierde convent werd gesticht door Alijt, een dochter van de begijnenpastoor Hugo Goudsmit.¹²² Zijn dochter was begijn, had de functie van meesterse bekleed en overleed in 1443.¹²³ Ook zij had al tijdens haar leven haar woning als convent ingericht, want deze stichting wordt al vóór 1405 vermeld.¹²⁴ Naar alle waarschijnlijkheid is dit convent het St. Agnietenconvent.¹²⁵ We weten nu van vier van de vijf Haarlemse conventen de stichtingsgeschiedenis. Drie waren oorspronkelijk woonhuizen van begijnen geweest, een werd nieuw gebouwd.

Wie bewoonden nu oorspronkelijk deze conventen? Enkele van de bewoonsters van het convent van Machtelt Roeper kennen we met name. In 1396 stierf in dit convent de begijn Kerstijn van den Berghe.¹²⁶ Zij draagt de titel *joncvrou*, wat er op duidt dat zij van voorname afkomst is. In 1417 wordt het convent bewoond door twee begijnen, van wie de namen ook voorkomen op de lijst van de meestersen van het begijnhof. Beiden zijn zij al vóór 1417 als meesterse in functie geweest.¹²⁷ Het zijn dus bepaald geen begijnen in hun proeftijd, die dit convent bewonen en vermoedelijk ook geen armlastige begijnen. Maar wat kan de begijnen dan bewogen hebben om in conventen een gemeenschappelijk leven te leiden? We weten dat voor de bewoonsters van de conventen in de 16e eeuw bijzondere religieuze verplichtingen golden. Kan dit ons misschien op het juiste spoor brengen?

Het is bekend dat de begijnenpastoor Hugo Goudsmit nauwe contacten met de Moderne Devoten onderhield.¹²⁸ Dat zou wel eens tot gevolg kunnen hebben gehad dat ook de begijnen de invloed van de Moderne Devotie hebben ondergaan. Welnu, hier zijn inderdaad aanwijzingen voor. In het fundatieboek van het begijnhof is opgetekend dat een van de boeken die het begijnhof bezat door meester Geert Grote op het begijnhof was achtergelaten, en wel een boek dat handelt over simonie.¹²⁹ Het tractaat van Geert Grote met de Latijnse titel *De symonia ad beguttas* bevond zich dus in een afschrift op het begijnhof, ongetwijfeld een toepasselijk werk. Bovendien blijkt uit deze aantekening dat Geert Grote het begijnhof persoonlijk heeft bezocht. Nog een andere boektitel is voor ons van belang. Het is *Sint Augustijns regel*, door heer Jan van den Gronden aan de begijnen beloofd. In het licht van de andere gegevens achten wij de veronderstelling niet al te gewaagd dat dit de bekende rector van het meester Geertshuis in Deventer is geweest. Door de invloed van de Moderne Devotie gingen overal in de Noordelijke Nederlanden vooral vrouwen gezamenlijk een vroom leven leiden, de zusters des Gemenen Levens. Juist in de tijd dat we dit zien gebeuren, worden ook de conventen op het begijnhof in Haarlem gesticht, waar begijnen een gemeenschappelijke huishouding gaan voeren. We veronderstellen dan ook dat de stichting van de conventen van het begijnhof in Haarlem samenhangt met de invloed van de Moderne

Devotie, die ook op het begijnhof merkbaar was. In dit verband is het niet onaardig te vermelden dat een Haarlemse begijn in het Windesheimer klooster Diepenveen is beland. Het was de begijn Lijsbet Gijsbertsdr., dochter van een Haarlemse burgemeester. Haar broer was prior van het Windesheimer mannenklooster Mariënborn bij Arnhem. In zijn ogen was het leven van zijn zuster op het begijnhof veel te werelds en hij weet haar tenslotte over te halen om naar Diepenveen te gaan, waar zijn in 1416 als zuster wordt ingekleed.¹³⁰ Andere begijnen konden echter een strenger leven dan dat van begijn op hun eigen hof in één van de conventen verwezenlijken. In de 16e eeuw is blijkbaar deze behoefte niet meer bij de begijnen aanwezig, want de conventen hebben dan een nieuwe bestemming gekregen, het huisvesten en opleiden van begijnen in de proeftijd.

Ook het Leidse St. Agnietenbegijnhof had een convent. Deze instelling moet dadelijk na de verhuizing van de begijneninstelling naar het Rapenburg zijn verzezen, want in 1440 vernemen we dat een begijn aan de bouw van de conventskeuken een bijdrage had moeten leveren.¹³¹ Vermoedelijk moesten alle begijnen aan de bouw van het convent iets bijdragen. Een uitbreiding van het convent werd mogelijk dankzij de activiteiten van Baertraet, weduwe van Willem Heerman, een vermogende begijn, die ook de functie van meesterse vervuld heeft.¹³² Zij kocht een stuk grond dat aan het begijnhof grensde en bouwde hierop een nieuwe vleugel van het convent. In 1461 droeg zij deze vleugel aan het begijnhof over. Het convent was gewijd aan de Heilige Drievuldigheid en was bestemd voor *arme devote maechden*.¹³³ Er moet ook een reglement hebben bestaan, maar dit is niet bewaard. Wel kennen we een later reglement uit 1478, zij het slechts in excerpt. Het was door de executeurs-testamentair van Baertraet opgesteld en door het stadsbestuur van Leiden bekrachtigd. Bewoonsters van het convent moesten een goede reputatie hebben, gezond zijn en minstens de leeftijd van 16 jaar hebben bereikt. Zij moesten beloven de mater van het convent te gehoorzamen. Arme bewoonsters hadden de verplichting een bed met toebehoren mee te brengen, verder werden zij geheel op kosten van het convent onderhouden. Er mochten ook vrouwen wonen met enig bezit, zij moesten echter zelf hun kleding bekostigen en kostgeld betalen. Als er een bewoonster uit het convent wilde vertrekken, mocht zij al haar bezittingen meenemen, behalve enkele van haar beste kledingstukken. Aangezien kleding in de middeleeuwen een grotere waarde vertegenwoordigde dan thans, zal dit voor menigeen toch wel een gevoelig verlies hebben betekend. Bij overlijden van een conventsbewoonster kwam haar tilbaar goed voor tweederde aan het convent en voor een derde aan de begijnenkapel.¹³⁴ Het bezit van het convent stond apart van het bezit van het begijnhof. Op diverse eigendomsbewijzen in het archief van het begijnhof vinden we namelijk de aantekening, dat de

daarin vermelde goederen toebehoorden aan de armen in het convent.

Op het begijnhof in Middelburg moeten al vroeg instellingen hebben bestaan die de naam convent droegen. De conventsmeestersen worden namelijk vermeld in 1336, als ze een rol spelen bij de verkiezing van de meestersen van het begijnhof.¹³⁵ Dat er ook op het begijnhof in Delft een convent was, weten we uit gegevens van na de reformatie.¹³⁶

Samenvattend kunnen we zeggen dat conventen zowel een religieus als charitatief aspect konden hebben. Het waren evenals infirmerieën op zichzelf staande instellingen met eigen goederenbezit en een eigen bestuur. Men leefde gemeenschappelijk, maar moest, indien men hier toe in staat was, wel een bijdrage in de kosten leveren.

Te onderscheiden van de conventen zijn de zogenaamde vrijwoningen, die we op sommige begijnhoven vinden. Dit zijn geen instellingen die men uitsluitend op begijnhoven kon aantreffen. Het was namelijk in de middeleeuwse steden een algemeen verschijnsel, dat welvarende burgers of geestelijken hun eigen huis, of een complex van speciaal gebouwde kamerwoningen, bestemden voor de huisvesting van een aantal arme mannen of vrouwen. Zij genoten deze huisvesting gratis. Soms waren er nog enkele extra uitkeringen aan verbonden. Met de vrijwoningen op de begijnhoven is het net zo gesteld. Welvarende begijnen konden bepalen dat hun huis na hun dood bestemd zou worden voor arme vrouwen of begijnen. In tegenstelling tot conventen, was er niemand speciaal met de leiding van de bewoonsters van een vrijwoning belast. Hoewel er voor het onderhoud van het huis meestal een fonds was, moesten de bewoonsters zelf in hun levensonderhoud voorzien.

Verschillende vrijwoningen zijn gesticht op het begijnhof in Amsterdam. De allereerste stichting waarvan we het bestaan vernemen, was geen succes. Eef Aerntsdr. had een half huis op het begijnhof bezeten, dat zij bestemde voor de huisvesting van arme begijnen. Haar halve huis werd echter in 1524 door de meestersen verkocht.¹³⁷ Twee jaar later bepaalde de begijn Meyns Henrixsdr. dat haar huis na haar dood door zes arme begijnen bewoond zou worden. Zij kregen ook de beschikking over de inboedel. Voor het onderhoud van het huis stelde zij een rente beschikbaar. De zes bewoonsters moesten bij voorkeur aan haar, als stichteres van de vrijwoning, verwant zijn.¹³⁸ In later tijd blijkt dat de nieuwe bewoonsters worden uitgekozen door de vrouwen die er al wonen, terwijl ook de meestersen goedkeuring moeten verlenen. In 1555 verkoopt namelijk iemand haar huis op het begijnhof onder de voorwaarde, dat de nieuwe eigenares de nicht van de verkoopster eventueel zal huisvesten. Die nicht zou naar het huis van Meyns Henrixsdr. verhuizen, maar het was mogelijk dat de bewoonsters haar niet als medebewoonster zouden accepteren, of dat de meestersen geen goedkeuring zouden verlenen.¹³⁹ In 1544 bepaalde Liew Boelendr. dat haar huis een vrijwoning zou worden. Als haar achternichten begijn wilden

worden, zouden ze in deze vrijwoning geplaatst moeten worden.¹⁴⁰ Een derde vrijwoning werd gesticht door de begijn Griet Jacobsdr. Cater.¹⁴¹ Ook delen van woningen konden bestemd worden tot vrijwoning. Dit deed Leijs Simonsdr., die slechts een steetje, een éénpersoonsplaats in een huis bezat.¹⁴²

In Haarlem waren op het begijnhof volgens een overzicht van na de reformatie vier vrijwoningen. Ze werden bewoond door vijf of zes personen.¹⁴³ Van twee van deze vrijwoningen weten we wie de stichteres was. In 1387 stierf Hildegont van der Does, een begijn, die meesteres was geweest. Haar huis had ze bestemd om er arme mensen die een vroom leven wilden leiden in te huisvesten.¹⁴⁴ Ook Alijt van der Schuer, eveneens een voormalig meesteres, stichtte een vrijwoning. Zij stierf in 1409.¹⁴⁵

Behalve huizen, conventen of infirmerieën, waar arme begijnen onderdak konden krijgen, bestond er soms ook een fonds tot ondersteuning van de armen, al dan niet afzonderlijk beheerd. Een deel van de bezittingen van het Haarlemse begijnhof was bestemd voor de armen op het hof, zowel voor de begijnen als voor de andere vrouwen die op het hof waren gehuisvest.¹⁴⁶ Ook niet-begijnen kwamen dus voor een uitkering in aanmerking. Het begijnhof van Amsterdam kende een armenkas.¹⁴⁷ Claer Willemsdr., die haar steetje met inboedel aan het hof schenkt *om 't goet dat hair van den hof dagelijks geschiedt*, kreeg vermoedelijk onderstand uit deze kas.¹⁴⁸

Gemeenschappelijke voorzieningen, die er verder nog op een begijnhof konden zijn, waren een washuis, een bakhuis, een slachthuis en in Haarlem ook een brouwerij.¹⁴⁹ Verder hadden de meeste begijnhoven waterputten, bleekvelden en pleehokjes. Op het begijnhof te Zierikzee treffen we een kluis aan. In 1570 verzocht een begijn aan het stadsbestuur om hierin te mogen worden ingesloten. De kluis was blijkbaar enige tijd ongebruikt gebleven, want zij verzoekt het stadsbestuur tevens het opknappen van de kluis te bekostigen. Dit wijst het stadsbestuur af.¹⁵⁰ Ook bestond bij bewoonsters van andere begijnhoven wel de behoefte aan het kluizenaarsbestaan. Tussen 1393 en 1424 verkreeg de pastoor van het begijnhof te Middelburg van de bisschop de vergunning een vrouw in te sluiten in de kluis op het kloosterterrein van de Middelburgse begarden.¹⁵¹ Deze begarden, oorspronkelijk de mannelijke tegenhangers van de begijnen, hadden de regel van de derde orde van St. Franciscus aangenomen. Ongetwijfeld was de vrouw die werd ingesloten parochiaan van de begijnenpastoor, waaruit we kunnen afleiden dat zij, zo ze al geen begijn was, toch tenminste op het begijnhof gewoond moet hebben.

DE RECHTSTOESTAND VAN DE HUIZEN OP HET BEGIJNHOF

Een essentieel verschil tussen een begijnhof en een klooster is, dat de begijnen afzonderlijke huizen bewonen, terwijl kloosterlingen gemeenschappelijk wonen en leven. In dit opzicht zou men een begijnhof kunnen vergelijken met een kapittelimmunitet, want ook kanunniken woonden afzonderlijk in aparte huizen binnen de immunitet. Het afzonderlijk wonen is mogelijk doordat noch begijnen noch kanunniken de gelofte van armoede aflegden, wat kloosterlingen wel deden. Zowel begijnen als kanunniken mochten dus privébezit hebben, waarmee zij de bouw, het onderhoud en eventueel de verfraaiing van huizen konden bekostigen.

Onderzoek naar de rechtstoestand van de huizen op begijnhoven is verricht door Overvoorde. Hij nam vier Noordnederlandse begijnhoven onder de loep; die te Amsterdam, Haarlem, Utrecht en het St. Agnietenbegijnhof te Leiden. Zijn detailstudies van de verschillende hoven worden voorafgegaan door een algemene schets, waarbij hij voortbouwt op de studie van Muller over de rechtstoestand van de huizen binnen de kapittelimmuniteiten, de zogenaamde claustrale huizen. Muller maakt onderscheid tussen de rechten op de grond en de rechten op de opstal, het huis dus. Het kapittel stelde de kanunniken gratis een stuk grond ter beschikking, waar zij dan uit eigen middelen een huis op bouwden. Zijn recht op de grond duurde slechts zolang de kanunnik leefde, na zijn dood verviel dit weer aan het kapittel. Maar wat gebeurde er met het huis, dat hij zelf had bekostigd? Hier mochten zijn erfgenamen natuurlijk niet in gaan wonen, want het was bestemd voor het huisvesten van kanunniken. Daarom werd het huis samen met de grond overgedragen aan een andere kanunnik en kregen de erfgenamen de opbrengst van het huis. In theorie mochten alleen kanunniken binnen de immunitet wonen, maar in werkelijkheid gingen steeds meer buitenstaanders de claustrale huizen bewonen. Soms waren deze buitenstaanders leden van andere kapittels, soms zelfs burgers. Officieel stond het huis echter altijd op naam van een kanunnik. De bepalingen, die de bedoeling hadden om claustrale huizen uitsluitend voor kanunniken te bestemmen, werden dus omzeild.¹

Overvoorde stelt dat ook bij begijnhoven de grond gemeenschappelijk bezit van de begijnen was. Deze werd door het hof gratis aan de begijnen ter bebouwing uitgegeven. Zij bouwden er dan huizen op, die na overlijden van de bouwsters samen met de grond weer aan het hof terugvielen. Het geheel werd dan verkocht aan andere begijnen, maar

slechts voor levenslang gebruik. Bij sommige begijnhoven kregen de erfgenamen bij overlijden van een begijn een vergoeding voor de opstal. Dit zou de oorspronkelijke situatie zijn geweest, maar allengs moest het hof gedogen dat de bewoonsters grotere zeggenschap over de huizen kregen. Waar oorspronkelijk het gebruik had bestaan dat de erfgenamen voor de opstal een vergoeding kregen, werd het langzamerhand gewoonte dat het huis zelf in hun handen kwam. Het hof kon dan nog slechts eisen dat voor de verkoop van die huizen toestemming van het bestuur van het hof verleend moest worden. Waar de erfgenamen geen vergoeding van de opstal kregen, werd het gewoonte dat het hof voor langere tijd afstand deed van het recht op grond en huis dan gedurende het leven van één begijn. Het hof ging de huizen voor meerdere levens uitgeven. Hoe moeten we ons dit nu voorstellen? Een begijn kon een huis voor twee levens kopen. Dit betekende dan dat zij er zelf in kon wonen en bovendien nog aan iemand anders het levenslang bewoningsrecht kon overdragen. Ook al waren in beide gevallen de rechten van de bewoonsters toegenomen, het hof hield aan het principe vast dat de huizen aan de begijnen waren gegund op voorwaarde dat zij als begijn leefden en zich hielden aan de regels van het hof. Deden zij dit niet, dan verviel hun recht op de grond zonder meer. Voor de opstal konden zij in sommige gevallen nog een vergoeding krijgen. Soms gebeurde het tenslotte dat het hof alle rechten op de huizen, die in de loop van de tijd vervreemd waren, weer ging terugkopen, om zo de oorspronkelijke situatie, uitgifte voor de duur van het leven, weer mogelijk te maken. Overvoorde maakt in zijn theorie dus een duidelijk onderscheid tussen de rechten op de grond, waaraan het hof altijd zou hebben vastgehouden, en de rechten op de opstal, die langzamerhand uit handen van het hof raakten.²

We zien de overeenkomst met claustrale huizen: de oorspronkelijke situatie was gelijk en in beide gevallen breidden de rechten van de bewoners zich uit. Overvoorde verwijst niet naar de situatie bij de begijnhoven in België en Zuid-Nederland, die hij vermoedelijk ook niet kende. Het valt echter op dat het beeld, dat hij van de oorspronkelijke situatie schetst, een grote overeenkomst vertoont met de praktijk, zoals die bij sommige Zuidnederlandse en Belgische begijnhoven ten tijde van hun ontstaan bestond. De grond, aan de gemeenschap der begijnen geschonken of door de gemeenschap gepacht, werd ter bebouwing uitgegeven aan begijnen, die hun huizen op eigen kosten bouwden. Als de begijn die een huis had gebouwd iemand kende die ook als begijn wilde leven, mocht zij haar in huis nemen. Na de dood van de bouwster en van haar eventuele huisgenote kwam het huis aan het hof. Andere begijnen konden dan van het hof het levenslang gebruiksrecht van het huis kopen.³ Deze gegevens lijken de theorie van Overvoorde te steunen. Toch moeten we deze theorie, waar het althans Holland en Zeeland

betreft, aan een nauwkeurige toetsing onderwerpen. Onze gegevens betreffen meer begijnhoven dan Overvoorde onderzocht en zijn detailstudies van de begijnhoven te Haarlem, Leiden en Amsterdam zijn niet uitputtend, en behoeven wellicht correctie. Eerst zullen we de begijnhoven beschouwen waarvan de rechtstoestand van de huizen te achterhalen valt, te beginnen met de drie hoven die Overvoorde reeds bestudeerde. Daarna zullen we onderzoeken of het beeld, dat aldus naar voren komt, nog in overeenstemming is met zijn theorie.

Haarlem

De vroegste gegevens over de rechtstoestand van de huizen op het begijnhof in deze stad vinden we in een oorkonde uit 1357, uitgevaardigd door het Haarlemse stadsbestuur. De erfgenamen van een huis van een begijn mochten dit slechts met toestemming van het hof verkopen. De begijnen mochten tijdens hun leven hun huizen niet afbreken.⁴ Dit laatste is zo op het oog een merkwaardige bepaling, maar we moeten bedenken dat de eenvoudige houten huizen uit de 14e eeuw mobieler waren dan de stenen huizen uit later tijd. Overvoorde leidt uit deze bepaling af dat na de dood van een begijn haar huis wel mocht worden afgebroken door de erfgenamen, die dit konden doen als zij geen nieuwe koopster konden vinden. Zelf hadden zij immers weinig aan een huis op het begijnhof.⁵ Indien de redenering van Overvoorde juist is, en wij achten dit aannemelijk, betekent dit dat de erfgenamen uitsluitend rechten hadden op de opstal en niet op de grond. Het is van belang hier vast te stellen dat er sprake is van erfgenamen. De huizen kwamen dus na overlijden van de bewoonsters niet aan het hof. Dit wijst erop dat de huizen in de 14e eeuw vrij vererfden, dat wil zeggen dat zij vererfden volgens het gewone geldende recht, alsof het burgerhuizen waren, zonder dat het hof hier kon ingrijpen. Wel werd in 1357 nog bepaald dat begijnen die wegens wangedrag van het hof verwijderd werden ieder recht op hun huis of hun deel van een huis verloren.

In de grafelijke statuten van 1390 lezen we dat begijnen hun tilbaar goed en ook hun huis of kamer op het hof mogen legateren aan de begijnenkerk, het hof of aan een medebegijn. Bepaald wordt dat niemand zich hiertegen mag verzetten.⁶ Verzet was denkkelijk te verwachten van de verwanten van de overleden begijn. Begijnen kunnen dus in 1390 nog steeds testamentair over hun huizen of kamers — hier zullen gedeelten van huizen mee bedoeld zijn — beschikken. Wat gebeurde er nu als het hof of de begijnenkerk een huis had geërfd? Dit valt te lezen in de statuten die in 1408 door het stadsbestuur zijn bekrachtigd: van deze huizen werd door de meestersen het levenslang bewoningsrecht verkocht aan een begijn, die het op haar beurt aan twee andere begijnen of aspirant-begijnen kon overdragen.⁷ We hebben hier dus te maken met uitgifte van huizen voor de duur van meerdere levens, drie in dit

geval. Hoe lang het hof zo'n huis kwijt was, zal gevarieerd hebben. De koopster kon denkkelijk al dadelijk twee leeftijdsgenoten in huis nemen, zodat het huis al na één bewonersgeneratie aan het hof terugviel, maar we kunnen ons ook voorstellen dat zij pas op het eind van haar leven het bewoningsrecht aan een ander overdroeg, die dan weer de derde en laatste bewoonster aanwees. In het laatste geval is er sprake van drie bewonersgeneraties.

In het begin van de 15e eeuw zijn er dus twee categorieën huizen, de huizen van het hof, die voor het leven van een aantal personen werden verkocht maar uiteindelijk steeds weer aan het hof terugvielen en de huizen die vrij vererfd. In de 16e eeuw blijkt dat de tweede categorie van huizen is verdwenen. Dit leiden we af uit de getuigenis uit 1603 van enkele stokoude Haarlemse begijnen. Zij verklaren dat het zolang zij zich konden heugen gebruik was geweest dat de meestersen de huizen slechts voor de duur van het leven van de koopster verkochten. Soms werd echter bij de koop bedongen dat het huis niet na de dood van de koopster, maar pas na de dood van twee of drie andere begijnen, die dit huis ook mochten bewonen, aan het hof zou komen.⁸

Wanneer heeft deze ontwikkeling zich nu voltrokken? In het fundatieboek van het begijnhof bevinden zich aantekeningen over de bewoning van enkele huizen op het hof. Zij dateren van omstreeks 1420 en zijn aangevuld met gegevens van later datum.⁹ Naast de huizen die tot conventen of vrijwoningen waren bestemd, worden uitsluitend huizen vermeld die voor de duur van het leven van een of meerdere personen waren verkocht. De aantekeningen zijn dus een poging om van de huizen die niet vrij konden vererven een administratie te voeren. Deze administratie is niet tot de reformatie voortgezet, althans niet in het fundatieboek. De uitgifte door het hof van een huis voor de duur van het leven geschiedde voor de schepenen. Dit blijkt uit aantekeningen in het fundatieboek als *daer sijn scepenbrieve of, of soect die scepenbrief*. Gedeeltelijk zullen deze huizen door begijnen aan het hof of de kerk vermaakt zijn, maar de meestersen kochten ook huizen aan. We kennen een geval dat een begijn de helft van haar huis aan het hof vermaakte. Het was voor de meestersen natuurlijk aantrekkelijk om ook de andere helft van dit huis in handen te krijgen, en we zien dan ook dat zij dit aankopen.¹⁰ In de loop van de 15e eeuw zal het aantal huizen dat voor de duur van het leven werd verkocht, zijn uitgebreid. Maar nog in 1443 kan de begijn Alijt, de dochter van Hugo Goudsmit, vrij over de bestemming van haar huis na haar overlijden beschikken, zij maakt er een convent van.¹¹

Belangrijk voor ons is de overeenkomst die de meestersen in 1509 sluiten met Gerrit Gerritsz. van Berckenrode. Zijn vader, Gerrit Jansz. van Berckenrode, had op het begijnhof een huis laten bouwen voor zijn kinderen en kleinkinderen. In 1509 werd dit huis bewoond door zijn

kleindochter, Margriet Gerritsdr. van Berckenrode. Haar vader had vervolgens een huis aan de Bakenessergracht gekocht, dat weliswaar aan het huis van zijn dochter grensde, maar niet op het terrein van het begijnhof gelegen was. Hij liet dit huis verbouwen en voegde het toe aan het huis van zijn dochter. Als beloning voor deze bouwactiviteiten verlenen de meestersen de familie Van Berckenrode een bijzondere gunst. Het huizencomplex zou na de dood van Margriet van Berckenrode niet voor nog vier *lijven* in de familie blijven, zoals gebruikelijk zou zijn geweest, maar voor vijf. Nog vijfmaal mag de familie het huis dus aan een nieuwe bewoonster toewijzen. Na overlijden van de vijfde bewoonster zou het huis tenslotte aan het hof komen. Maar ook dan nog zouden de meestersen dit huis bij voorkeur ter bewoning uitgeven aan leden van de familie.¹² We zien dus dat het uitgeven van huizen voor een bepaald aantal *lijven*, dat in 1408 nog alleen voorkwam bij huizen die door schenking of koop aan het hof waren gekomen, in 1509 ook geldt voor nieuw gebouwde huizen, zelfs voor huizen die niet eens op oorspronkelijke begijnhofgrond waren gebouwd. Dit wijst er op dat men in 1509 al niet beter wist, of alle huizen vervielen na een bepaald aantal levens aan het hof. De categorie vrij vererfbare huizen moet dan dus al geheel verdwenen zijn.

De uitgifte van huizen door het hof geschiedde in de 15e eeuw voor schepenen. In de 16e eeuw is dit niet meer het geval. Nu wordt de uitgifte vastgelegd door middel van een met het hofzegel bezegelde akte.¹³ In de registers van de schepenen uit de 16e eeuw ontbreken transportakten van huizen op het begijnhof dan ook geheel.¹⁴

De beschrijving door Overvoorde van de ontwikkeling vanaf 1357 is in grote trekken juist. Weliswaar heeft hij niet vastgesteld wanneer de vrij vererfbare huizen verdwenen, maar hij constateert wel dat ten tijde van de reformatie vrijwel alle huizen voor de duur van het leven waren uitgegeven.¹⁵ Het woord vrijwel had hij achterwege kunnen laten: uitzonderingen zijn ons althans niet bekend. Bepaald aanvechtbaar is echter zijn mening dat het uitgeven van huizen voor de duur van het leven, waarvan in 1408 melding wordt gemaakt, een terugkeer zou zijn naar de oorspronkelijke situatie.¹⁶ Over deze oorspronkelijke situatie is namelijk in het geheel niets bekend. Bewijzen voor zijn uitspraak geeft Overvoorde dan ook niet.

Het St. Agnietenbegijnhof te Leiden

In het oudste stuk betreffende deze begijneninstelling uit 1293 vinden we al bepalingen over de huizen op het hof. Als een begijn zonder testament gemaakt te hebben overleed, kwam haar huis met alle andere goederen die zij op het hof bezat aan het hof. De meestersen konden hier dan over beschikken. Het was de begijnen echter wel vergund om door middel van een testament over hun huis te beschikken, of al tijdens

hun leven het huis aan iemand te schenken, met dien verstande echter dat het huis niet in handen mocht komen van personen die zelf niet op het begijnhof woonden. Van vrije vererving is hier dus geen sprake. Wie wegens wangedrag van het hof verwijderd werd, verloor ieder recht op haar huis.¹⁷

Uit een stuk van later tijd, in 1348 door het stadsbestuur bekrachtigd, kunnen we afleiden dat de bepalingen over de rechtstoestand van de huizen uit 1293 wat voorbarig waren. De begijnen blijken namelijk in 1348 nog samen in één huis te wonen, het zogenaamde *grote huis*. Als een van de begijnen overlijdt of wegens wangedrag uit het huis wordt gezet, zo wordt nu bepaald, vervalt haar recht op het haar toekomende deel van dat huis. Voor begijnen die een eigen huis zouden kopen of laten bouwen, golden aparte regels. Bij vrijwillig vertrek uit zo'n huis kon een begijn het verkopen aan een bewoonster van de begijneninstelling of aan iemand anders die de goedkeuring van de gezamenlijke begijnen kon wegdragen.¹⁸ Met deze huizen moeten huizen op het terrein van het *grote huis* of op aangrenzende terreinen bedoeld zijn, die bij het bestaande complex getrokken konden worden. De bepaling dat de begijnen bij vrijwillig vertrek hun huizen mochten verkopen, impliceert dat dit bij onvrijwillig vertrek anders was. Vermoedelijk was dan dezelfde regel van toepassing als voor de bewoonsters van het *grote huis*, namelijk dat haar huis dan aan het hof verviel. Wat er bij overlijden van een bewoonster van een afzonderlijk huis gebeurde, weten we niet. Het is mogelijk dat de bepalingen over de rechtstoestand van zelfstandige woonhuizen uit 1348, evenals die van 1293, een dode letter zijn gebleven. Het is ons namelijk niet gebleken dat er na 1348 inderdaad zelfstandige woonhuizen door de begijnen zijn gebouwd.

In de 15e eeuw ontstaat er een nieuwe situatie. De begijnen gaan verhuizen naar een terrein aan het Rapenburg.¹⁹ In de grafelijke statuten uit 1421 lezen we dat de Leidse begijnen ongehinderd hun tilbaar goed mochten legateren aan de kerk, het begijnhof of aan hun medebegijnen.²⁰ Deze statuten zijn afgeleid van de statuten van het Haarlemse begijnhof uit 1390. In de Haarlemse versie vinden we echter op deze plaats een uitvoeriger bepaling: begijnen mochten hun tilbaar goed én hun huis of kamer op het begijnhof vrijelijk nalaten aan kerk, hof of medebegijnen.²¹ Over huis of kamer wordt in de Leidse versie met geen woord gerept. Dit betekent dat begijnen dus niet vrij over huizen of kamers konden beschikken. Ook in de statuten, die in 1421 door het Leidse stadsbestuur werden bekrachtigd en die eveneens van Haarlemse statuten zijn afgeleid, vinden we geen bepalingen over de rechtstoestand van de huizen, zoals die in de Haarlemse versie toch wel voorkomen.²² Nu hadden de begijnen in 1421 nog niet het nieuwe terrein aan het Rapenburg betrokken, want in de grafelijke statuten is nog steeds sprake van het *grote huis*. Maar het stond toen al vast dat zij

zouden verhuizen en we nemen dan ook aan dat de statuten juist met het oog op de nieuwe situatie zijn vervaardigd. Men voorzag dus dat in de toekomst de huizen niet vrij zouden vererven, maar na de dood van de bewoonsters aan het hof zouden komen.

Dit was na de verhuizing naar het Rapenburg inderdaad het geval. Dit kunnen we afleiden uit twee processen die voor de Leidse schepenbank tegen de begijnen werden aangespannen. In 1440 waren de begijnen verwickeld in een proces met jonkvrouw Adriaen van den Berge, vrouwe van Rijswijk. Zij had een huis en een erf te Leiden in erfpacht uitgegeven aan een zekere Jan Splintersz. Hij had vervolgens een gedeelte van het achter het huis gelegen erf doorverkocht aan de begijnen. Zij moesten de betaling van een deel van de pachtsom overnemen, terwijl bovendien op het deel dat ze hadden gekocht dezelfde verplichting bleef rusten, die ook op het gehele complex had gerust, namelijk dat, indien het erf of een gedeelte daarvan in andere handen kwam, de helft van de pachtsom van dit erf of gedeelte ervan aan Adriaen van den Berge of haar erfgenamen betaald moest worden. Dit is het zogenaamde *vervoirhuyren*, een praktijk die in Leiden veel voorkwam.²³ Nu had Adriaen van den Berge geconstateerd dat gedeelten van het erf dat de begijnen als gemeenschap hadden gekocht in andere handen waren gekomen, zij waren namelijk uitgegeven aan individuele begijnen om er huizen op te bouwen. Zij eiste daarom betaling van de voorhuur van deze stukken grond. De begijnen verweerden zich tegen haar eis door te stellen dat er van vervreemding van grond in het geheel geen sprake was. Begijnen kregen geen grond in eigendom, maar slechts het recht om op een stuk grond een huis te bouwen. Zij mochten dit huis voor de duur van hun leven bewonen en het eventueel ook nog delen met een ander, maar na de dood van de bewoonsters kwam het huis én de grond weer aan het hof. Deze uitgifte van grond geschiedde tegen betaling, dus het hoeft geen verbazing te wekken dat deze transacties in de ogen van Adriaen van den Berge de vorm van verkoop hadden aangenomen. De begijnen winnen dit proces²⁴, maar Adriaen van den Berge geeft het nog niet op. In 1441 klaagt zij de begijnen opnieuw aan²⁵, om zich in 1447 tenslotte bij de situatie neer te leggen.²⁶

Nu moeten we verklaringen die bij een proces worden afgelegd met het nodige wantrouwen beschouwen. Waren de verklaringen van de meestersen inderdaad juist, of wilden ze slechts onder de betaling van de voorhuur uitkomen? Gelukkig is er nog een andere bron, eveneens een proces uit 1440. De vader van een begijn diende een aanklacht tegen het begijnhof in bij de schepenbank. Hij had voor zijn dochter een erf op het begijnhof gekocht, vervolgens de bouw van een huis betaald en tenslotte ook nog meebetaald aan de bouw van de keuken van het conventshuis op het hof. Hij verkeert nu in de mening dat het normale in de stad geldende recht van toepassing is: hij bezit erf, huis en aandeel

in de conventskeuken sinds jaar en dag en is daarom de eigenaar ervan. De meestersen willen zijn rechten echter niet erkennen. Zij stellen in hun verweer dat zij uitsluitend te maken hebben met de dochter van de aanklager. Deze dochter nu had de belofte afgelegd dat zij de statuten van het begijnhof zou naleven en bovendien erkend dat het bewuste huis na haar dood aan het hof zou komen. Deze belofte was vastgelegd in de vorm van een schepenakte, een sterk punt in het voordeel van de meestersen. Het proces winnen zij dan ook.²⁷ De huizen vervallen dus na overlijden van de bewoonster aan het hof, een situatie waarbij de familie zich blijkbaar niet altijd wil neerleggen.

Aanvankelijk hadden de erfgenamen van begijnen dus geen enkel recht, maar in de 16e eeuw is de situatie veranderd. De stedelijke regenten, die na de reformatie het beheer van het begijnhof waarnamen, zagen zich geconfronteerd met allerlei aanspraken van erfgenamen van overleden begijnen op huizen op het hof. Zij besloten een onderzoek naar de rechtstoestand van die huizen in te stellen. Het resultaat van deze onderzoeken tekenden zij op in 1583. Er waren op het hof vier soorten huizen, éénstedige, tweestedige, driestedige en vierstedige huizen. Overleed de bewoonster van een éénstedig huis, dan verviel het gehele huis aan het hof. Kocht een persoon een huis van twee steden, dan verviel hiervan slechts de helft aan het hof. Verkocht zij echter de tweede stee aan iemand, dan kwam na overlijden van beide bewoonsters het gehele huis aan het hof. Op het begijnhof bevonden zich twee driestedige huizen, die elk door slechts één begijn werden bewoond. De erfgenamen van deze begijnen zouden twee-derde deel van deze huizen erven, het hof een derde deel. Er was slechts één vierstedig huis. Het hof zou hiervan de helft krijgen, want er hadden twee begijnen in gewoond.²⁸ De situatie lijkt tamelijk verwarrend. Toch zit de zaak logisch in elkaar. Het aantal steden dat een huis telt, komt overeen met het maximum aantal bewoonsters. Er is een samenhang tussen het werkelijke aantal bewoonsters en het deel van het huis dat de erfgenamen krijgen. Bij een éénstedig huis is er maar een mogelijkheid, slechts één begijn kon hierin wonen, haar erfgenamen kregen niets. Bij een tweestedig huis zijn er twee mogelijkheden: er konden twee begijnen wonen, maar ook één. Alleen in het laatste geval hadden de erfgenamen recht op de helft van het huis. De verklaring hiervoor is dat het voor het hof gunstig was, indien een begijn een tweestedig huis kocht, maar het prefereerde daar alleen in te wonen. Na haar dood viel dit huis immers dadelijk terug aan het hof en kon opnieuw uitgegeven worden, op overlijden van een huisgenote behoefde niet gewacht te worden. Vandaar dat het hof hier iets tegenover stelde, namelijk dat de helft van het huis, ofwel de onbewoonde stee, toeviel aan de erfgenamen. De beide driestedige huizen konden door drie begijnen worden bewoond, maar werden vlak voor de reformatie slechts door één begijn bewoond.

Twee steden waren dus onbewoond gebleven. De erfgenamen kregen in dit geval twee-derde van het huis. Het vierstedige huis werd door twee begijnen bewoond. Twee van de vier steden waren onbewoond, de erfgenamen hadden dus recht op de helft van het huis. Had er slechts één begijn gewoond, dan zouden zij driekwart hebben gekregen, bij drie begijnen een kwart en bij vier niets.

We moeten nog even stilstaan bij de betekenis van het woord stee of stede. Het kan, zo dunkt ons, staan voor bedstede of haardstede. Als het bedstede betekent, is het mogelijk dat een begijn haar kamer met een ander moet delen, want in één kamer kunnen meerdere bedsteden zijn. We zullen zien dat dit in Amsterdam het geval kon zijn. Betekent het haardstede, dan had iedere begijn een eigen verwarmbare kamer. Helaas geeft een plattegrond van een huis op het Leidse begijnhof, waarvan we weten dat het tweestedig is, geen uitsluitel. Er worden namelijk zowel twee bedsteden als twee haardsteden afgebeeld.²⁹

Als een begijn uit het hof werd gezet of vrijwillig vertrok, was het gevolg hiervan hetzelfde als wanneer zij overleden zou zijn, zo blijkt in 1583. Het is niet duidelijk of de erfgenamen die een gedeelte van een huis erfden de opbrengst van dit gedeelte kregen of het gedeelte zelf. Wat hierover in 1583 is opgetekend, is tegenstrijdig. Enerzijds wordt vastgesteld dat uitsluitend het bestuur van het hof de huizen mocht verkopen, die door overlijden van de bewoonsters waren vrijgekomen, terwijl de erfgenamen een deel van de opbrengst kregen, anderzijds werd bepaald dat overdrachten van huizen door begijnen of hun erfgenamen slechts met toestemming van het bestuur van het hof mochten plaats vinden. Vermoedelijk stammen deze twee bepalingen uit verschillende perioden. Om te trachten vast te stellen, welke bepaling de oudste is, moeten we de weinige overgeleverde transportakten van huizen op het begijnhof beschouwen. Misschien werpen zij ook licht op de vraag, wanneer de erfgenamen rechten op die huizen verwierven.

Er zijn drie schepenoorkonden uit de 15e eeuw overgeleverd. In de oudste, uit 1446, wordt een kwart van een huis en een erf door Lijsbet Pietersdr. aan het begijnhof verkocht.³⁰ Zij wordt geen begijn genoemd, maar was dit mogelijk wel. In ieder geval heeft zij het huis dat zij verkocht zelf bewoond. Al dadelijk een merkwaardig geval. Waarom zou het hof een huis van een begijn kopen, als het na haar dood toch aan het hof zou vervallen? Misschien had Lijsbet Pietersdr. een ander huis op het hof gekocht, zodat zij, zonder het hof te verlaten, toch niet van het levenslang gebruiksrecht van het huis dat zij verkocht kon profiteren. Dat transporten aan medebegijnen voorkwamen, blijkt in 1475, als Lijsbet Dirck Coenenzoonsdr. een huis en erf, naast het huis dat zijzelf bewoont, verkoopt aan drie begijnen. Deze schepenakte lijkt sterk op de transportakte van een gewoon burgerhuis, maar er is één afwijking: er wordt verwezen naar de gebruiken die op het begijnhof in acht werden

genomen.³¹ In 1460 treden voor het eerst de erfgenamen van een begijn als verkopers van een huis op. Zij dragen een kwart van een huis en erf over aan een begijn. Het resterende driekwart gedeelte van het huis behoort aan het hof.³² Hebben we hier te maken met een vierstedig huis, dat door drie begijnen bewoond was? Zeker is in ieder geval dat de erfgenamen in 1460 rechten hadden, niet op de opbrengst van een deel van een huis, maar op dit deel zelf. Opvallend is dat er bij alle transportakten niet alleen van huizen, maar ook van erven sprake is, die worden overgedragen, terwijl we toch uit de processen van 1440 hebben geleerd dat de erven toebehoorden aan het hof. Maar nog merkwaardiger is een testament van een begijn uit 1471. Zij bewoonde een half huis op het begijnhof, dat zij aan dit hof vermaakt om van de opbrengst memoriediensten te laten houden.³³ Als zij dit niet bepaald had, zou haar halve huis niet aan het hof gekomen zijn. Misschien waren de voorwaarden waarop begijnen huizen mochten bouwen op het hof niet voor ieder gelijk geweest.

In de 16e eeuw is het beeld duidelijker. Overdrachten van huizen vinden dan niet meer plaats voor schepenen, maar zijn, evenals bij het begijnhof in Haarlem, een zuiver interne zaak geworden. De akte werd in tweevoud in chirograaf-vorm opgemaakt en door beide partijen ondertekend. Twee van dergelijke akten zijn in hun geheel overgeleverd, bij beide treden de meestersen op als verkopers. Van beperkende bepalingen wordt in deze akten geen melding gemaakt. Ook in een akte die slechts in excerpt is overgeleverd lijken dergelijke bepalingen te ontbreken.³⁴ Toch had het hof wel degelijk een garantie dat de begijnen zich aan de gebruiken op het begijnhof zouden houden. In een van de twee processen uit 1440 zagen we dat een begijn voor schepenen erkende dat het huis dat zij had gebouwd na haar overlijden aan het hof zou vervallen. Dit gebeurt in de 16e eeuw nog steeds. Van twee van dergelijke schepenakten kennen we de inhoud. De een, uit 1528, is in excerpt overgeleverd, de ander, uit 1539, volledig.³⁵ De tweede schepenakte betreft de belofte van twee begijnen tegelijk. Alle drie de begijnen beloven voor de schepenen dat het halve huis dat zij op het hof bewonen na hun dood geheel aan het hof zal komen. Nu is het zeer waarschijnlijk dat een half huis synoniem is met een éénstedig huis. Een heel huis blijkt namelijk hetzelfde te zijn als een tweestedig huis.³⁶ De belofte die de drie begijnen afleggen, komt dus overeen met wat in 1583 wordt vastgelegd over éénstedige huizen, zij kwamen na de dood van de bewoonster geheel aan het hof.

Ook Overvoorde signaleerde de bepalingen uit 1293 en 1348. Het was hem echter niet bekend dat de begijneninstelling in de 15e eeuw verhuisde en dat deze verhuizing een zeer belangrijke cesuur in de ontwikkeling van deze instelling was. Zijn opmerking dat er in de loop der tijd bij dit begijnhof een vermindering van de rechten van de begijnen

op hun huizen plaatsvond, is daarom minder juist. Dit was namelijk slechts zo in theorie, omdat er lange tijd geen sprake is geweest van afzonderlijke woonhuizen, misschien wel tot het tijdstip van de verhuizing toe. Het belang van het proces tussen de begijnen en Adriaen van den Berge is hem niet ontgaan, zij het dat hij dit laat spelen in 1461 en niet in 1440.³⁷ De ontwikkeling van de 15e naar de 16e eeuw, die de nodige problemen oplevert, geeft hij niet aan, maar het beeld dat hij van de situatie in de 16e eeuw schetst, is juist.

Amsterdam

In 1389 wordt een regeling vastgesteld inzake de rechten van de begijnen op de huizen op het begijnhof in deze stad en wel door middel van een oorkonde die is uitgevaardigd door schout, schepenen en raden. Bepaald wordt het volgende: indien een begijn een huis op het hof koopt of laat bouwen, mag zij het niet verkopen of vervreemden, tenzij met toestemming van de gezamenlijke begijnen, of de nieuwe eigenares nu bewoonster van het hof is of niet. Voor erfgenamen van begijnen geldt hetzelfde.³⁸ De begijnen mogen dus niet geheel vrij over hun huizen beschikken, als een begijn haar huis wil verkopen is toestemming van haar medebegijnen nodig. Er is sprake van erfgenamen, die aan dezelfde restrictie gebonden waren, wat betekent dat de huizen konden vererven en na overlijden van de bewoonster niet aan het hof kwamen. Dit laatste kon slechts gebeuren indien een begijn dit in haar testament had bepaald. Hiertegen bestonden, vermoedelijk vooral bij de verwanten van begijnen, nogal wat weerstanden, want in de grafelijke statuten van 1393 lezen we dat niemand mag verhinderen dat begijnen hun tilbaar goed of hun huis of kamer op het hof zouden vermaken aan het hof of aan hun medebegijnen.³⁹ Een dergelijke bepaling zagen we ook in de Haarlemse versie van deze statuten.

Ook in de praktijk blijkt dat de huizen op het hof na overlijden van de bewoonster niet aan het hof kwamen. Uit de 15e eeuw zijn drie transportakten van huizen of gedeelten van huizen overgeleverd: een uit 1457 en twee uit 1472.⁴⁰ De akten zijn door schepenen opgemaakt. In alle drie de gevallen zijn de verkopers erfgenamen van een begijn, de kopers zijn in twee gevallen de meestersen, eenmaal een begijn. In geen van de drie gevallen wordt vermeld dat de gezamenlijke begijnen hun toestemming voor het transport gaven, hetgeen toch in 1389 verplicht was gesteld.

Voor de 16e eeuw beschikken wij over een overvloed aan gegevens. In 1503 werd namelijk een register aangelegd, waarin de transporten van huizen werden opgetekend, het zogenaamde hofboek.⁴¹ Met Overvoorde nemen wij aan dat de overdrachten uitsluitend in dit hofboek werden opgetekend, we zijn namelijk geen enkele 16e-eeuwse schepentransportakte van voor de reformatie tegengekomen. Evenals bij de

begijnhoven in Haarlem en Leiden is dus ook hier in de 16e eeuw de overdracht van huizen een interne zaak geworden.

Bij de inschrijvingen in het hofboek wordt bijna altijd vermeld dat de overdrachten geschiedden ten overstaan van de rector van het hof, de meestersen en de *oude maagden*, zoals de raad van oude begijnen in Amsterdam werd genoemd. De rector hield het hofboek bij. In plaats van de toestemming van alle begijnen is dus in de 16e eeuw de toestemming van een vertegenwoordiging van de begijnen gekomen. Het principe van de vrije vererving blijft in de 16e eeuw gehandhaafd. Regelmatig dragen erfgenamen huizen over. Volgens Overvoorde kwamen transporten aan niet-begijnen niet voor.⁴² Toch was hiervoor in de statuten van 1389 ruimte gelaten. Op grond van de gegevens uit het hofboek is dit ook niet te bewijzen, want of een koopster begijn was of niet, wordt slechts zelden vermeld. Wel treden uitsluitend ongehuwde vrouwen of weduwen als koopsters op.

In de statuten treffen we geen regeling aan, waaruit blijkt wat er met een huis gebeurde indien de bewoonster vrijwillig of gedwongen van het hof vertrok.⁴³ Gevallen van gedwongen vertrek komen in het hofboek niet voor, wel enkele gevallen waarin bewoonsters vrijwillig het begijnhof verlieten. We zullen ze hier laten volgen. Lijsbet Arijsdr. kocht in 1533 een deel van een huis. Zij vond echter een verkieslijker levensdoel dan dat van begijn, want in 1540 blijkt zij te zijn getrouwd. Wat er met haar huis gebeurde weten we ook, dit werd in 1543 door haar echtgenoot verkocht.⁴⁴ Op het begijnhof woonden de vier gezusters Dobbe. Van deze vier hebben er zeker drie het begijnhof na enige tijd weer verlaten. Beatrix Dobbe kocht in 1536 een deel van een huis. In 1548 wordt dit door haar vader verkocht, want zijn dochter is inmiddels bij de clarissen ingetreden.⁴⁵ Haar zuster Elbrich kocht in 1555 een deel van een huis, maar dit is in 1558 in bezit van haar zuster Trijn. Zijzelf had haar intrek genomen bij de Oude Nonnen.⁴⁶ Trijn had in 1557 samen met haar zuster Lijsbet een geheel huis gekocht, maar drie jaar later werd dit alweer door Lijsbet verkocht.⁴⁷ Lijsbet trouwde,⁴⁸ haar zuster Trijn is misschien de enige geweest, die op het hof is gebleven. We zien dus dat in geval van vrijwillig vertrek men het huis dat men op het hof had bezeten mocht verkopen.

Het hof lijkt dus nooit enig recht op de huizen gehad te hebben, maar misschien dan wel op de grond? Aan het al dan niet vermelden van de grond bij overdrachten willen we geen doorslaggevende bewijskracht toekennen. Wel van belang zijn twee overdrachten door de meestersen van alleen grond uit het begin van de 16e eeuw. De koopsters betalen hiervoor geld, en geen gering bedrag.⁴⁹ Als alleen het recht om de grond te bebouwen wordt uitgegeven, is dit toch wel al te duur betaald. We zijn geneigd dit dan ook te beschouwen als verkoop van grond.

Bij de andere begijnhoven zagen we al dat de huizen vaak door

meerdere personen tegelijk werden bewoond. Over de situatie in Amsterdam zijn we in dit opzicht goed ingelicht. We zullen er daarom wat dieper op ingaan. Het was in de regel zo dat huizen in gedeelten verkocht werden. Transporten van gehele huizen komen ook voor, maar minder vaak. In hoeveel gedeelten een huis verdeeld kon worden, hing af van het aantal kamers dat het huis telde. Het meest voorkomende huizentype was een huis met drie kamers. Een derde deel van zo'n huis stond gelijk aan één kamer. Maar men kon van zo'n huis ook een zesde deel kopen. Dit werd ook wel een stee genoemd. Twee steetjes vormden samen een kamer. Een stee kopen betekende dus een kamer met een ander delen. Er waren ook huizen met vier kamers, waar een stee dan correspondeerde met een achtste deel. Vermoedelijk is het Amsterdamse woord stee afgeleid van bedstee en niet van haardstee, want een kamer had natuurlijk maar één stookplaats, maar kon meerdere bedsteden bevatten. De huizen konden door verbouwing een andere indeling krijgen. Dat hiervoor toestemming van het hof nodig was, zoals Overvoorde meent, hebben wij nergens kunnen ontdekken.⁵⁰ Hij veronderstelt dat bovendien de prijzen van ieder deel waren vastgesteld,⁵¹ maar dit is niet overeenkomstig de feiten.⁵² De prijzen van huizen en delen daarvan variëren juist in de loop der tijd nogal. Soms verschillen ook de prijzen van kamers in hetzelfde huis in dezelfde tijd. Dit betekent dat er goede en minder goede kamers waren. Men kocht dan in een huis dus een bepaalde kamer. Maar het kon ook anders. De meest begeerde kamer was de neerkamer, die men zich moet denken aan de achterzijde van het huis op de begane grond. In sommige huizen was deze kamer gereserveerd voor degeen, die het langst in het huis woonde of voor de meest gebrekkige bewoonster. In deze huizen kocht men dus geen bepaalde kamer, maar schoof men, telkens als een bewoonster overleed, door naar een betere kamer.⁵³

Door het opsplitsen van huizen in kamers en steetjes was het wonen op het begijnhof voor elke beurs weggelegd. Wie veel geld had, kocht een heel huis, om vervolgens zelf te bepalen of ze dit huis met een ander wilde delen en zo ja, met wie. Wie weinig geld had, moest zich vergenoegen met een stee, wat betekende dat men een kamergenote kreeg, die men niet zelf kon uitkiezen.

Behalve koop kwam ook huur van huizen voor. Meestal zijn de verhuurders erfgenamen van de oorspronkelijke bewoonster. Soms verhuurden zij het huis misschien omdat zij geen geschikte koopster konden vinden, soms geschiedde dit op uitdrukkelijke last van de oorspronkelijke bewoonster, die de huisvesting van haar voormalige huisgenote veilig wilde stellen. Verhuurders hadden altijd de plicht het onderhoud van de huizen te bekostigen.

Verkoop van huizen voor de duur van het leven kwam ook voor, maar slechts sporadisch. Het komt in de 16e eeuw tweemaal voor dat de

meestersen een deel van een huis voor levenslang gebruik uitgeven.⁵⁴ Vermoedelijk was dit huis door de bewoonster aan de meestersen vermaakt. Ook de kamers in het *nieuwe huis*, dat eigendom van het hof was, werden voor de duur van een of meerdere levens uitgegeven. Het onderhoud van deze kamers kwam gedeeltelijk voor rekening van de bewoonsters.⁵⁵

We zien dus dat in Amsterdam het principe van de vrije vererving altijd is gehuldigd, zeker sinds 1389. Hadden de begijnen oorspronkelijk misschien minder zeggenschap over hun huizen, zoals Overvoorde suggereert?⁵⁶ In 1346 woonden de begijnen nog bijeen in één huis.⁵⁷ Het lijkt ons aannemelijk dat pas op het moment dat dit veranderde, de begijnen de behoefte hebben gevoeld regels over de rechtstoestand van de huizen vast te stellen. De eerste huizen zullen dus rond 1389 zijn gebouwd, wat betekent dat vanaf het moment dat er sprake is van afzonderlijke huizen, deze huizen ook vrij mogen erven.

Tot zover de begijnhoven die ook door Overvoorde zijn onderzocht. We bezitten bovendien gegevens betreffende enige andere begijnhoven. Dankzij een proces, dat na de reformatie werd gevoerd voor de Hoge Raad van Holland en Zeeland, zijn we over de rechtstoestand van de huizen op het begijnhof te 's-Gravenzande tamelijk uitvoerig ingelicht.⁵⁸ Dit was namelijk juist de inzet bij dit proces. De begijn Alijd Jansdr. had haar huis op het begijnhof vermaakt aan de Heilige Geestmeesters van 's-Gravenzande. Het gehele begijnhof was echter na de reformatie aan de Staten van Holland gekomen, die het hadden verkocht. Ten tijde van het proces waren de eigenaars de erfgenamen van Maarten van den Polle. Zij waren dus getreden in de rechten die het hof had op de huizen. Op deze grond maken zij ook aanspraak op het huis dat de Heilige Geestmeesters hadden geërfd, maar deze willen de aanspraken niet erkennen en brengen de zaak voor de Hoge Raad. De verweerders lieten een aantal bejaarde inwoners van 's-Gravenzande verklaringen afleggen omtrent de situatie voor de reformatie. Zij wisten zich nog goed te herinneren op wat voor wijze de huizen op het hof vroeger waren vrijgekomen. Sommige begijnen waren gestorven, maar men wist zich ook te herinneren dat enkele begijnen van het hof waren gezonden vanwege ongeoorloofde relaties met mannen. In al deze gevallen waren de huizen aan het hof gekomen en door de meestersen aan andere begijnen verkocht. Ook de schoonzuster van Alijd Jansdr. legt een verklaring af. Zij verklaart dat de hele familie wist dat zij na Alijds dood geen recht op haar huis hadden, want dit zou aan het hof komen, ook al had Alijd het huis van de meestersen gekocht. In de getuigenissen die werden verzameld door de tegenpartij, de Heilige Geestmeesters, wordt de nadruk gelegd op het feit dat Alijd Jansdr. toch voor haar huis had betaald, maar dit wordt door de getuigen van de tegenpartij niet

teggengesproken en hier ging het ook niet om. Ook bij andere begijnhoven immers geschiedde de uitgifte van huizen voor de duur van het leven tegen betaling. Aardig is dat de erfgenamen behalve verklaringen over de rechtstoestand van de huizen op het begijnhof te 's-Gravenzande, ook gegevens verzamelen over de rechtstoestand bij andere begijnhoven. Natuurlijk kwamen alleen die begijnhoven in aanmerking, waar de huizen eveneens slechts voor de duur van het leven werden uitgegeven.

Buiten deze processtukken is er nog een andere bron. Van een aantal begijnen zijn uit de 15e en 16e eeuw testamenten overgeleverd. In geen van die testamenten vinden we beschikkingen over huizen op het begijnhof. Dit bevestigt de verklaringen van de getuigen van de erfgenamen Van den Polle. Vermoedelijk bestond dezelfde situatie dus ook al in de 15e eeuw. Maar aanvankelijk was het toch anders. In het testament van de begijn Glorie uit 1312 lezen we namelijk dat zij de ene helft van haar huis op het begijnhof vermaakt aan haar nicht en de andere helft aan het hof.⁵⁹ Zij kon kennelijk vrij over haar huis beschikken. De rechten van de bewoonsters op de huizen zijn dus in de loop der tijd verminderd.

Ook voor het begijnhof te Delft stamt het belangrijkste bronnenmateriaal uit de tijd na de reformatie. In 1575 worden de privileges die de begijnen hadden genoten en die hun in 1346, 1353 en 1385 waren verleend door het stadsbestuur nietig verklaard. Voortaan, zo wordt bepaald, zullen de huizen op het hof vrij vererven, zoals dit ook bij gewone burgerhuizen geschiedde.⁶⁰ In de 14e eeuw bestond er dus op het begijnhof een uitzonderingssituatie, wat inhield dat de huizen niet vrij konden vererven. Ook hier moet de gewoonte hebben bestaan dat het hof de huizen voor de duur van het leven uitgaf. Dit wordt bevestigd door het testament van een begijn uit 1544, waarin ze haar huis, dat ze op eigen kosten had laten bouwen op het begijnhof, legateert aan haar beide nichten. In overeenstemming met de gebruiken van het hof, mochten zij dit voor de duur van hun leven gebruiken.⁶¹ Het uitgeven van huizen voor een of meerdere levens moet dus ook hier hebben bestaan. Dit wordt bevestigd door een getuigenverklaring die ten verzoeken van de erfgenamen Van den Polle werd afgelegd. Zij waren, zoals we al zagen, in een proces verwickeld over de rechtstoestand van huizen op het begijnhof te 's-Gravenzande. Een zekere Neeltje Hendricxdr. verklaarde dat de rechtstoestand van de huizen op het begijnhof te Delft gelijk was aan die in Haarlem: de huizen werden bij beide hoven voor de duur van een of meer levens uitgegeven. Neeltje was weliswaar zelf geen begijn, maar aangezien zij vele begijnen onder haar kennissen telde, was zij een geloofwaardige getuige.⁶²

In Rotterdam werd al kort na het ontstaan van het begijnhof, namelijk in 1380, vastgesteld dat begijnen, indien ze een huis op dit begijnhof

kochten, hier slechts voor de duur van hun leven over konden beschikken. Ook als ze een nieuw huis lieten bouwen, verviel dit na hun dood aan het hof, zonder dat erfgenamen er ook maar enig recht op konden laten gelden. Vrijwillig of gedwongen vertrek stond gelijk aan overlijden. Ook in deze gevallen kwamen de huizen dus aan het hof. Dit is vastgelegd in statuten die door het stadsbestuur zijn vastgesteld.⁶³

Van het begijnhof te Brielle weten we met zekerheid dat in de 16e eeuw de begijnen testamentair over hun huizen konden beschikken. Er is namelijk aangetekend in de rekening van de kerkmeesters van de Brielse St. Pieterskerk over 1542/43 dat een begijn haar halve huis op het begijnhof aan deze kerk had vermaakt.⁶⁴

Van de rechtstoestand van de huizen op de beide Zeeuwse begijnhoven zijn ook enige gegevens voorhanden. Uit een grafelijke oorkonde van 1322 blijkt dat het de wens van de graaf is, dat leeggekomen huizen of kamers op het begijnhof te Zierikzee door de begijnenpastoor, de uitmeesters en de meestersen werden verkocht aan vrouwen, die een leven als begijn wilden leiden.⁶⁵ In 1324 wordt deze bepaling herhaald. Het wordt dan ook duidelijk dat de graaf die huizen of kamers op het oog had, die waren leeggekomen door vrijwillig of gedwongen vertrek van de bewoonsters.⁶⁶ Ook in later tijd komen de huizen in deze gevallen aan het hof, hoewel zich wel eens inbreuken op de rechten van het hof hebben voorgedaan. Dit blijkt uit een overeenkomst tussen het klooster Nazareth, een klooster te Zierikzee van de derde orde van St. Franciscus, en het stadsbestuur uit 1499. Het was wel voorgekomen, zo lezen we, dat bij de intrede van een voormalig begijn in dit klooster, het klooster zich haar huis op het begijnhof had toegeëigend. In de toekomst verplicht het klooster zich de oude gebruiken van het begijnhof te eerbiedigen.⁶⁷ Als een begijn in dit klooster trad, en dus vrijwillig het hof verliet, kwam haar huis aan het hof. Dat dit ook bij onvrijwillig vertrek gebeurde, blijkt in 1509, als Willemijne Andriesdr. wegens diverse malversaties van het hof wordt verwijderd en ook haar huis verliest.⁶⁸ Nu lezen we nergens dat ook bij overlijden van een begijn haar huis aan het hof kwam en dat dus de huizen slechts voor levenslang gebruik werden uitgegeven. We vermoeden dat dit wel het geval was, want waar bij vrijwillig vertrek het huis aan het hof kwam, is toch meestal van de uitgifte voor de duur van het leven sprake.

Wat betreft het begijnhof te Middelburg wordt in 1308 door bisschop Gwijde van Avesnes bepaald dat, indien een begijn wegens ongehoorzaamheid van het hof moest worden verwijderd, of indien zij kwam te overlijden, haar huis of kamer op het hof ter beschikking kwam van de overmeesterse en de andere meestersen, die hiermee verder konden handelen volgens de gebruiken van het hof.⁶⁹ We mogen aannemen dat de meestersen deze huizen uitgaven voor levenslang gebruik aan andere begijnen. Dat de rechten van de begijnen op de huizen gering waren,

kunnen we ook afleiden uit de strafmaatregel, die in dezelfde oorkonde wordt genoemd tegen ongehoorzame begijnen; zij konden door de meestersen worden overgeplaatst naar een ander huis. Een dergelijke maatregel was natuurlijk bij begijnhoven waar de huizen vrij vererfden ondenkbaar.

De rechtstoestand van de huizen op begijnhoven was niet overal gelijk, maar op geen enkel begijnhof kon men over de huizen beschikken als over gewone burgerhuizen. Er heerste op begijnhoven een uitzonderingssituatie. Om moeilijkheden met de buitenwereld te voorkomen, moest deze situatie worden gesanctioneerd door de overheid. In Holland was dit het stadsbestuur, in Zeeland de bisschop of de graaf.

De afwijkende rechtstoestand kon van tweeërlei aard zijn. Er kon sprake zijn van een situatie, waarbij de huizen vrij vererfden, waardoor dus de huizen in handen van buitenstaanders konden komen. Deze situatie treffen we aan bij het begijnhof te Haarlem in de 14e en 15e eeuw, bij het begijnhof te 's-Gravenzande in het begin van de 14e eeuw en ook bij twee later gestichte begijnhoven, die te Amsterdam en Brielle. Erfgenamen konden natuurlijk alleen in de huizen gaan wonen, indien zij vrouwen waren die als begijn wilden leven. Was dit niet het geval dan waren zij genoodzaakt de huizen weer te verkopen. Hiervoor was dan meestal de toestemming van het hof nodig, zodat het hof toch nog enige greep op de huizen behield.

Het alternatief voor vrije vererving is de situatie, waarbij het hof de huizen verkoopt voor de duur van het leven van de koopster. In dit geval is er geen enkele mogelijkheid voor buitenstaanders om greep op de huizen te krijgen. Behalve verkoop aan een vrouw voor de duur van haar eigen leven, kwam het ook voor dat huizen voor de duur van meerdere levens werden uitgegeven. Overvoorde ziet dit als een verwording van het oorspronkelijke systeem, waarbij het huis dadelijk na overlijden van de bewoonster aan het hof terugviel. Wij betwijfelen dit. In Zuid-Nederland en België was het uitgeven voor meerdere levens al bij het ontstaan van sommige begijnhoven gebruikelijk. Het zal nauw verband houden met de gewoonte om met meerdere personen tegelijk een huis te bewonen, waarbij huisgenoten van de hoofdbewoonster toch niet na haar dood zonder meer op straat konden worden gezet. Nergens is ons ook gebleken dat het hof moeite had het huis na overlijden van de laatste rechthebbende uiteindelijk weer terug te vorderen. Uitgifte voor de duur van een of meerdere levens is, misschien vanaf de begintijd, gebruik geweest bij de begijnhoven te Middelburg, Zierikzee en Delft. Bij het later gestichte hof te Rotterdam werd dit dadelijk bij de stichting ingevoerd. Bij het St. Agnietenbegijnhof te Leiden werd het in de 15e eeuw ingevoerd, mogelijk was daar pas toen voor het eerst sprake van afzonderlijke huizen. Ook de erfgenamen hebben hier bepaalde rechten

gekregen. Twee begijnhoven schakelden van het systeem van de vrije vererving over naar de uitgifte voor de duur van het leven, de begijnhoven te 's-Gravenzande en Haarlem.

Keren we tenslotte terug tot de basiselementen van de theorie van Overvoorde. Volgens hem was de oorspronkelijke situatie van alle begijnhoven dezelfde, namelijk dat de huizen na overlijden van de bewoonsters onmiddellijk terugvielen aan het hof. Dit is wat betreft het begijnhof te Amsterdam zeker niet juist, vermoedelijk ook niet wat betreft het begijnhof te 's-Gravenzande en voor het begijnhof te Haarlem in ieder geval niet aantoonbaar. Dat zich bij alle begijnhoven een ontwikkeling voordeed, waarbij de rechten van het hof op de huizen verminderden, is evenmin juist. Waar van begin af aan de huizen voor de duur van het leven werden uitgegeven, schijnt dit zo te zijn gebleven, waar dit niet zo was, werden soms juist de rechten van de bewoonsters minder. Begijnhoven hebben dus geen uniforme ontwikkeling doorgeemaakt. Wel kunnen we de mening van Overvoorde delen dat de uitgifte voor levenslang gebruik voor het hof het gunstigst was. Waar dit bestaat, blijft men er aan vasthouden, elders gaat men soms hiertoe over. Daarom is het misschien verwonderlijk dat sommige begijnhoven het principe van de vrije vererving kenden. Maar dit kan toch ook een voordeel gehad hebben. Zouden de begijnen in dit geval niet geneigd zijn geweest méér geld in de bouw van hun huizen te steken? Door vrije vererving toe te staan, kon de bouw van degelijke huizen gestimuleerd worden. Als dit juist is, heeft het wat betreft het begijnhof te Amsterdam in ieder geval succes gehad. Opgravingen toonden aan dat de huizen die uit het eind van de 14e eeuw stammen niet meer, zoals toen nog gebruikelijk was, uitsluitend van hout waren, maar al gedeeltelijk uit steen waren opgetrokken.⁷⁰ Ook de huizen die na de brand van 1452 verzeen zijn bijzonder solide. Voor een niet onbelangrijk deel staan ze er zelfs nu nog, verscholen achter gevels uit later tijden.⁷¹ Het is denkbaar dat het hof in Amsterdam, in navolging van het begijnhof te Haarlem, de huizen stuk voor stuk heeft willen opkopen, maar juist de grote waarde van de huizen kan hierbij een belemmering zijn geweest. We zagen ook dat Overvoorde onderscheid maakte tussen de rechten op de opstal en de rechten op de grond. Aan dit laatste zouden de begijnhoven altijd hebben vastgehouden. Welnu, ook dit moet betwijfeld worden. In Amsterdam vonden we namelijk duidelijke aanwijzingen dat het hof grond verkocht.

We concluderen dus dat een vergelijking van de ontwikkeling van de rechtstoestand van de claustrale huizen binnen de kapittelimmuniteten met die van de huizen op begijnhoven slechts zeer ten dele opgaat.

DE BEWOONSTERS VAN HET BEGIJNHOF

In dit hoofdstuk zullen wij beschouwen wat het leven als begijn inhield en op welke groepen van de bevolking dit leven aantrekkingskracht uitoefende. Dit is van groot belang om de functie van het begijnhof in de middeleeuwse samenleving te bepalen.

HET LEVEN ALS BEGIJN

Begijn was men pas als men op plechtige wijze in de begijnengemeenschap was opgenomen. Hoe dit geschiedde, zullen wij nu eerst beschrijven. Na de reformatie is tamelijk gedetailleerd opgetekend welke stadia een aspirant-begijn in vroeger tijden moest doorlopen bij het Haarlemse begijnhof, alvorens als volwaardig begijn aangemerkt te worden.¹ Een vrouw die begijn wilde worden, moest eerst aan de meestersen vragen of zij zich op het hof mocht vestigen. De meestersen verleenden hiertoe pas toestemming, als was gebleken dat zij van wettige geboorte was en een smetteloze reputatie genoot. Zij mocht dan haar intrek nemen bij familie op het hof of anders in een van de conventen. Haar hoofdhaar werd afgeknipt en zij kreeg de *falie*, de begijnenmantel. Verder bleef zij haar wereldlijke kleding dragen. Zij was nu een aangenomen begijn en zou dit gedurende anderhalf jaar blijven. Na afloop van deze periode kon zij de meestersen vergunning vragen om de *faliebrief* te halen. Dit was een schepenakte, waarin de belofte om de statuten van het begijnhof te eerbiedigen was vastgelegd. Als zij deze vrijwillige belofte, ook wel *willekeur* genoemd, had afgelegd, trad een nieuw stadium in. Zij was nu een *verwillekeurde* begijn. Haar wereldlijke kleding had zij nu geheel afgelegd en vervangen door het begijnenhabijt. Zij woonde echter nog steeds bij haar familie of in een convent, want pas na een verblijf van zes jaar zou zij een huis mogen kopen. Na enige tijd *verwillekeurde* begijn geweest te zijn, werd zij tenslotte ontvangen. Dit ontvangen was een plechtigheid die eens in de zeven jaar geschiedde. Een aantal begijnen tegelijk werd dan door de begijnenpastoor en de meestersen toegelaten tot de volberechtigde begijnen. Dit gebeurde in de begijnenkerk en was een plechtige gebeurtenis. Daarna werd een feestmaal aangericht. De begijnen die werden ontvangen, de *bruiden*, moesten dit feestmaal bekostigen. Daar stond dan tegenover dat zij in het vervolg mochten deelnemen aan de jaarlijkse verkiezing van een nieuwe meesterse en dat zij deel konden

Afbeelding 2

Begijn met falie, afbeelding van een 13e-eeuwse grafsteen van een Parijse begijnmeesterse

uitmaken van het college dat een nieuwe begijnenpastoor koos. Bovendien stonden nu alle functies op het hof, zoals die van conventsmeesterse, kosterse of meesterse, voor haar open.

Dit was de procedure zoals men die zich na de reformatie nog kon herinneren. Is het altijd zo gegaan? In 1357 wordt vastgesteld dat niemand op het begijnhof mag worden opgenomen dan *bij den rechte van Haerlem*.² De schepenen van Haarlem moesten er dus aan te pas komen. Dit wijst er op dat de *willekeur* voor schepenen toen al verplicht was. Duidelijker is dit te lezen in de statuten van 1408. Hierin wordt tevens als voorwaarde voor het aannemen van nieuwe begijnen gesteld dat zij te goeder naam en faam bekend moeten staan.³ Dat er sprake is van een proeftijd, blijkt uit de statuten van 1390. Deze proeftijd kon een of anderhalf jaar duren.⁴ In geen van de drie stukken wordt gezinspeeld op de plechtigheid van het ontvangen. De eerste maal dat dit vermeld wordt, is in 1559. In dit jaar werden maar liefst 33 begijnen tegelijk ontvangen. Uit een brief van de toenmalige pastoor van het begijnhof aan zijn neef, waarin hij hem voor de feestelijkheden uitnodigt, weten we hoe we ons die gebeurtenis ongeveer moeten voorstellen. De feestelijkheden zouden vier of vijf dagen duren, al naar gelang de hoeveelheid voedsel zou strekken. Behalve feestmaaltijden waren er verschillende andere attracties, onder meer de opvoering van een toneelstuk.⁵ We kunnen uit de brief van deze pastoor afleiden dat in 1559 het ontvangen niet voor de eerste keer plaatsvond. Hij vermeldt namelijk dat dit ook al was gebeurd ten tijde van zijn voorganger, pastoor Lourys Pietersz., die zijn ambt van 1527 tot 1551 had uitgeoefend. Slechts één faliebrief is bewaard gebleven. Hij dateert van 1560 en betreft de belofte van twee begijnen tegelijk om de statuten te eerbiedigen. Bovendien beloven zij zich niet te verzetten tegen een besluit van de meestersen hen uit het hof te zetten, indien zij ooit een ernstige ziekte zullen krijgen, zoals meelaatsheid, of indien zij krankzinnig zullen worden.⁶ We kunnen dus vaststellen dat de faliebrief en een bepaalde proeftijd al in de 14e eeuw bestonden. Het is echter niet duidelijk of het ontvangen van begijnen van oudsher gebruikelijk was. Mogelijk waren de begijnen oorspronkelijk al na een proeftijd van een tot anderhalf jaar volberechtigd.

Details over de intrede bij het begijnhof te Amsterdam stammen eveneens uit een betrekkelijk late periode. Zij zijn opgetekend in een handschrift dat vermoedelijk stamt uit de jaren na de reformatie. Wel betreft het ook hier het vastleggen van oude gebruiken uit de tijd vóór de reformatie.⁷ Een aankomende begijn werd eerst aangenomen, dat wil zeggen op het begijnhof toegelaten als bewoonster. De eerstvolgende drie maanden mocht zij het hof niet verlaten. Als de meestersen meenden dat zij rijp genoeg was voor het leven als begijn, werd ze ontvangen of *gefalied*. We vernemen dat men in 1576 voor het laatst een aantal begijnen had ontvangen. Twee begijnen die op de nominatie stonden

ontvangen te worden, begijnen nog wel die het langst van het groepje op het hof hadden gewoond, waren afgefallen. De meestersen hadden ingezien dat de een nog niet voldoende bezadigd was voor het leven als begijn en dat de ander *grootte strijt had*. Misschien dat zij, indien dit niet het geval was, wel zouden hebben aangedrongen. Alleen ontvangen begijnen betaalden namelijk mee aan de gemeenschappelijke lasten van het hof en alleen zij konden functies op het hof vervullen. We kunnen uit dit incident afleiden dat geestelijke rijpheid de duur van de proeftijd bepaalde en ook dat het ontvangen hier net als in Haarlem op gezette tijden plaatsvond, waarbij een aantal begijnen tegelijk in de gemeenschap werd opgenomen. Evenals in Haarlem ging dit gepaard met feestelijkheden, waarvan de begijnen die ontvangen werden de kosten moesten betalen. We vernemen namelijk in 1573 dat de *bruloft* op het begijnhof een begijn 20 gulden had gekost.⁸ Er zijn echter ook verschillen met de procedure bij het begijnhof in Haarlem. Het stadium van *verwillekeurd* begijn heeft in Amsterdam ontbroken, want dadelijk na afloop van de proeftijd kreeg men alle rechten. De falie kreeg een Amsterdamse begijn pas bij haar ontvangst, als zij werd *gefalied*, terwijl zij in Haarlem deze al bij het begin van haar proeftijd kreeg. In de statuten van het Amsterdamse begijnhof vinden we geen verdere bepalingen over de intrede, behalve in die uit 1393, waar de duur van de proeftijd op een of anderhalf jaar wordt gesteld.⁹

Bij het St. Agnietenbegijnhof te Leiden was het van begin af aan gebruikelijk dat vrouwen die tot de gemeenschap toetraden, de belofte aflegden zich aan de regels van het hof te houden. Dit wordt bepaald in 1293 en in 1348.¹⁰ Ook hier werd de duur van de proeftijd vastgesteld op een of anderhalf jaar, en wel in de statuten van 1421.¹¹ In 1440 wordt vermeld dat de begijnen de belofte om de statuten te eerbiedigen aflegden voor schepenen van Leiden. Hierbij erkenden zij dan tevens dat zij op de huizen op het hof slechts in beperkte mate rechten konden doen gelden.¹² We kennen de inhoud van een Leidse faliebrief uit de 16e eeuw. Deze wijkt weinig af van de Haarlemse faliebrief, behalve dat in de laatste niets is te lezen over de rechten van begijnen op hun huizen. Als de Leidse begijnen melaats of krankzinnig zouden worden, verkeerden zij in een gunstiger positie dan in Haarlem. Alleen als dit binnen vijf jaar na dato van de faliebrief zou gebeuren, liepen zij risico uit het hof te worden gezet.¹³

Ook bij andere begijnhoven speelde het afleggen van een belofte de statuten van het hof te eerbiedigen een belangrijke rol. Aan vrouwen die opgenomen werden in het Leidse Pieter Symonsz.-"begijnhof" werden de statuten voorgelezen, zo wordt in 1393 bepaald.¹⁴ Ongetwijfeld zullen zij hun instemming met deze statuten hebben moeten betuigen, ook al wordt dit niet uitdrukkelijk vermeld. Dit is wel het geval bij het Leidse St. Pancras-"begijnhof", zo lezen we in de statuten van 1403. De

proeftijd duurde bij deze begijneninstellingen tenminste één jaar.¹⁵ Ook elders vinden we aanwijzingen dat er een proeftijd bestond. In Dordrecht zond het stadsbestuur wijn naar het begijnhof ter gelegenheid van de kleding van een begijn en ter gelegenheid van de professie.¹⁶ Deze termen geven bij een klooster het begin en het eind van de proeftijd aan. In Zierikzee stond het stadsbestuur toe dat de begijnen ter gelegenheid van hun ontvangst als begijn geld mochten inzamelen. In de 15e-eeuwse keur, waarbij dit wordt gereguleerd, wordt evenwel vastgesteld dat dit slechts mocht, indien de begijnen al tenminste drie jaar op het hof hadden gewoond.¹⁷ In praktijk moesten de begijnen dus wel een proeftijd van drie jaar doorlopen, want anders mochten zij ter gelegenheid van hun ontvangst geen geld ophalen.

Aan de toetreding tot een begijnengemeenschap ging dus in het algemeen een proeftijd vooraf, terwijl het afleggen van een belofte om de statuten te eerbiedigen vereist was. Deze belofte was echter slechts bindend zolang men begijn bleef, waartoe men zich niet levenslang verplichtte. Uit verschillende statuten kunnen we namelijk afleiden dat het de begijnen vrij stond het hof weer te verlaten. Soms verloren ze dan hun aanspraken op hun huis op het begijnhof, maar niet altijd. In Amsterdam mochten zij hun huis aan een ander verkopen en behoefden zij bij hun vertrek slechts een vergoeding voor hun falie te betalen. Ze mochten ook de falie zelf teruggeven.¹⁸ Alleen de begijnen te Zierikzee werden in 1324 verplicht te beloven voor de duur van hun verdere leven op het hof te blijven. Zoals wij hebben opgemerkt, betreft het hier echter naar alle waarschijnlijkheid een noodmaatregel.¹⁹ In later tijd is er niet de hand aan gehouden, want in de 15e eeuw blijkt het voor te komen dat begijnen intraden in een klooster.²⁰

Vergelijkt men de toetreding tot een begijnengemeenschap met de intrede in een klooster, dan ziet men dat de procedure overeenkomsten vertoont. De professie van een kloosterling bestaat uit het afleggen van de geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid, een begijn belooft de statuten van het begijnhof te eerbiedigen. In deze statuten zijn bepalingen opgenomen over gehoorzaamheid aan de meestersen en de verplichting een kuis leven te leiden. Begijnen waren dus verplicht tot gehoorzaamheid aan de meestersen en tot het leiden van een kuis leven. Tot armoede verplichtten de begijnen zich echter niet, terwijl hun belofte om de statuten van het hof te eerbiedigen slechts bindend was voor de duur van hun verblijf op het hof.

In de begintijd van de begijnenbeweging kwam het voor dat begijnen een gelofte tot kuisheid aflegden. In Keulen zien we dit verschijnsel vooral tussen 1292 en 1314. De formules die gebruikt worden, doen duidelijk uitkomen dat men zich door deze gelofte niet alleen wilde binden, zolang men begijn bleef, maar voor het gehele verdere leven. Van de 169 Keulse conventen stelden echter slechts twee het afleggen

van een kuisheidsgelofte als voorwaarde om opgenomen te worden.²¹ Het afleggen van een kuisheidsgelofte mag dus zeker niet gezien worden als karakteristiek voor de begijnenbeweging als geheel. In ons onderzoeksgebied is in de begintijd in één geval sprake van het afleggen van een kuisheidsgelofte, en wel in een oorkonde betreffende de begijnen te 's-Gravenzande uit 1267. De begijnen legden hier bij de intrede in de gemeenschap deze gelofte af.²² Of deze gelofte tot de dood bindend was, of slechts voor de duur van het leven als begijn, is niet bekend, evenmin of hier in later tijd nog de hand aan werd gehouden.

Wat nu precies de vereisten waren om begijn te worden, behalve dan het met succes volbrengen van een proeftijd, is niet altijd even duidelijk. Een minimumleeftijd wordt slechts vermeld in de statuten van het Leidse St. Pancras-“begijnhof” uit 1403, waar hij wordt gesteld op 16 jaar.²³ Tevens wordt in deze statuten als voorwaarde gesteld dat begijnen in hun eigen levensonderhoud moeten kunnen voorzien, een aanwijzing dat deze instelling niet bedoeld was als een liefdadige instelling. In de 15e eeuw vaardigde het stadsbestuur van Zierikzee een keur uit, waarin werd bepaald dat vrouwen die als begijn ontvangen werden, alleen geld mochten inzamelen als ze drie jaar op het hof gewoond hadden en tenminste 12 jaar oud waren.²⁴ Het stadsbestuur achtte het dus wenselijk dat de minimumleeftijd om begijn te worden 12 jaar was, terwijl het blijkbaar niet ondenkbaar was dat meisjes van negen jaar oud al aan hun proeftijd begonnen. In Amsterdam is geen minimumleeftijd in de statuten vastgelegd. We weten dat er op dit hof meisjes van 16 jaar begijn waren, terwijl twee meisjes van 15 jaar op dit hof woonde.²⁵ Een wettige geboorte, zo was in de Haarlemse statuten bepaald, was een vereiste om als begijn toegelaten te worden. In Amsterdam wordt deze voorwaarde in de statuten niet gesteld. Hier gold dit bezwaar niet, of misschien was er dispensatie mogelijk, want onder de Amsterdamse begijnen treffen we twee natuurlijke dochters van Jacob Willemz. Monnick aan.²⁶

Dat de ongehuwde staat voorwaarde was om begijn te worden, wordt in de begijnhofstatuten eigenlijk nooit met zoveel woorden gezegd. Dit sprak vanzelf. In de statuten uit 1408 van het begijnhof te Haarlem wordt wel ten aanzien van de niet-begijnen op het hof bepaald dat ze ongehuwd moesten zijn, terwijl we hierin ook lezen dat vrouwen die een trouwbelofte hadden afgelegd geen begijn konden worden.²⁷ Dat gehuwde vrouwen op het begijnhof te Haarlem woonden, is ons niet gebleken. Ditzelfde geldt voor de andere begijnhoven. Begijnen en de overige bewoonsters van begijnhoven zijn altijd hetzij ongehuwd, hetzij weduwe. Het is van belang vast te stellen dat ook weduwen blijkbaar begijn konden worden. Philips, die de begijnenpopulatie van Straatsburg onderzocht, constateerde namelijk dat het een hoge uitzondering was dat een weduwe begijn werd.²⁸ Dit geldt dus niet voor ons onder-

zoeksgebied, zoals het overigens zeker ook niet algemeen geldend is voor de begijneninstellingen in andere Duitse steden dan Straatsburg.²⁹

Behalve de begijnen zelf, woonden op de meeste begijnhoven ook nog anderen. Betreffende het Haarlemse begijnhof is in 1357 sprake van *joncfrouwen die men dair hilde om gelt jof anders* en de *dienstjoncwife*.³⁰ We weten uit de statuten van 1408 dat de meestersen toestemming moesten geven voor hun vestiging op het hof. Zij mochten geen huizen op het begijnhof kopen en moesten dus bij begijnen inwonen. Hun leven was aan dezelfde regels onderworpen als dat van de begijnen, wat betekende dat ook zij bij wangedrag uit het hof konden worden verwijderd. Ook op het begijnhof in Amsterdam woonden behalve de begijnen nog andere vrouwen. Zij worden in 1419 omschreven als *ander maechden ende weduwen*.³¹ De niet-begijnen op het Leidse St. Agnietenbegijnhof worden in 1461 onderscheiden in drie categorieën: de bewoonsters die hetzelfde leven leiden als de begijnen, wereldlijk levende bewoonsters en dienstmaagden.³² Ook in de statuten van het Leidse St. Pancras-“begijnhof” wordt met de mogelijkheid rekening gehouden dat dienstboden van begijnen op het hof zouden wonen. Zij moesten dezelfde eenvoud in hun kleding betrachten als de begijnen.³³

Laten we eens nader kennismaken met de verschillende categorieën bewoonsters, die we op een begijnhof kunnen aantreffen. Bewoonsters, die in ieder geval slechts tijdelijk op het hof verbleven, waren de *kinderen*. Dit zijn meisjes die bij een begijn in huis woonden en van haar onderricht kregen. In Haarlem was het aantal kinderen dat een begijn mocht houden in 1390 op maximaal twee gesteld.³⁴ Blijkbaar veroorzaakte dit op het hof toch nog teveel overlast, want in 1408 wordt vastgesteld dat voor het opnemen van kinderen ongeacht hun aantal altijd toestemming van het bestuur van het hof nodig is.³⁵ Ook bij het Leidse St. Pancras-“begijnhof”³⁶ en het begijnhof in Amsterdam³⁷ moest altijd toestemming worden gevraagd. De begijnen van het Leidse St. Agnietenbegijnhof mochten volgens de statuten van 1421 in ieder geval één kind houden, maar in het *grote huis*, waar de begijnen toen nog woonden, mocht dit slechts met speciale toestemming.³⁸

Niet alleen bij de begijnen thuis, maar ook in de conventen op het begijnhof werden wel meisjes opgeleid. In Haarlem konden zij daar *verscheyden vrouwenhandtwerk* leren, zo wordt na de reformatie verklaard.³⁹ Hieronder zullen we vaardigheden als borduren, naaien, spinnen etc. dienen te verstaan. In het convent van het Leidse St. Agnietenbegijnhof konden leerlingen gehuisvest worden om daar *goede manieren* te leren. Hun kostgeld was anderhalf maal zo hoog als dat van de anderen die in dit convent woonden.⁴⁰

Behalve voor het opvoeden van meisjes, een bron van inkomsten, konden de begijnen hun huis ook openstellen voor vrouwelijke fami-

lieleden die geen begijn waren. Het kwam in Haarlem nog al eens voor dat weduwen hun oude dag doorbrachten op het begijnhof bij een dochter, die begijn was. Ook kwam het wel voor dat zusters van begijnen op het begijnhof hun intrek namen.⁴¹ Soms waren de familieleden, waarover men zich ontfermde, wel heel jong. In Amsterdam nam de begijn Geert Willemsdr. in 1568 de taak op zich haar drie jaar oude nichtje, waarvan de moeder was overleden, tot de huwbare leeftijd bij zich in huis te nemen, wel tegen betaling overigens.⁴²

Tot zover de categorie bewoonsters, die in Haarlem werd omschreven als de *joncfrouwen die men dair hilde om gelt jof anders*. Zoals we al zagen werd in Haarlem, bij het Leidse St. Agnietenbegijnhof en het St. Pancras-“begijnhof” ook het dienstpersoneel tot de niet-begijnen gerekend. Sommige begijnen hebben inderdaad een dienstbode in huis gehad. Meestal wordt aan de dienstbode in het testament van haar werkgeefster een legaat toebedeeld, zij wordt dan door de testatrix haar *maecht* of haar *joncwijf* genoemd. Soms wordt in testamenten de motivering om iemand een legaat te schenken minder duidelijk aangegeven. Geschiedde dit vanwege trouwe dienst, dan mag men aannemen dat er van een dienstverband sprake was, maar minder duidelijk is dit, als er van de begunstigde wordt gezegd dat zij de testatrix hulp en bijstand had geboden. Deze hulp kan immers uit naastenliefde zijn verleend.

Van drie Haarlemse begijnen weten we dat zij dienstboden hadden. Zij leefden alle drie in de 16e eeuw. In ieder geval van één van de drie dienstboden is met zekerheid bekend dat zij zelf ook een begijn was.⁴³ Ook in twee 16e-eeuwse testamenten van begijnen van het Leidse St. Agnietenbegijnhof worden dienstboden genoemd. In het ene geval blijkt de dienstbode tevens niet van de testatrix te zijn.⁴⁴ We weten uit andere bronnen dat zij ook begijn was,⁴⁵ maar aangezien het testament niet is gedateerd, kunnen wij niet vaststellen of zij dit ten tijde van het testament al was. In het andere geval was de dienstbode zeker een begijn.⁴⁶ Er zijn geen gegevens die er op wijzen dat de begijnen in het Leidse St. Pancras-“begijnhof” er ooit dienstpersoneel op na hebben gehouden.

Ook op andere begijnhoven was wel dienstpersoneel aanwezig. De Delftse begijn Griet betaalde in de 15e eeuw de begrafenis van haar *joncwijf*.⁴⁷ Een begijn op het begijnhof te 's-Gravenzande bedacht in haar testament uit 1530 haar dienstbode Katrijn Meeusdr. met een deel van de huisraad.⁴⁸ Dezelfde Katrijn vinden we terug in het testament van een andere begijn uit 1534. Ditmaal krijgt zij een legaat vanwege hulp en bijstand, die zij de testatrix had verleend.⁴⁹ Zij had dus blijkbaar na de dood van haar werkgeefster een nieuwe gevonden op het begijnhof. Dan lezen we nog in het testament van Alijdt Woutersdr. uit 1542 dat haar *huyssuster* Janetge Pietersdr. haar *zekere dienst* had bezeten.⁵⁰ Deze omschrijving is te vaag om te kunnen concluderen dat

Janetge behalve haar huisgenote ook haar dienstbode was.

Voor de situatie bij het Amsterdamse begijnhof is de belangrijkste bron het hofboek. Het kwam hier wel voor dat de gezamenlijke bewoonsters van een huis overeenkwamen geld bijeen te leggen om iemand voor het huishoudelijke werk in dienst te nemen.⁵¹ Het werk werd overigens niet altijd tegen geldelijke vergoeding gedaan. Zo kennen we twee overeenkomsten, waarbij de eigenares van een huis een deel van dit huis gratis ter beschikking stelt aan degenen die voor haar de huishouding zouden doen.⁵² Ook wordt bij de verkoop van een huis wel eens de voorwaarde bedongen dat de koopster de verkoopster moest blijven huisvesten en verzorgen.⁵³ Verder komen er veel legaten van kamers of steetjes in huizen op het begijnhof als beloning voor trouwe dienst voor.⁵⁴ We vragen ons af of dit in veel gevallen niet het enige loon was, dat een dienstbode kreeg. In ieder geval betekent het wel dat veel dienstboden blijkbaar de bedoeling hadden zich duurzaam op het begijnhof te vestigen. We vermoeden dat dienst nemen bij een begijn voor vrouwen zonder vermogen een manier was om een steetje of kamer op het begijnhof in handen te krijgen. Maar niet alle dienstboden waren arme vrouwen, ook welgestelde vrouwen verrichtten wel huishoudelijk werk voor anderen.⁵⁵ Soms kon er tussen een begijn en haar dienstbode een vertrouwensrelatie ontstaan. Zo bepaalde in 1526 de begijn Meyns Henrixsdr. dat haar dienstbode de vrijwoning die ze had gesticht zou beheren.⁵⁶

We kunnen concluderen dat het dienstpersoneel op het begijnhof bestond uit begijnen en vrouwen die een zekere affiniteit tot het begijnenleven hebben gehad.

De begijnen onderscheidden zich van de andere bewoonsters van het hof en natuurlijk van alle wereldlijk levende vrouwen door hun kleding. Er heeft zich althans in Zuid-Nederland en België wat betreft de kleding een ontwikkeling voorgedaan. Aanvankelijk werd er bepaald wat de begijnen niet mochten dragen, zo blijkt uit kledingsvoorschriften van diverse begijnhoven. Dit betekent dat de begijnen niet identiek gekleed gingen, anders zouden deze voorschriften geen zin hebben gehad. Pas in de 16e eeuw komt een uniform, kloosterlijk aandoend habijt in zwang.⁵⁷

Was de ontwikkeling in ons onderzoeksgebied dezelfde? De oudste kledingsvoorschriften die we kennen zijn te vinden in een oorkonde van bisschop Hendrik van Vianden uit 1267, betrekking hebbend op de begijnen te 's-Gravensande. Zij moesten allen eenzelfde gewaad dragen, waarvan de kleur zodanig moest zijn, dat begijnen gemakkelijk van wereldlijke personen onderscheiden konden worden. Begijnen die zonder toestemming buiten het hof vertoefden, konden dan gemakkelijk worden opgespoord.⁵⁸ Eén van de functies van speciale kleding was dus om de tucht op begijnhoven te bevorderen. Een kijkje in de garderobe

van een Hollandse begijn kunnen we nemen dank zij het testament van de begijn Peternelle van den Zande uit 1303. Zij bezat zwarte kleren, die ten bate van het begijnhof in 's-Gravenzande verkocht moesten worden en witte kleren, waarvan de opbrengst ten goede zou komen aan het begijnhof in Haarlem. Ook bezat zij een witte falie.⁵⁹ De Hollandse kroniekschrijver Willem Procurator zegt ook iets over de kleding van de begijnen. Hij noemt in het jaar 1318 de vervolging van de begijnen en legt zijn lezers uit dat deze begijnen al sinds lange tijd gekleed gingen in kleren van ongebleekt materiaal, waarbij ze faliën droegen.⁶⁰ Indien deze beschrijving ontleend is aan eigen waarneming, en wij achten dit waarschijnlijk, betekent dit dat de Hollandse begijnen in de 14e eeuw over het algemeen zo gekleed gingen.

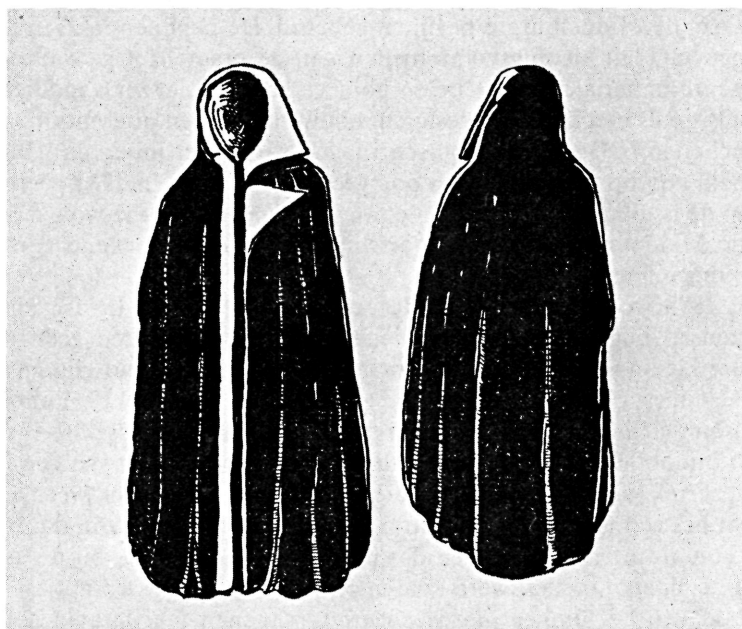
Bij het Middelburgse begijnhof moeten al vóór 1318 bepaalde kledingsvoorschriften hebben bestaan. Toen deze instelling namelijk in 1325 weer zijn positie herkreeg, werd de meestersen de bevoegdheid gegeven om toezicht te houden op de begijnen op het punt *van cleedren van doeke te draghen*, zoals dit voor de vervolging ook gebruikelijk was.⁶¹ Dat juist deze bevoegdheid in 1325 zo nadrukkelijk aan de orde komt, is niet toevallig. Ten tijde van de vervolging kwam het namelijk voor, dat begijnen werden gedwongen hun begijnenkleding te verwisselen voor wereldlijke kleding, als een teken dat zij het leven als begijn hadden afgezworen.⁶² Vermoedelijk was dit ten tijde van de vervolging ook met de Middelburgse begijnen gebeurd. De begijnen in Zierikzee kregen in 1324 kledingsvoorschriften van de graaf. Het gebruik van luxueuze materialen als crêpe en bont verbood hij, evenals modieuze details, zoals met knoopjes gesloten mouwen en in een punt uitlopende manchetten.⁶³ Dergelijke voorschriften, waarbij het inperken van ijdelheid vooropstaat, zullen we nog veel tegenkomen. In 1331 geeft de graaf de begijnen in Zierikzee nieuwe richtlijnen: in het vervolg zullen zij de Middelburgse kledingsvoorschriften, die ons onbekend zijn, in acht moeten nemen.⁶⁴

In 1393 wordt bepaald hoe de bewoonsters van het Leidse Pieter Symonsz.-"begijnhof" gekleed dienen te gaan. Zij mogen geen modieuze kleding dragen, de stof moet onopvallend van kleur zijn en het geheel moest God welgevallig zijn.⁶⁵ In de statuten van het begijnhof in Haarlem uit 1408, die werden overgenomen door het Leidse St. Agnietenbegijnhof, vindt men eveneens het verbod van modieuze snit en van het gebruik van luxueuze materialen als zijde en bont. Ook werd aandacht besteed aan het hoofdhaar. Dit mocht niet zo lang zijn dat men het kon vlechten.⁶⁶ We zagen dat in Haarlem al dadelijk bij de aspirant-begijnen hun haar werd afgeknipt. Een meer praktisch nut zal het verbod van het dragen van *scalloedzen*, schoenen met houten zolen, gehad hebben. Men mocht deze niet buitenshuis op het hof dragen. Het heen en weer geklos op *scalloedzen* zal de rust op het hof vermoedelijk

teveel verstoord hebben. In de statuten van het Leidse St. Pancras-“begijnhof” uit 1403 vinden we voor het eerst voorschriften over de stof, die de begijnen voor hun kleding moesten gebruiken. De kleur moest grijs, wit of zwart zijn en het laken mocht niet meer kosten dan een pond per el, maar liever minder.⁶⁷

In de statuten van de meeste begijnhoven wordt melding gemaakt van de falie, die Willem Procurator ook al als kenmerkend voor de begijnen beschouwde. Deze falie was een soort omslagdoek, die de begijnen van hoofd tot voeten omhulde. Uit het feit dat tijdgenoten vaak spreken over gefaliede begijnen, kunnen we afleiden dat zij de begijnen nooit anders zagen dan in deze karakteristieke dracht. Dit komt ook overeen met de bepaling, die we in de meeste statuten vinden, dat begijnen niet zonder falie de stad in mochten. Alleen in Amsterdam was dit anders. Hier waren zij slechts gedurende het eerste jaar, nadat zij de falie hadden gekregen, verplicht deze ook buiten het hof te dragen en dan alleen nog op zondagen en kerkelijke feestdagen. Tevens droegen de begijnen de falie bij processies op het hof en als zij 's winters naar hun kapel gingen.⁶⁸ We zagen al dat de falie de begijnen door het hof werd verstrekt en dat zij bij definitief vertrek uit het hof deze falie moesten teruggeven.

Uit het voorafgaande blijkt dat de begijnen in de 15e eeuw nog geen

Afbeelding 3
Reconstructie van Dürers begijnenfalie

uniforme habijten droegen. Zij onderscheidden zich van de buitenwereld door de eenvoud en de kleur van hun kleding en door het dragen van een falie. Er zijn aanwijzingen dat dit bij sommige begijnhoven in de 16e eeuw is veranderd. Na de reformatie vernemen we dat de begijnen te Haarlem, nadat zij hun faliebrief hadden overhandigd, een habijt gingen dragen, dat vervaardigd was van zwarte stof met zes plooiën voor en zes plooiën achter.⁶⁹ Zo was de situatie althans voor de reformatie geweest. Van den Akker, een pastoor van het Amsterdamse begijnhof uit de 19e eeuw, maakt melding van de overlevering dat voor de reformatie de Amsterdamse begijnen gekleed gingen in bruine habijten met wijde mouwen. Na de reformatie zou dit door de burgemeesters zijn verboden. Het habijt werd daarna nog alleen gebruikt bij het ontvangen van nieuwe begijnen.⁷⁰ Balen tenslotte beschrijft in 1677 hoe de Dordtse begijnen gekleed gingen. Zij droegen statige zwarte gewaden en witte hoofddeksels.⁷¹ In zijn tijd waren er geen begijnen meer in Dordrecht. Hoe kwam hij nu aan deze informatie? Laten we eens verder lezen. Ook de kleding van de zusters, nonnen en monniken van de Dordtse kloosters beschrijft hij. Alleen de kleding van de Magdalena-zusters kan hij niet beschrijven. De reden die hij hiervoor opgeeft, is dat hij niet weet tot welke orde zij behoord hebben.⁷² Dit maakt ons argwanend. Hij lijkt zijn beschrijvingen niet ontleend te hebben aan bronnen over de kloosters in Dordrecht, maar aan een algemeen werk over kloosterorden. De statige verschijningen, die hij ons afschildert als Dordtse begijnen, zullen dan ook in werkelijkheid hebben thuisgehoord op begijnhoven in de Zuidelijke Nederlanden in de 17e eeuw.

Niet alleen in hun kleding, maar ook in hun manier van leven moesten de begijnen zich verre houden van al wat werelds was. Hoewel bij begijnhoven geen echte clausuur bestond, waren de contacten tussen begijnen en de buitenwereld altijd aan strenge restricties onderworpen.

Overdag stonden de poorten van het begijnhof open. Een ieder kon het hof betreden en met de begijnen een praatje maken. Men zag echter niet graag dat mannen bij de begijnen binnenshuis kwamen. De Zierikzeese begijnen mochten zich nooit binnenshuis met mannen afzonderen, ook niet met geestelijken.⁷³ Ditzelfde wantrouwen tegenover geestelijken vinden we bij een dergelijke bepaling die op het begijnhof te Amsterdam van kracht was.⁷⁴ Ook de bewoonsters van het convent op het Leidse St. Agnietenbegijnhof mochten geen mannen te gast uitnodigen.⁷⁵ Het spreekt vanzelf dat, als mannen al niet bij begijnen mochten binnenkomen, zij zeker niet bij hen mochten eten. Dit wordt dan ook in een aantal statuten van begijnhoven expliciet verboden, waarbij een uitzondering wordt gemaakt voor werklieden, die op het begijnhof een karwei moesten verrichten. Als 's avonds de poorten van het begijnhof gesloten werden, moesten alle manspersonen van het begijnhof verdwenen zijn. Zelfs kleine jongetjes, ook al waren ze slechts

één maand oud, mochten niet op het Amsterdamse begijnhof blijven logeren. Wel mochten zij op het hof blijven eten als zij jonger waren dan 12 jaar.

Ondanks deze bepalingen ging er natuurlijk toch wel eens iets mis. Zo bezitten we een uitgebreid verslag uit 1431 van de verhouding van een kapelaan van de parochiekerk van 's-Gravenzande met een van de begijnen op het begijnhof, Geertrui Willemsdr. De begijnen met wie zij haar huis deelde, verklaren dat zij herhaaldelijk hadden gemerkt dat hun huisgenote 's nachts bezoek ontving. De nachtelijke bezoeker klom door het raam naar binnen. Op een nacht hadden zij tot hun ontzetting met eigen ogen gezien dat het de kapelaan was, die schaars gekleed midden in de kamer van Geertrui stond. Dit alles brachten zij over aan de meestersen, die dadelijk de schuldige bij zich ontboden. Beschaamd legde Geertrui een bekentenis af en zij beloofde zo snel mogelijk uit het hof te vertrekken. Deze geschiedenis werd opgetekend op verzoek van de schout van 's-Gravenzande en van de vrouwe van den Doortoghe, een aanzienlijk personage uit de omgeving. Waarschijnlijk met het doel de bewuste kapelaan weg te krijgen. Het stadsbestuur van 's-Gravenzande had hiertoe al eerder pogingen in het werk gesteld, zo blijkt uit dit document en wel bij de abt van de premonstranzenzerabdij Mariënweerd.⁷⁶ De kerk van 's-Gravenzande was namelijk bij deze abdij geïncorporeerd, wat betekent dat kanunniken van Mariënweerd als pastoors en als kapelaans fungeerden.⁷⁷ Ook onze kapelaan was een kanunnik. Of zijn abt hem inderdaad heeft teruggeroepen, is niet bekend.

Een ander geval speelde zich af op het begijnhof te Zierikzee. In 1491 voerden de begijnen uit deze stad voor de Grote Raad van Mechelen een proces tegen hun pastoor Henric Clais Poppenszoonsz. Zij beschuldigden hem ervan verschillende begijnen op onfatsoenlijke wijze benaderd te hebben. Eén begijn zou, toen zij *zijn oncuyschen wille niet en hadde willen doen*, door hem behoorlijk zijn mishandeld en een ander, die ook mishandeld was, zou aan de gevolgen hiervan zelfs overleden zijn. Hij had nog meer misdaan, maar dit was eenvoudig te schandelijk om te vertellen. Deze beschuldigingen liegen er niet om en we hoeven er ons niet over te verbazen dat de begijnen dan ook van hun pastoor af willen. Maar in een enigszins ander licht komen deze beschuldigingen misschien toch te staan, als we weten dat de begijnen deze pastoor van meet af aan al niet hadden willen accepteren. We moeten hierbij bedenken dat de begijnenkerk ter collatie stond aan de graaf, niet aan de begijnen. Hoewel de begijnen de voorkeur gaven aan een zekere Jacop Vriendt, was heer Henric hun pastoor geworden. In ieder geval kregen de begijnen gedeeltelijk hun zin, want krachtens het vonnis van de Grote Raad moest heer Henric zijn taken aan een plaatsvervanger overdragen.⁷⁸

Niet alleen op het hof, maar vooral daarbuiten bestond gevaar voor ongewenste contacten. Begijnen mochten dan ook overdag het hof weliswaar verlaten, maar er werd voor gewaakt dat dit niet al te vaak gebeurde. Bovendien mochten zij voor hun dagelijkse boodschappen slechts in groepjes van twee of drie tegelijk de stad in, alleen oudere begijnen mochten alleen. In Amsterdam was de plaats, waar de begijnen boodschappen mochten doen, nauwkeurig afgebakend: zij mochten niet verder dan de Heilige Stede in de Kalverstraat aan de ene kant en aan de andere kant was de grens de Ossensluis, ter hoogte van het tegenwoordige Spui.⁷⁹

Ook langdurige afwezigheid van het hof kwam voor, maar hiervoor was altijd toestemming van de meestersen noodzakelijk. Soms gingen begijnen op reis met een alleszins oorbaar doel, zoals de Haarlemse begijn, die naar Antwerpen reisde om daar kerkornamenten voor de begijnenkerk te kopen.⁸⁰ Maar de Haarlemse begijn Geertruyt Claesdr. van Assendelft had vergunning gekregen om naar haar ouderlijk huis te gaan om zich wat te vermaken. Dit beviel haar kennelijk zo goed, dat ze op de afgesproken dag niet op het hof was teruggekeerd. Prompt vermaanden de meestersen haar vriendelijk maar dringend om binnen 14 dagen terug te komen.⁸¹ Men was in dit geval, dat zich afspeelt in 1525, dus niet al te streng. Zeker niet, als we in een toevoeging aan de statuten van 1408 lezen dat begijnen, wanneer er pest heerste, er niet bij de meestersen op moesten aandringen om verlof te krijgen tijdelijk buiten het hof te gaan wonen.⁸²

In het algemeen mochten begijnen niet aanwezig zijn bij feesten die zich buiten het hof afspeelden. In het bijzonder niet bij feesten waar het niet zo stichtelijk toeging, zoals bij bruiloften. Ook werd het ongewenst geacht dat begijnen verwikkeld raakten in rechtszaken. In Haarlem mochten de begijnen daarom niemand zonder toestemming van de meestersen voor het gerecht dagen, terwijl ze zich evenmin borg mochten stellen voor personen die buiten het hof woonden.⁸³

In de statuten van het begijnhof te Haarlem uit 1408, die door het Leidse St. Agnietenbegijnhof in 1421 worden overgenomen, worden de economische activiteiten van de begijnen aan beperkingen onderworpen. Deze statuten zijn weliswaar door de Haarlemse begijnen zelf opgesteld, maar door het stadsbestuur bekrachtigd. De stedelijke overheid probeerde de economische activiteiten van kloosterlingen, voorzover die een concurrentie voor de gilden vormden, aan banden te leggen.⁸⁴ Heeft het stadsbestuur wellicht toch de hand gehad in deze beperkende bepalingen ten aanzien van de begijnen? Laten we eens beschouwen welke activiteiten worden verboden of aan restricties worden onderworpen.

Allereerst was het de begijnen niet vergund handel te drijven, evenmin jaarmarkten buiten Haarlem te bezoeken. Laken bereiden of laten

bereiden was de begijnen evenmin toegestaan, tenzij dit voor eigen gebruik was. Nu zal de stedelijke overheid de begijnen niet graag als zakenvrouwen of drapeniersters hebben gezien, maar geldt dit niet evenzeer voor het bestuur van het begijnhof? Begijnen mochten het spinnen van wol en vlas uitbesteden aan derden, maar de meestersen moesten weten aan wie. Verder mochten de begijnen alleen maar bij mensen aan huis kleren naaien, als de meestersen wisten bij wie. Deze voorwaarden nu wijzen er op dat deze maatregelen waren genomen om te voorkomen dat begijnen in aanraking kwamen met personen van een slechte reputatie. Zijderupsen mochten de begijnen niet houden. Eerder dan dit te zien als een poging van het stadsbestuur om zijdeteelt tegen te gaan, willen we dit verbod in verband brengen met het voorschrift dat begijnen geen zijden kleding mochten dragen. Het verbod lijkt ons daarom gericht te zijn tegen de praalzucht. Dat het borduren met dit oogmerk werd verboden, vinden we met zoveel woorden in de statuten geschreven. Een uitzondering werd gemaakt voor het borduren van kerkgewaden, dit mocht wel. Al deze bepalingen om de economische activiteiten van de begijnen te beperken, lijken dus eerder te zijn ingegeven door de wens van de meestersen om een ingetogen leven op het begijnhof te waarborgen, dan door de wens van het stadsbestuur om economische activiteiten, die een concurrentie voor de gilden konden vormen, tegen te gaan.

Dat de begijnen zich zoveel mogelijk verre hielden van alle wereldse verlokkingen, was niet genoeg. Zij hadden ook religieuze verplichtingen. Misschien omdat dit zo vanzelfsprekend is, vinden we hierover weinig voorschriften. In de statuten van het begijnhof in Haarlem uit 1408 lezen we dat de begijnen dagelijks de mis moesten bijwonen. Uit gegevens van kort na de reformatie blijkt dat alle begijnen, zowel in Haarlem⁸⁵ als in Amsterdam⁸⁶, dagelijks de getijden van Onze Lieve Vrouwe lazen, vermoedelijk gemeenschappelijk in de kerk. Hiernaast las men nog andere getijden en gebeden. Een aantal hiervan werd in Haarlem alleen in bepaalde conventen gelezen, in Amsterdam lazen de bewoonsters van een huis samen bepaalde gebeden en getijden. De begijnen van het Leidse St. Pancras-“begijnhof” moesten jaarlijks op tenminste 14 kerkelijke feestdagen ter communie gaan.⁸⁷

Enkele begijnen vielen op door hun buitengewone religiositeit. Het bekendst in ons onderzoeksgebied is Geertrui van Oosten, die in de 14e eeuw begijn was op het begijnhof in Delft. Blijkens haar *vita* vereenzelvigde zij zich met Onze Lieve Vrouwe, had stigmata en wist in een aantal gevallen de toekomst te voorspellen.⁸⁸ Aan haar worden enkele gedichten, waaronder *Het daget in het Oosten*, en religieuze tractaten toegeschreven. Deze tractaten zijn echter zeker niet van haar hand en wat de gedichten betreft, staat dit niet onomstotelijk vast.⁸⁹ Zij was niet de enige bewoonster van het Delftse begijnhof met profetische gaven.

Catharina van Koudenhoven, een tijdgenoot van Geertrui van Oosten, zag in een visioen de Nieuwe Kerk van Delft op de plaats waar deze later inderdaad zou verrijzen. Ook zij leidde een buitengewoon vroom leven.⁹⁰ Dan is er nog een overlevering dat een naamgenoot van Geertrui van Oosten, die in het convent op het begijnhof woonde, postuum aan haar broer was verschenen.⁹¹ De atmosfeer op het begijnhof te Delft lijkt in de 14e eeuw dus vruchtbaar te zijn geweest voor extatische ervaringen. Aanzienlijk minder bekend dan Geertrui van Oosten is de Haarlemse begijn Aleid Simonsdr. Raet, die in de 15e eeuw leefde. In haar tijd moet haar reputatie echter toch ook wel groot geweest zijn. Volgens de overlevering hadden vele mannen en vrouwen, zowel leken als geestelijken, zich door haar raad laten leiden. Zij droeg een 30-jarig ziekbed geduldig en in haar kamer werd lange tijd dagelijks een speciale mis opgedragen.⁹²

Een bron die ook zicht kan geven op het geestelijk leven op begijnhoven zijn de gegevens over de boeken, die de begijnen lazen. Begijnen bezaten boeken en dat zij deze als een belangrijk bezit beschouwden, blijkt uit het feit dat ze in hun testamenten hier speciale bepalingen over maakten. Zo legateerde de Leidse begijn Volckwijff Dierck Volckertszoonsdr., die op het St. Agnietenbegijnhof woonde, in 1439 aan haar twee huisgenoten een *ewangelijboek*, *'t werck der apostelen ende apocalips*.⁹³ Zuwe Jacobsdr. Ofhuys, die in Delft begijn was geweest maar het hof had verlaten, legateerde in 1476 aan haar voormalige huisgenote op het begijnhof een boek *daer inne staen LXV articulen*.⁹⁴ Ook in de testamenten van bewoonsters van het Amsterdamse begijnhof vinden we bepalingen over boeken. In 1526 vermaakte de begijn Meyns Henrixdr. haar beste boek aan Marritgen Jacobsdr. van Amstelveen, om in een later jaar te bepalen dat al haar boeken eigendom zouden worden van de vrijwoning waartoe zij haar huis op het begijnhof had bestemd.⁹⁵ In 1540 bespraken de gezusters Haes en Trijn Florisdr. aan Aellemoer Hermansdr. Roedenburch de helft van alle boeken die ze bezaten.⁹⁶ Een overzicht van het boekenbezit van het Haarlemse begijnhof vinden we in het fundatieboek. Veel van de boeken waren door begijnen aan het hof geschonken.⁹⁷ Ook conventen en vrijwoningen op dit hof beschikten wel over eigen boeken.⁹⁸ Een aantal titels van boeken die eigendom zijn geweest van Amsterdamse begijnen of van het begijnhof is eveneens bekend.⁹⁹

Te oordelen naar de boektitels lazen de begijnen vooral devote lectuur in de volkstaal. Of er bepaalde auteurs waren die bij de begijnen de voorkeur genoten, is een vraag die binnen het bestek van deze studie niet beantwoord kan worden. Dit probleem zou in een breder kader dan uitsluitend dat van de begijnhoven in Holland en Zeeland bestudeerd moeten worden. We willen slechts één boek dat we in bezit van begijnen aantreffen iets nader belichten. Het is een boek dat heeft toebehoord

aan twee zusters, die in de 15e eeuw begijn in Haarlem waren en is de Nederlandse vertaling van een werk van Thomas van Cantimpré, getiteld *Bonum universale de apibus*, ofwel het *Biënboec*.¹⁰⁰ De auteur, die leefde in de 13e eeuw, was ten nauwste betrokken bij de religieuze vrouwenbeweging. Zijn *Bonum universale* sluit volgens McDonnell zozeer aan op de begijnenspiritualiteit, dat het in begijnenkringen zeker bekend moet zijn geweest.¹⁰¹ Welnu, zijn veronderstelling is dus waarheid.

Begijnen vulden hun dagen verder met werkzaamheden van uiteenlopende aard. Gegevens uit Zuid-Nederland, België en Duitsland wijzen uit dat zij veelvuldig in de textielbranche werkzaam waren. In de wolnijverheid was hun aandeel zelfs zo belangrijk, dat al in de 13e eeuw conflicten met de gilden ontstonden, als gevolg waarvan de activiteiten van de begijnen aan banden werden gelegd.¹⁰² Begijnen waren bij het vervaardigen van wollen laken werkzaam als weefsters, maar vooral als nopsters.¹⁰³ Het noppen van laken is het herstellen van weeffoutjes en het verwijderen van steentjes en strootjes. Het was een typisch vrouwelijk beroep.¹⁰⁴ Begijnen waren ook werkzaam als linnenweefsters. Het linnen van de Mechelse begijnen was beroemd. In later tijd gingen de begijnen zich in plaats van met noppen bezighouden met naaien, borduren en vooral kantklossen, meer geschoold werk dus.¹⁰⁵

Ook van een aantal Hollandse en Zeeuwse begijnhoven weten we dat de bewoonsters zich met het vervaardigen van textiel bezighielden. De begijnen van het Amsterdamse begijnhof dienden bij de paus een supplica in, waarin zij om bepaalde kerkelijke voorrechten verzochten. In deze supplica, die in 1497 werd ingewilligd, staat te lezen wat de bronnen van inkomsten van de begijnen zo al konden zijn. Begijnen konden leven van de opbrengst van hun goederenbezit of van de inkomsten van eerlijk werk, die ze gelijk devote maagden en heilige vrouwen verwierven door het hanteren van de spinrokken, naald en draad en het bedienen van het weefgetouw.¹⁰⁶ We nemen aan dat deze, positief gewaardeerde, werkzaamheden inderdaad op het begijnhof beoefend zijn, maar in andere bronnen is er weinig over te vinden. Zo wordt in aantekeningen over na te laten boedels van begijnen nooit de aanwezigheid van een weefgetouw genoemd, wel van afgewerkte produkten zoals geweven linnen, maar dit hoeft natuurlijk niet op het begijnhof te zijn vervaardigd. Alleen in de boedel van Griet Jacobsdr. Cater, die in de 16e eeuw als begijn op het hof woonde, vinden we iets dat er op duidt dat begijnen zelf linnen weefden; behalve linnen bezat zij ook garen en vlas.¹⁰⁷

Het is mogelijk dat de begijnen in Dordrecht een rol hebben gespeeld in de wolnijverheid, maar de aanwijzing hiervoor is uitermate vaag. In een rekening van het Dordtse Mariënbornklooster van omstreeks 1540 wordt bij de inkomsten de volgende post opgetekend: *van Lijsken die*

*begijn van verschoten wol.*¹⁰⁸ Het verschieten van wol was een bewerking die aan het spinnen voorafging.¹⁰⁹ Verrichtten de kloosterzusters deze bewerking in opdracht van de begijn Lijsken?

Met welke takken van de textielnijverheid de Haarlemse begijnen zich zo al konden bezighouden, lezen we in de statuten van 1408, waar deze activiteiten worden gereguleerd. Zij mochten onder bepaalde voorwaarden het spinnen van wol en vlas uitbesteden aan personen die niet op het hof woonden. Hieruit kunnen we concluderen dat zijzelf wollen en linnen laken weefden. Wollen laken mochten zij uitsluitend voor eigen gebruik vervaardigen. Verder mochten zij onder bepaalde voorwaarden bij mensen thuis kleren naaien. Het houden van zijderupsen werd verboden, wat er op wijst dat dit moet zijn voorgekomen. Het was de begijnen vergund borduurwerk te verrichten, voor zover het ten dienste van de kerk was. Uit de rekeningen van de abdij van Egmond blijkt verder nog dat Haarlemse begijnen voor dit klooster de was deden.¹¹⁰ We moeten hierbij vooral denken aan het wassen van textiel, dat bij de kerkdienst was gebruikt. Dit werk zag men namelijk graag in bekwame én vrome handen.

Wat betreft Leiden vinden we in de rekening van het Katrijnengasthuis over 1411/12 de volgende post: *item den susteren in 't bagijnhof betaelt van 3 webben linnen laken te werken.*¹¹¹ Nu had het gasthuis regelmatig contact met het Pieter Symonsz.-"begijnhof", maar deze instelling wordt in de rekeningen nooit als begijnhof aangeduid. Er wordt dus in dit geval op een andere begijneninstelling gedoeld. Dit was natuurlijk de oudste van de drie Leidse begijneninstellingen, die als enige geen nadere aanduiding behoeftte, het St. Agnietenbegijnhof. Vermoedelijk moeten we ook aan bewoonsters van deze begijneninstelling denken, als we lezen dat in 1399 begijnen in opdracht van de St. Pieterskerk een *coerporaelsacke* vervaardigen.¹¹² In deze waarschijnlijk rijk geborduurde zak werd de doek opgeborgen, waarmee de miskelk werd afgedekt. Volgens hun eigen statuten uit 1421 mochten de begijnen van het St. Agnietenbegijnhof uitsluitend wollen laken voor eigen gebruik vervaardigen.¹¹³ De stedelijke overheid stond hun, evenals de bewoonsters van de andere begijneninstellingen, echter méér toe. In een keur, die tussen 1453 en 1472 is uitgevaardigd, wordt het alle zusterhuizen en begijneninstellingen vergund laken te vervaardigen voor de verkoop. Natuurlijk niet het beroemde blauwe Leidse laken, want dit zou een te ernstige concurrentie voor de gilden hebben betekend, maar wel andere soorten, zoals laken van grauwe wol, al dan niet vermengd met blauwe, witte of rode wol.¹¹⁴

We weten met zekerheid dat de Middelburgse begijnen zich bezig hielden met de wolnijverheid. In 1338 kocht de abt van de Middelburgse Onze Lieve Vrouwe-abdij namelijk een huis op het begijnhof met het oogmerk daar begijnen in te huisvesten om daar *haer wullen-*

*werc in te hantierne ende te werkene.*¹¹⁵ Of zij dit in opdracht van de abt deden, is niet bekend, want de rekeningen van de abdij zijn verloren gegaan.

Een beroep van begijnen, waar we in de literatuur niets over vernehmen, maar dat we in ons onderzoeksgebied meermalen tegenkomen, is dat van kostersassistenten in een parochiekerk. Het meest is bekend over de Delftse begijnen. Al in het oudste kasboekje van de kerkmeesters van de Oude Kerk dat is overgeleverd, dat over 1409/10, treffen we op de loonlijst begijnen aan.¹¹⁶ Het is aanvankelijk niet duidelijk of er een of twee begijnen in de kerk werkzaam zijn, vanaf 1458 zijn het er echter zeker altijd twee. Hun taak was het de kerksieraden van de Onze Lieve Vrouwe-kapel te bewaren, in deze kapel de wacht te houden en het textiel te repareren, dat bij de kerkdienst was gebruikt.¹¹⁷ Blijkens de kasboekjes leverden zij de kerkmeesters bovendien allerlei soorten stoffen; zoals linnen, zijde, *woesteyn*, dat wil zeggen bombazijn, *kanefas*, een grof geweven linnen stof, en eenmaal zelfs enkele pijpen goud. Zij vervaardigden al deze geleverde stoffen zeker niet altijd zelf, eenmaal krijgen zij bijvoorbeeld geld om linnen te kopen. Zelf maakten ze wel liturgische gewaden, wimpels en franje.¹¹⁸ De aanwezigheid van begijnen in deze kapel, die gewijd was aan Onze Lieve Vrouwe en waar een wonderdadig beeld stond van Maria van Jesse, gaat zeker terug tot de 14e eeuw. Dit blijkt uit het verslag van een wonder dat in deze kapel was geschied in 1386. Een invalide vrouw, die per kruiwagen was aangevoerd, kon plotseling weer lopen. Tot de getuigen van dit wonder behoorde de begijn die in de kapel de wacht hield.¹¹⁹ Dat de begijnen juist bij dit wonderdadige Mariabeeld de wacht hielden, kan er op wijzen dat het verdienen van geld niet hun hoofdmotief was, maar de devotie tot Maria. Het feit dat één van de begijnen die in deze kapel werkzaam was er een dienstbode op na hield, en dus zeker niet arm was, wijst in deze richting.¹²⁰

In Brielle was een begijn werkzaam in de Maarlandse kerk, één van de twee Brielse parochiekerken. In de kerkrekeningen heet zij de begijn *die voor 't cruse sit*.¹²¹ Zij boende en poetste, naaide liturgische gewaden en verstelde ze ook, ze draaide koorden en maakte wimpels. Ook in de andere Brielse parochiekerk was een begijn werkzaam.¹²² Aan de parochiekerk van 's-Gravenzande was vermoedelijk eveneens een begijn verbonden. Uit de stadsrekeningen van het begin van de 16e eeuw blijkt dat er een begijn was, die betaald werd voor *haeren arbeit van inlaten en uuytlaten in de sacristije*.¹²³

Het verzorgen van zieken en het waken bij doden is een andere bezigheid, die we in de literatuur over begijnen vermeld vinden. In statuten van enkele Duitse begijneninstellingen wordt bepaald dat door begijnen voor dergelijke werkzaamheden geen, of slechts een gering loon gevraagd mocht worden. Dit betekent dat men deze werkzaamhe-

den vooral zag als een daad van barmhartigheid, niet als een lucratieve verdienste.¹²⁴ Het valt op dat in Zuid-Nederland en België begijnen zich vaak in de nabijheid van gasthuizen vestigden. Hun motief hiervoor kan geweest zijn dat ze in de gasthuizen zieken wilden verplegen. Maar ook andere motieven kunnen een rol hebben gespeeld bij hun keuze van een vestiging bij een gasthuis, bijvoorbeeld de verwachting in geval van nood onderstand van het gasthuis te krijgen of in het gasthuiskapelletje ongestoord eigen godsdienstoefeningen te houden.¹²⁵

Wat betreft Holland en Zeeland zijn er geen gegevens die er op wijzen dat begijnen in gasthuizen werkzaam waren. Alleen in 's-Gravenzande grenzen gasthuis en begijnhof aan elkaar. Een verklaring hiervoor is dat beide instellingen vermoedelijk door dezelfde persoon gesticht zijn.¹²⁶ Wel kunnen we vaststellen dat in ons onderzoeksgebied begijnen zieken aan huis verpleegden en bij doden waakten.

Met betrekking tot Amsterdam vermeldt Van Heussen dat de begijnen in 1500 door de kerkelijke autoriteiten van hun plicht werden ontslagen om zieken te verplegen.¹²⁷ Een oorkonde van deze inhoud is echter thans niet in het archief van het begijnhof te vinden. Het is echter zeer wel mogelijk dat het archief ten tijde van Van Heussen vollediger was dan nu. In een keur, die vóór 1501 moet zijn uitgevaardigd, vinden we een aanwijzing dat begijnen bij doden waakten. Buitensporige luxe bij begrafenissen werd door de stedelijke overheid niet geduld. Vandaar dat in een keur het aantal schotels dat bij een begrafenismaal geserveerd mag worden op maximaal twee gesteld wordt. Hierbij mogen maximaal vijf tot zes verwanten aanwezig zijn en bovendien drie of vier begijnen. De laatsten waren dus beroepshalve aanwezig.¹²⁸

De Haarlemse begijnen mochten blijkens de statuten van 1408 's nachts niet alleen uit waken gaan, tenzij ze hiervoor speciale toestemming van de meestersen hadden. *Ten doden gaen* was ook verboden, tenzij de overledene een familielid was en dan nog mocht een begijn daar niet alleen naar toe. Met het *ten doden gaen* zal het bezoeken van het begrafenismaal bedoeld zijn. Aangezien het daarbij vaak erg vrolijk kon toegaan, kunnen we ons voorstellen dat het voor begijnen weinig passend werd geacht hierbij aanwezig te zijn, hoewel hier in Amsterdam blijkbaar geen bezwaar tegen bestond. Volgens Orlers hebben ook de begijnen van het Leidse Pieter Symonsz.-"begijnhof" zieken verpleegd en bij doden gewaakt. Een activiteit die hij in dit verband ook noemt, is het bidden bij de graven van overledenen.¹²⁹ Dit komt veelvuldig voor en lijkt zelfs bij uitstek een specialiteit van begijnen te zijn geweest. Uit testamenten blijkt dat in ieder geval de begijnen van de hoven te Dordrecht, Schiedam en Leiden dit tegen vergoeding deden. De begijnen van het Leidse St. Pancras-"begijnhof" hadden zelfs zoveel opdrachten, dat het noodzakelijk was een administratie bij te houden van de dagen dat de begijnen bij graven moesten bidden, van

de ligging van die graven en van het aantal begijnen dat aanwezig moest zijn.¹³⁰

Op begijnhoven waren ook scholen. Zowel in België als in Duitsland vinden we al in de 13e eeuw toespelingen op deze scholen.¹³¹ Wat betreft Holland en Zeeland stammen gegevens over begijnenscholen pas uit later tijd. Van een school op het begijnhof te Leiden — waarschijnlijk het St. Agnietenbegijnhof — vernemen we het bestaan in 1499. De Heilige Geestmeesters betaalden het begijnhof voor een aantal weeskinderen dat op het hof naar school ging.¹³² Na de reformatie legt Neeltjen Pietersdr. een verklaring af over de aanleg van het begijnhof te 's-Gravenzande. Zij was hiervan op de hoogte, *hebbende in haer joncheijt in 't bagijnhoff aldaer ter scholen gegaen*.¹³³ Soms waren de leerlingen extern, zoals de Leidse weeskinderen, soms woonden de leerlingen bij een begijn in huis.

Als overige bronnen van inkomsten vinden we wat betreft het begijnhof te Rotterdam in de 16e eeuw nog het bakken van brood voor de verkoop vermeld,¹³⁴ terwijl de Middelburgse begijnen op het hof kapoenen mestten, die regelmatig door het stadsbestuur werden afgenomen.¹³⁵

Het staat dus vast dat begijnen economische activiteiten van verschillende aard ontplooiden. De noodzaak tot arbeid bestond echter niet voor alle begijnen. In Amsterdam leefde, zoals we zagen, volgens eigen zeggen een deel van de begijnen van de opbrengst van hun goederenbezit. Er zijn ons inderdaad begijnen op dit hof bekend, die een omvangrijk vermogen bezaten.¹³⁶ Dit neemt niet weg dat voor andere begijnen het verrichten van werk noodzakelijk was. Er zijn verschillende aanwijzingen in die richting. Zo drukt graaf Willem III in 1331 het stadsbestuur van Zierikzee op het hart het de begijnen die arm waren en hun brood met hun handen moesten winnen niet te moeilijk te maken, zolang deze begijnen zich tenminste fatsoenlijk gedroegen.¹³⁷ De begijnen die in Middelburg de koorzang verzorgden, zo lezen we in 1368, waren afhankelijk van een uitkering van het hof, want ze moesten dagelijks in de kerk aanwezig zijn.¹³⁸ Ze konden dan dus niet werken, en dit zou hen zonder uitkering blijkbaar in financiële nood hebben gebracht. Bestudering van de sociale herkomst van de begijnen kan ons misschien een duidelijker inzicht geven in de vraag in hoeverre de noodzaak tot arbeid bestond. Er is echter een factor, die we niet over het hoofd mogen zien.

Een van de idealen, die bij de religieuze vrouwenbeweging in het algemeen en ook bij de begijnenbeweging een rol speelde, is de vrijwillige armoede. Dit bracht men in praktijk door afstand te doen van alle bezittingen en vervolgens in het levensonderhoud te voorzien door te werken of te bedelen. Het is niet altijd even makkelijk uit te maken of we in een bepaald geval met vrijwillige of met werkelijke armoede te

maken hebben. Wat de begijnen betreft zijn er enkele gevallen, waarin het evident is dat hun armoede vrijwillig was.¹³⁹ Soms voorzagen vrijwillig arme begijnen in hun levensonderhoud door te bedelen.¹⁴⁰ Bij begijnen die in begijneninstellingen leefden, kwam dit echter niet voor.¹⁴¹

In ons onderzoeksgebied zijn er geen onmiskenbare aanwijzingen dat vrijwillige armoede bij de begijnenbeweging een rol heeft gespeeld. Wel zagen we dat arbeid aan het eind van de 15e eeuw, althans op het Amsterdamse begijnhof, positief gewaardeerd werd. Ook in de *vita* van Geertrui van Oosten klinkt het ideaal van de vrijwillige armoede enigszins door, maar niet bij Geertrui zelf. Vermeld wordt van haar biechtvader, Nicolaas van Hodenpijl, dat hij uit liefde voor de armoede bedelend langs de huizen trok.¹⁴² Uit dezelfde bron blijkt dat hij niet zonder bezit was. Ook Geertrui van Oosten bedelde, niet uit liefde voor de armoede, maar uit geldgebrek.¹⁴³ Dit is in overeenstemming met wat we verder van haar weten. Zij was afkomstig van het platteland en had in Delft als dienstmeisje gewerkt.¹⁴⁴ Het is merkwaardig dat bedelen in deze *vita* niet negatief wordt gewaardeerd. In statuten van begijnhoven immers vinden we bepalingen die het bedelen tegengaan. In die van het Haarlemse begijnhof uit 1408 wordt het verboden, terwijl in de statuten van het Leidse St. Pancras-“begijnhof” de bepaling voorkomt dat alleen vrouwen mochten worden opgenomen die voldoende inkomsten hadden om niet te hoeven bedelen.

DE SOCIALE HERKOMST VAN DE BEWOONSTERS

De eerste die een systematisch onderzoek instelde naar de sociale herkomst van de begijnenpopulatie van een bepaalde stad was Asen. Hij verzamelde ongeveer 1100 namen van Keulse begijnen die een familienaam droegen uit de periode 1223-1450. In totaal droegen 146 begijnen de namen van Keulse patricische families, 40 verschillende families waren vertegenwoordigd. In de periode vóór 1330 trof hij het merendeel van de begijnen met deze namen aan, daarna kwamen zij nog maar sporadisch voor.¹⁴⁵ We zouden graag wat meer cijfers gehoord hebben, hoe waren bijvoorbeeld de getalsverhoudingen per decennium of kwart eeuw? Toch is zijn onderzoeksresultaat van belang, omdat eruit blijkt dat de samenstelling van de begijnenpopulatie in een stad zich in de loop der tijd kan wijzigen.

De begijnen in de stad Straatsburg werden onderzocht door Phillips. Hij verzamelde de namen van begijnen die in deze stad van 1243 tot 1499 buiten de begijneninstellingen leefden. Aangezien hun aantal na 1317 aanzienlijk daalde, ligt het accent op de begintijd. Hij deelde deze begijnen in drie groepen in: ten eerste de begijnen die afkomstig waren uit wat hij noemt de upper class, dat wil zeggen families die in de

stedelijke raad zitting hadden of het recht hadden leden van deze raad te kiezen; ten tweede begijnen die behoorden tot de handwerkersfamilies en ten derde begijnen die van buiten de stad kwamen. Van de 124 begijnen die hij in totaal vond, waren er 31 afkomstig uit de upper class, 37 uit handwerkersfamilies en 34 kwamen van buiten de stad. De resterende 22 namen kon hij niet thuis brengen. Het stedelijk patriciaat was dus in Straatsburg in ieder geval in de begintijd vertegenwoordigd. Ook over de sociale herkomst van de bewoonsters van de begijneninstellingen doet hij een uitspraak, zij zouden voornamelijk tot de handwerkersfamilies behoren, met uitzondering echter van drie instellingen die onder de geestelijke leiding van de predikheren stonden. De bewoonsters hiervan kwamen uit de betere kringen.¹⁴⁶

Neumann onderzocht de sociale herkomst van begijnen in Mainz en omgeving. Zij concludeert dat aanvankelijk de stedelijke toplaag en de middenklasse het belangrijkste aandeel in de begijnenbeweging hadden. Er waren verder uitschieters naar boven, de ministerialenfamilies, en naar beneden, de handwerkersfamilies. Vanaf 1400 komen de begijnen voornamelijk uit de middenklasse, uitschieters naar boven komen niet meer voor.¹⁴⁷ Ook in andere Duitse steden is aanvankelijk de adel en het stedelijk patriciaat bij de begijnenbeweging betrokken.¹⁴⁸

Tot zover de resultaten van onderzoek naar begijnenpopulaties in Duitse steden. Zij zijn alle gebaseerd op een analyse van namenmateriaal, en wijzen alle uit dat aanvankelijk vrouwen uit aanzienlijke families behoorden tot diegenen die zich tot de begijnenbeweging aangesloten voelden, maar dat dit later niet meer, of in beduidend mindere mate het geval was. Vergelijkbare studies zijn wat betreft de begijnen in Zuid-Nederland en België nog niet verricht.

Beschouwen wij nu ons onderzoeksgebied. Ook wij verzamelden de namen van de begijnen en van de overige bewoonsters van begijnhoven. Het namenmateriaal van begijnen die vóór 1317 vermeld worden, is nog weinig omvangrijk. Van een aantal is bovendien niet vast te stellen of ze op een begijnhof woonden, en zo ja, op welk. In totaal zijn ons slechts 22 begijnen bij de naam bekend. Toch is het van belang te trachten deze begijnen van het eerste uur te plaatsen, aangezien gegevens over de Duitse begijnen uitwijzen dat juist in deze begintijd ook vrouwen uit aanzienlijke families begijn waren.

We zullen beginnen met de begijnen waarvan de familienaam bekend is. Peternelle van der Zande testeert in 1303. Zij draagt de naam van een Hollandse adellijke familie, terwijl haar beide broers, die in haar testament worden genoemd, het op aanzien duidende predikaat heer dragen. Een van de bezegelaars van haar testament is bovendien de vrouwe van Voorne, een aanzienlijk personage.¹⁴⁹ In 1290 wordt Beatrijs van Rollant als begijn vermeld. Later wordt zij echter zuster bij de johannieters in Haarlem.¹⁵⁰ De familie Van Rollant behoort eveneens

tot de Hollandse adel. Verwant aan deze familie is de begijn Glorie, die in 's-Gravenzande woont en in 1312 haar testament maakt.¹⁵¹ Wat haar eigen familienaam was, is niet bekend. Eveneens tot de adel behoren Maria van der Made, de stichteres van het begijnhof te Delft, en vermoedelijk de begijn Aechte van Spikenisse, die naar alle waarschijnlijkheid verwant was aan de heren van Putten.¹⁵² Dat de Delftse begijn Imme van Leyden tot een aanzienlijke familie behoort, kunnen we afleiden uit de namen van de twee personen die in 1307 een oorkonde van haar bezegelen. Het zijn Jan van Wateringen, de pastoor van Wateringen, en Otgier ute Hoeke, die de naam van een riddermatige familie draagt.¹⁵³ In het testament van Peternelle van der Zande wordt een begijn begunstigd die een dochter was van Diric van den Pole. Zij was vermoedelijk familie van de eveneens in dit testament genoemde ver Machtelt van den Pole, non in Koningsveld. Het feit dat zij in dit klooster was opgenomen, alsmede het predikaat ver, duidt op aanzienlijke afkomst.¹⁵⁴ In 1301 wordt de naam vermeld van de begijn Aghete Ludolfsdr. van der Papweghe te 's-Gravenzande. Deze familie was in Voorschoten gegoed, terwijl een lid van deze familie deel uitmaakte van de entourage van de heer van Wassenaar.¹⁵⁵ In 1273 wordt de Haarlemse begijn Conigont Jacobsdr. van Elsbroec vermeld. Zij draagt het op aanzien duidende predikaat jonkvrouw. Een Jacob van Hilsebroecke wordt vermeld als poorter van Haarlem.¹⁵⁶ Mogelijk was zij zijn dochter. Eveneens Haarlemse begijnen zijn Elizabeththe van Utrecht en Baetraet, dochter van Willem Persoon, maar zij zijn niet te plaatsen.¹⁵⁷

Ook van enkele begijnen die geen familienaam dragen, mogen wij aannemen dat zij tot aanzienlijke families behoorden. Juliana Johannes Betto'szoonsdr., meesteres van het begijnhof te Middelburg, hield à titre personnel tienden in leen van de abt van het Utrechtse St. Paulusklooster.¹⁵⁸ Een begijn Margriete komt in 1304 voor op de leenmannenlijst van de heren van Putten en Strijen.¹⁵⁹ De Middelburgse begijn Lizebaet Pietersdr. tenslotte, die in 1317 wordt vermeld, had een zuster in het victorinnenklooster te Biezelinge.¹⁶⁰ Of dit klooster uitsluitend voor de adel was gereserveerd, is de vraag, maar er waren veel nonnen die afkomstig waren uit adellijke Zeeuwse families.¹⁶¹ Dan zijn er nog de namen van acht begijnen waar verder niets over te zeggen valt.¹⁶² We kunnen dus vaststellen dat zich onder de begijnen van het eerste uur in ieder geval adellijke dames bevonden. Dat het zelfs in de kringen van de hoge adel toen niet ondenkbaar was dat een dochter koos voor een leven als begijn, bewijst een interessante passage in het testament van Hendrik van Naaldwijk, dat in 1302 of 1303 is opgesteld. Hij bepaalt hierin dat zijn dochter 300 pond zal erven indien zij ten tijde van zijn overlijden nog ongehuwd is en een echtgenoot kiest die de goedkeuring van haar verwanten kan wegdragen. Gebruikelijke bepalingen ten aanzien van een adellijk meisje. Maar de dochter van Hendrik van Naaldwijk

hoefde niet voor het huwelijk te kiezen, want zij zou haar 300 pond ook erven als ze *beghine werden wilde daer zi reynigheide houde omme onsen Heren te dienne*.¹⁶³

Het materiaal uit de periode na 1317 is vanzelfsprekend aanzienlijk overvloediger. Het leent zich dan ook voor een meer systematische bewerking. Evenals de Duitse onderzoekers gingen we bij de bewerking van dit materiaal uit van de familienaam die de begijnen dragen. Begijnen die slechts een patroniem dragen, blijven dus buiten beeld. Vervolgens onderzochten we, in hoeverre begijnen familienamen dragen, die ook werden gedragen door personen die deel uitmaakten van het stadsbestuur. We zijn uitgegaan van de functies van schepen en burgemeester, omdat deze ambten al vroeg bestaan en de namen van de bekleeders ervan vanaf een vroeg tijdstip zijn overgeleverd. Bij deze methode moeten we al bij voorbaat enkele kanttekeningen plaatsen. Als we de familienaam van een begijn terugvinden in de lijsten van schepen en burgemeesters, die van bijna iedere stad gepubliceerd zijn, mogen we niet zonder meer de conclusie trekken dat die begijn tot de stedelijke toplaag behoorde. Het is immers denkbaar dat personen van totaal uiteenlopende sociale status in dezelfde stad dezelfde familienaam dragen, zonder misschien zelfs tot eenzelfde familie te behoren.¹⁶⁴ We mogen de resultaten van namenanalyse dus slechts zien als een indicatie voor de aanwezigheid van begijnen die afkomstig zijn uit de stedelijke toplaag. Hiernaast bleven we attent op de mogelijkheid dat begijnen behoren tot adellijke, niet op de stad gerichte families. Niet voor alle begijnhoven is het materiaal even overvloedig. De begijnhoven waarvoor het materiaal nagenoeg ontbreekt, blijven hier verder buiten beschouwing. We zullen nu de resultaten per begijnhof laten volgen.

Amsterdam

De namen van bewoonsters van dit hof zijn reeds verzameld en gepubliceerd door Van Eeghen. Zij noemt voor de periode van 1406 tot 1593 een aantal van 577 namen.¹⁶⁵ Van 132 personen is een familienaam bekend. De namen van families waarvan leden de functie van burgemeester of schepen hebben bekleed, dragen 81 personen, verdeeld over 42 families.¹⁶⁶ We zullen deze familienamen laten volgen, met tussen haakjes daar achter het aantal bewoonsters van het begijnhof, dat die naam draagt: Appelman, verwant aan Coggeman (1), Bairden (1), Banningh (1), Bas (1), Beth (3), Bicker (2), Boelen (4), Boot, verwant aan Coggeman (1), Braeseman (1), Codde (1), Coeck (3), Coggeman (1), Kinnen (1), Croeck (3), Van Diemen (1), Dobben (8), Doos (1), Duyn (2), Gaeff (2), Van der Graft (1), Van Holensloot (1), Van Hoorn (4), Van Marken (2), Modder (4), Monnick, verwant aan Van Holensloot (4), Van Monnikendam (1), Moeyaert (1), Van Naerden (3), Oom (1),

Den Otter (2), Pancras (2), Pauw (2), Van Porcijn (1), Prins (1), Rodenburg, verwant aan Den Otter (2), Roclaes (1), Ruysch (2), Zael (2), Van Zanten (1), Verhoef (1), Die Wael (3) en De Wit (1).

Het percentage bewoonsters dat een van deze namen draagt, is over de gehele periode gerekend 14%. Is er nog een ontwikkeling in de tijd te bespeuren? De gegeven stammen voornamelijk uit de 16e eeuw. Slechts 66 van de 577 namen worden in de 15e eeuw vermeld. Van deze 66 personen dragen er 13 een familienaam, waarvan er zes corresponderen met die van schepenen of burgemeesters, een percentage van 9%. Voor de 16e eeuw is dit bijna 15%.

Delft

Van het begijnhof te Delft zijn de namen van 188 bewoonsters bekend. Van 50 van deze bewoonsters kennen we de familienaam. Hiervan dragen er 24 namen van families die functies in het stadsbestuur bekleedden.¹⁶⁷ Vertegenwoordigd zijn de volgende 13 families: Van Bleyswyck (3), Bugge (1), Van der Burgh (4), Van Diemen (4), Van der Dussen (2), Duyst (1), Van Enden (1), Hart (1), Van der Hooch (2), Ofhuys (1), Sasbout (1), Sonck (2) en Storm (1).

Als we de gegevens per eeuw bezien, dan zijn er uit de 14e eeuw vijf namen bekend. De enige die we kunnen plaatsen is Catharina van Koudenhoven, die tot de adel behoort. Hierop wijst niet alleen haar naam, maar ook het feit dat zij het predikaat *domicella*, jonkvrouw, droeg en dat zij een eigen zegel voerde.¹⁶⁸ Het aantal namen van bewoonsters uit de 15e eeuw is 29, hiervan dragen 16 een familienaam en dit is in zes gevallen de naam van een van de bovenstaande families. Het grootst is het aantal bewoonsters uit de 16e eeuw, dat we bij de naam kennen, 154. Hiervan dragen 33 een familienaam en hiervan weer 18 de naam van een van bovengenoemde families.

Dordrecht

In totaal zijn slechts de namen van 48 bewoonsters van dit begijnhof bekend, verdeeld over de 14e, 15e en 16e eeuw. Van 14 personen is de familienaam bekend. In zes gevallen is dit een naam die ook gedragen wordt door Dordtse schepenen of burgemeesters¹⁶⁹, het zijn de volgende: Fazen, verwant aan Halle, Kegelair, Kock, De Jonge, Suus en De Vryese. Eén begijn behoorde zeker tot de adel, jonkvrouw Everwige, dochter van heer Claes Oom. Haar vader was ridder en bekleedde de functie van schout van Dordrecht.¹⁷⁰ Van nog twee adellijke Zuidhollandse families komen de namen voor: Van Asperen, een naam die twee begijnen dragen, en Van Houweningen. Of de begijnen inderdaad tot deze families behoorden, is niet zeker, hun namen kunnen ook herkomstaanduidingen zijn. Alle begijnen die een familienaam dragen, worden vermeld in de 14e of 15e eeuw. Opvallend is dat in deze periode

de begijnen, ook al dragen ze geen familienaam, vaak het op aanzien duidende predikaat jonkvrouw dragen. In de 16e eeuw komen in het geheel geen familienamen meer voor, terwijl ook het predikaat jonkvrouw is verdwenen.

Haarlem

In totaal zijn ons de namen van 375 bewoonsters van dit begijnhof bekend, verdeeld over de 14e, 15e en 16e eeuw. Hiervan dragen 110 personen een familienaam, waarvan 54 die van families die burgemeesters of schepenen waren, ruim 14% van het totaal dus. De volgende 27 families zijn vertegenwoordigd:¹⁷¹ Van Adrichem (1), Van Assendelft (6), Van Bakenesse (2), Van Bennebroeck (3), Van Berckenrode (2), Boon (2), Buse (3), Dierdt (1), Van Foreest (2), Van Groeneven (1), Van der Laen (3), Raet (1), Ramp (1), Roeper (2), Van Rollant (2), Van Ruyven (1), Van Zaenden (2), Van Scoten (4), Van der Scure (1), Van Spaernwoude (2), Suutvoet (2), Talesius (1), Velserman (1), Verdelle (1), Verwer (2), De Vryese (4), en Van Wissen (1).

Per eeuw bezien ontvouwt zich het volgende beeld. Uit de 14e eeuw kennen we van 15 personen de naam. Hiervan dragen tien personen een familienaam, waarvan drie die van een van de bovengenoemde families. Bovendien dragen twee begijnen de naam van een adellijke, niet op de stad Haarlem georiënteerde familie: Kerstijn van den Berghe en Hildegont van der Does.¹⁷² Beiden dragen ook het predikaat jonkvrouw. Uit de 15e eeuw zijn van 185 personen namen bekend. Hiervan dragen 56 personen een familienaam en van deze 56 dragen 25 personen de naam van een van bovenstaande families, een percentage van ruim 13%. Margriet van den Berghe, die in het begin van de 15e eeuw wordt vermeld, is vermoedelijk evenals Kerstijn van den Berghe afkomstig uit een adellijke familie.¹⁷³ Uit de 16e eeuw tenslotte kennen we de namen van 164 bewoonsters, waarvan 43 een familienaam dragen. Van 25 bewoonsters is de familienaam een van de bovengenoemde familienamen, een percentage van ruim 15%. Buiten beschouwing bleven de namen van 11 bewoonsters, waarvan niet bekend is in welke eeuw zij leefden.

Leiden, het St. Agnietenbegijnhof

Ons zijn de namen van 109 bewoonsters van deze begijneninstelling bekend. Het zijn er vier uit de 14e, 38 uit de 15e en 67 uit de 16e eeuw. Familienamen kennen we in respectievelijk drie, zes en 15 gevallen. Uit de 14e eeuw is slechts één naam te plaatsen, Van der Kerc, een naam die we, overigens pas in de 15e eeuw, tegenkomen als een naam, die enkele schepenen dragen.¹⁷⁴ De zes namen uit de 15e eeuw zijn allemaal te plaatsen; vijf zijn die van Leidse burgemeesters- of schepenenfamilies. Het zijn de volgende families: Van Boschuyzen, Foytgen, Van der

Hoghestraet, Van Nuweveen en Poes. Eén begijn behoorde tot een aanzienlijke familie op het platteland, Clemeyns Dirckdr. van Delff. Leden van haar familie bekleedden het schoutambt van Voorschoten.¹⁷⁵ In de 16e eeuw is slechts de naam van één bekende Leidse familie overgeleverd, Van der Goude, een naam die twee begijnen dragen.

's-Gravenzande

Van de 65 door ons verzamelde namen van begijnen is slechts in acht gevallen de familienaam vermeld. Dit is niet zo verwonderlijk, want het dragen van een familienaam was, zelfs bij de families die in dit stadje het heft in handen hadden, nog zeer ongebruikelijk.¹⁷⁶ Desondanks zullen we trachten enkele begijnen enigszins te plaatsen. In de 14e eeuw wordt als begijn vermeld Agatha, zuster van Heynricus genaamd Scout. Aangezien deze broer later wordt vermeld als deken van het kapittel van Naaldwijk, zal hij toch zeker niet tot een onaanzienlijke familie hebben behoord.¹⁷⁷ Mogelijk tot het adellijke geslacht Van der Leck behoren de twee gezusters Margaretha en Balua de Lecca, die in de 15e eeuw worden vermeld.¹⁷⁸ Hun tijdgenote Katherijn Pietersdr. van Monster behoorde misschien tot de gelijknamige adellijke familie.¹⁷⁹ Tot de plaatselijke elite van 's-Gravenzande behoorde zeker Lijsbeth Florisdr., die eveneens in de 15e eeuw leefde.¹⁸⁰ Van twee begijnen uit de 16e eeuw konden wij met zekerheid vaststellen dat zij tot de adel behoren. Dit zijn Johanna Jansdr. van Naaldwijk, die een eigen zegel voert,¹⁸¹ en Josina Lodewijksdr. van der Binckhorst, die in een proces over het goed Binckhorst is verwikkeld.¹⁸²

We kunnen concluderen dat een aantal van de begijnen die in de periode voor 1317 in Holland en Zeeland leefden van adellijke afkomst is. Dit komt overeen met de Duitse gegevens. Hoewel het namenmateriaal voor de periode na 1317 overvloediger is, komen namen van adellijke begijnen nog slechts sporadisch voor. De aanwezigheid van twee adellijke begijnen op het begijnhof te 's-Gravenzande in de 16e eeuw mag een unicum heten. In het algemeen speelt de adel op de begijnhoven in de periode na 1317 geen rol meer van belang. Ook dit komt overeen met de Duitse gegevens. Op alle begijnhoven treffen we namen aan die ook worden gedragen door schepenen en burgemeesters in dezelfde stad. Opvallend is dat dit op de begijnhoven te Leiden en Dordrecht in de 15e eeuw het geval is, maar in de 16e eeuw niet meer. Dit kunnen we zien als een teken dat de sociale status van de bewoners daalde. Ook dit komt overeen met de Duitse gegevens. In Amsterdam, Delft en Haarlem daarentegen blijven deze namen ook in de 16e eeuw op het hof voorkomen.

We stelden reeds dat het dragen van familienamen die ook burgemeesters en schepenen dragen niet betekent dat men tot hetzelfde

milieu behoort als deze naamgenoten. Of er bijvoorbeeld ook dochters van burgemeesters of schepenen begijn waren, is moeilijk vast te stellen. Alleen ten aanzien van het begijnhof te Amsterdam kunnen we, dankzij het voorwerk van Van Eeghen en Elias, stellen dat er in de 16e eeuw minstens elf schepen- en burgemeestersdochters op het begijnhof woonachtig waren.¹⁸³

Dit is echter nog maar één probleem, waarop we bij ons onderzoek naar de sociale herkomst van de begijnen stuiten. Uit het voorafgaande blijkt dat de meerderheid van de begijnen geen familienaam draagt. In Holland en Zeeland hoeft dit zeker niet zonder meer te betekenen dat ze dan ook uit eenvoudiger kringen afkomstig zijn. Ook burgemeesters en schepenen dragen in de 15e en zelfs nog in de 16e eeuw niet allen een familienaam.

Juist bij namen die we hebben geput uit bronnen die bestemd waren voor intern gebruik op het begijnhof, doet zich nog een bijzonder probleem voor. Binnen de kleine kring van begijnen was het vermelden van een familienaam niet zo noodzakelijk, iedereen wist toch wel wie er bedoeld werd. Sommige begijnen worden in het Haarlemse fundatieboek met alleen de voornaam aangeduid. Twee Amsterdamse begijnen die in het hofboek onveranderlijk worden aangeduid als Trijn en Haes Florisdr., blijken dochters te zijn geweest van de Amsterdamse burgemeester Floris Jansz. den Otter.¹⁸⁴ Zij hadden dus wel degelijk een familienaam. Reden voor het niet vermelden van familienamen is mogelijk ook het volgende. Nederigheid is een deugd, die in kringen van devoot levende vrouwen in het algemeen zeer wordt gewaardeerd. We kunnen hier bijvoorbeeld de levensbeschrijvingen van de zusters van het Meester Geertshuis in Deventer op nalezen.¹⁸⁵ Eenzelfde atmosfeer van een, enigszins gewild aandoende, nederigheid treffen we aan bij klopesgemeenschappen na de reformatie. Het was in deze kringen gebruikelijk elkaar uitsluitend met een patroniem aan te duiden. Twee Haarlemse klopes konden zo hun adeldom jarenlang voor hun omgeving verborgen houden.¹⁸⁶ Het is niet ondenkbaar dat dit nederigheidsideaal ook op begijnhoven werd nagestreefd, met dezelfde consequenties.

Al deze problemen maken het moeilijk een uitspraak te doen over het aandeel dat de stedelijke elite in de begijnenbeweging heeft gehad. We hebben de indruk dat de situatie van stad tot stad wisselde. Een zeker aandeel lijkt de stedelijke elite toch overal wel gehad te hebben.

HET BEGIJNHOF EN DE STEDELIJKE OVERHEID

Alvorens een beeld te schetsen van de verhouding tussen het begijnhof en het stadsbestuur, moeten we stilstaan bij de vraag in hoeverre de begijnenbeweging als een typisch stedelijk verschijnsel beschouwd mag worden. Recent onderzoek van een gedeelte van het Duitse Rijnland toont aan dat ook buiten de steden individueel of in kleine groepjes levende begijnen voorkwamen. De aanwezigheid van een kapel was reeds voldoende voor de vestiging van begijnen. Dit neemt echter niet weg dat in Duitsland de begijnenbeweging toch in hoofdzaak als een stedelijke beweging gezien kan worden.¹ Wat betreft Zuid-Nederland en België is aan dit probleem nog geen aandacht besteed. Uit een lijst van begijnhoven en -huizen, die door Philippen is opgesteld, kunnen we echter afleiden dat deze zich weliswaar soms in, of in de nabijheid van dorpen bevonden, maar merendeels toch in de steden.² Hoe is de situatie nu in Holland en Zeeland?

In totaal zijn in ons onderzoeksgebied 17 begijnhoven en -huizen ontstaan. Een minderheid hiervan treffen we aan op het platteland, namelijk te Rijsburg, Noordwijk en bij Burgh op Schouwen. Het zijn alle drie stichtingen, die stammen van vóór 1317. Misschien dat juist in de begintijd begijnen zich ook buiten steden vestigen. Het is opvallend dat geen van deze drie zich als een instelling voor begijnen heeft weten te handhaven. In Noordwijk en op Schouwen treffen we in later tijd vrouwenkloosters aan en in Rijsburg lijkt de begijneninstelling in de 15e eeuw te zijn opgeheven.³ We mogen hieruit misschien de conclusie trekken dat alleen de stichtingen in de steden levenskrachtig genoeg waren om zich te handhaven. Het begijnhof te 's-Gravenzande is een geval apart. Dit stadje in juridische zin heeft zich in demografisch of economisch opzicht nooit tot een stad ontwikkeld. We zouden dus verwachten dat hier een begijnhof moeilijk kon blijven voortbestaan, maar toch handhaafde het zich tot de reformatie.

Van belang voor de positie van de begijnhoven in de stedelijke samenleving is de vraag in hoeverre zij een monopoliepositie innamen, dat wil zeggen de enige instelling in de stad waren waar vrouwen die een religieus leven wilden leiden terecht konden. Welnu, dit is bij alle begijnhoven die vóór 1317 zijn ontstaan, het geval.⁴ De later gestichte begijnhoven hebben deze monopoliepositie niet altijd ingenomen, of slechts gedurende een korte tijd. De twee nieuwe Leidse begijneninstellingen, die rond 1400 ontstonden, kwamen naast het oude begijnhof en enkele zusterhuizen. Hoe de situatie in Brielle was, is niet bekend. In

Heusden, Amsterdam en Rotterdam was het begijnhof wel de oudste religieuze instelling voor vrouwen, maar in beide laatste steden bleef het niet lang de enige.⁵

Waren de begijnhoven als typisch stedelijke instellingen ook bij uitstek bestemd voor vrouwen uit de burgerij? Wat betreft Haarlem beschikken we in dit verband over een interessant gegeven. In 1426 kreeg de stad van de graaf het privilege dat het begijnhof, evenals de zusterhuizen, de eerstkomende 20 jaar uitsluitend zou zijn opengesteld voor burgerdochters.⁶ Kennelijk deden ook vrouwen van buiten de stad in het begijnhof hun intrede en was dit een verschijnsel dat het stadsbestuur met lede ogen aanschouwde. Dat de stedelijke elite op het begijnhof vertegenwoordigd was, is soms zeker, soms zeer aannemelijk.⁷ Voor de positie van het begijnhof in de stad is dit van belang. Als begijnhoven de burgemeesters- en schependochters een alternatief voor het huwelijk boden, kan dit een reden zijn geweest voor het stadsbestuur om deze instellingen welgezend te zijn. Het is ook mogelijk dat het stadsbestuur zich niet beperkte tot gunstbewijzen, maar zeggenschap uitoefende op de gang van zaken op een begijnhof. We zullen per stad een beeld van de situatie schetsen.

Amsterdam

In 1389 stelden schout, schepenen en raden van Amsterdam een regeling vast over de rechtstoestand van de huizen op het begijnhof.⁸ In 1393 werd het gerecht van Amsterdam door de graaf met de opdracht belast om personen die tegenover de begijnen een overtreding zouden begaan voorbeeldig te straffen.⁹ In 1419 kreeg het begijnhof van het Hofkapittel in 's-Gravenhage, waarbij de Amsterdamse parochiekerk was geïncorporeerd, toestemming tot het houden van kerkdiensten in de kapel op het hof.¹⁰ Veel Amsterdamse kloosters kregen deze toestemming. In deze gevallen vaardigde het Hofkapittel dan een oorkonde uit, waarbij de voorwaarden tot het houden van eigen kerkdiensten werden vastgesteld. Vervolgens vaardigde het klooster een tegenoorkonde uit, waarbij het zich verbond deze voorwaarden in acht te nemen. Deze tegenoorkonde werd uitgevaardigd onder het kloosterzegel. De tegenoorkonde vanwege het begijnhof is echter uitgevaardigd en bezegeld door het stadsbestuur van Amsterdam.¹¹ Het is veelzeggend dat de begijnen, die toen blijkbaar nog niet over een hofzegel beschikten, zich bij deze zuiver kerkelijke kwestie tot de stedelijke overheid wendden.

Het stadsbestuur lijkt zich op kerkelijk terrein ook enige zeggenschap over het begijnhof te hebben aangematigd. In 1477 wordt een brief gezonden naar de uit Amsterdam afkomstige priester Herwijch Gijsbertsz. te Heidelberg. Het was het stadsbestuur ter ore gekomen dat hij zijn laatste levensdagen graag in zijn geboortestad wilde slijten en men doet hem het volgende aanbod. In plaats van zijn *scone beneficije* in

Heidelberg biedt men hem het rectoraat van het begijnhof aan, want dat was juist vacant. Als aanvulling op het hieraan verbonden inkomen is men genegen hem een lijfrente te geven.¹² Voor deze geleerde, verbonden aan de Heidelbergse universiteit, was dit aanbod niet erg aantrekkelijk, wellicht zelfs lachwekkend, hij bleef in ieder geval in Heidelberg.¹³ Op grond van deze brief zou men misschien veronderstellen dat het stadsbestuur recht had in de vacature van een rector op het begijnhof te voorzien. Dit is echter niet het geval. Volgens de overeenkomst met het Hofkapittel in 1419 kozen de begijnen hun rector namelijk zelf. In wereldlijke zaken was er wellicht wel sprake van enige supervisie van het stadsbestuur, indien we althans in de overmannen, die in 1516 optreden, stedelijke functionarissen mogen zien.¹⁴

Ten aanzien van het begijnhof zijn verschillende stedelijke keuren uitgevaardigd. De oudste vinden we in het keurboek dat in 1413 werd samengesteld. Betreffende de huizen of erven die de Oude Nonnen, de begijnen, de kapel van de Heilige Stede, die van Onze Lieve Vrouwe en de gasthuizen willen hebben, wordt bepaald: *dat zullen zy hebben tot 's gherechts segghen, indien dat den gherechte dunct dat zy dier behueven ende noetdruftich sijn.*¹⁵ Geestelijke instellingen mochten dus niet zonder meer onroerend goed in de stad aankopen, zij hadden hier de toestemming van het gerecht voor nodig. De stedelijke overheid wilde namelijk voorkomen dat teveel huizen en onbebouwde terreinen in de stad in de dode hand kwamen. In 1473 beschermde het stadsbestuur de begijnen tegen overlast, door te verbieden dat buitenstaanders hun paarden op de bleekvelden van de begijnen lieten grazen of hun hout daar opsloegen.¹⁶

Ondanks de restricties tegen onroerend goederenbezit in de dode hand, heeft het stadsbestuur de uitbreidingen van het begijnhof zeker niet in de weg gestaan. Het verkocht de begijnen in 1417 een aan het hof grenzend terrein, dat de begijnen hadden aangeplempt. In 1511 verkregen ze van het stadsbestuur ter uitbreiding van het hof een smalle strook grond langs de Nieuwezijds Voorburgwal, oorspronkelijk eigendom van de stad.¹⁷

Of het stadsbestuur het begijnhof ooit financiële steun heeft verleend, is niet bekend. Het is ook niet duidelijk of de begijnen vrijdom van accijnzen hebben genoten. In de Informatie van 1514 wordt het aantal mannenkloosters en vrouwenkloosters, inclusief het begijnhof, vermeld en er wordt geconstateerd dat deze instellingen accijnsvrij brouwen en bakken.¹⁸ Dit lijkt er op te wijzen dat de begijnen dezelfde vrijstelling van accijnzen genoten als de kloosters. Maar bier hebben de begijnen nooit zelf gebrouwen. Dat de begijnen voor het gekochte bier gewoon accijns betaalden, wordt duidelijk in 1561. In dat jaar doet zich de volgende kwestie voor. De pachters van de bieraccijns willen de accijns op buiten Amsterdam gebrouwen bier alleen afrekenen per heel of per

half vat. Kleinverbruikers, waaronder begijnen, hadden hierover geklaagd. Zij konden slechts een kwart vat per keer kopen. Dit betekende dat zij aangewezen waren op het Amsterdamse bier, want hiervan kon de accijns wel per kwart vat worden afgerekend. Het was echter van mindere kwaliteit dan het geïmporteerde bier. Het stadsbestuur neemt deze klachten ter harte en beveelt de pachters om voortaan ook het geïmporteerde bier per kwart vat af te rekenen.¹⁹

Evenals de Amsterdamse burgerij hadden ook de kloosters tegenover de stad verplichtingen van niet-financiële aard. De burgers waren verplicht de wacht op de stadsmuren te houden, maar aangezien dit voor kloosterlingen niet gepast was, kregen zij als vervangende taak het verzorgen van vuur en licht voor de wachtposten. Later wordt dit vervangen door een geldelijke vergoeding. Maar niet alle kloosters hoefden deze vergoeding te betalen. In 1539 werden de kloosters van de minderbroeders en van de clarissen uitgezonderd, alsmede het klooster van de cellezusters en ook het begijnhof.²⁰ Om een bijdrage te kunnen leveren bij het blussen van brand, moesten alle huizen brandemmers hebben. Dit gold ook voor de kloosters. Het begijnhof moest in 1510 24 emmers in voorraad hebben, het dubbele van het aantal dat de vrouwenkloosters moesten aanschaffen. In 1541 was het aantal voor de begijnen gestegen tot 35. De clarissen waren als enigen van deze verplichting geheel vrijgesteld.²¹

Brielle

Wat betreft de verhouding tussen het begijnhof en het bestuur van deze stad is niet veel bekend. Wel wordt in 1541, als er een fusie tussen het Vrouwenhuis en het begijnhof plaatsvindt, melding gemaakt van het feit dat de begijnen oorkonden van het stadsbestuur hebben, waarin hun statuten zijn vastgelegd. Bij de betreffende fusie is het stadsbestuur dan ook betrokken, terwijl bovendien één van de burgemeesters als *vader* van het begijnhof optreedt.²² Het stadsbestuur verleende de begijnen aanvankelijk incidenteel gunsten. De begijn Clare Jansdr. kon poorteres worden zonder borgsom te betalen, omdat een burgemeester borg voor haar wilde staan, zo lezen we in de stadsrekening van 1413/14.²³ In 1416 kreeg het begijnhof als bijdrage in de bouwkosten een bedrag van 31 schelling.²⁴ In later tijd vernemen we niets meer van dergelijke gunstbewijzen, evenmin trouwens van begunstiging van andere geestelijke instellingen. In Brielle rustte op de begijnen, zo goed als op de andere burgers, de plicht een bepaald aantal brandemmers in voorraad te hebben.²⁵

Delft

In het kroniekje van het begijnhof in deze stad wordt vermeld dat in 1287 het stadsbestuur de begijnen toestemming had verleend om bijeen

in een afgesloten hof te wonen.²⁶ In 1575, als alle voorrechten die de begijnen genieten door het stadsbestuur nietig worden verklaard, is van dit stuk echter geen sprake. Er wordt wel verwezen naar oorkonden uit 1346, 1353 en 1385, zonder dat overigens op de inhoud hiervan wordt ingegaan.²⁷ De begijnmeesters, stedelijke functionarissen, waren speciaal met het toezicht op het begijnhof belast.²⁸ Als in 1455 tegen de begijnen voor de geestelijke rechtbank een proces wordt aangespannen over een erfeniskwestie, worden de begijnen terzijde gestaan door een speciale afgevaardigde van het stadsbestuur.²⁹

In hoeverre moesten nu de Delftse begijnen meebetalen aan de stedelijke lasten? Uit de keurboeken blijkt dat de vrijdom van de wijnaccijns, die de geestelijke instellingen in Delft genoten, in de loop der tijd werd ingeperkt. Blijkens een keur, die vóór 1460 is uitgevaardigd, genoten deze instellingen volledige vrijstelling van de accijns op wijn die door geestelijke personen werd gedronken. Voor wereldlijke kostgangers moest wel accijns worden betaald.³⁰ In de eerste helft van de 16e eeuw wordt echter bepaald dat geestelijke instellingen nog slechts vrijstelling van de accijns op miswijn zouden genieten.³¹ Het is niet duidelijk of de begijnen ook tot de geestelijke instellingen worden gerekend, waar het de bepalingen over de wijnaccijns betreft. Dat de geestelijke instellingen vrijdom van de bieraccijns genoten, valt af te leiden uit enkele bepalingen uit de eerste helft van de 16e eeuw. Voor wereldlijke kostgangers in kloosters moest accijns op bier worden betaald, zo wordt benadrukt.³² Hieruit leiden we af dat de kloosterlingen zelf accijnsvrij waren. Ook het verbod voor geestelijke personen om aan wereldlijke personen bier te verkopen, wijst hier op. Wat betreft de bieraccijns nam het begijnhof een minder geprivilegieerde positie in dan de kloosters. Het betaalde namelijk in plaats van de bieraccijns een vast bedrag voor de bierconsumptie op het hof.³³ Zoals alle eigenaars van huizen in de stad, hadden ook de kloosters de verplichting een bepaald aantal brandemmers beschikbaar te houden, een verplichting, die ook op het begijnhof rustte.³⁴

Dordrecht

Graaf Willem III beval in 1326 de begijnen in de gunst van het stadsbestuur aan.³⁵ Begijnmeesters, waarschijnlijk stedelijke functionarissen, waren met het toezicht op het hof belast.³⁶

De stadsrekeningen, die voor de 15e eeuw gedeeltelijk en voor de 16e eeuw tamelijk volledig zijn bewaard, verschaffen waardevolle informatie over de houding van het stadsbestuur tegenover de kloosters die de stad herbergde. Belangrijk is de post *presentwijn*, een post, die we in alle middeleeuwse stadsrekeningen kunnen aantreffen. Op stadskosten werden hooggeplaatste bezoekers, aanzienlijke ingezetenen en soms ook kloosters op wijn onthaald. Vergeleken met andere steden betoonde

het Dordtse stadsbestuur zich ten opzichte van de kloosters bijzonder royaal.³⁷ Op belangrijke kerkelijke feestdagen, op het feest van de beschermheilige van het klooster en ter gelegenheid van de kloosterkermis, de gedenktag van de wijding van de kloosterkerk, kon een Dordts klooster steevast rekenen op de komst van een afgevaardigde van het stadsbestuur met een of meerdere kannen wijn. Ook als een novice werd aangenomen, als een kloosterling professie deed of als een tot priester gewijde kloosterling zijn eerste mis opdroeg, zond het stadsbestuur wijn. Opvallend is het dat het begijnhof in deze gunst slechts in geringe mate deelde. Ter gelegenheid van de kermis krijgen de begijnen in 1485 een keer wijn, maar dit is dan ook de enige maal.³⁸ In de overige jaarlijks terugkerende schenkingen deelde het in het geheel niet mee. Alleen als een aspirant-begijn haar proeftijd begon of als begijn in de gemeenschap werd opgenomen, werd er wijn gezonden. Als een andere incidentele gunst kunnen wij het beschouwen dat in 1485 een biersmokkelaar zijn boete aan het begijnhof moet betalen.³⁹ Volgens de Informatie van 1514 betaalde het begijnhof, evenals de kloosters, geen stedelijke accijnzen.⁴⁰

's-Gravenzande

In 1335 vidimeren schout en schepenen van 's-Gravenzande de oorkonde van Machteld van Brabant uit 1263, waarin zij de begijnen het terrein dat zij bewonen in eigendom schenkt.⁴¹ Zij erkennen hiermee het bestaansrecht van het begijnhof. Na een periode waarin de begijnen vervolgd werden, moet dit hun zeer welkom zijn geweest.

In de 15e eeuw spelen zich tussen het stadsbestuur en het begijnhof twee conflicten af over de betaling van de stedelijke accijnzen. In 1437 hadden de burgemeesters inbreuk gemaakt op de belastingvrijdom, die de begijnen van oudsher genoten. De officiaal van de bisschop komt hiertegen krachtig in het geweer.⁴² De burgemeesters hebben vermoedelijk uit vrees voor een interdict ingebonden, maar later ontstaan opnieuw moeilijkheden en wel over de accijns op bier, die men de begijnen wil laten betalen. De begijnen menen dat zij als geestelijke personen vrijgesteld zijn van betaling van deze accijns. Beide partijen komen overeen de zaak ter arbitrage voor te leggen aan twee specialisten in het kerkelijk recht. De scheidsrechters geven in 1484 hun uitspraak. De begijnen krijgen vrijstelling van de bieraccijns voor vier kannen per persoon. We weten niet of dit het accijnsvrije rantsoen voor een dag of een week was, maar het was in ieder geval een hoeveelheid die de scheidsrechters voldoende achtten om de normale behoefte te dekken.⁴³ Vermoedelijk is het bij deze regeling gebleven, want we vernemen niet dat er in later tijd nog nieuwe conflicten zijn ontstaan.

Haarlem

In 1320, ten tijde van de vervolging van de begijnen, gaf de graaf het stadsbestuur van Haarlem de opdracht de begijnen te beschermen.⁴⁴ In 1357 wordt door het stadsbestuur bevestigd dat de begijnen de stedelijke bescherming genoten, die werd uitgeoefend op last van de graaf. Deze bevestiging wordt verleend ten verzoeken van de begijnen, die door de brand van 1347 al hun documenten verloren hadden.⁴⁵ In de grafelijke statuten van 1390 komt deze bescherming opnieuw ter sprake⁴⁶, evenals in de statuten van 1408, die door het stadsbestuur worden bekrachtigd.⁴⁷

Dat het stadsbestuur deze bescherming ook daadwerkelijk uitoefent, blijkt in 1462, als drie mannen worden berecht die een bewoonster van het begijnhof hebben lastiggevalen. Hun misdrijf wordt omschreven als het plegen van *onstantelycke zaken*, een vrij algemene omschrijving van ongeoorloofd gedrag. Wat zich precies op het begijnhof heeft afgespeeld, is niet duidelijk. De straf die de drie mannen krijgen, is in ieder geval niet mis. Eén van de schuldigen wordt veroordeeld tot een boete, die, zoals in die tijd gebruikelijk was, niet werd uitgedrukt in geld, maar in natura. Hij wordt veroordeeld tot een boete van 40.000 stenen en 20 hoed kalk. Zijn twee makkers worden veroordeeld tot het ondernemen van een pelgrimstocht naar Rome, ook een gebruikelijke middeleeuwse straf.⁴⁸

Voor materiële gunstbewijzen van het stadsbestuur moeten we de stadsrekeningen onderzoeken. Deze zijn uit de 15e en 16e eeuw tamelijk compleet bewaard. Steekproeven wijzen uit dat van regelmatige begunstiging van het begijnhof geen sprake is.⁴⁹ Het Haarlemse stadsbestuur toonde zich tegenover de kloosters minder royaal dan het stadsbestuur van Dordrecht. In de post *presentwijn* namelijk wordt uitsluitend het schenken van kannen wijn verantwoord aan kloosterlingen en geestelijken die op Sacramentsdag meeliepen in de traditionele processie. Dit waren de commandeur van de johannieters en monniken uit de beide Haarlemse bedelordekloosters. Gedurende een bepaalde periode heeft ook de pastoor van het begijnhof in deze processie meegelopen. Hij wordt in 1430 en 1440 — twee jaren uit onze steekproef — vermeld, maar in andere jaren uit onze steekproef nooit.⁵⁰ Bij een bijzondere gebeurtenis in 1559, de opname van 33 begijnen tegelijk⁵¹, leverde het stadsbestuur geen bijdrage in de feestvreugde, althans een post van dien aard ontbreekt in de stadsrekening van dat jaar.

Het begijnhof genoot aanvankelijk vrijstelling van de stedelijke accijnzen. In 1408 hadden de begijnen dit privilege van het stadsbestuur gekregen.⁵² Zij zouden er echter niet in slagen hun geprivilegieerde positie ook te behouden. In 1492, na het dempen van het Kaas- en Broodspel, waarbij ook Haarlemse burgers betrokken waren geweest, werd de stad Haarlem een zware boete opgelegd.⁵³ De financiële nood,

waarin de stad toen kwam te verkeren, zou ertoe leiden dat de begijnen hun accijnsvrijdom gedeeltelijk verloren. Zonder slag of stoot ging dit echter niet.

Het stadsbestuur besloot tot een speciale heffing om de boete aan de landsheer te betalen. Ook de begijnen werden aangeslagen. Zij accepteerden dit niet en maakten de zaak aanhangig bij het Hof van Holland. Dit stelde de begijnen in 1495 in het gelijk.⁵⁴ Maar lang zouden de begijnen niet buiten schot blijven. Het betalen van de accijns op vlees was de aanleiding tot een conflict, dat in 1503 eindigde met een schikking ten overstaan van commissarissen van de Grote Raad van Mechelen. De begijnen verbonden zich in de toekomst voor alles de halve accijns te betalen, met uitzondering van de wijnaccijns, die zij geheel zouden betalen. Een vastgestelde hoeveelheid miswijn zou echter accijnsvrij zijn.⁵⁵ De begijnen zouden elke gelegenheid aangrijpen om onder deze overeenkomst uit te komen.

Dit begon in 1505, toen de nieuwe pachters van de bieraccijns, zich beroepend op de overeenkomst van 1503, de helft van de accijns op het bier dat op het begijnhof werd gebrouwen kwamen innen. De begijnen weigerden de accijns te betalen en het kwam tot een proces tegen de pachters voor het Hof van Holland.⁵⁶ De zaak werd in 1508 beslist door de Grote Raad van Mechelen, voor welke instantie de begijnen inmiddels door het stadsbestuur waren gedaagd. De begijnen stelden tijdens het proces voor de Grote Raad een poging in het werk om hun volledige accijnsvrijdom te herkrijgen, maar dit is niet gelukt. Wel verkregen zij vrijstelling van de accijns op het bier dat op het begijnhof werd gebrouwen.⁵⁷ Enkele jaren later komt het opnieuw tot een conflict. Ditmaal is het betalen van het besterfgeld de aanleiding, een heffing op nalatenschappen. Bij overlijden van een van de begijnen eisten de burgemeesters van haar erfgenaam, eveneens een begijn, de helft van het besterfgeld. Zij wilde dit niet betalen en zag zich door al haar medebegijnen gesteund. De Haarlemse schepenbank, waarvoor de zaak in eerste instantie kwam, sprak zich uit ten gunste van de burgemeesters. De begijnen gingen tegen dit vonnis in beroep bij het Hof van Holland, maar dit stelde de begijnen in 1511 in het ongelijk.⁵⁸

Het begijnhof moest dus voor een deel bijdragen in de stedelijke belastingen. Maar ook de Haarlemse kloosters waren niet geheel buiten schot gebleven. Blijkens de Informatie van 1514 betalen de kloosters in plaats van accijns een vast bedrag. Vrijgesteld hiervan waren de zes mannenkloosters en het clarissenklooster.⁵⁹ Kort voor de reformatie wisten de begijnen uiteindelijk hun volledige belastingvrijdom te herkrijgen. Ze hadden hiertoe een verzoekschrift bij het stadsbestuur ingediend, dat in 1569 werd ingewilligd.⁶⁰

Alle eigenaars van huizen boven een zekere waarde waren verplicht brandemmers gereed te houden, zo blijkt uit een keur die in 1523 of

1524 werd uitgevaardigd. De kloosters hadden deze verplichting eveneens, zo ook het begijnhof, dat 60 emmers in voorraad moest hebben.⁶¹

Leiden

Ten overstaan van schout en schepenen van Leiden stelden de begijnen in 1293 een regeling vast over de nalatenschappen van overleden begijnen.⁶² Een regeling over de rechtstoestand van de huizen werd in 1348 door het stadsbestuur bekrachtigd,⁶³ evenals de statuten van 1421. Het St. Agnietenbegijnhof werd in 1421 door de stad in bescherming genomen.⁶⁴ In hetzelfde jaar had de graaf dit bevolen.⁶⁵ Tenslotte werden ook enige bepalingen betreffende het conventshuis op het begijnhof door het stadsbestuur bekrachtigd in 1478.⁶⁶

Ook bij kerkelijke zaken speelde het stadsbestuur een rol. In 1461 wordt een overeenkomst gesloten door de landcommandeur van het Duitse huis en de commandeur van Leiden enerzijds en de begijnen anderzijds over het gebruik van de kapel op het begijnhof. Op verzoek van beide partijen zijn ook burgemeesters, schepenen en raad van Leiden aanwezig, die het stadszegel aan de overeenkomst hechten.⁶⁷

Ook de statuten van de beide andere Leidse begijneninstellingen werden door het stadsbestuur bekrachtigd. In 1393 werden de statuten van het Pieter Symonsz.-"begijnhof" bekrachtigd en in 1423 een regeling over de nalatenschap van de begijnen.⁶⁸ De stichting van het St. Pancras-"begijnhof" werd door het stadsbestuur met welgevallen beschouwd. Het bekrachtigde in 1403 de statuten en nam deze instelling in zijn speciale bescherming, de wens uitsprekend deelachtig te worden aan de goede werken van de begijnen.⁶⁹

Regelmatig terugkerende schenkingen ontvingen de Leidse begijneninstellingen niet van de stedelijke overheid, evenmin trouwens de vele kloosters die zich in de stad bevonden. Uit de stadsrekeningen, die vanaf 1390 zijn bewaard,⁷⁰ blijkt dat de kloosters wel incidentele subsidies kregen, zo ook het St. Agnietenbegijnhof. Dat kreeg tweemaal een subsidie voor de bouw van de kapel. In 1450 een bedrag van 20 pond en in 1463 van 100 pond.⁷¹

Met het oog op het brandgevaar in de stad, dat vooral huizen met rieten daken opleverden, stimuleerde de stedelijke overheid, door het uitvaardigen van keuren en het toekennen van subsidies, dat de burgers de rieten daken van hun huizen vervingen door harde daken van pannen of tegels. In 1450 werd verordend dat alle geestelijke instellingen hun gebouwen binnen vier jaar moesten voorzien van harde dakbedekking. In tegenstelling tot de burgers werd hun echter geen subsidie verleend.⁷² Vermoedelijk kort nadat deze keur was uitgevaardigd, stellen de begijnen een verzoekschrift op, gericht aan het stadsbestuur. Zij verzoeken om ontheffing van deze keur. Als argumenten voeren zij aan, dat een deel van de begijnen het vervangen van een rieten dakbedek-

king door pannen of tegels niet kon betalen. Juist voor de huizen van het begijnhof was dit ook niet zo noodzakelijk, zo stellen ze, want het was door water omgeven en de huizen waren niet hoog.⁷³ Mogelijk is het aan de indiening van dit verzoekschrift te danken dat de begijnen, in tegenstelling tot de kloosters, wel subsidie kregen bij het aanbrengen van harde dakbedekking. De subsidie gold, zo blijkt uit de stadsrekening van 1460, zowel voor individuele begijnen als voor het begijnhof als instelling, want ook het aanbrengen van een harde dakbedekking bij het conventshuis werd gesubsidieerd.⁷⁴

In hoeverre genoten de drie Leidse begijneninstellingen vrijdom van stedelijke accijnzen? In 1421 had het St. Agnietenbegijnhof vrijstelling gekregen van de stedelijke belastingen.⁷⁵ Betreffende de bieraccijns lezen we dan ook in 1424 dat de begijnen van dit hof deze niet hoefden te betalen. De bewoonsters van het Pieter Symonsz.-"begijnhof" waren ook geheel vrijgesteld van de bieraccijns, de bewoonsters van het St. Pancras-"begijnhof" daarentegen genoten slechts een gedeeltelijke vrijstelling, namelijk van een vat bier per week, ofwel 13 vaten per kwartaal.⁷⁶ In 1427 wordt de bieraccijns verpacht op voorwaarde dat niemand vrijstelling zou genieten. Slechts voor een van de drie begijneninstellingen werd een uitzondering gemaakt, het St. Agnietenbegijnhof. Het Pieter Symonsz.-"begijnhof" kreeg ditmaal slechts een vrijstelling voor 13 vaten per half jaar, het St. Pancras-"begijnhof" wordt niet vermeld en genoot dus kennelijk geen vrijstelling.⁷⁷ In 1429 krijgt het Pieter Symonsz.-"begijnhof" een volledige vrijstelling, het St. Agnietenbegijnhof een vrijstelling van 26 vaten per kwartaal en het St. Pancras-"begijnhof" een van negen vaten per kwartaal.⁷⁸ Van een consequent beleid is dus geen sprake. In later tijd wordt een andere regeling getroffen. In de 15e eeuw, na 1429, wordt bepaald dat alle begijnen die ouder zijn dan 12 jaar de pachter van de bieraccijns drie groten per kwartaal moeten betalen. Alle andere accijnzen moesten zij gewoon betalen. De kloosters waar een echte kloosterregel wordt gevolgd, genieten vrijstelling van de accijnzen op bier en graan. De kloosters waar de regel van de derde orde van St. Franciscus wordt gevolgd, wat geen echte kloosterregel was, verkeren in dezelfde positie als de instellingen voor begijnen.⁷⁹ Deze derde-ordekloosters wilden zich bij deze situatie niet neerleggen. In 1519, na vele conflicten, kwam een speciale regeling tot stand. In ruil voor volledige vrijdom van accijnzen zouden deze kloosters de stad een vast bedrag betalen.⁸⁰ Voor de begijnen bleef echter de oude regeling van kracht.⁸¹

In 1482 werd door de stedelijke overheid een speciale heffing aan de bewoners opgelegd. De begijnen die op het St. Agnietenbegijnhof woonden, kregen echter vrijstelling.⁸²

Middelburg

Het stadsbestuur was bij de rehabilitatie van de begijnen in deze stad in de jaren 1325 en 1327 ten nauwste betrokken.⁸³ Vertegenwoordigers van het stadsbestuur oefenden sindsdien controle uit op het financieel beheer van de meestersen en bij de benoeming van die meestersen speelde het stadsbestuur een rol.⁸⁴ Bij kerkelijke aangelegenheden was de stedelijke overheid ook betrokken. Samen met de abt van de Onze Lieve Vrouwe-abdij oefenden burgemeester, schepenen en raad het patronaatsrecht van de begijnenkerk uit.⁸⁵ Stonden de begijnen ook in de gunst van de stedelijke overheid?

De stadsrekeningen zijn in 1940 verloren gegaan, maar er zijn wel uittreksels gepubliceerd. In de rekening van 1365/66 wordt melding gemaakt van het feit dat de scholieren, dat wil zeggen de begijnen die in de begijnenkerk de koorzang verzorgden, van stadswege op wijn werden onthaald.⁸⁶ Deze post keert in latere rekeningen terug. Het stadsbestuur was verder een regelmatige afnemer van kapoenen, die op het begijnhof werden gemest.⁸⁷ In 1366 werd, behalve aan de kluizenares in de kluis van het begardenklooster, gratis turf verstrekt aan de *swesteren*.⁸⁸ Wie waren dit? Er zijn ons uit die tijd geen andere religieuze instellingen voor vrouwen in Middelburg bekend dan het begijnhof. In de rekening van 1396/97 krijgt *zweste* Aechte Berwoutsdr. subsidie voor de bouw van een huis.⁸⁹ Dit wijst er sterk op dat met *swesteren* begijnen bedoeld zijn, want kloosterzusters bouwden geen huizen. Ook in de 16e eeuw werd het begijnhof door de stad begunstigd. In 1566 werden de rieten daken van de huizen op het hof op stadskosten gerepareerd.⁹⁰

De Middelburgse begijnen hadden tegenover de stedelijke overheid ook verplichtingen. In een ordonnantie op het blussen van brand uit 1528 is aan de kloosterlingen en de begijnen een speciale taak toebedacht. De burgers moesten in geval van brand in hun eigen wijk de wacht houden, de brandbestrijding was in handen van de cellebroeders, die water putten, en de begijnen en kloosterzusters, die emmers water doorgaven.⁹¹ Of de Middelburgse begijnen accijns betaalden, is niet bekend.

Rotterdam

In 1379 droeg de graaf de zorg voor de nog jonge begijneninstelling in deze stad op aan het stadsbestuur.⁹² De statuten van een jaar later staan op naam van het stadsbestuur.⁹³ Dat de stedelijke overheid zich van haar verantwoordelijkheid voor het begijnhof bewust was, blijkt uit de keur die rond 1400 werd uitgevaardigd. Strenge straffen worden hierbij in het vooruitzicht gesteld aan personen die de rust op het begijnhof verstoorden of de begijnen op straat lastigvielen.⁹⁴ Dezelfde maatregel gold met betrekking tot een tweede religieuze instelling voor vrouwen,

die inmiddels in Rotterdam was gesticht, het latere St. Agnietenklooster, toen nog een huis voor zusters des Gemenen Levens.

De zeggenschap van het stadsbestuur over het begijnhof was groot, zo blijkt uit verschillende bepalingen in de 16e-eeuwse resolutieboeken. In 1542 wilde men de inkomsten van het begijnhof bestemmen voor de bekostiging van het lezen van de zeven getijden in de parochiekerk.⁹⁵ In 1547 besloot men in het begijnhof de nonnen onder te brengen uit het St. Annaklooster, dat opgeheven zou worden⁹⁶ en in 1550 bracht men Maertgen Fycken op het begijnhof onderdak. In hetzelfde jaar besloot men van stadswege het financieel beheer van de meesterse te controleren.⁹⁷

De begijnen genoten vermoedelijk vrijstelling van de stedelijke accijnzen. In ieder geval van de accijns op graan, want in 1550 werd het hun verboden brood te bakken voor de verkoop, een maatregel om te voorkomen dat accijnsvrij brood in handen kwam van burgers.

Schiedam

Tot de stedelijke functionarissen van deze stad behoorden begijnmeesters.⁹⁸ Blijkens een bepaling, die rond 1500 werd uitgevaardigd, genoten de begijnen vrijstelling van de accijns op het bier dat zij gezamenlijk dronken, maar niet op het bier dat een begijn hiernaast nog privé zou drinken.⁹⁹ In 1510 wordt dit privilege in zoverre ingeperkt, dat nu ook op het bier dat werd gedronken ter gelegenheid van de opname van nieuwe begijnen in de gemeenschap accijns betaald moest worden.¹⁰⁰ Dit werd vermoedelijk bepaald, omdat bij deze gelegenheid ook buitenstaanders aanwezig waren, die anders van accijnsvrij bier zouden profiteren. Uit een bepaling van 1559 blijkt dat de begijnen, evenals priesters en kloosterlingen, vrijgesteld waren van de burgerplicht om de wacht te houden.¹⁰¹

Zierikzee

In 1321, in de tijd dat de begijnen vervolgd werden, droeg de graaf onder anderen aan een zekere Costijn Clawaerdsz. op de goederen van het begijnhof te beheren, totdat hij zelf in Zierikzee zou arriveren om orde op zaken te stellen.¹⁰² In 1317 was deze Costijn Clawaerdsz. schepen van Zierikzee.¹⁰³ Het is dus niet onmogelijk dat de graaf ten tijde van de vervolging van de begijnen een beroep deed op het stadsbestuur. In 1331 schakelt de graaf zeker het stadsbestuur in. De stedelijke overheid krijgt van de graaf de opdracht toezicht op het gedrag van de begijnen uit te oefenen en hen tegen aantijgingen van geestelijken, die kort na de vervolging nog steeds te verwachten waren, te beschermen.¹⁰⁴ In 1416, als de graaf een oorkonde ten gunste van het begijnhof uitgevaardigt ter vervanging van oudere oorkonden, die door brand verloren waren gegaan, benadrukt hij het feit dat het begijnhof onder bescher-

ming staat van het stadsbestuur, dat deze bescherming uitoefent namens de graaf.¹⁰⁵ Vermoedelijk impliceerde de zorg voor de begijnen, die de graaf in 1331 aan de stedelijke overheid had gedelegeerd, ook het recht om meestersen en uitmeesters van het begijnhof te benoemen. In 1322 had de graaf dit recht nog uitdrukkelijk voorbehouden aan zichzelf, maar in de 16e eeuw oefent het stadsbestuur dit uit.¹⁰⁶

Dat het stadsbestuur de belangen van de begijnen ook inderdaad beschermt, blijkt in 1499, als het bij een conflict tussen het begijnhof en het klooster Nazareth ingrijpt ten gunste van het begijnhof.¹⁰⁷ In de 15e eeuw stond het stadsbestuur toe dat begijnen ter gelegenheid van hun intrede geld mochten ophalen, maar alleen als zij een bepaalde proeftijd hadden doorlopen en minstens 12 jaar oud waren.¹⁰⁸ Het voelde zich dus verantwoordelijk voor de gang van zaken op het begijnhof. In hoeverre het begijnhof vrijstelling van accijnzen genoot, of andere gunstbewijzen van de stedelijke overheid ontving, is niet bekend.

Het stadsbestuur speelde een zeer belangrijke rol door statuten van begijnhoven te bekrachtigen. Hierdoor werd het bestaansrecht van een begijnhof erkend. Bovendien konden de meestersen bij overtreding van de statuten het stadsbestuur te hulp roepen. Het duidelijkst is dit te zien in de statuten van het Haarlemse begijnhof uit 1408, waar het stadsbestuur dit met zoveel woorden bevestigt. Meestal stond het begijnhof onder speciale bescherming van de stad. Dit gaat in een aantal gevallen terug op een bevel van de graaf. In Zeeland stonden de begijnen onder toezicht van speciale functionarissen, in Zierikzee uitmeesters genaamd. Begijnmeesters komen in sommige Hollandse steden voor. Dit kan betekenen dat het stadsbestuur ook zeggenschap over het begijnhof uitoefende, maar deze zeggenschap was niet in alle steden even groot.

Van regelmatig terugkerende gunstbewijzen is zelden sprake. De kloosters hebben een meer bevoorrechte positie. Wel is er sprake van incidentele gunstverleningen aan begijnhoven. Of de begijnen geheel of gedeeltelijk waren vrijgesteld van de betaling van de stedelijke belastingen, is niet altijd duidelijk. In het algemeen lijkt hun positie in dit opzicht gunstiger te zijn dan die van gewone burgers, maar minder gunstig dan die van kloosterlingen. Wel doet zich een ontwikkeling voor van volledige vrijstelling naar gedeeltelijke betaling. Dit zien we duidelijk in 's-Gravenzande, Leiden en Haarlem. In de laatste stad weet het begijnhof uiteindelijk weer vrijstelling te verkrijgen.

HET BEGIJNHOF IN DE KERKELIJKE STRUKTUUR

BEGIJNHOF EN BISCHOP

Begijnen legden geen kloostergeloften af en behoorden niet tot een door de paus goedgekeurde orde. Kloosterlingen waren zij dus niet. Toch was het leven dat zij leidden nauwelijks te onderscheiden van dat van kloosterlingen, zodat zij toch ook niet als gewone leken beschouwd kunnen worden. De begijnen nemen in de kerkelijke hiërarchie dus een tussenpositie tussen kloosterlingen en leken in.¹ Als leken vielen ze onder de wereldlijke overheid, maar hun religieuze levenswijze werd in de 13e eeuw door pauselijke privileges gesanctioneerd en ook de plaatselijke kerkelijke overheid, belichaamd in de bisschop, deed haar gezag gelden. Dit zien we duidelijk in het diocees Luik, waar de bisschop in 1266 een visitator voor onder meer alle begijneninstellingen in zijn diocees aanstelt. Al eerder waren onder bisschoppelijke auspiciën statuten voor deze begijneninstellingen uitgevaardigd.² In Duitsland proberen bijvoorbeeld de aartsbisschoppen van Mainz de begijnenbeweging in goede banen te leiden.³ Het hoeft geen verbazing te wekken dat er ten aanzien van de begijnen soms conflicten tussen de wereldlijke en geestelijke overheid ontstonden. We zullen nu beschouwen in hoeverre de bisschop in ons onderzoeksgebied gezag over de begijnen uitoefende en in hoeverre de begijnen zelf zich aan dit gezag onderworpen voelden.

Holland en Zeeland behoorden bijna geheel tot het bisdom Utrecht. Alleen het begijnhof bij Heusden viel onder het diocees Luik, maar aangezien we geen gegevens hebben over contacten tussen deze instelling en de Luikse bisschop, blijft dit verder buiten beschouwing. Als we dus over de bisschop spreken, bedoelen we die van Utrecht.

Al vóór 1249 moeten de Middelburgse begijnen een belangrijk privilege van de bisschop hebben ontvangen. Zij kregen hierin toestemming om binnen een omsloten hof te wonen en volgens bepaalde regels te leven.⁴ Hiermee hechtte de bisschop dus zijn goedkeuring aan het bestaan van deze instelling. In 1266 draagt de bisschop de abt van het premonstratenzerklooster in Middelburg op om de zielzorg over de begijnen uit te oefenen, visitaties te verrichten en correcties toe te passen.⁵ In 1267 neemt de bisschop de begijnen te 's-Gravenzande en hun bezittingen in bescherming. Hij bepaalt dat de begijnen vrijgesteld zullen zijn van de belastingen die de wereldlijke overheid heft en hij neemt maatregelen om de tucht in deze begijneninstelling te bevorderen.⁶ De elect Jan van Nassau stelt de abt van Middelburg aan tot

speciale rechter van de begijnen in die stad. Dit moet gebeurd zijn tussen 1267, het jaar dat Jan van Nassau elect wordt, en 1289, als we deze maatregel in een oorkonde van graaf Floris V vermeld vinden.⁷ Hieruit blijkt dat Jan van Nassau er vanuit ging dat de begijnen onder zijn rechtspraak vielen. Hij delegerde die rechtspraak aan een speciale rechter en niet aan de gewone geestelijke rechter, de provisor van Walcheren. In het kroniekje van het begijnhof te Delft wordt vermeld dat Jan van Sierck, bisschop van Utrecht, de begijnen in 1287 toestond in een afgesloten hof bijeen te wonen en dat hij hun tevens enige regels gaf.⁸ Dat deze mededeling niet juist kan zijn, springt dadelijk in het oog. Jan van Sierck wordt immers pas in 1290 bisschop van Utrecht en kan dit privilege dus nooit verleend hebben. Moeten we daarom de gehele mededeling als onjuist terzijde schuiven? De bisschoppen van Utrecht oorkonden in deze tijd nog uitsluitend onder hun voornaam. Bisschop Jan van Sierck oorkondt dus als Jan, of liever Johannes. Nu bekleedt in 1287 weliswaar niet Jan van Sierck de Utrechtse bisschopszetel, maar wel een andere Jan, namelijk de elect Jan van Nassau. We menen daarom dat de mededeling in het kroniekje toch op waarheid berust. De schrijver, die de tekst van een oorkonde van Johannes kende, identificeerde de oorkonder echter ten onrechte als Jan van Sierck, en ging tevens voorbij aan het feit dat de oorkonder elect was en geen bisschop, zoals zijn naamgenoot. In 1308 tenslotte herhaalt de bisschop ten aanzien van de begijnen in Middelburg dat de abt hun speciale rechter is, terwijl hij bovendien maatregelen neemt om de tucht op het begijnhof te bevorderen.⁹ In 1309 stelt ook de aartsdiaken van de Dom de abt als speciale rechter van de begijnen aan.¹⁰ Hij meende namelijk net zo goed als de bisschop dat dit tot zijn competentie behoorde.¹¹

We zien dus dat de bisschop al vanaf het begin gezag over de begijnenbeweging uitoefent. Zijn rol tijdens de vervolging van de begijnen is al aan de orde geweest. Zoals we zagen, voerde Frederik van Sierck de decreten uit van het concilie van Vienne, die in 1317 werden uitgevaardigd, maar Jan van Diest was al in 1323 betrokken bij de rehabilitatie van de begijneninstellingen in zijn diocees.¹² Bleef de bisschop ook in later tijd bij de begijnenbeweging betrokken?

In 1541 komt een fusie tot stand tussen het Vrouwenhuis en het begijnhof in Brielle. De overeenkomst waarin dit wordt geregeld, wordt door de bisschop bekrachtigd.¹³ Ten aanzien van het begijnhof te 's-Gravenzande is herhaaldelijk sprake van ingrijpen door, of vanwege de bisschop. In 1437 komt de officiaal van de bisschop in het geweer als het stadsbestuur van 's-Gravenzande de vrijstelling van belasting, die de bisschop de begijnen in 1267 had verleend, niet meer wil erkennen.¹⁴ In 1458 stelt de provisor van Delfland dat hij samen met een aantal andere functionarissen door de bisschop was belast met de visitatie van de begijnen in 's-Gravenzande en met het behartigen van hun belangen.¹⁵

Hieronder viel ook het optreden als rechter bij conflicten waarbij begijnen betrokken waren, zoals in 1421 en in 1498 blijkt.¹⁶ In 1569 wordt namens de bisschop een aantal functionarissen belast met de visitatie van het begijnhof, zoals dit volgens oude gewoonte diende te geschieden. Het zijn de provisor van Delfland, die in 1458 ook al als visitator optrad, en de rector van het vooraanstaande Delftse St. Aagtenklooster.¹⁷ Een jaar later ontstaat op het begijnhof een conflict tussen de meestersen en de begijnen. De bisschop grijpt in door er de deken van het kapittel van Naaldwijk, de prior van het Delftse regulierenklooster Sion en een vicaris op af te sturen.¹⁸ In 1403 lieten de begijnen van het Leidse St. Pancras-“begijnhof” hun statuten door de bisschop bekrachtigen, een teken dat zij meenden onder zijn gezag te staan.¹⁹ Bij de gang van zaken op het begijnhof te Middelburg bleef de bisschop ook betrokken. In 1327 rehabiliteert hij de begijnen en belast de abt met de bescherming van het begijnhof.²⁰ In 1329 stelt hij opnieuw vast dat de abt de enige is die de begijnen mag berechten, met uitsluiting van de gewone geestelijke rechters.²¹ Als de bisschop in 1478 en 1487 misstanden op het begijnhof ter ore komen, treft hij maatregelen.²²

We zien dus dat de bisschop ook in later tijd gezag over de begijnen-instellingen blijft uitoefenen. Hoe dachten de begijnen nu zelf over hun positie?

We kennen een uiteenzetting van het standpunt van de Haarlemse begijnen over het bisschoppelijke *subsidiū caritativū*, een heffing, die werd opgelegd door de nieuwe bisschop ter gelegenheid van zijn aanvaarding van het ambt. De bisschop placht deze belasting te heffen, zoals de begijnen stellen, van *alle sijnen ghemeen geestelike heren ende ondersaten, 't sij van priesteren ende van cloesteren alsoewel van vrouwen als van mannen van zijn jurisdixie uuyt sijn bisdoem*. De inners van deze belasting kwamen ook bij de begijnen aankloppen, een teken, dat de bisschop van oordeel was dat de begijnen onder zijn gezag stonden. De begijnen hadden echter altijd geweigerd ook maar een cent te betalen, want zij stellen dat zij nooit onder de bisschoppelijke jurisdictie hadden gestaan, maar daarentegen aan de burgemeesters van Haarlem onderworpen waren.²³ De verklaring van de begijnen is niet gedateerd. Misschien werd zij opgesteld naar aanleiding van de heffing van 1517. De rekening van deze heffing is overgeleverd en we zien inderdaad dat het begijnhof van Haarlem ontbreekt.²⁴ Van de begijnhoven betalen slechts die te 's-Gravenzande, Middelburg en Zierikzee en het St. Agnietenbegijnhof te Leiden. Het begijnhof te Haarlem was dus niet het enige begijnhof dat zich niet aan de jurisdictie van de bisschop onderworpen voelde.

Wie uit het voorgaande de conclusie trekt dat de Haarlemse begijnen zich als wereldlijke personen beschouwen, komt echter bedrogen uit. In een proces dat het Haarlemse stadsbestuur in 1508 tegen de begijnen

aanspant, omdat zij de stedelijke accijnzen niet willen betalen, beroepen de begijnen zich juist weer op hun geestelijke staat.²⁵ We moeten er dus op bedacht zijn dat een zeker opportunisme de begijnen niet vreemd was. Dit blijkt ook uit de verschillende gevallen waarin begijnen hun geestelijke staat aanvoeren om berechting door wereldlijke rechters te ontlopen. Zo ontkende een Zierikzeese begijn in 1517 de bevoegdheid van de uitmeesters, leken immers, om haar als geestelijke persoon te berechten.²⁶ Twee begijnen uit 's-Gravenzande weigerden eveneens zich aan de wereldlijke rechtspraak te onderwerpen. Dit had verstrekkende gevolgen. De begijnen waren door Dirc Poes, de baljuw, gearresteerd omdat zij elkaar zo zwaar hadden mishandeld dat bloedende wonden waren ontstaan. Hij had hen overgebracht naar 's-Gravenhage, waar ze gevangen werden gezet. Het geval kwam de kerkelijke overheid ter ore. In 1458 gelastte de provisor van Delfland de baljuw om deze begijnen met rust te laten of anders op straffe van excommunicatie zijn zaak voor de kerkelijke rechtbank te verdedigen.²⁷ Kort daarna wordt dit bevel herhaald door de officialen van bisschop en aartsdiaken.²⁸ Vervolgens zenden de stadhouder en de grafelijke raad van Holland en Zeeland afgezanten naar de bisschop met het verzoek de baljuw te ontslaan van de banvloek.²⁹ Dirc Poes had kennelijk aan de bevelen van de kerkelijke overheid geen gevolg gegeven. In mei 1460 wordt nog eens een brief over deze kwestie aan de bisschop gezonden, de zaak is dan blijkbaar nog steeds niet opgelost.³⁰ Hoe dit conflict uiteindelijk is afgelopen, is niet bekend. Dat de zaak zo hoog is opgelopen, moeten we zien als een uitvloeisel van de niet altijd even soepele verhouding tussen kerk en staat in deze tijd. In 1434 was een concordaat gesloten tussen de graaf van Holland en Zeeland en de bisschop, waarbij de grafelijke rechtspraak was uitgebreid ten koste van de geestelijke rechtspraak. De geestelijke rechters hebben zich aan dit concordaat niet gehouden.³¹ In het incident in 's-Gravenzande zullen zij een welkome aanleiding hebben gezien met de wereldlijke rechtsmacht op de vuist te gaan. Zij baseerden zich op de gedachte dat de begijnen, als geestelijke personen, het *privilegium fori* genoten, dat wil zeggen uitsluitend door een geestelijke rechtbank mochten worden berecht. De wereldlijke rechters konden zich daarentegen terecht afvragen of begijnen wel dit privilege bezaten.

De geestelijke staat bracht ook nadelen met zich mee.¹ Een begijn te 's-Gravenzande had een stuk land genaast, dat door een inwoner van dit stadje was gekocht. Familieleden van de verkoper van onroerend goed hadden het naastingsrecht, het recht om in plaats van de koper te treden, indien deze niet tot de familie behoorde.³² De koper van het land stelt zich echter op het standpunt dat deze naasting niet rechtsgeldig is, omdat er plakكاتen waren uitgevaardigd die aan geestelijke personen het recht van naasting ontzegden. Hij meent dus dat de begijn

een geestelijk persoon is, die zich ten onrechte de status van leek heeft aangemeten. De rechters waarvoor hij deze zaak aanhangig maakt, eerst het gerecht van 's-Gravenzande en in beroep in 1526 het Hof van Holland, stellen hem echter in het ongelijk.³³ We kunnen concluderen dat het standpunt dat de begijnen zelf ten aanzien van hun plaats in de kerkelijke hiërarchie innamen, kon wisselen naar gelang de omstandigheden.

De bisschop oefende gezag over de begijnen uit, maar hij was niet de enige. Bij beschouwing van de rol van de graven van Holland en Zeeland en van de stedelijke overheid, kunnen we vaststellen dat de wereldlijke overheid hetzelfde deed. In de 15e eeuw leidt de tussenpositie van de begijnen tot conflicten tussen wereldlijke en geestelijke overheid. In de begintijd van de begijnenbeweging lijken deze conflicten er niet geweest te zijn. Ten aanzien van het begijnhof te Middelburg zien we in ieder geval graaf en bisschop zeer eensgezind optreden. Zo erkent in 1289 de graaf dat de abt van Middelburg door de bisschop was aangesteld tot speciaal rechter over de begijnen. Hem was ter ore gekomen dat niettemin de begijnen voor de provisor van Walcheren waren gedaagd, de gewone geestelijke rechter dus. Hij verbiedt nu deze geestelijke rechter uitdrukkelijk om begijnen te berechten.³⁴ De graaf lijkt er op gebrand te zijn de rol van de abt als speciaal rechter over de begijnen met zijn gezag te steunen. Wat waren hiertoe zijn motieven? In 1329, na de vervolging van de begijnen, draagt de graaf zijn bevoegdheid om over de begijnen recht te spreken over aan de abt.³⁵ Een week later doet de bisschop hetzelfde.³⁶ In het laatste geval weten we dat dit een herstel van de situatie vóór de vervolging was. Kunnen we nu ditzelfde niet aannemen ten aanzien van de graaf? Dit zou zijn optreden in 1289 namelijk goed kunnen verklaren. Door in te grijpen ten gunste van de abt, verdedigde hij niet alleen de bisschoppelijke bevoegdheid om over de begijnen recht te spreken, maar ook die van hemzelf. In ieder geval is het duidelijk dat sinds 1329, en misschien dus al eerder, conflicten tussen wereldlijke en geestelijke overheid over de bevoegdheid begijnen te berechten bij voorbaat uitgesloten waren, doordat zowel de wereldlijke als de geestelijke overheid deze aan dezelfde persoon hadden gedelegeerd.

KERKELIJKE AUTONOMIE

Een algemeen verschijnsel bij de begijnenbeweging is dat de begijnen zich onttrekken aan de zielzorg van de parochiegeestelijkheid, waaronder zij als leken toch behoorden te ressorteren. Dit doen zij door aansluiting te zoeken bij de kloosterorden, en wel bij die kloosterorden, die zich toelieden op uitoefening van de zielzorg. Soms kwam er op den duur een andere oplossing, de begijnhoven kregen kerkelijke autono-

mie. Deze term willen wij gebruiken om een situatie aan te duiden, waarbij de bewoonsters van een begijnhof over een eigen godshuis en een eigen rector beschikken, zodat ze voor hun geestelijke verzorging hun hof niet meer behoeven te verlaten, terwijl ze ook hun laatste rustplaats binnen de begrenzings van het hof kunnen vinden.

Deze kerkelijke autonomie kan twee vormen aannemen. Het kan gebeuren dat het begijnhof een zelfstandige parochie wordt met een eigen parochiekerk en een eigen pastoor. Dit willen wij volledige autonomie noemen. Het is ook mogelijk dat de begijnen vergunning krijgen op hun hof een kapel te bouwen, waaraan verregaande rechten worden verbonden. Hun rector heeft dan in feite de gehele zielzorg in handen, maar de begijnen blijven behoren tot de stadsparochie. Dit willen wij beperkte autonomie noemen.

In België en Zuid-Nederland werd het ontstaan van kerkelijke autonomie vooral bevorderd door de reguliere geestelijkheid. Van belang is vooral de rol van de abten van de Brabantse cisterciënzerabdij Villers en van de Vlaamse cisterciënzerabdij St. Bernard aan de Schelde, maar ook de predikheren speelden een belangrijke rol.³⁷ Het motief hiertoe was, dat men een grotere isolatie van de begijnen wilde bewerkstelligen van de buitenwereld. Duidelijk blijkt dit met name uit een oorkonde van de pastoor van Herenthals uit 1270, in dit geval dus een seculier geestelijke. Hij verleende het begijnhof, dat hij zelf had gesticht, kerkelijke autonomie, omdat hij vreesde dat de stichtelijke levenswandel van de begijnen tezeer bedreigd zou worden, indien zij voor hun bezoeken aan de parochiekerk telkens de gehele stad moesten doorkruisen.³⁸

Het is niet altijd eenvoudig uit te maken of een begijnhof volledige dan wel beperkte autonomie bezat. De terminologie die in de middeleeuwen werd gebruikt geeft niet altijd met zekerheid aan of we te maken hebben met een parochiekerk of met een kapel.³⁹ Philippen, die nog wel een begijnhof definieert als een instelling voor begijnen die een zelfstandige parochie vormt,⁴⁰ kan dan ook niet altijd aantonen dat, wat hij als begijnhof betitelt, ook aan zijn definitie voldoet. Veel begijnhoven die hij behandelt hebben echter stellig, zo ze al geen parochie vormden, beperkte kerkelijke autonomie verkregen. Geldt dit ook voor ons onderzoeksgebied?

Amsterdam

In 1397 is voor het eerst sprake van een kapel op het begijnhof. De wijbisschop verleent een aflaat aan hen, die deze kapel begunstigen. De patroonheilige was Onze Lieve Vrouwe.⁴¹ Bestond deze kapel al lang? Het voorbeeld van de statuten van het Amsterdamse begijnhof uit 1393 zijn die van het begijnhof te Haarlem.⁴² De tekst van beide statuten is vrijwel gelijklopend, maar de Amsterdamse versie wijkt op één punt af. In de Haarlemse versie is sprake van legaten van begijnen aan het hof,

de kerk of aan medebegijnen, in de Amsterdamse versie is in dit verband slechts sprake van hof en medebegijnen.⁴³ In 1393 was er dus nog geen kerk op het Amsterdamse begijnhof en, zo mogen we er aan toevoegen, ook geen kapel.

In 1416 wordt een aflat verleend aan begunstigers en bezoekers van de kapel.⁴⁴ In 1419 is er van een nieuwe wijding sprake. Naast de kapel wordt het kerkhof gewijd, terwijl als patroonheiligen naast Onze Lieve Vrouwe Johannes de Doper en de apostel Mathias worden genoemd.⁴⁵ Er zijn aanwijzingen dat de kapel die in 1419 wordt gewijd een nieuwe kapel is, die op een andere plaats is gebouwd dan de oude.⁴⁶ De wijding van 1419 wordt bekrachtigd door de bisschop, die bovendien nog de aflat verruimt die door de wijbisschop ter gelegenheid van de consecratie was verleend.

Enige maanden voordat deze wijding plaatsvond, was een regeling over het gebruik van deze kapel tot stand gekomen tussen de begijnen en het Hofkapittel te 's-Gravenhage, waarbij de Amsterdamse parochiekerk was geïncorporeerd. Het kapittel stond de begijnen toe een eigen rector te kiezen, die een seculier priester moest zijn. Hij kreeg de bevoegdheid de godsdienst in deze kapel te leiden, de bewoonsters van het hof de biecht af te nemen en hun het laatste oliesel toe te dienen. De begijnen konden in hun eigen kapel ter communie gaan en gewijde hosties mochten er bewaard worden. Alle bewoonsters van het hof en de geestelijken die aan de begijnenkapel verbonden waren mochten op het hof begraven worden. Vanzelfsprekend zou de parochiegeestelijkheid financiële schade lijden, nu de begijnen niet meer in de parochiekerk de mis zouden bezoeken en hun vrome gaven zouden schenken. Ook inkomsten uit begrafenissen van begijnen zouden wegvallen. Daarom moesten de begijnen het kapittel als schadevergoeding een vast bedrag betalen. Er werd tenslotte een aantal maatregelen getroffen om te voorkomen dat kerkgangers naar de begijnenkapel in plaats van naar hun parochiekerk gingen. Op kerkelijke feestdagen moest in de begijnenkapel de mis vroeg worden opgedragen, terwijl publiektrekkende diensten, in het bijzonder preken, gehouden moesten worden met gesloten deuren. Zij waren dus alleen toegankelijk voor de bewoonsters van het hof. De overeenkomst tussen de begijnen en het Hofkapittel werd door de bisschop bekrachtigd.⁴⁷

De kapel die in 1419 werd geconsacreerd heeft niet lang dienst gedaan. In 1421 legde een brand een groot deel van Amsterdam in de as, waarbij ook het begijnhof en de kapel getroffen werden.⁴⁸ In 1426 is de kapel echter herrezen. Er bevindt zich dan een monstrans met een splinter van het Heilig Kruis. Voor het bezichtigen van dit belangrijke relik en voor het bijdragen tot de kosten van de verdere wederopbouw van de kapel wordt een aflat in het vooruitzicht gesteld.⁴⁹

De begijnen, die aflaten hadden verkregen van bisschoppen en wij-

bisschoppen, kregen ook van de paus een bijzonder gunstbewijs. Zij hadden hem verzocht om verlening van het privilege van de Zeven Kerken van Rome. Aan het bezoeken van de zeven hoofdkerken van Rome waren belangrijke aflaten verbonden. Verlening van dit privilege aan een bepaalde categorie personen, in dit geval dus de begijnen, hield in dat zij diezelfde aflaten konden verdienen door zeven heiligdommen in de naaste omgeving te bezoeken, wel wat gemakkelijker dan een pelgrimstocht naar Rome. In 1497 werd dit verzoek door de paus ingewilligd.⁵⁰

Volgens Van Heussen was de eerste rector van de begijnen Gysbert Douwe, die dit ambt vervulde van 1400 tot 1414.⁵¹ Hij zou dan reeds in functie zijn geweest, alvorens hierover een regeling met het Hofkapittel tot stand was gekomen. In de 16e eeuw had de rector van het begijnhof een dienstwoning in de Kalverstraat, niet ver van het begijnhof vandaan.⁵² In 16e-eeuwse testamenten van begijnen wordt, behalve van de rector, ook melding gemaakt van een helper, die de voor een seculier geestelijke wel wat merkwaardige titel van onderpater draagt. Behalve de rector en zijn helper waren er aan de begijnkapel verschillende kapelaans verbonden, die de vicarieën bedienden die in deze kapel waren gesticht.

In Amsterdam is dus een beperkte kerkelijke autonomie bereikt, gebaseerd op een regeling met de parochiegeestelijkheid, in welke hoedanigheid in dit geval het Hofkapittel optreedt. Deze regeling is goedgekeurd door de bisschop. De aanzet tot deze autonomie, het stichten van een kapel, geschiedde niet lang nadat de Amsterdamse begijneninstelling zich tot een begijnhof had ontwikkeld.

Brielle

In 1502/03 wordt voor het eerst gezinspeeld op het bestaan van een kapel op het begijnhof in deze stad. Er is dan sprake van een vicarie, die gedeeltelijk wordt bediend op het begijnhof.⁵³ We kennen de namen van twee priesters die in de 16e eeuw met de geestelijke leiding van de begijnen belast waren. In 1545 is dit Pieter Heynricksz., die tevens deken en provisor van Voorne is,⁵⁴ in 1571 wordt vermeld dat de deken van het kapittel van Brielle als geestelijke leidsman van de begijnen fungeert.⁵⁵ In het visitatieverslag van 1571 lezen we dat in de kapel op het begijnhof gewijde hosties bewaard mochten worden.⁵⁶ De begijnen behoorden tot de parochie van de St. Pieters- of Maarlandse kerk, waar zij ook begraven werden, zo blijkt uit de kerkrekeningen.⁵⁷ Adriaen Willemsz. Terling, voormalig rector van het Brielse St. Catharinaklooster, vermeldt na de reformatie dat het begijnhof als patroonheilige Johannes de Doper had.⁵⁸ Het is aannemelijk dat ook de kapel aan deze heilige was gewijd.

De Brielse begijnen beschikten dus in de 16e eeuw over een eigen

kapel, waaraan weliswaar enige rechten waren verbonden, maar niet het begraafrecht.

Delft

Verreweg het meest gedetailleerd over de groei van de kerkelijke autonomie van het Delftse begijnhof is het kroniekje van dit hof.⁵⁹ In de 13e eeuw, zo lezen we, stonden de begijnen onder geestelijke leiding van de pastoor van de enige parochiekerk die er toen in Delft was, de Oude Kerk. Dagelijks bezochten de begijnen de mis die in deze kerk werd opgedragen. Zij zaten apart, afgescheiden van de overige parochianen. In 1302 kregen de begijnen toestemming een klein kapelletje op het hof te bouwen. Dagelijks las een priester van de Oude Kerk hier de mis, maar niet op zondagen en kerkelijke feestdagen, want dan bezochten de begijnen de Oude Kerk. Zij hadden als vaste biechtvader een kapelaan van de Oude Kerk, heer Jan. Deze priester heeft dus een belangrijker functie dan de kapelaan in de middeleeuwen gewoonlijk had, in de regel las een kapelaan slechts missen, hij oefende geen zielzorg uit. Als patroonheilige van het begijnhof kozen de begijnen Johannes. Op grond van latere gegevens kunnen we vaststellen dat het Johannes de Evangelist was. Maria van der Made, de stichteres van het begijnhof, werd in 1325 in de parochiekerk begraven en ook haar opvolgster in 1335. Tot zover het kroniekje.

Dat de begijnen in de parochiekerk werden begraven, of liever op het kerkhof bij de kerktoren, wordt bevestigd door twee andere verhalende bronnen, die Delft rond het midden van de 14e eeuw beschrijven. We lezen het in de kroniek van de Nieuwe Kerk en ook in de *vita* van Geertrui van Oosten. Uit beide bronnen blijkt dat de begijnen de parochiekerk bezochten.⁶⁰ Het was in de parochiekerk dat Geertrui van Oosten de begijnen op de hoogte bracht van een groot dreigend gevaar en van het wijken daarvan. Achteraf bleek dat toen de slag bij Zwarte-waal tussen graaf Willem V en zijn moeder werd gestreden, waarbij de eerste tenslotte de overwinning behaalde. In haar latere leven kon Geertrui van Oosten vanwege haar zwaarlijvigheid de gang naar de parochiekerk nog maar moeizaam volbrengen. Zij had een vaste biechtvader, Nicolaas van Hodenpijl, een kapelaan van de Oude Kerk. Deze gegevens komen overeen met de kroniek. Maar zowel in de kroniek van de Nieuwe Kerk als in de *vita* van Geertrui van Oosten wordt het bestaan van een kapel op het begijnhof expliciet ontkend. In de *vita* zelfs tweemaal: als Geertrui in haar jeugd naar de stad Delft trekt, wordt verhaald dat daar slechts twee godshuizen waren, de parochiekerk met drie altaren en een gasthuis met één altaar. Precies hetzelfde lezen we in de kroniek van de Nieuwe Kerk, waar er nog aan wordt toegevoegd dat de begijnen kapel noch altaar hadden en voor alle sacramenten waren aangewezen op de Oude Kerk, waar ze in een

afgescheiden gedeelte de mis bijwoonden. Als Geertrui van Oosten in 1358 wordt begraven bij de toren van de Oude Kerk, wordt er nog eens op gewezen dat er toen nog geen kapel op het begijnhof stond.

Hoe moeten we deze tegenstrijdigheid verklaren? Het is mogelijk dat de schrijver van de kroniek van de Nieuwe Kerk de situatie in Delft somberder heeft geschetst dan zij in werkelijkheid was. Dit met de bedoeling de stichting van de Nieuwe Kerk des te glorieuzer te laten uitkomen.⁶¹ Bovendien wilde hij misschien aantonen dat vooral burgers niet in hun religieuze behoefte konden voorzien, want juist voor de Delftse burgerij was de stichting van een tweede parochiekerk van belang. Welnu, aan een klein kapelletje op het begijnhof hadden de burgers natuurlijk niets. De ontstaansgeschiedenis van de *vita* van Geertrui van Oosten is nog niet onderzocht. Gezien de opmerkelijke overeenkomst van de beschrijving van de kerkelijke situatie in Delft tussen de *vita* en de kroniek van de Nieuwe Kerk, vermoeden wij dat deze passage aan de kroniek is ontleend. We zijn dan ook geneigd geloof te hechten aan het kroniekje van het begijnhof en de aanwezigheid van een eenvoudig bedehuis op het begijnhof aan te nemen.

In 1359 werd dit bedehuis bij het beleg van Delft verbrand, zo vervolgt het kroniekje. Dit klinkt, gezien de ligging van het begijnhof tegen de stadsmuren aan, niet onaannemelijk. In 1360 werd de herbouw ter hand genomen, die in 1365 zover was voltooid dat het hoogaltaar kon worden gewijd. De consecratie van het kerkhof en van nog vier altaren volgde in 1369. In deze periode hadden de begijnen een eigen rector en bezochten de parochiekerk niet meer. Tenslotte vernemen we dat in 1378 de toren van de kapel afwoei en in het volgende jaar herbouwd werd. Hier breekt het kroniekje van het begijnhof af.

Er zijn geen andere bronnen die ons over de herbouw van het bedehuis op het begijnhof, duidelijk op grotere schaal, inlichten. Wel beschikken we over gegevens uit later tijd die een licht werpen op het ontstaan van de kerkelijke autonomie. In 1406 bevestigt graaf Willem VI de begijnen in de vrijheden die ze hadden verkregen van Andries Pietersz., pastoor van de Oude Kerk.⁶² De overeenkomst tussen de begijnen en deze pastoor is niet meer voorhanden, maar we kunnen aannemen dat hierin een regeling werd getroffen inzake de kerkelijke autonomie van het begijnhof. Deze overeenkomst dateert van 1406 of vroeger, maar kan niet vóór 1400 tot stand zijn gekomen. In 1400 is namelijk Andries Pietersz. nog geen pastoor van de Oude Kerk.⁶³ In 1415 volgt een nadere overeenkomst tussen beide partijen, waarvan we de inhoud in excerpt kennen. Er werden hierin bepalingen gemaakt om de concurrentie, die de begijnenkapel de parochiekerk kon aandoen, tegen te gaan. Het maximum aantal gezongen missen dat in de kapel mocht worden opgedragen wordt gesteld op 13 per jaar, er wordt verder bepaald dat op kerkelijke feestdagen de dienst op het begijnhof vroeg

moet worden gehouden en men mag tenslotte weliswaar voor de gewone diensten belangstellenden waarschuwen door klokgelui, maar als er geprekeet wordt, mag dit niet, terwijl de deuren dan moeten worden gesloten.⁶⁴

In 1429 reageert de paus op een suppliek die de begijnen tot hem hadden gericht. Zij hadden in hun verzoekschrift uiteengezet dat zij op grond van een overeenkomst met Andries Pietersz. een kapel met altaar en luiklok mochten hebben, dat ze daar op vastgestelde dagen en tijdstippen de mis mochten laten opdragen en dat een door henzelf gekozen kapelaan hun de biecht mocht afnemen en hun alle andere sacramenten mocht verstrekken. Deze overeenkomst was door de bisschop van Utrecht goedgekeurd. We weten nu dus iets meer over de overeenkomst die de begijnen met hun pastoor hadden gesloten. Denkelijk wordt bedoeld op de overeenkomst die tussen 1400 en 1406 tot stand was gekomen. In hun suppliek hadden de begijnen de paus verzocht hun kerkelijke autonomie te verruimen. Zij hadden hem namelijk niet alleen gevraagd de overeenkomst met hun pastoor te bekrachtigen, maar ook om hun toe te staan, zo vaak ze maar wilden in hun eigen kapel missen te laten opdragen, ook gezongen missen, en bovendien om hun rector het alleenrecht te verlenen begijnen de biecht af te nemen en de overige sacramenten te verstrekken. De paus is voorzichtig en gaat niet uitsluitend op de woorden van de begijnen af. Hij geeft de deken van het kapittel van Naaldwijk de opdracht te onderzoeken of de situatie inderdaad zo is, als de begijnen hem hadden voorgespiegeld, en geeft hem volmacht om de suppliek volledig in te willigen, indien het resultaat van zijn onderzoek positief was uitgevallen.⁶⁵ Vermoedelijk is deze zaak voor de begijnen gunstig verlopen, want niet lang hierna, nog in hetzelfde jaar, wordt een nieuwe suppliek door de paus in behandeling genomen. Ditmaal hadden de begijnen verzocht om ontheffing van het interdict, mocht dit de stad Delft ooit treffen. Deze suppliek wordt ingewilligd.⁶⁶ In 1433 krijgen de begijnen bovendien het pauselijk privilege, dat hun rector de bevoegdheid zal hebben voor alle zonden absolutie te verlenen, behalve in de gevallen waarin dit aan de paus zelf voorbehouden was.⁶⁷

In hoeverre zijn deze gegevens nu te rijmen met wat we lezen in het kroniekje? Daaruit bleek dat de begijnen al in 1369 over een kapel met begraafplaats beschikten, terwijl uit het bovenstaande lijkt te volgen dat toestemming tot het bouwen van een kapel niet vóór 1400 kan zijn verleend. Misschien moeten we echter aannemen dat er al een regeling van vroeger datum met de parochiekerk is getroffen en dat de toestemming die tussen 1400 en 1406 is verleend slechts een toestemming achteraf is. Dat begijnen op het begijnhof werden begraven, volgens het kroniekje dus sinds 1369, wordt pas in 1467 door een andere bron bevestigd. In dit jaar bepaalt een Delftse begijn dat zij op het begijnhof

in de kapel van Johannes de Evangelist wil worden begraven.⁶⁸ Hier blijkt dus tevens uit aan welke St. Jan de begijnenkapel was gewijd. In de 16e eeuw was het gewoonte dat bij de begrafenis van begijnen in hun kapel de parochiekerk een vergoeding kreeg. Bovendien kreeg de kerk van het begijnhof drie maal per jaar het bedrag van zeven schelling als een vaste schadevergoeding.⁶⁹

Bij de stadsbrand in 1536 werd de kapel op het begijnhof niet gespaard. Wijdingen in 1553/54 wijzen er echter op dat de herbouw weer ter hand was genomen.⁷⁰ Vermoedelijk is de nieuwe kapel nooit meer geheel voltooid, want na de reformatie werd deze kapel niet voor een ander doel bestemd, zoals we zo vaak elders zien, maar eenvoudig afgebroken. Begijnen die nog konden aantonen dat zij in de wederopbouw van de kapel geld hadden gestoken konden dit op de stad verhalen.⁷¹ We moeten ons van de begijnenkapel in de 16e eeuw zeker geen geringe voorstelling maken. Naast het hoofdaltaar bevonden zich in deze kapel nog minstens zeven andere altaren en tal van kostbare beelden.⁷²

Zoals al in 1429 bleek, kozen de begijnen hun rector zelf. Wat zij van hun geestelijk leidsman zo al verwachtten, blijkt uit een stuk dat vermoedelijk uit de 16e eeuw stamt. De rector diende de mis op te dragen, preken te houden, de biecht af te nemen en de communie uit te reiken. Zijn kleding moest eenvoudig zijn en vooral niet modieus.⁷³ Uit 16e-eeuwse gegevens blijkt dat hij een dienstwoning had aan de westzijde van de Oude Delft, niet ver van het begijnhof vandaan.⁷⁴ Al in de 15e eeuw werd hij terzijde gestaan door een helper, die evenals in Amsterdam de merkwaardige titel van onderpater draagt.⁷⁵

Eén rector van het hof, die een belangrijke rol in het geestelijk leven van Delft heeft gespeeld, willen wij niet onvermeld laten. Het is Dirck Aemsz. van der Burch, die in het begin van de 16e eeuw een vurig propagandist was voor de typisch laatmiddeleeuwse devotie tot de Zeven Smarten van Maria.⁷⁶ Het behoeft ons niet te verwonderen dat in de 16e eeuw ook een van de altaren in de begijnenkapel aan de Zeven Smarten was gewijd.⁷⁷ Onder de begunstigers van het feest van de Zeven Smarten in de Oude Kerk waren veel begijnen.⁷⁸ Dit betekent dus dat de begijnen, hoewel kerkelijk autonoom, de parochiekerk niet geheel de rug hadden toegekeerd. Dit bleek ook al uit het feit dat begijnen bij het beeld van Maria van Jesse in deze kerk de wacht hielden.⁷⁹

Het begijnhof in Delft bereikte in de 14e of in het begin van de 15e eeuw dus beperkte kerkelijke autonomie, berustend op een regeling met de pastoor van de parochiekerk, bekrachtigd door de bisschop en de paus. Deze autonomie werd nog verruimd door verschillende pauselijke privileges.

Dordrecht

Als er voor het eerst in de bronnen sprake is van begijnen in deze stad, is dit al dadelijk in verband met de bouw van een kapel. Deze eerste vermelding vinden we in de vorm van een aantekening in een rekening van het kapittel van de Grote Kerk van Dordrecht uit de 15e eeuw. Hierin wordt gememoreerd dat in 1265 de begijnen, die toen reeds in Dordrecht vertoefden, vergunning hadden gekregen een eigen kapel te bouwen en alle emolumenten die hieruit zouden voortvloeien zelf te behouden, behalve de opbrengst op de drie belangrijkste kerkelijke feestdagen: Pasen, Pinksteren en Kerstmis.⁸⁰ Nu is het merkwaardig dat niet de pastoor van de Grote Kerk van Dordrecht deze vergunning heeft verleend, zoals we zouden verwachten, maar de pastoor van Sliedrecht. Het is duidelijk dat ook de kapel in Sliedrecht zou komen te staan. En dat, terwijl we op grond van andere bronnen kunnen aannemen, dat de begijnen altijd in Dordrecht zijn gebleven.

Om tot een oplossing van dit raadsel te komen, is het allereerst noodzakelijk, dat we vaststellen dat in de middeleeuwen met de parochie Sliedrecht niet het huidige Sliedrecht, maar een Sliedrecht ten zuiden van de Merwede bedoeld wordt. Het was een oude plattelandsparochie, die reeds in 1105 wordt vermeld. Met de St. Elisabethsvloed van 1421 ging deze parochie ten onder.⁸¹ De parochiekerk was in de ambachtsheerlijkheid Sliedrecht gelegen, ten oosten van de heerlijkheid van de Merwede, en dus een flink stuk van Dordrecht verwijderd. Vervolgens moeten we de vraag stellen, waarom de rekenplichtige functionaris van het kapittel het noodzakelijk vond in een rekening van ruim twee eeuwen later een overeenkomst uit 1265 op te tekenen. Een antwoord op deze vraag is niet zo moeilijk te vinden. Zoals bijna geheel Dordrecht, viel ook het begijnhof onder de parochie van de Grote Kerk. De instellingen binnen deze parochie die over een eigen kapel beschikten, moesten hiervoor geld betalen aan het kapittel dat aan de Grote Kerk was verbonden, zoals uit de kapittelrekeningen blijkt. Nu valt het op dat het begijnhof, dat in de 15e eeuw zeker een eigen kapel had, niets betaalde. Hiermee moeten we de bewuste aantekening in verband brengen. Blijkbaar waren er tussen het kapittel en het begijnhof moeilijkheden gerezen over de rechten, die het kapittel meende te hebben op de inkomsten van de begijnenkapel. Naar aanleiding hiervan zullen de begijnen zich hebben beroepen op een afspraak die in het verleden met de pastoor van Sliedrecht was gemaakt. Zij moeten zelfs de oorkonde, waarin dit was vastgelegd, aan de rekenplichtige functionaris van het kapittel hebben getoond, want niet alleen het jaar, maar ook de dagtekening van de overeenkomst worden door hem opgetekend.

We kunnen nu een stapje verder gaan. Dat de kapittelfunctionaris van deze oorkonde notitie heeft genomen, duidt er op dat hij de bevoegdheid van de pastoor van Sliedrecht in deze zaak erkende. Dit

gegeven is de sleutel tot de oplossing van het probleem. Hij kon die bevoegdheid namelijk alleen maar erkennen, indien het begijnhof in 1265 niet onder de parochie van de Grote Kerk van Dordrecht viel, maar onder de parochie Sliedrecht. De parochie van de Grote Kerk strekt zich dus in de 15e eeuw uit over het terrein dat vroeger tot de parochie Sliedrecht behoorde. Dat het stadsdeel waarin het begijnhof lag oorspronkelijk tot deze parochie behoorde, is verklaarbaar als we de topografische ontwikkeling van Dordrecht in ogenschouw nemen.

We kunnen vaststellen dat de parochie van de Grote Kerk zich uitsluitend uitstrekt over stedelijk gebied.⁸² Dit wijst er op dat deze kerk van oudsher uitsluitend bestemd was voor de bewoners van de stedelijke nederzetting, want als de kerk oorspronkelijk het centrum van een plattelandsparochie zou zijn geweest, dan had ook in later tijd deze parochie zich moeten uitstrekken over het platteland rond Dordrecht. De oudste bebouwing van Dordrecht vindt men aan beide zijden van de Voorstraats- en Wijnhaven. Recent onderzoek toont aan dat een uitbreiding in noordelijke richting tot stand kwam door middel van aanplemping in de rivier de Merwede, waarmee men vermoedelijk in de tweede helft van de 13e eeuw een aanvang heeft gemaakt. Het is aanneemelijk dat in diezelfde periode ook een uitbreiding van de stedelijke bebouwing in zuidoostelijke richting tot stand kwam. Deze relatief jonge bebouwing beslaat het terrein tussen de stadsvest en de achterzijde van de bebouwingsstrook langs de Voorstraat, begrensd door de Heer Heiman Suisstraat en de Visstraat.⁸³ In het verlengde van deze jonge bebouwing, niet ver van de stadsvest verwijderd, treffen we het begijnhof aan. We veronderstellen dat dit begijnhof ook behoort tot de relatief jonge bebouwing.

Vanuit deze veronderstelling wordt verklaarbaar dat het begijnhof in 1265 nog niet onder de stadsparochie viel, maar onder die van het omringende platteland. Vermoedelijk is pas in dezelfde tijd dat de stad zich zichtbaar van het platteland afscheidde door de aanleg van een bevesting, in de jaren 1271-1284,⁸⁴ de relatief jonge bebouwingsstrook, die nu binnen de stadsvesten kwam te liggen, afgescheiden van de plattelandsparochie Sliedrecht en toegevoegd aan de stadsparochie van de Grote Kerk van Dordrecht.

In 1284/85 moet de kapel op het begijnhof, althans gedeeltelijk, voltooid zijn, want in de stadsrekening wordt vermeld dat er op het begijnhof een wijding plaatsvond.⁸⁵ Over de verdere lotgevallen van de kapel is weinig bekend, op enkele fundaties van missen en schenkingen van legaten uit de 15e en 16e eeuw na. Het is ook niet duidelijk of de begijnen een eigen priester hadden die de zielzorg waarnam.

De aanzet tot kerkelijke autonomie in de praktijk vindt dus al heel vroeg plaats, in hoeverre deze autonomie ook is bereikt, moet een open vraag blijven.

's-Gravenzande

In 1267 kregen de begijnen te 's-Gravenzande van de bisschop van Utrecht toestemming om op hun hof missen te laten opdragen.⁸⁶ Betekent dit dat de begijnen toen ook al over een eigen kapel beschikten? Pas in een testament uit 1356 is voor de eerste maal van een kapel op het begijnhof sprake. De testator voorziet dat er ten tijde van zijn overlijden geen priester aan deze kapel verbonden is.⁸⁷ In 1356 was die er dus blijkbaar nog niet, en dit zou er op kunnen duiden dat de kapel toen pas betrekkelijk kort bestond. Maar, aangenomen dat de begijnen in 1267 inderdaad niet over een eigen kapel beschikten, vermoeden we dat zij de vergunning van de bisschop toch in ieder geval niet geheel onbenut hebben gelaten. Voor het opdragen van een mis was immers een draagbaar altaar reeds voldoende. Dit werd ook geruime tijd gebruikt op het begijnhof te Utrecht, waar de mis in een gewoon woonhuis werd opgedragen.⁸⁸

In 1356 beschikten de begijnen evenwel over een eigen kapel. Evenals het hof, zal ook deze kapel gewijd zijn geweest aan Johannes de Doper.⁸⁹ De zielzorg over de begijnen bleef voorlopig in handen van de pastoor van 's-Gravenzande. Dit was een kanunnik van de premonstratenzerabdij Mariënweerd. Deze pastoor was in 1267 samen met de abt van deze abdij door de bisschop speciaal belast met het toezicht op de levenswandel van de begijnen. Parochianen van 's-Gravenzande betrokken vaak hun pastoor bij het opstellen van hun testament. Deze pastoor had immers een zegel. Tot in de 15e eeuw geldt dit ook voor de begijnen. Het laatste testament van een begijn waarbij de pastoor was betrokken dateert van 1434.⁹⁰

Vanaf 1415 worden regelmatig renten bestemd voor het houden van memoriediensten in de kapel van het begijnhof.⁹¹ In 1470 wordt meester Adriaen Jan Hoevesz. door de begijnen aangeduid als *ons confessoir*.⁹² Hij is niet de pastoor van 's-Gravenzande, dus de begijnen hebben een eigen rector. In de loop der tijd heeft de kapel begraafrecht gekregen, want een begijn, die in 1499 testeert, kiest in de kapel op het begijnhof haar laatste rustplaats.⁹³

In de 16e eeuw had de rector van het begijnhof zijn woning op het terrein van het begijnhof, maar wel aan de rand. In 1533 wordt namelijk bepaald dat deze woning met de pilaren op het terrein van het gasthuis mocht staan, dat aan het begijnhof grensde.⁹⁴ In 1570 is niet meer voldoende geld beschikbaar om een rector te onderhouden. Hij wordt daarom door de bisschop ontslagen. Het aantal missen dat in de begijnenkapel moest worden opgedragen, oorspronkelijk iedere dag één, wordt teruggebracht tot een aantal van drie per week.⁹⁵ Of er zo kort voor de reformatie nog een priester gevonden is om deze taak op zich te nemen, is de vraag.

Ook al beschikten de begijnen sinds 1470 over een rector, de banden

met de parochiekerk werden niet geheel verbroken. Zo stichtte in 1499 een begijn in deze kerk een vicarie,⁹⁶ terwijl ook de andere begijnen gewoonlijk hun parochiekerk met een legaat bedachten. In 1535 sloten de begijnen een overeenkomst met de kerkmeesters van hun parochiekerk dat de kerkmeesters de begijnen miswijn en misbrood voor de diensten in hun kapel zouden leveren.⁹⁷

In de loop van de 15e eeuw verkreeg het begijnhof te 's-Gravenzande dus beperkte kerkelijke autonomie. Een regeling met de pastoor van de parochiekerk of met de abt van Mariënweerd hieromtrent is ons niet bekend.

Haarlem

Volgens de overlevering, die rond 1400 in het fundatieboek van het Haarlemse begijnhof werd opgetekend, was niet alleen het begijnhof, maar ook de kerk op dit hof gesticht door Aarnt van Sassenheim. Hij doteerde de *kerc*, dat wil zeggen, hij bestemde vaste inkomsten voor het onderhoud van het gebouw en voor de priester die aan deze instelling verbonden zou zijn. In 1272 werd hij begraven in de *beginenkerk*.⁹⁸ Staat hier het middeleeuwse *kerc* nu voor parochiekerk of voor kapel?

Zowel bij het stichten van een parochiekerk als van een kapel was het verplicht een bepaald vermogen voor deze stichting te bestemmen. Dat Aarnt van Sassenheim in de *kerc* werd begraven, wil niet zeggen dat het een parochiekerk was, want ook een kapel kan begraafrecht hebben. Gegevens uit de eerste helft van de 14e eeuw geven evenmin uitsluitsel. In 1348 verklaart Jan Martijnsz. dat hij als opvolger van Johannes van Goes door de begijnen bij de aartsdiaken was voorgedragen.⁹⁹ De voordracht bij de aartsdiaken is een procedure die bij de aanstelling van een pastoor van een parochiekerk gevolgd moest worden. Dezelfde procedure moest in acht worden genomen bij de aanstelling van een priester die verbonden was aan een kapel. Zekerheid krijgen we pas in 1378, als de officiaal van de aartsdiaken, een functionaris, die zijn oorkonden toch wel zorgvuldig zal hebben geredigeerd, de kerk op het begijnhof bestempelt als een *ecclesia curata*,¹⁰⁰ een synoniem van *ecclesia parochialis*, parochiekerk dus, zoals de bisschop in 1401 de Haarlemse begijnenkerk noemt.¹⁰¹ Wanneer is deze parochiekerk gesticht?

In 1347 ging het archief van de begijnen door brand verloren. In een conflict over het patronaatsrecht in 1348 konden de begijnen slechts de verklaring overleggen van hun priester Jan Martijnsz. over de wijze, waarop zijn benoeming tot stand was gekomen. Dit is een belangrijk gegeven. Indien namelijk de afscheiding van de begijnenparochie van de parochie van de St. Bavokerk na 1347 zou hebben plaatsgevonden, zou de schriftelijke neerslag van dit in de geschiedenis van het begijnhof uitermate belangrijke feit zonder twijfel in enigerlei vorm zijn overge-

leverd. Dit is niet het geval. We menen dan ook dat de afscheiding vóór 1347 heeft plaatsgevonden. Dat er geen stukken over te vinden zijn, komt omdat zij door de brand van 1347 zijn vernietigd. Is het dan niet uitermate waarschijnlijk dat Aarnt van Sassenheim de oprichting van een zelfstandige begijnenparochie heeft bewerkstelligd? Hij was namelijk de meest geëigende persoon om dit te doen. Tegenstand van de Haarlemse parochiegeestelijkheid hoefde hij niet te vrezen, want hij was zelf pastoor van Haarlem. We vermoeden dus dat de term *kerc* in het fundatieboek inderdaad staat voor parochiekerk en dat Aarnt van Sassenheim heeft bewerkstelligd dat zijn stichting volledige kerkelijke autonomie kreeg.

Hiermee in tegenspraak lijkt echter het feit dat de eerste priester die aan deze kerk verbonden was en waarvan we de naam kennen als kapelaan wordt betiteld. Het was Johannes van Goes en hij was de voorganger van Jan Martijnsz. Hij wordt vermeld in 1308¹⁰² en 1316¹⁰³. Al eerder, namelijk in de rekening van de kruistochttienden van 1275-1280 wordt een niet met name genoemde begijnenkapelaan vermeld in het decanaat Kennemerland.¹⁰⁴ Hiermee kan slechts de kapelaan van het Haarlemse begijnhof bedoeld zijn. Hoeveel middeleeuwse termen er ook zijn om een pastoor aan te duiden, de term kapelaan behoorde hier toch zeker niet toe. Om dit gegeven te kunnen rijmen met het bestaan van een begijnenparochie vóór 1272, moeten we de blik richten op het zuiden. In België kwam het wel voor dat bij begijnhoven in de 13e eeuw de oprichting van een begijnenparochie op papier al helemaal in kannen en kruiken was, maar dat toch een kapelaan de begijnenkerk bediende. Reden hiervan was dan dat er nog niet voldoende geld bijeen was gebracht voor het beneficie van een pastoor. Tijdelijk moest men zich dus behelpen met een goedkopere kapelaan.¹⁰⁵ Zielzorg kon hij vermoedelijk in de regel niet uitoefenen. Iets dergelijks zullen we ook nog bij het begijnhof in Middelburg zien. Dat er ook in Haarlem aanvankelijk nog niet voldoende geld was voor een pastoorsbeneficie, wordt zeer aannemelijk als we weten dat in 1273 nog geld wordt bijgedragen *totter paepliker proven*.¹⁰⁶

Wie het patronaatsrecht van de begijnenkerk had, de graaf van Holland en Zeeland of de begijnen zelf, was in 1348 een omstreden zaak. Zeker is dat de begijnen in dat jaar als bezitters van het patronaatsrecht optreden, door hun geestelijk leidsman Jan Martijnsz. toestemming te verlenen zijn beneficie te ruilen met dat van een andere priester.¹⁰⁷ In 1351 doet de graaf afstand van zijn aanspraken op dit patronaatsrecht, maar slechts voorlopig, namelijk totdat hij bewijzen had gevonden om zijn aanspraken te staven.¹⁰⁸ Blijkbaar is dit gelukt, want in 1378 is het Albrecht van Beieren, die zijn kandidaat voor het pastoraat van de begijnenkerk bij de aartsdiaken voordraagt.¹⁰⁹ In 1382 verplicht hij zich echter tegenover de begijnen in het vervolg de door de begijnen gekozen

kandidaat voor te dragen.¹¹⁰ In 1401 tenslotte doet hij ten gunste van de begijnen afstand van zijn patronaatsrecht.¹¹¹

Op wat voor gronden kon de graaf nu aanspraken op het patronaatsrecht laten gelden? Niet als stichter van de begijnenkerk, want dit was immers Aarnt van Sassenheim. Mogelijk ontleende de graaf zijn aanspraken aan het feit dat hij patroon was van de moederkerk van de begijnenkerk, de St. Bavokerk.¹¹² Het kwam namelijk voor dat de patroon van de moederkerk het patronaatsrecht van dochterkerken opeiste.¹¹³

De kerk van het begijnhof werd in 1347 door brand getroffen, maar al spoedig werd de herbouw ter hand genomen, want al in 1348 vond een eerste wijding plaats.¹¹⁴ Het zou echter nog geruime tijd duren voordat het kerkgebouw, dat gewijd was aan Petrus en Paulus, voltooid zou zijn.

De begijnenpastoors woonden in de 16e eeuw in een huis, dat tot de bezittingen van het begijnhof behoorde, in de Wijde Appelaarssteeg, niet ver van het begijnhof vandaan.¹¹⁵ Behalve de pastoor waren al in de 15e eeuw vier kapelaans aan de begijnenkerk verbonden.¹¹⁶ Zij lazen de vele dodenmissen die in deze kerk gefundeerd waren.

Op het begijnhof in Haarlem heerste dus een situatie van volledige kerkelijke autonomie, het begijnhof vormde een zelfstandige parochie. Het is aannemelijk dat deze kerkelijke autonomie reeds voor 1272 is bereikt en wel door toedoen van de stichter van het begijnhof, Aarnt van Sassenheim.

Heusden

In 1399 wordt voor het eerst melding gemaakt van het bestaan van een kapel op het begijnhof van deze stad. De kapel was gewijd aan Maria Magdalena.¹¹⁷ Het begijnhof, in een voorstadsje van Heusden gelegen, viel onder de parochie van Oudheusden en ressorteerde onder het diocees Luik.¹¹⁸ Een overeenkomst met de parochiekerk over de stichting van deze kapel hebben wij niet kunnen ontdekken, maar visitatieverslagen uit 1571 en 1572 geven ons een beeld van de rechten, die aan deze kapel verbonden waren. De kapel had begraafrecht en gewijde hosties mochten er worden bewaard. De begijnen beschikten over een eigen priester, die de sacramenten mocht toedienen. Tevens was het zijn taak om twee missen per week in de kapel op te dragen en eens in de 14 dagen een preek te houden.¹¹⁹ Hadden de kerkelijke visitatoren in 1571 op de rector van de begijnen, Jan van Best, nog weinig aan te merken, een jaar later moesten zij constateren dat hij zijn taak schromelijk verwaarloosde. Hij had zich zelfs wederrechtelijk kerkegoed toegeëigend. De slechte indruk, die de visitatoren van Jan van Best hadden, wordt bevestigd door het aantekenboekje, waarin hij de administratie bijhield van de goederen, die aan de begijnenkapel waren verbonden. Het ziet er rommelig uit, misschien niet in de laatste plaats door het

effect van de vele potten wijn, die Jan van Best placht te drinken om de vernieuwing van pachtcontracten te beklinken. Hij had de beschikking over een woning op het begijnhof, die hij verhuurde.¹²⁰

Het begijnhof te Heusden bezat dus beperkte kerkelijke autonomie. Wanneer die tot stand is gekomen, is niet bekend.

Leiden, St. Agnietenbegijnhof

Toen de begijnen nog aan het Pieterskerkhof woonden, beschikten zij vermoedelijk nog niet over een eigen kapel. Dit veranderde na hun verhuizing naar het Rapenburg. In 1435 verzochten de begijnen de paus om toestemming voor de bouw van een kapel op het nieuwe terrein dat hun was toegewezen. Ze wilden daar op een draagbaar altaar de mis laten opdragen en verzochten dat dit ook ten tijde van een interdict zou mogen. Dit alles staat de paus toe.¹²¹ De eerste maal dat de kapel vermeld wordt, is in 1439. De kapel is gewijd aan de heilige Agnes en er is een priester aan verbonden.¹²²

Pas in 1461 komt een regeling tot stand met de commandeur van het Duitse huis in Leiden, die pastoor was van de St. Pieterskerk, en met de landcommandeur van de orde. In deze overeenkomst wordt werkelijk niets aan het toeval overgelaten. De begijnen zullen parochianen van de St. Pieterskerk blijven. Hun geestelijke verzorging zal echter geheel in handen zijn van een rector, die de begijnen zelf mogen kiezen. Hun keus moet bevestigd worden door de commandeur, die bij deze gelegenheid, als een teken van onderdanigheid, van de begijnen een oud schild zal krijgen. De begijnen kunnen dus op hun eigen hof te biecht en ter communie gaan. Ook mogen zij in hun kapel worden begraven. Deze voorrechten genieten niet alleen de begijnen, maar ook de andere vrouwen die op het hof wonen en eenzelfde leven leiden als de begijnen, het dienstpersoneel en de overige bewoonsters, tenzij zij afkomstig zijn uit de parochie van St. Pieter. Voor het begraafrecht moet een geldelijke vergoeding aan de commandeur worden betaald, terwijl bij de begravenis van een niet-begijn bovendien de eerste uitvaartdienst gehouden moet worden in de St. Pieterskerk, zodat de vrome giften ter gelegenheid hiervan ten goede zullen komen aan de parochiegeestelijkheid. Ook bepalingen om te voorkomen dat de begijnenkapel een concurrerende positie ten opzichte van de parochiekerk gaat innemen ontbreken niet. Gezongen missen moeten vroeg beginnen, het aantal wordt bovendien nauwkeurig vastgesteld. Op preken die in de begijnenkapel zullen worden gehouden, mag niet de aandacht van buitenstaanders worden gevestigd, want de klok mag dan niet worden geluid. Slechts de bewoonsters van het hof mogen door middel van een bescheiden belletje gewaarschuwd worden. En dan nog mag er alleen geprekt worden, als het niet samenvalt met een preek in de parochiekerk. De begijnen mogen geen grotere klok aanschaffen, dan ze al hebben. Tenslotte

mogen zij een vastgesteld aantal processies op het hof houden. In ruil voor dit alles moeten de begijnen de commandeur jaarlijks drie oude Franse schilden betalen en twee vette kapoenen brengen. Als een commandeur komt te overlijden, moeten de begijnen hem in hun memorieboek inschrijven en hem jaarlijks gedenken. Deze uitvoerige overeenkomst wordt door de bisschop bekrachtigd.¹²³

Ondanks het feit dat alles tot in de details is geregeld, komen er in 1465, binnen enkele jaren dus, al moeilijkheden. De rector, heer Thomas, wil zich door een andere priester laten vervangen. De commandeur accepteert dit niet en tekent protest aan bij de bisschop. Uit de stukken die naar aanleiding van dit geschil zijn opgesteld, komt duidelijk naar voren wat de positie van de rector is. Het belangrijkste is het advies dat is opgesteld door vijf deskundigen op het terrein van het canonieke recht ten verzoeken van de bisschop. Zij stellen dat de rector de zielzorg over de begijnen niet uitoefent op eigen gezag, maar op gezag van de commandeur, die hem deze bevoegdheid heeft gedelegeerd. Zij trekken hieruit de conclusie dat heer Thomas deze bevoegdheid, die immers slechts een afgeleide bevoegdheid is, niet op zijn beurt aan een derde kan delegeren.¹²⁴ De bisschop neemt dit advies over en stelt de commandeur in het gelijk.¹²⁵

Na de reformatie blijkt dat tot de bezittingen van het begijnhof een woning behoorde aan het Pieterskerkhof, die bewoond placht te worden door de rector van de begijnen.¹²⁶ Dit is vermoedelijk het huis waar in 1512 de rector woonde, die in zijn slaap op een haar na werd getroffen door de spits van de neerstortende toren van de St. Pieterskerk.¹²⁷ Waarschijnlijk ook is dit het huis aan het Pieterskerkhof dat wordt aangeduid als achter de toren, waarvan het eigendomsbewijs in het archief van het begijnhof berust. Het werd in 1440 aangekocht door de toenmalige begijnenrector, heer Pieter Jansz. Vlaming.¹²⁸

Behalve de rector waren al in 1449 vier kapelaans aan de begijnenkapel verbonden, zo lezen we in een testament uit 1449.¹²⁹ Hetzelfde aantal wordt in de 16e eeuw vermeld. De kapel, waarvan de voltooiing vele jaren heeft geduurd, bestaat thans nog en vormt een onderdeel van de Leidse universiteitsbibliotheek.

Het St. Agnietenbegijnhof verkreeg dus een beperkte kerkelijke autonomie, gebaseerd op een regeling met de pastoor van de parochiekerk, welke regeling werd goedgekeurd door de bisschop.

Middelburg

Reeds vóór 1249 hebben de Middelburgse begijnen van de bisschop vergunning gekregen op hun hof een kapel te bouwen, kapelaans in dienst te nemen en in de kapel hun doden te begraven. De betreffende oorkonde wordt in 1271 door de elect Jan van Nassau bevestigd.¹³⁰ Waartoe deze bevestiging heeft gediend, is niet duidelijk, want in 1266

blijkt dat de situatie inmiddels aanzienlijk is veranderd. In dit jaar namelijk draagt de bisschop de abt van de Middelburgse Onze Lieve Vrouwe-abdij op om de zielzorg van de begijnen in eigen persoon waar te nemen, of er een van zijn kanunniken mee te belasten. Dit, omdat er niemand was die de zielzorg over de begijnen waarnam, aangezien het begijnhof geheel exempt was uit de parochie van de Noordmonster, waartoe het oorspronkelijk had behoord.¹³¹ Al voor 1266 is het begijnhof dus een zelfstandige parochie, maar een parochie zonder pastoor. We zagen al dat een dergelijke situatie zich ook in België in de 13e eeuw bij enige begijnhoven voordeed en bij het begijnhof te Haarlem vermoedelijk eveneens. Wel is er ook in Middelburg een kapelaan aan de kerk verbonden. Het is een zekere Baldwinus, die in 1270 wordt vermeld.¹³² De eerste maal dat melding wordt gemaakt van een pastoor, is in 1373. De patronaatsheren van de begijnenkerk dragen dan een kandidaat voor het pastoraat voor bij de aartsdiaken. Het patronaatsrecht is gedeeld. Het stadsbestuur van Middelburg koos een kandidaat, die dan weer door de abt van de Onze Lieve Vrouwe-abdij werd voorgedragen bij de aartsdiaken.¹³³ In 1413 is er bij het stadsbestuur onzekerheid ontstaan over de procedure, die bij de voordracht van een pastoor gevolgd dient te worden. Men overlegde met de abt en met de begijnen over deze kwestie.¹³⁴ De procedure wordt nu iets veranderd. Voortaan dragen abt en stadsbestuur gezamenlijk hun kandidaat bij de aartsdiaken voor.¹³⁵

Het begijnhof te Middelburg is dus een zelfstandige parochie. Men zou verwachten dat alle bewoonsters van het hof parochianen van de begijnenkerk zijn. Merkwaardig genoeg is dit echter niet het geval. Een zekere Lijsbet van den Dale, bewoonster van het begijnhof, wordt in 1489 parochiaan van de Noordmonster genoemd.¹³⁶ Het valt op dat zij niet als begijn wordt betiteld. Behoorden soms alleen begijnen tot de parochie van het begijnhof? Misschien hebben we te maken met een vorm van de door Schäfer beschreven *Personalpfarren*, dat wil zeggen parochies, die niet territoriaal worden begrensd, maar waarvan een bepaalde categorie personen deel uitmaakt.¹³⁷ In dit geval dus begijnen.

Het begijnhof te Middelburg verkreeg dus volledige kerkelijke autonomie en wel vroeg, want nog vóór 1266 was het begijnhof als aparte parochie afgescheiden van de parochie van de Noordmonster.

Rotterdam

De vroegste vermelding van een kapel op het begijnhof in Rotterdam is te vinden in een oorkonde uit 1437, waarbij missen in deze kapel worden gefundeerd.¹³⁸ In 1468 wordt door het stadsbestuur een keur uitgevaardigd, inhoudend dat een aantal gebouwen, waaronder de begijnenkapel, binnen een bepaalde termijn van een harde dakbedekking moesten worden voorzien.¹³⁹ De kapel was dus toen een eenvoudig, met

riet gedekt gebouw. Ten tijde van Van Reyn, wiens werk over Rotterdam in 1832 verscheen, bestond dit kapelletje nog.¹⁴⁰

Een anoniem kroniekje over het kerkelijk leven in Rotterdam levert ons gegevens over de rechten, die aan deze kapel verbonden waren. Het verhaalt van een begijn, Gerberga van Montfoort, die de verbazingwekkende leeftijd van 123 jaar zou hebben bereikt. Zij werd in 1497 op het begijnhof begraven.¹⁴¹ Er was dus begraafrecht aan de begijnenkapel verbonden. Ook wordt verhaald dat de minderbroeder Dirk van Munster op het begijnhof preekte in 1521 en kort daarop stierf. Hij werd in de kapel op het hof begraven.¹⁴² Van Reyn vermeldt dat er op het begijnhof een kerkhof was.¹⁴³ Tevens maakt hij melding van de pastoor van de begijnen, die na de reformatie een uitkering kreeg.¹⁴⁴ Een echte pastoor zal het wel niet geweest zijn, maar het is aannemelijk dat de begijnen een rector hadden. Het begraafrecht duidt immers op een zekere mate van kerkelijke autonomie.

Schiedam

In 1503 wordt voor het eerst melding gemaakt van een kapel op het begijnhof in Schiedam.¹⁴⁵ Volgens de overlevering was Gerrit Jacobsz., een priester die in 1574 de martelaarsdood stierf, de laatste rector van de begijnen.¹⁴⁶ Of hij inderdaad, zoals Hoek stelt, een woning op het begijnhof had, konden wij niet vaststellen.¹⁴⁷ Welke rechten er aan de kapel op het begijnhof verbonden waren, weten we evenmin.

Zierikzee

In de rekening van de kruistochttienden van 1275-1280 wordt melding gemaakt van de kapelaan van de begijnen te Zierikzee.¹⁴⁸ Er was dus toen een kapel op het begijnhof. In 1392 is het begijnhof onmiskenbaar een zelfstandige parochie. De graaf treedt dan op als patroon van de parochiekerk.¹⁴⁹ Het is mogelijk bij benadering vast te stellen wanneer deze parochie is ontstaan. In 1322 is sprake van de *prochiepape* van de begijnen, die door de graaf wordt belast met het verkopen van leegstaande huizen op het begijnhof.¹⁵⁰ Met enige wil kan men in hem nog de pastoor van Zierikzee zien. Moeilijker wordt dit in 1324, als hij wordt aangeduid als de *prochiepape van den hove*.¹⁵¹ Aangezien de begijnenparochie onmogelijk kan zijn ontstaan in de periode dat de begijnen door de kerkelijke overheid werden vervolgd, in de jaren na 1317 dus, moet de begijnenparochie voor 1317 zijn ontstaan. De kerk was gewijd aan St. Catharina. Sedert het eind van de 15e eeuw waren verschillende kapelaans verbonden aan de altaren in deze kerk of aan dat in de infirmerie.¹⁵²

Het begijnhof in Zierikzee kende dus volledige kerkelijke autonomie.

Volledige kerkelijke autonomie treffen we dus aan bij drie begijnhoven,

namelijk die te Haarlem, Middelburg en Zierikzee. Bij alle andere begijnhoven is sprake van kapellen, waaraan soms verregaande rechten zijn verbonden, maar die ondergeschikt blijven aan de parochiekerk. Deze beperkte kerkelijke autonomie was gebaseerd op een regeling met de pastoor van de parochiekerk. De regeling, die in 1461 tot stand kwam tussen het Leidse St. Agnietenbegijnhof en de commandeur en de landcommandeur van de Duitse orde, kan als exemplarisch gelden.

Bij het tot stand komen van kerkelijke autonomie, of deze nu volledig was of beperkt, was altijd de bisschop betrokken. Alleen hij of zijn wijbisschop kon de wijding van een kapel verrichten. De regeling van beperkte autonomie behoeft goedkeuring van de bisschop en het spreekt vanzelf dat de bisschop toestemming moest verlenen voor de oprichting van zelfstandige parochies. In incidentele gevallen werd de kerkelijke autonomie verruimd door de paus.

Alle begijnhoven hadden op den duur een eigen kerk, of tenminste toch een eigen kapel. Begijneninstellingen die zich niet tot een begijnhof hebben ontwikkeld, het Leidse St. Pancras-“begijnhof” en het Pieter Symonsz.-“begijnhof”, hadden daarentegen geen eigen kapel.

Het valt op dat de drie begijnhoven die zelfstandige parochies vormden vroeg, dat wil zeggen in de 13e eeuw, zijn gesticht. Ook het ontstaan van de begijnenparochie lijkt in deze drie gevallen vroeg zijn beslag te hebben gekregen. Alle later gestichte kapellen, maar ook enkele vroege stichtingen, bleven ondergeschikt aan de parochiekerk. In later tijd kwam het stichten van begijnenparochies dus niet meer voor. Dit hangt vermoedelijk samen met het algemene verschijnsel, dat in de 12e en 13e eeuw het aantal parochies sterk toeneemt, een ontwikkeling, die in de 14e eeuw stagneert.¹⁵³ In een periode waarin veel nieuwe parochies ontstaan, zal ook voor het ontstaan van begijnenparochies ruimte zijn geweest. In de 14e eeuw, als de parochiegeestelijkheid de bestaande toestand gaat consolideren, is deze ruimte er niet meer.

BEGIJNHOF EN KLOOSTERORDEN

Het streven naar kerkelijke autonomie was één weg, die de begijnen konden inslaan om zich aan de zielzorg van de parochiegeestelijkheid te onttrekken. We zullen nu de andere weg beschouwen, het zoeken van aansluiting bij kloosterorden die zielzorg uitoefenen. Drie kloosterorden moeten in verband met de begijnenbeweging vooral worden genoemd: de orde van de predikheren, die van de minderbroeders en die van de cisterciënzers.

De cisterciënzers hebben vooral in Zuid-Nederland en België een belangrijke rol gespeeld. Zij stimuleerden het ontstaan van begijnhoven, waar de door de stad verspreid levende begijnen bijeen konden wonen. Ook bij de stichting van begijnenkapellen en zelfstandige be-

gijnenparochies waren zij vaak betrokken. Het geestelijk leven van de begijnen stond vaak onder hun toezicht, omdat zij het waren, die de rector of pastoor van het begijnhof aanstelden.¹⁵⁴

De bedelorden, met name de orden van de predikheren en van de minderbroeders, zijn overal bij de begijnenbeweging betrokken geweest. Zij waren de zielzorgers die bij de begijnen vaak de voorkeur genoten boven de parochiegeestelijkheid.¹⁵⁵ De bedelorden hadden daarom speciale broeders de opdracht gegeven begijnen de biecht af te nemen.¹⁵⁶ Begijnen met mystieke ervaringen stonden in het bijzonder onder de geestelijke leiding van de predikheren, zoals bijvoorbeeld de Duitse begijnen Mechthild van Maagdenburg en Christina van Stommeln.¹⁵⁷ Het is bekend dat de predikheren in Parijs en Keulen speciale preken voor een gehoor van begijnen hielden.¹⁵⁸

In Duitsland hadden de beide bedelorden ieder ongeveer evenveel invloed. Beide orden hadden geestelijke en soms ook bestuurlijke leiding over een aantal begijneninstellingen. Het is mogelijk dat de sociale herkomst van de vrouwen die zich onder leiding van de minderbroeders stelden, een andere was dan van de vrouwen die aansluiting bij de predikheren zochten. In Straatsburg althans hebben de minderbroeders aanvankelijk vooral instellingen voor werkelijk arme begijnen geleid, terwijl de predikheren zich meer richtten op instellingen voor welgestelde vrouwen.¹⁵⁹ Beide orden onderhielden niet alleen contacten met begijneninstellingen, maar ook met individueel levende begijnen. In Straatsburg maakten de bedelorden het voor begijnen mogelijk op gunstige voorwaarden onderdak te krijgen. Vooral de predikheren verkochten huizen aan begijnen tegen een gereduceerd tarief, op voorwaarde dat de huizen na de dood van de koopsters weer aan het klooster zouden terugvallen.¹⁶⁰ In de topografie van veel Duitse steden is de voorkeur van de begijnen voor de bedelorden terug te vinden: de bedelordekloosters vormen het middelpunt van grotendeels door begijnen bevolkte stadsdelen. In Straatsburg woonden de rijkste begijnen het dichtst bij het klooster in de buurt.¹⁶¹ Waar de minderbroeders de leiding over begijneninstellingen hadden, namen de bewoonsters vaak de derde regel van die orde aan, de regel voor in de wereld levende leken. Dit leidde op den duur tot de transformatie van de begijneninstelling tot een klooster van regulier levende tertiariissen. De regel van de derde orde werd vooral aangenomen tijdens de vervolging van de begijnen, die in 1317 inzette. Zusters van die orde waren namelijk uitdrukkelijk van deze vervolging gevrijwaard. Maar ook in later tijd, vooral in de periode van het eind van de 14e eeuw tot het eind van de 15e eeuw, gingen begijnen veelvuldig tot de derde orde over.¹⁶²

In Zuid-Nederland en België heeft de orde van de predikheren de belangrijkste rol gespeeld.¹⁶³ Vooral in Vlaanderen en Henegouwen was hun invloed groot. Dit is niet toevallig. Gravin Johanna van

Vlaanderen en Henegouwen en haar opvolgster Margaretha droegen de begijnenbeweging een warm hart toe, terwijl predikheren hun geestelijke raadsliden waren.¹⁶⁴ Zodra begijnhoven kerkelijke autonomie bereikten, werd de zielzorg niet meer door predikheren uitgeoefend, maar door seculiere priesters. Wel bleef soms het toezicht op het geestelijk leven op het hof in hun handen, terwijl zij ook wel bij het bestuur van de begijnhoven betrokken bleven.

Ook in de Noordelijke Nederlanden is de invloed van de predikheren merkbaar en wel in de stad Utrecht. In 1310 verleende de bisschop de begijnen het privilege dat op het begijnhof de mis op een draagbaar altaar mocht worden opgedragen door broeders van de predikherenorde. Begijnen mochten uit handen van de broeders de communie ontvangen.¹⁶⁵ In 1343 werd door de bisschop bepaald dat de communie op het begijnhof uitsluitend op de belangrijke kerkelijke feestdagen mocht worden uitgereikt. Indien begijnen dit sacrament veelvuldiger wilden ontvangen, mochten zij hiertoe de kapel van de predikheren bezoeken.¹⁶⁶ Moeilijkheden met de pastoor van de parochiekerk, die zich op het standpunt stelde dat de begijnen in zijn kerk ter communie moesten gaan, bleven niet uit. In 1362 werden de begijnen echter in een arbitrale uitspraak in dit conflict door twee belangrijke Utrechtse prelaten, de dekens van het Domkapittel en van het kapittel van St. Marie, in het gelijk gesteld.¹⁶⁷ In Utrecht oefenden dus de predikheren zielzorg over de begijnen uit. Is dit ook in Holland en Zeeland zo, en wat is de rol van de andere kloosterorden?

De cisterciënzerorde, in Zuid-Nederland en België een belangrijke stimulans voor de begijnenbeweging, lijkt in Holland en Zeeland geen rol te hebben gespeeld. Dit is niet zo verwonderlijk, als we weten dat hier in de 13e eeuw nog geen mannenkloosters van deze orde waren. Weliswaar waren er in Zeeland enige uithoven van Vlaamse abdijen, maar die werden vooral door lekebroeders bevolkt.¹⁶⁸ Bedelordekloosters waren er in de 13e eeuw echter wel, zij werden gesticht in dezelfde periode dat de eerste begijnhoven ontstonden.¹⁶⁹

Er zijn maar weinig aanwijzingen dat de bedelordekloosters in geestelijk of bestuurlijk opzicht bij de begijnenbeweging in Holland en Zeeland betrokken zijn geweest. Er bestaat een traditie dat de Delftse begijn en mystica Geertrui van Oosten een predikheer als biechtvader had.¹⁷⁰ Begijnenmystiek onder geestelijke leiding van predikheren kwam in Duitsland inderdaad voor, maar in dit geval moeten wij die mogelijkheid toch van de hand wijzen. In de *vita* van Geertrui van Oosten is namelijk duidelijk te lezen dat haar biechtvader een kapelaan van de Oude Kerk van Delft, en derhalve een seculier priester was.¹⁷¹ In bestuurlijk opzicht heeft alleen de gardiaan van het Middelburgse minderbroedersklooster een rol gespeeld. In 1308 bepaalde de bisschop dat hij de abt van de Middelburgse Onze Lieve Vrouwe-abdij terzijde

moest staan bij diens toezicht op de handhaving van de tucht op het begijnhof in deze stad.¹⁷² In 1327 voegde hij hieraan toe dat de gardiaan de abt ook van advies moest dienen bij het aanstellen van meestersen van dit begijnhof.¹⁷³ Namens de graaf van Holland en Zeeland is de leesmeester van het minderbroedersklooster enige tijd belast geweest met het afhoren van de rekening van het begijnhof.¹⁷⁴

Enkele individuele begijnen waren de bedelordekloosters gunstig gezind en onderhielden contacten met bedelmonniken. In het testament van de begijn Peternelle van den Zande uit 1303 nemen de bedelorden een belangrijke plaats in. Zij begunstigt veel Hollandse en Zeeuwse bedelordekloosters, naar het zich laat aanzien zelfs alle kloosters die op dat moment bestonden. Bovendien krijgen de beide bedelordekloosters in de bisschopsstad legaten. De kloosters ontvangen alle legaten van vijf of tien schelling, met uitzondering van het predikherenklooster te Haarlem, dat twee pond ontvangt. Bovendien begunstigt zij een aantal individuele broeders, zowel minderbroeders als predikheren.¹⁷⁵ Minder uitgebreid is het testament van de 's-Gravenzandse begijn Glorie uit 1312. Het Haarlemse predikherenklooster krijgt het meest, een legaat van vijf schelling per jaar en 20 schelling eens. De bedelordekloosters die verder in 's-Gravenzande termijn houden, krijgen een rente van 12 penning, het Dordtse minderbroedersklooster bovendien vijf schelling eens. Ook de beide Utrechtse bedelordekloosters werden begunstigd en het predikherenklooster te Zierikzee, waarvan zij bovendien enkele individuele broeders bedenkt. Tot executeurs-testamentair benoemt zij de pastoor van 's-Gravenzande, heer Michiel en broeder Dieric, haar zoon. Haar testament is bezegeld met de zegels van de pastoor en van heer Michiel en bovendien met het zegel van de prior van het Haarlemse predikherenklooster.¹⁷⁶ Waarschijnlijk bekleedde haar zoon dus deze functie.

Uit deze twee testamenten van begijnen blijkt dat de bedelorden zich in hun gunst konden verheugen. Allebei tonen zij bovendien een voorkeur voor de orde van de predikheren. We moeten het belang van dit gegeven echter niet overschatten. Beide begijnen waren uit aanzienlijke families afkomstig. Juist in deze kringen is het onderhouden van religieuze en sociale contacten met bedelmonniken in deze tijd gewoonte.¹⁷⁷ Het begunstigen van de bedelorden door deze begijnen kan dus even goed samenhangen met hun sociale achtergrond, als met het feit dat zij begijn waren. Eenzelfde voorbehoud moeten we maken bij de overige contacten die we kunnen constateren tussen individuele begijnen en bedelmonniken. In 1317 maakt een begijn ten overstaan van de prior van het augustijnenklooster in Middelburg en de abt van Middelburg een beschikking over haar nalatenschap.¹⁷⁸ In 1337 treedt een Haarlemse predikheer op als executeur-testamentair van de begijn Aleware.¹⁷⁹

We kunnen dus concluderen dat er in de 14e eeuw weliswaar contacten tussen de begijnenbeweging en de bedelordekloosters hebben bestaan, maar dat met name van zielzorgende en bestuurlijke activiteiten veel minder blijkt dan we op grond van gegevens betreffende de situatie elders zouden verwachten.

Ook voor de latere tijd, de 15e en 16e eeuw, zijn er slechts incidenteel gegevens te vinden. De minderbroeders-observanten vestigen zich in 1459 te Haarlem. Ter gelegenheid van de generale kapittels, die in 1516 en 1558 in Haarlem werden gehouden, hebben de Haarlemse begijnen flink in de beurs getast. Als tegenprestatie zong in 1558 een groot aantal minderbroeders in de begijnenkerk de mis.¹⁸⁰ Nog in 1575, als de katholieken in Haarlem een korte adempauze hebben, worden vier Haarlemse begijnen deelachtig gemaakt aan de goede werken van deze orde.¹⁸¹ In 1459 worden de begijnen te Amsterdam door de generaal van de predikherenorde deelachtig gemaakt aan de goede werken van deze orde, omdat zij de orde zeer welgezinnd waren.¹⁸² In testamenten van Amsterdamse begijnen, die overigens alle van na 1459 dateren, nemen de predikheren echter geen opvallende plaats in.

We zullen nu beschouwen in hoeverre andere kloosterorden dan de bedelorden bij de begijnenbeweging betrokken zijn geweest. Een kloosterorde, die zich ook richtte op de uitoefening van zielzorg is de orde van de premonstratenzers. Welnu, de abt van de premonstratenzerabdij te Middelburg heeft in de geschiedenis van het begijnhof in Middelburg een zeer belangrijke rol gespeeld. Dit begint, voorzover wij dit kunnen nagaan, in 1266, als de bisschop de abt de opdracht geeft de zielzorg van de begijnen waar te nemen en visitaties en correcties uit te voeren. Namens de bisschop oefende hij toezicht uit op de gang van zaken op het begijnhof in het algemeen en trad hij op als speciale rechter van de begijnen. Namens de graaf hoorde hij de rekeningen van het begijnhof af en was hij eveneens met de rechtspraak over de begijnen belast. Hij was bovendien patroon van de begijnenkerk, terwijl mogelijk een economische band tussen abdij en begijnhof bestaan heeft.¹⁸³ Het begijnhof te 's-Gravenzande had contacten met een andere premonstratenzerabdij, de Gelderse abdij Mariënweerd. In 1267 droeg de bisschop de zorg voor de begijnen op aan de abt van deze abdij en aan de pastoor van 's-Gravenzande, die een kanunnik van deze abdij was.¹⁸⁴ In 1428 zijn de begijnen zich hiervan nog terdege bewust. Zij wijzen namelijk op grond hiervan een voorstel van de regulieren in Delft van de hand om zich onder hun geestelijke hoede te stellen.¹⁸⁵ Dit voorstel was door de Delftse regulieren gedaan omdat men een kloosterstichting in 's-Gravenzande voorbereidde.

In Haarlem hebben individuele begijnen contacten onderhouden met de johannieters, die zich in 1310 in Haarlem vestigden. Beatrijs van Rollant, aanvankelijk een begijn, trad in 1312 als zuster tot deze orde

toe.¹⁸⁶ Een andere begijn droeg in 1315 het collatierecht van een vicarie over aan de commandeur van de johannieters,¹⁸⁷ terwijl in 1337 één van de executeurs-testamentair van een begijn tot deze orde behoorde.¹⁸⁸

We moeten tenslotte nog een religieuze stroming uit later tijd noemen, die op de begijnenbeweging invloed heeft uitgeoefend, de Moderne Devotie. De invloed die deze stroming op de Haarlemse begijnen had, is reeds ter sprake geweest.¹⁸⁹ Ook in Amsterdam lijken er contacten tussen begijnen en aanhangers van Geert Grote geweest te zijn. Hun eerste biechtvader zou Gysbert Douwe zijn geweest. Deze priester behoorde tot de vriendenkring van Geert Grote.¹⁹⁰ In het licht hiervan is het misschien niet als toevallig te beschouwen dat een andere vriend van Geert Grote, Willem Oude Scutte, in bezit blijkt te zijn geweest van renten op het begijnhof.¹⁹¹ Hoewel de begijnenbeweging, zeker in Haarlem, nieuwe impulsen van de Moderne Devotie heeft gekregen, zijn in ons onderzoeksgebied, voorzover bekend, geen begijneninstellingen veranderd in zusterhuizen. In het oosten van het land is dit wel gebeurd.¹⁹² De verklaring hiervoor is waarschijnlijk dat de begijnenbeweging zich in het westen zodanig had ontwikkeld, dat van de invoering van een gemeenschappelijk leven geen sprake kon zijn. Er waren immers begijnhoven, met afzonderlijke woonhuizen. In het oosten van Nederland waren geen begijnhoven, maar begijnhuizen. De overgang van begijnhuis naar zusterhuis was niet zo groot.

TWEE BIJZONDERE BEGIJNENINSTELLINGEN IN LEIDEN

In Holland en Zeeland hebben de meeste begijneninstellingen zich op den duur ontwikkeld tot begijnhoven, met afzonderlijke woonhuizen, die door de begijnen gebouwd of gekocht moesten worden en waarvan het onderhoud ten laste van de begijnen kwam. Twee Leidse begijneninstellingen, het Pieter Symonsz.-“begijnhof” en het St. Pancras-“begijnhof”, hebben we tot dusver weliswaar aangeduid met de contemporaine benaming begijnhof, maar tussen aanhalingstekens. Hier is het de plaats aan te tonen dat deze instellingen weliswaar begijneninstellingen waren, maar geen begijnhoven. Juist omdat het geen begijnhoven waren, is het van belang deze instellingen nader te onderzoeken. Als we kunnen ontdekken wat de ontwikkeling tot een begijnhof bij deze beide instellingen in de weg heeft gestaan, geeft ons dit een inzicht in de voorwaarden die voor het ontstaan van begijnhoven noodzakelijk waren.

HET PIETER SYMONSZ.-“BEGIJNHOF”

In 1389 maakte de Leidse burger Pieter Symonsz. van Oerde zijn testament. Hij bezat twee huizen, waarvan het kleinste huis werd bewoond door een aantal arme vrouwen. In dit testament nu geeft hij aan deze liefdadige instelling een permanent karakter. Hij bepaalt hiertoe dat het Katrijngasthuis zijn twee huizen zal erven tezamen met een stuk grond in het gerecht van Leiderdorp, het Doesven genaamd. De gasthuismeesters moesten de opbrengst van deze grond aanwenden tot het onderhoud van de twee huizen en de aankoop van turf voor de bewoonsters. Als Pieter Symonsz. en zijn broer Gerrit overleden zouden zijn, moest het grote huis voor de huisvesting van de vrouwen worden ingericht. Het kleine huis zou dan als opslagruimte kunnen fungeren. De gasthuismeesters werden met het toezicht op deze stichting belast, samen met de pastoor van de St. Pieterskerk.¹

In 1393 is Pieter Symonsz. blijkbaar overleden. Om zijn stichting een hechtere basis te verschaffen, wenden de gasthuismeesters en de pastoor zich tot het stadsbestuur, dat de statuten bekrachtigt die zij hebben opgesteld. De vrouwen die in het huis zijn gehuisvest, moeten een fatsoenlijk leven leiden. Zij mogen niet buitenshuis overnachten en overdag mogen zij uitsluitend het huisverlaten om boodschappen te doen. Zij moeten in hun levensonderhoud voorzien met werk dat zij binnenshuis kunnen verrichten. Hun kleding dient eenvoudig te zijn.

De maaltijden worden gezamenlijk gebruikt en het koken zal bij toerbeurt geschieden. Voor het verrichten van het huishoudelijk werk zal zo nodig een dienstbode worden aangesteld. De kosten van de gemeenschappelijke maaltijden zullen gedeeltelijk worden gedekt door de opbrengst van het Doesven, gedeeltelijk door bijdragen van de vrouwen zelf. Twee *bewaersteren* zullen in het huis de scepter zwaaien.² In 1398 of 1399 is ook de broer van Pieter Symonsz. overleden.³ Het grote huis kan dus nu voor de vrouwen in gereedheid worden gebracht. Er worden in dit huis nieuwe kamers afgetimmerd en een aantal bedsteden gemaakt.⁴ In totaal vinden tien bewoonsters hier onderdak.⁵

Aanvankelijk kwijten de gasthuismeesters van het St. Katrijnegasthuis zich getrouw van hun plichten. In de rekeningen van het gasthuis vinden we posten terug waaruit blijkt dat de opbrengst van het Doesven wordt besteed aan het onderhoud van het huis en voor het kopen van turf en erwten voor de bewoonsters. Na enige tijd echter ervaren de gasthuismeesters de zorg voor het Pieter Symonsz.-huis als een te zware financiële verplichting. De opbrengst van het Doesven blijkt niet voldoende te zijn voor het onderhoud van het huis en daarom wordt in 1423 met de bewoonsters een overeenkomst gesloten over een eigen bijdrage. Uit de nalatenschappen van iedere overleden bewoonster zal een bedrag ter waarde van 6 pond *koopmanspayement* worden aangewend voor de onkosten van de stichting. Ondanks de benarde financiële toestand blijft men echter vasthouden aan de wens van de stichter dat bij voorkeur arme vrouwen in de stichting worden opgenomen.⁶

Door de eigen bijdragen van de bewoonsters is het Pieter Symonsz.-huis niet meer uitsluitend afhankelijk van het gasthuis. Enkele legaten van Leidse burgers dragen eveneens bij tot grotere financiële zelfstandigheid. Uit de rekeningen van de stichting, die uit de 16e eeuw stammen, blijkt dat het Doesven niet meer wordt beheerd door de gasthuismeesters, maar door de bewaersters zelf. Deze 16e-eeuwse rekeningen bieden een beeld van het functioneren van de instelling.⁷ Zoals in 1423 was bepaald, kwam inderdaad bij overlijden van een bewoonster een bepaald bedrag aan de instelling. Nieuw is het dat de bewoonsters bij hun intrede een bedrag van 2½ Rijnse gulden betalen. Geen onoverkomelijk hoog bedrag, maar we kunnen ons afvragen of de stichter deze ontwikkeling met welgevallen zou hebben gezien. Men at in de 16e eeuw nog steeds gemeenschappelijk. De kosten hiervan werden gedeeltelijk gedekt door wat in de rekeningen wordt opgevoerd als de *pot*, een post waarvan de hoogte jaarlijks varieert. Na de reformatie takelt de instelling snel af. De gemeenschappelijke keuken wordt opgeheven en de pannen en potten worden verkocht.⁸ De bewoonsters die er nog zijn, krijgen jaarlijks een toelage van 12 gulden.

In de loop der tijd moet deze instelling aanzienlijk van uiterlijk zijn veranderd. Rond 1400 woonden alle vrouwen bijeen in één huis, maar

in de 16e eeuw blijken er aparte huisjes te zijn. Na de reformatie, als er nauwelijks meer bewoonsters zijn, worden deze verhuurd.⁹ Het aantal bewoonsters is in de loop der tijd niet ingrijpend veranderd. In 1400 waren het er tien, in 1484 minstens 15¹⁰ en in 1572 zes.¹¹ Behalve het uiterlijk, is ook het karakter van de instelling veranderd. De enige eis die Pieter Symonsz. aan de bewoonsters had gesteld, was dat zij arm moesten zijn en dat zij geen man of kinderen mochten hebben. Zijn stichting droeg dus een zuiver liefdadig karakter. Ligtenberg, die de geschiedenis van deze instelling als eerste uitvoerig beschreef, rangschikt deze stichting dan ook terecht onder de vrijwoningen, instellingen, die gratis onderdak boden en soms bovendien gratis brandstof en levensmiddelen. Ook in de statuten van 1393 is nog sprake van arme vrouwen zonder man of kinderen, maar hun levenswijze wordt strikt gereguleerd. Dit op zich hoeft geen afbreuk te doen aan het liefdadige karakter van de instelling, een zekere mate van betutteling was de middeleeuwse charitatieve instellingen geenszins vreemd. Maar van de bewoonsters wordt bovendien verwacht dat zij God zullen dienen en afgekeerd van de zondige wereld zullen leven. Een duidelijk religieus element doet hier zijn intrede. Dit religieuze aspect zal in de verdere geschiedenis van deze instelling een rol blijven spelen. In de 15e eeuw worden de bewoonsters, die in de statuten van 1393 nog met het neutrale *persoenen* worden aangeduid, betiteld als zusters of begijnen, termen, die men reserveerde voor religieus levende vrouwen. De benaming begijnen zal in de loop van de 15e eeuw de gangbare betiteling van de bewoonsters van het Pieter Symonsz.-huis worden, terwijl deze instelling "begijnhof" genoemd wordt.

Nu hebben we reeds opgemerkt dat het gebruik van de term begijn in die dagen geenszins betekent dat het om echte begijnen gaat, ook zusters en nonnen werden wel zo genoemd.¹² Niets duidt er echter op dat de bewoonsters van het Pieter Symonsz.-"begijnhof" een kloosterregel of de regel van de derde orde hebben aangenomen. Dat de bewoonsters financieel zelfstandig waren, blijkt uit de rekeningen. De enige bijdrage die zij van de stichting kregen, was de *pot*, waaruit hun maaltijden werden bekostigd, maar verder was het levensonderhoud geheel voor eigen rekening. Posten voor kleding bijvoorbeeld komen we in de rekeningen niet tegen, terwijl ook de persoonlijke inkomsten van de bewoonsters niet in de rekeningen worden vermeld. De bewoonsters waren dus echte begijnen, maar was het Pieter Symonsz.-"begijnhof" ook een echt begijnhof? Dat de begijnen in de 16e eeuw in afzonderlijke huisjes woonden, zou hierop kunnen duiden. De rechten die zij echter op deze huisjes hadden, blijken van geheel andere aard te zijn dan op begijnhoven het geval was. Zij kochten deze huisjes namelijk niet en het onderhoud kwam evenmin voor hun rekening. Dit kunnen we afleiden uit de 16e-eeuwse rekeningen. We mogen het Pieter Symonsz.-"begijn-

hof” dus niet tot de begijnhoven rekenen. Ook het leven van de begijnen was veel meer een gemeenschappelijk leven dan op begijnhoven. Men gebruikte immers de maaltijd gemeenschappelijk, wat op begijnhoven niet voorkwam.

HET ST. PANCRAS-“BEGIJNHOF”

In 1403 stellen zeven vrouwen, die zichzelf begijnen noemen, statuten op, die zij door het stadsbestuur van Leiden laten bekrachtigen. Welbewust zoeken zij aansluiting bij de begijnenbeweging, want hun statuten zijn, naar zij stellen, tot stand gekomen na bestudering van die van andere begijnhoven.¹³ Met name bepalingen die van kracht waren bij het begijnhof te Haarlem vinden we in deze statuten terug.¹⁴ Opvallend is echter dat bepalingen over de rechtssituatie van huizen, die we toch in veel statuten van begijnhoven aantreffen, hier ontbreken. De leiding van de groep begijnen was in handen van Hillegont Gheerlofsdr. Al in 1402 bewoonde de groep een huis dat gelegen was tussen de Hooglandse Kerkgracht en de Middelweg.¹⁵ Dit huis was eigendom van Hillegont Gheerlofsdr., die het in 1408 aan de gemeenschap der begijnen overdroeg, op voorwaarde dat zijzelf er met haar moeder voor de rest van haar leven mocht blijven wonen.¹⁶ In 1422 en 1423 komen twee belendende huizen in bezit van de gemeenschap.¹⁷

In 1467 wordt er een maatregel door de meestersen getroffen die nadere beschouwing verdient. Het onderhoud van de daken van de *cameren* der begijnen zal voortaan bekostigd worden uit de gemeenschappelijke kas, aangezien de begijnen zelf deze taak niet naar behoren volbrachten.¹⁸ Zij woonden dus in *cameren*. Nu wordt deze term zowel voor kamers in een huis als voor zelfstandige, eenvoudige woninkjes, slechts bestaande uit één kamer, gebruikt. Aangezien hier sprake is van de daken van de *cameren*, worden zelfstandige woningen bedoeld. In 1467 ziet het St. Pancras-“begijnhof” er dus uit als een echt begijnhof: de begijnen woonden in zelfstandige woonhuizen, waarvan zij het onderhoud zelf moesten bekostigen. Juist dit nu bleek in de praktijk niet mogelijk, vermoedelijk omdat de begijnen te arm waren om dit te kunnen betalen. De maatregel van 1467 roept de ontwikkeling tot begijnhof een halt toe en dat deze maatregel geen tijdelijke is geweest, blijkt als men de rekeningen beschouwt, die van 1560 tot 1571 bewaard zijn gebleven. Dan wordt zelfs niet alleen het onderhoud van de daken, maar het gehele onderhoud van het complex woningen uit de gemeenschappelijke kas gefinancierd.¹⁹ Nieuwe begijnen moeten weliswaar een bedrag neertellen voor hun *stede*, maar dit moet men meer zien als een entreegeld dan als de koopsom van een woning.

Was er wat betreft het wonen in de 15e eeuw een ontwikkeling in de richting van een begijnhof, men at gemeenschappelijk op kosten van de

instelling. In 1518 besluiten de begijnen in onderling overleg dit af te schaffen. In plaats van de gemeenschappelijke maaltijd zal aan iedere begin een toelage verstrekt worden.²⁰ Dat de kosten van de maaltijden niet door de begijnen zelf, maar door de instelling werden gedragen, wijst op een charitatieve inslag en het vervangen door een uitkering verandert hier niets aan. Toch hoopt men door deze maatregel *bet volc* te krijgen, waarmee rijkere aspirant-begijnen bedoeld zullen zijn.

Dit alles neemt niet weg dat het religieuze element bij deze instelling wel degelijk een rol speelde. Evenmin als het Pieter Symonsz.-"begijnhof" beschikte deze instelling over een eigen kapel, maar er was wel een speciale ruimte waar de begijnen zich aan vrome overpeinzingen konden overgeven, de *beedecamer*. In de rekeningen wordt ook het bestaan van beelden vermeld, die in deze ruimte zullen hebben gestaan. Bij de Duitse begijnhuizen, die evenmin over een eigen kapel beschikten, treffen we zo'n ruimte ook wel aan.²¹ De begijnen hadden bovendien een aantal vaste plaatsen in hun parochiekerk, de St. Pancraskerk.²²

Er is met betrekking tot dit St. Pancras-"begijnhof" nog een speciaal probleem dat behandeld dient te worden. In het archief van deze instelling bevindt zich een afschrift van een stuk uit 1386 dat de nodige vragen oproept.²³ Het bewuste stuk is opgesteld door Kathreijne Jacobsdr., die haar huis in de Hogelandssteeg bestemt tot een woning voor vrome vrouwen, die afgekeerd van de wereld willen leven. Zij die tot deze gemeenschap willen toetreden, moeten hun bezittingen inbrengen. Het vruchtgebruik hiervan zal dan door de vrouwen gezamenlijk worden besteed. De bezittingen zelf zullen na hun dood op hun familieleden vererven, met uitzondering van hetgeen zij legateren aan het huis. De inkomsten die de vrouwen uit arbeid zullen verwerven, komen geheel aan de gemeenschap ten goede. De vrouwen zullen gemeenschappelijk eten en wie kleding of schoeisel nodig heeft, kan dit uit de gemeenschappelijke kas krijgen.

Dit stuk wijkt aanzienlijk van de statuten uit 1403 af. De statuten uit 1403 zijn bestemd voor begijnen, die ieder in hun eigen levensonderhoud moeten voorzien, maar dit stuk lijkt meer betrekking te hebben op een huis van zusters des Gemenen Levens. De enige overeenkomst tussen beide stukken is dat in beide gevallen de instelling onder toezicht van de pastoor van de St. Pancraskerk wordt geplaatst. Tot dusver is evenwel aangenomen dat het stuk van 1386 als de stichtingsoorkonde van het St. Pancras-"begijnhof" beschouwd dient te worden. Dit betekent dat de instelling verhuisd is van de Hogelandssteeg naar de Hooglandse Kerkgracht.²⁴ Wij achten dit zeer onwaarschijnlijk. In de eerste plaats omdat de oorkonde van Kathreijne Jacobsdr. van een geheel andere geest getuigt dan de statuten van 1403, maar er zijn nog meer redenen. In een boekje, dat in het archief van het St. Pancras-"begijnhof" berust, is wel het reglement van 1403 afgeschreven, maar

niet het stuk uit 1386.²⁵ In een memorieboekje, dat zich eveneens in het archief bevindt, worden de namen opgesomd van de pastoors, die het ontstaan van het St. Pancras-“begijnhof” hebben bevorderd. Het zijn Heynric van Broecheve, Pieter Nannesz. en Claes Aemsz.²⁶ De naam van heer Coenraet ontbreekt en dit was nu juist de pastoor van de St. Pancraskerk, die door Kathreijne Jacobsdr. met het toezicht op haar stichting was belast. We kunnen dus concluderen dat het stuk uit 1386 niet beschouwd mag worden als de stichtingsoorkonde van het St. Pancras-“begijnhof”.²⁷ Rest het probleem waarom dit stuk in het archief berust. Het is geen origineel, maar een afschrift. Was dit stuk soms gebruikt als een voorbeeld voor de statuten van 1403? Als dit zo was, dan zouden we elementen uit het stuk van 1386 in de statuten moeten terugvinden. Dit is echter niet het geval. Een andere verklaring is daarom waarschijnlijker. De archieven van de Leidse kloosters zijn na de reformatie verspreid geraakt. Overvoorde, de inventarisator van de archieven van deze instellingen, heeft stukken van verschillende herkomst bijeengebracht. Ook het archief van het St. Pancras-“begijnhof” is niet als eenheid bewaard gebleven. Het is dus zeer wel mogelijk dat het stuk van 1386 oorspronkelijk in het geheel niet tot het archief van het St. Pancras-“begijnhof” behoorde en er door Overvoorde ten onrechte aan is toegevoegd.

Het Pieter Symonsz.-“begijnhof” en het St. Pancras-“begijnhof” hebben zich nooit ontwikkeld tot echte begijnhoven. Toch is, bij het St. Pancras-“begijnhof” nog meer dan bij het Pieter Symonsz.-“begijnhof”, de kiem voor een dergelijke ontwikkeling wel aanwezig geweest. Welke factor heeft nu deze ontwikkeling in de weg gestaan? Naar onze mening is de maatregel, die de meestersen van het St. Pancras-“begijnhof” in 1467 namen om voortaan het onderhoud van de zelfstandige kamerwoningen voor rekening van de instelling te laten geschieden, het antwoord op deze vraag. Blijkbaar waren de bewoonsters niet kapitaalkrachtig genoeg om huizen te onderhouden, laat staan om nieuwe huizen te bouwen. De charitatieve aard, die beide instellingen hebben gehad, bevestigt ons vermoeden. Dit betekent dat één van de voorwaarden voor het ontstaan van een begijnhof moet zijn geweest de aanwezigheid van tenminste een aantal begijnen dat welgesteld genoeg was om de opbouw van het hof te financieren. Ook voor het voortbestaan van een begijnhof was deze groep natuurlijk van belang. Begijnen met enig vermogen vormden dus de ruggegraat van elk begijnhof, een ruggegraat, die bij de twee Leidse begijneninstellingen ontbrak.

DE TOPOGRAFIE

In dit hoofdstuk zullen twee aspecten van de topografie van de begijnhoven ter sprake komen. In de eerste plaats de ligging van het begijnhof in of bij de stad. Hieraan kleven verschillende problemen. Dank zij de kaarten van Van Deventer, die rond het midden van de 16e eeuw zijn vervaardigd, is de ligging van de begijnhoven in de 16e eeuw gemakkelijk vast te stellen, terwijl het ook duidelijk is welke omvang de steden dan hebben. Maar het is natuurlijk niet onmogelijk dat het begijnhof niet altijd heeft gelegen, waar we het in de 16e eeuw aantreffen. In twee gevallen is het aantoonbaar dat het begijnhof is verplaatst. In de andere gevallen konden we niets anders doen dan ervan uitgaan dat het begijnhof ten tijde van de stichting op dezelfde plaats was gesitueerd als in de 16e eeuw, ons baserend op het principe dat de verplaatsing van een instelling eerder sporen in de archieven zal nalaten, dan een onveranderd voortbestaan. In een aantal gevallen is overigens de ligging van het begijnhof al met zekerheid vast te stellen vóór 1550.

Om na te gaan of begijnhoven binnen of buiten het stedelijk territorium zijn gesticht, moeten we de omvang van de stad ten tijde van de stichting van het hof kennen. Dit is niet eenvoudig. Juist voor de 13e eeuw, de tijd waarin de eerste hoven ontstaan, zijn de gegevens over de omvang van het stedelijk gebied nog zeer vaag. Eigen onderzoek naar de topografische ontwikkeling van de steden, waarin de begijnen zich vestigden, viel buiten het bestek van deze studie. Onze uitspraken hierover hebben we gebaseerd op de resultaten van onderzoekingen van anderen, met name van Henderikx. Waar het begijnhof in de onmiddellijke nabijheid van de parochiekerk van de stad is te vinden, mogen wij ons van de noodzaak ons in de stedelijke ontwikkeling te verdiepen ontslagen beschouwen. Een parochiekerk zal immers altijd binnen de stad gelegen hebben.

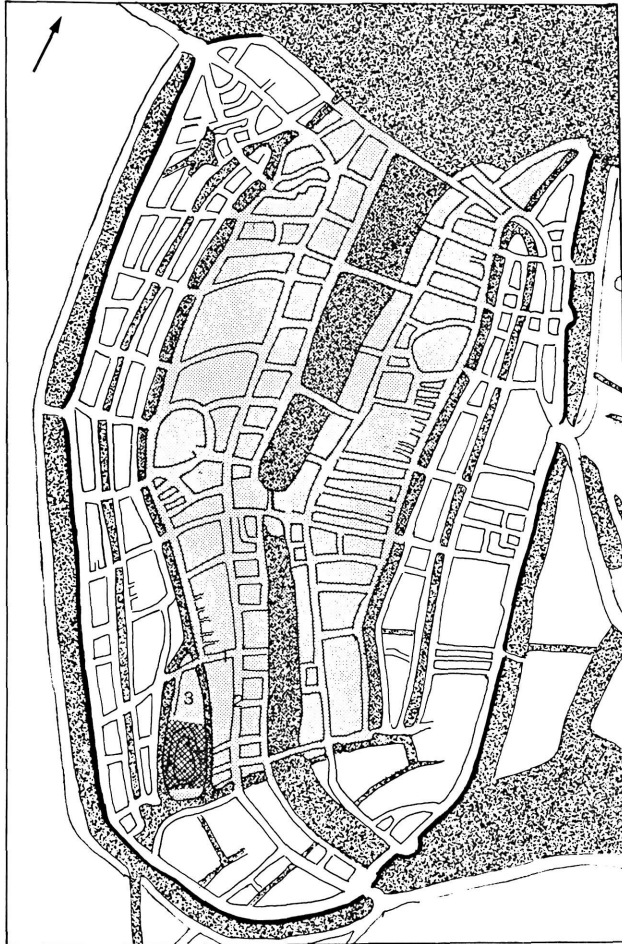
Het tweede aspect van de topografie is de ruimtelijke ordening van het begijnhof, geen onbelangrijke zaak, omdat juist de uiterlijke vorm het meest wezenlijke karakter van het begijnhof onthult: het individueel wonen in een complex dat afsluitbaar is van de buitenwereld. Ook gegevens hierover stammen grotendeels uit de 16e eeuw en terugprojecteren is moeilijk.

We zullen nu de gegevens per stad behandelen.¹

Amsterdam

In de 16e eeuw bevindt het begijnhof zich op een eiland, gedeeltelijk

omsloten door de oude vestgracht, de huidige Nieuwezijds Voorburgwal. Het beslaat grotendeels het zuidelijke deel van dit eiland, terwijl het St. Luciënklooster het aangrenzende noordelijke deel in beslag neemt. Ten tijde van de eerste vermelding van de begijnen in deze stad in 1346 wonen zij samen in één huis, waarvan de ligging niet wordt

Afbeelding 4
Amsterdam naar Van Deventer

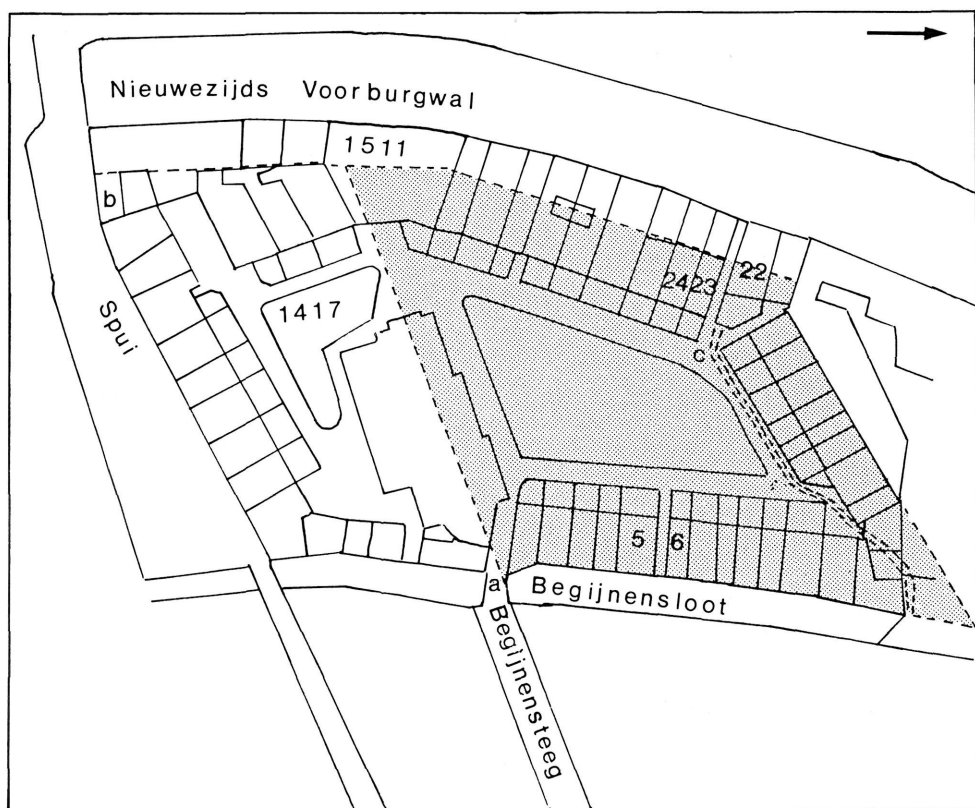
- omvang van de stad in 1342
- begijnhof
- 1. St. Luciënsteeg
- 2. Kalverstraat
- 3. St. Luciënklooster

aangegeven.² In een stuk uit 1375 wordt de begijneninstelling als oriëntatiepunt vermeld. Er is dan sprake van de overdracht van land, dat is gelegen bij de stad achter de begijnen.³ De begijnen moeten toen dus ergens aan de rand van de stad gevestigd zijn geweest. Dit kan er op wijzen dat de begijnen toen reeds het eiland in de vestgracht bewoonden.

Het jaar 1389 vormt een mijlpaal in de ontwikkeling van begijnhuis tot begijnhof, want toen werd een regeling uitgevaardigd over de rechtssituatie van de huizen op het begijnhof.⁴ In het begin van de 15e eeuw krijgen we zekerheid over de ligging. In 1414 kopen de zusters van het St. Luciënklooster een stuk grond ten behoeve van de aanleg van hun klooster.⁵ Dit stuk grond grenst aan het begijnhof, dus het begijnhof bevond zich toen, evenals in de 16e eeuw, ten zuiden van het St. Luciënklooster. In het licht hiervan kunnen we ook de bepaling uit 1419 van het Hofkapittel te 's-Gravenhage interpreteren, waarin wordt vastgesteld dat het begijnhof zich nooit verder mag uitstrekken dan tussen de stadsvest en de gracht aan de oostzijde van het begijnhof.⁶ Hiermee worden de Nieuwezijds Voorburgwal en de Begijnensloot bedoeld. Reeds in 1342 behoorde het eiland waarop het begijnhof zou verrijzen tot het stedelijk gebied. Het lag aan de rand en behoorde niet tot de oudste bebouwingskern.⁷ De erven op dit eiland waren oorspronkelijk achtererven van de huizen aan de Kalverstraat⁸ en de huizen aan dit deel van de Kalverstraat behoren tot een jongere bebouwingsfase dan die in het deel ten noorden van de St. Luciëensteeg.

Al spoedig werd het terrein dat het begijnhof besloeg te klein. Uitbreidingsmogelijkheden in noordelijke richting waren er niet, want hier stond inmiddels al het St. Luciënklooster. Aan de andere zijden was het hof echter omringd door water. De begijnen hadden dus geen andere keus dan de weg te bewandelen van zovelen van hun stadgenoten: het winnen van land uit water.⁹ Door middel van aanplemping wonnen zij land ten zuiden van het begijnhof. In 1417 werden zij door het stadsbestuur in het bezit van dit land bevestigd. Tevens werd een nieuw stratenplan vastgesteld. Langs de oude zuidgrens van het begijnhof, in het verlengde van de Begijnensteeg, liep oorspronkelijk een straat. Deze straat werd nu samen met het aangeplempte land bij het begijnhof getrokken, terwijl de begijnen verplicht waren ten zuiden van het nieuwe begijnhof een nieuwe verbindingsstraat aan te leggen.¹⁰

Een tweede, minder aanzienlijke uitbreiding vond plaats in 1511. Het stadsbestuur droeg toen het erf langs de Nieuwezijds Voorburgwal aan de begijnen over.¹¹ Voor strategische doeleinden was deze strook grond niet meer nodig, want de Nieuwezijds Voorburgwal was inmiddels geen vestgracht meer. Door deze uitbreiding konden de begijnen die de huizen aan de westzijde van het begijnhof bezaten achterhuizen tot het water bouwen. De panden aan de westzijde zijn daarom tamelijk groot.

Afbeelding 5
begijnhof te Amsterdam, aanleg en uitbreiding
ondergrond kadastrale kaart van ca. 1830

omvang vóór 1417

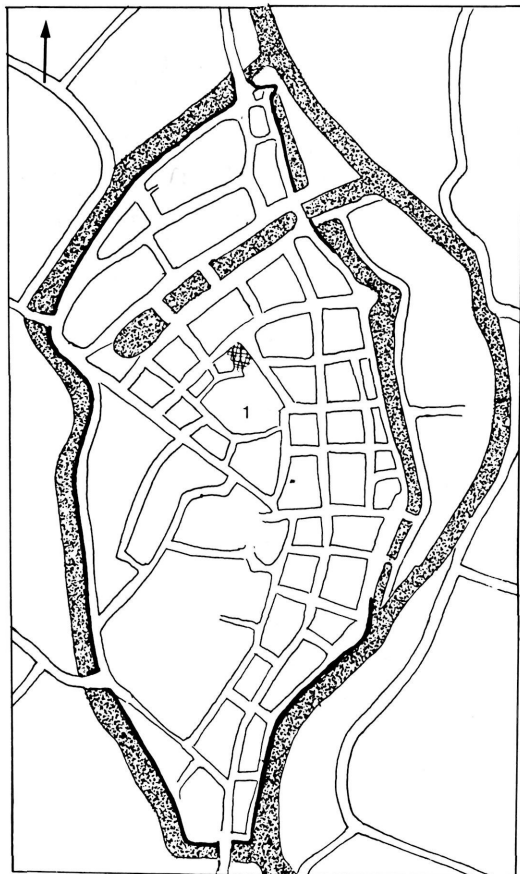
- a. poort
- b. poort
- c. beek

Met deze uitbreiding heeft het begijnhof zijn grootste omvang bereikt.¹²

Bezien wij nu hoe het hof er uitzag. Na de laatste uitbreiding werd het hof aan twee kanten omgeven door water, terwijl het aan de noordzijde grensde aan het St. Luciënklooster. Alleen langs de zuidzijde liep een openbare weg, waarvan het hof was afgescheiden door een gesloten gevelfront. Het hof was toegankelijk via twee poorten: de nu nog aanwezige poort, die men vroeger via een brug over de Begijnensloot bereikte, en de achterpoort, die ergens in de zuidwesthoek van het

begijnhof gesitueerd moet worden.¹³ Door het hof liepen één of meerdere watergangen, beken genaamd. De loop van één beek kunnen we reconstrueren. Deze liep onder Begijnhof 22 door het hof in.¹⁴ De beek kwam ten noorden van het vroegere Begijnhof 13 – thans afgebroken – uit in de Begijnensloot.¹⁵ Vermoedelijk liep ook voor de huizen aan de zuidzijde langs een sloot.¹⁶

De perceelsindeling, zoals die op de kadastrale kaart van rond 1830 is aangegeven, stamt vrijwel geheel van 1511 of vroeger. Van sommige huizen zijn de funderingen zeer oud. Bij de restauratie van de panden Begijnhof 6, 23 en 24 kwamen sporen van huizen uit het laatste kwart

Afbeelding 6
Brielle naar Van Deventer

 begijnhof
1. Maarlandse kerk

van de 14e eeuw aan het licht. Cesuren in de geschiedenis van deze huizen waren de stadsbranden van 1421 en 1452, maar na deze branden bouwde men de huizen weer op de oude fundamenteën op.¹⁷ Het aantal huizen op het begijnhof was tamelijk groot, naast het *nieuwe huis*, dat eigendom was van de instelling, bevonden zich op het begijnhof 48 afzonderlijke woonhuizen.¹⁸

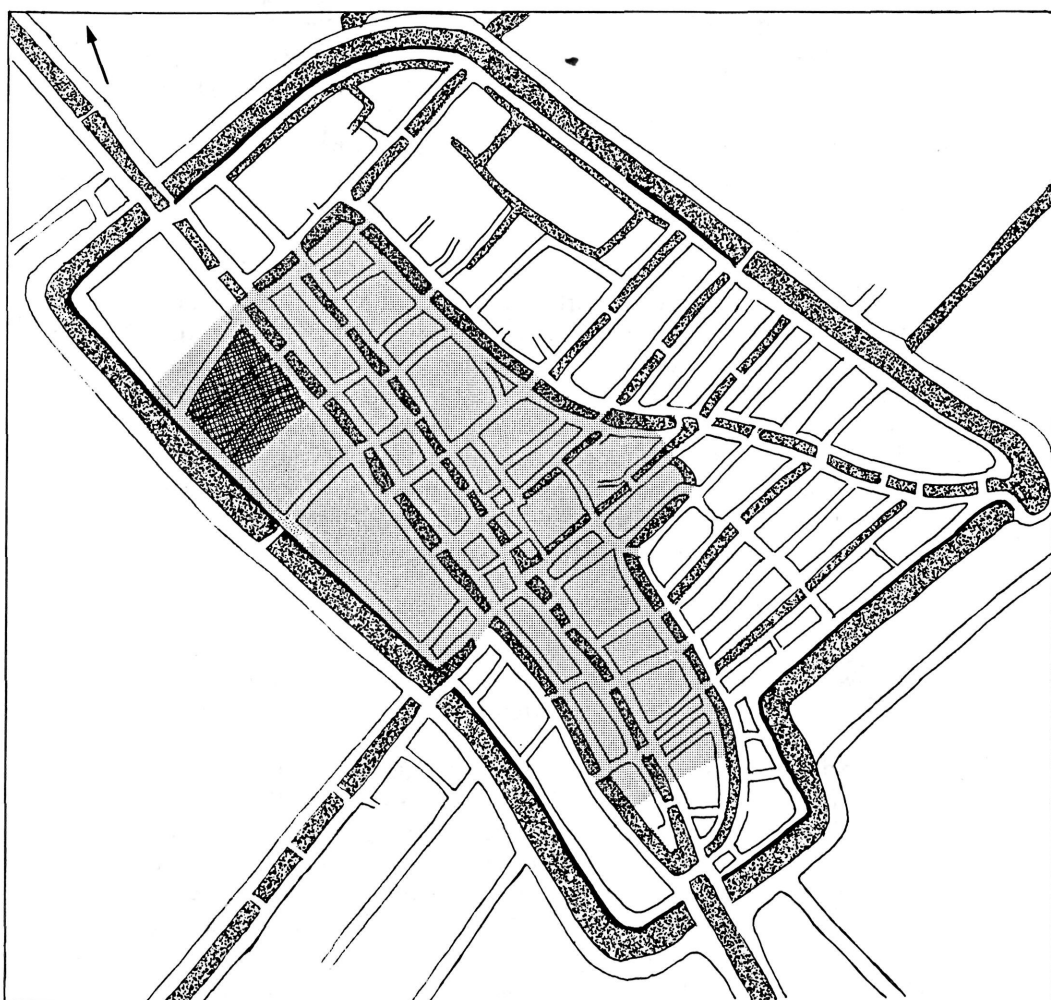
Brielle

Het begijnhof in deze stad was gelegen in het stadsdeel dat Maarland wordt genoemd, vlak bij de Maarlandse kerk. Dit Maarland was oorspronkelijk een agrarische nederzetting geweest, maar kreeg op den duur een stedelijk karakter.¹⁹ Over de aanleg van dit begijnhof, waarvan thans alleen de kapel nog rest, is weinig bekend. In 1541 vond een fusie met het Vrouwenhuis plaats. In de rekeningen van de laatste instelling lezen we dat er een grote poort was en dat er naast het gedeelte van het hof dat voor behoeftige vrouwen was gereserveerd minstens drie afzonderlijke huisjes voor begijnen waren. Tot het begijnhof behoorde ook een kleine boomgaard.²⁰ Bijzonder omvangrijk zal het Brielse begijnhof dus nooit geweest zijn.

Delft

Volgens het kroniekje van het begijnhof was het huis van Maria van der Made, dat zij tot een begijneninstelling bestemde, aan de Oude Delft gelegen.²¹ We nemen aan dat dit huis de kern is van het begijnhof, dat we in later tijd immers ook aan de Oude Delft aantreffen. Dit stadsdeel behoorde niet tot het deel van Delft dat in 1246 stadsrecht kreeg, maar werd daar in 1268 bij getrokken.²² Het begijnhof strekte zich in de 16e eeuw uit van de westzijde van de Oude Delft tot aan de weg langs de rond 1345 gegraven stadsgracht. Dat, zoals het kroniekje vermeld, in het begin van de 14e eeuw twee belendende huizen met hun boomgaarden ten behoeve van een uitbreiding van het hof werden aangekocht, is gezien de breedte van het complex zeer aannemelijk. Aan de noordzijde werd het begijnhof in de 16e eeuw begrensd door de Bagijnesteeg, waarvan het door middel van een muur was afgescheiden.²³ Ten zuiden van het begijnhof lag het huis Polanen.²⁴ Dit huis is blijkbaar na de reformatie door het stadsbestuur geconfisceerd, want in 1581 verkoopt het stadsbestuur het erf, dat bij dit huis behoort, de hof van Polanen, in gedeelten aan de eigenaren van de huizen aan de zuidzijde van het begijnhof.²⁵

Hoe dit hof er in de 16e eeuw uitzag, is in grote trekken bekend. Het was een langgerekt plein, waarop de kapel van het hof stond, omgeven door huizen. Parallel met de Bagijnesteeg bevond zich aan de kant van de stadsvest nog een klein steegje. Deze aanleg is op een 17e-eeuwse kaart, de zogenaamde *kaart figuratief* van 1675-1678, nog duidelijk te

Afbeelding 7
Delft naar Van Deventer

omvang van de stad in 1268

begijnhof

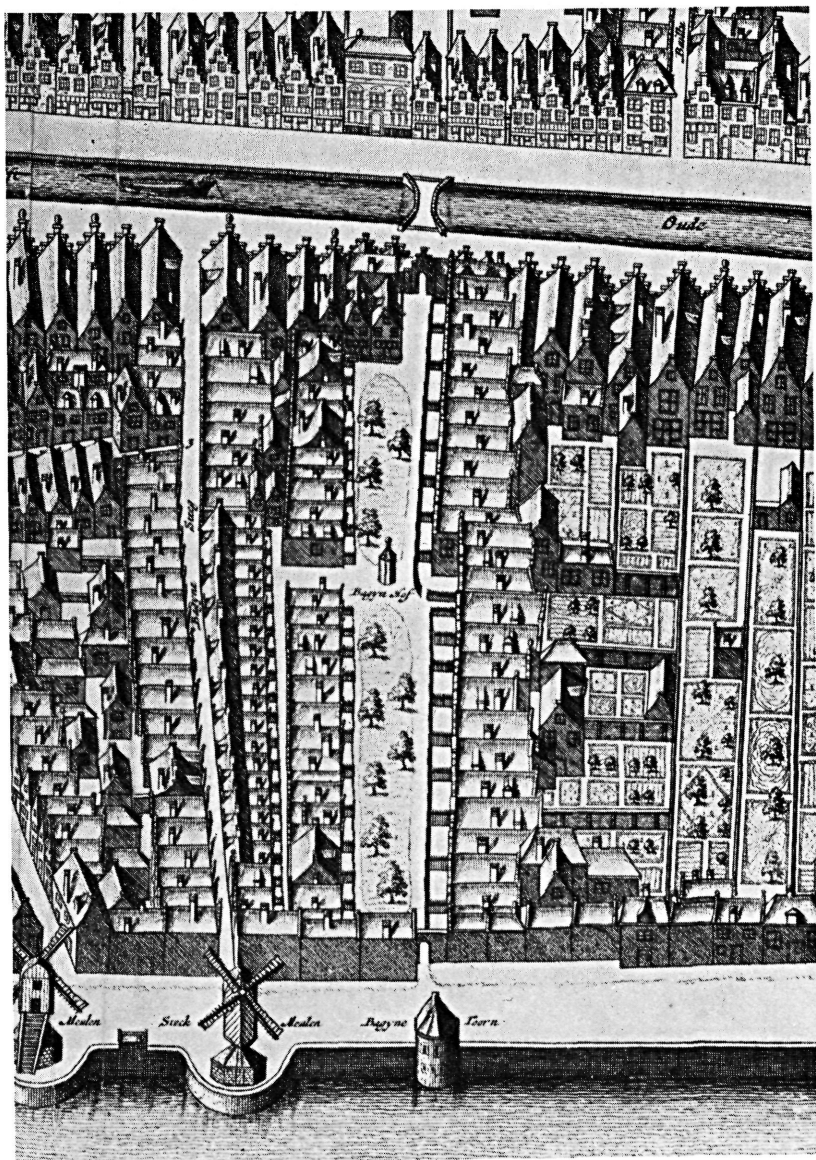
zien. Ook op de 19e-eeuwse kadastrale kaart is de oorspronkelijke aanleg terug te vinden. Het hof was te bereiken via twee poorten, de poort aan de Oude Delft, die thans nog bestaat en een achterpoort, die bij de stadsvest uitkwam. Volgens het kohier van het haardstedegeld uit 1600 stonden op het begijnhof naast het conventshuis 51 afzonderlijke woonhuizen.²⁶

Afbeelding 8
 begijnhof te Delft, aanleg
 ondergrond kadastrale kaart van ca. 1830

 hof van Polanen

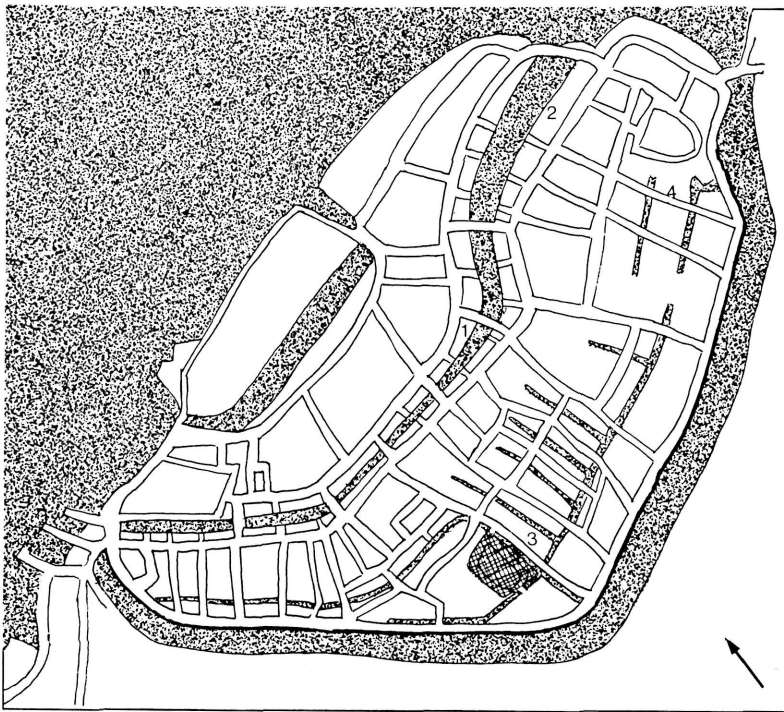
1. poort
2. poort
3. huis Polanen

Afbeelding 9
Delft, begijnhof, detail van de kaart figuratief 1675-1678

Dordrecht

De ligging van het begijnhof in deze stad is reeds ter sprake gekomen. We konden vaststellen dat het hof aan de rand van de stad in een relatief jonge bebouwingsstrook lag. Of het begijnhof ten tijde van de stichting reeds op stedelijk gebied lag, moet betwijfeld worden. De stadsvest, waardoor het begijnhof zeker binnen de stad kwam te liggen, stamt uit later tijd dan de begijnennederzetting.²⁷ Welke de precieze begrenzingen van het begijnhof waren, is niet erg duidelijk. Ook over de aanleg van het hof zijn weinig gegevens beschikbaar. In 1411 is sprake van een poort²⁸, wat er op duidt dat het begijnhof van de buitenwereld was afgescheiden. Vermoedelijk werd het hof geheel of gedeeltelijk omgeven door water, want als het stadsbestuur in 1623 het terrein van het

Afbeelding 10
Dordrecht naar Van Deventer

■ begijnhof

1. Voorstraatshaven
2. Wijnhaven
3. Visstraat
4. Heer Heiman Suisstraat

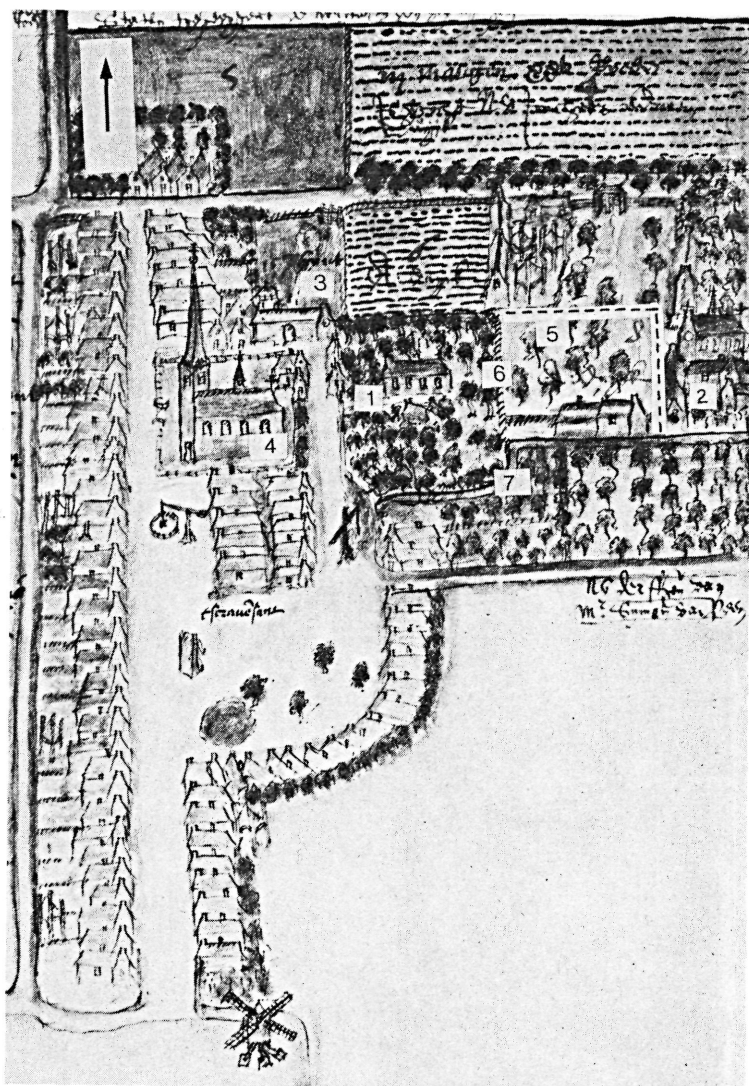
begijnhof bestemt voor de aanleg van een tehuis voor oude vrouwen, is er sprake van het onderhoud van de *stadtboomen*.²⁹ Deze *stadtboomen* zijn palen aan de waterkant, die de afkalving van de oever moeten voorkomen. Niet het gehele terrein dat het begijnhof besloeg was volgebouwd met huizen. Uit de resolutie van 1623 blijkt dat ook verschillende tuinen tot het begijnhofcomplex behoorden. Al met al krijgen we niet de indruk dat er op het Dordtse begijnhof een groot aantal begijnen gehuisvest was.

's-Gravenzande

's-Gravenzande is nooit door grachten of wallen versterkt en de bebouwing droeg geen stedelijk karakter. Het begijnhof lag in zoverre in het centrum, dat het in de onmiddellijke nabijheid van de parochiekerk is verzezen. De kern van het begijnhof werd gevormd door het stuk land dat in 1263 aan de begijnen werd geschonken door Machteld van Brabant.³⁰ De begijnen hadden dit land inmiddels al omgeven met een sloot en rondom met bomen beplant. In 1266 krijgen de begijnen, eveneens van Machteld van Brabant, nog een stuk land met een huis erop. Dit land strekt zich uit van de sloot van de begijnen tot aan de wetering.³¹ Het is mogelijk vast te stellen waar dit land gelegen was. Een aanknopingspunt vinden we in het feit dat de schenkingsakte van 1266 is afgeschreven in het cartularium van het Regulierenklooster, dat in de 15e eeuw in 's-Gravenzande werd gesticht.³² Nu weten we dat de begijnen een stuk land dat 4 *hont* groot is aan de Regulieren hebben verpacht. Dit moet het land geweest zijn dat ze in 1266 van Machteld van Brabant hebben gekregen, want de omschrijving van deze 4 *hont* komt overeen met die in de schenkingsakte van 1266: het strekte zich uit van de begijnensloot tot aan de vaart, of, zoals we in een ander stuk lezen, het was gelegen ten oosten van het begijnhof over de *heynsloot*.³³ Op twee kaarten uit de 16e eeuw van het grondbezit van de Regulieren kunnen we deze 4 *hont* terugvinden.³⁴ In ruil voor dit land pachtten de begijnen van de Regulieren een boomgaard. De ligging hiervan is niet met zekerheid vast te stellen, maar de boomgaard moet wel vlak bij het begijnhof hebben gelegen.

Het Regulierenklooster en het begijnhof grensden aan elkaar. Er werden echter uitvoerige voorzorgen genomen om ongewenste contacten tussen monniken en begijnen tegen te gaan. De sloot tussen het begijnhof en het klooster zou door de Regulieren aanzienlijk worden verbreed, terwijl ze bovendien een manshoge wal zouden opwerpen.³⁵ Aan de kant van de begijnen bevond zich tussen de sloot en de huizen van de begijnen ook nog een boomgaard.

Het begijnhof, zoals dit op de twee 16e-eeuwse kaarten in de kaartboeken van de Regulieren te zien is, werd aan drie zijden omgeven door boomgaarden. Al in de 15e eeuw werden deze boomgaarden door de

Afbeelding 11

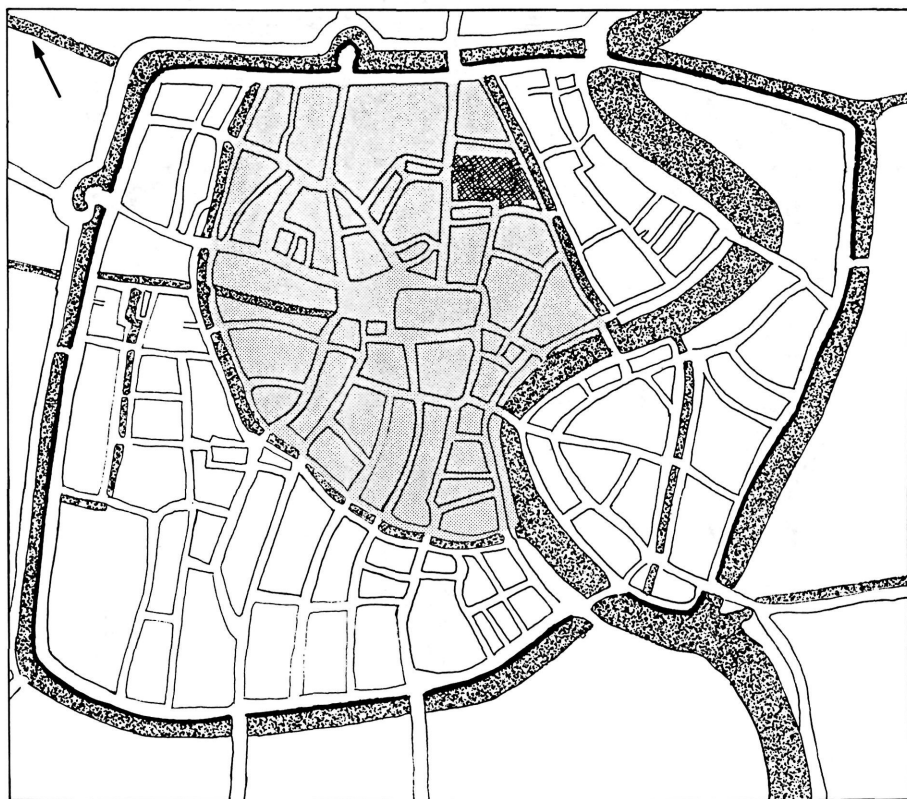
's-Gravenzande in 1566

1. begijnhof
2. Regulierenklooster
3. gasthuis
4. parochiekerk
5. 4 hont, door het Regulierenklooster
van het begijnhof gepacht
6. heinsloot
7. Gantel, vaart of wetering

begijnen verpacht.³⁶ De kern van het hof werd gevormd door de huizen van de begijnen met bijbehorende groentetuinen, de kapel en een bleekveld.³⁷ Op de kaarten zijn niet veel huizen afgebeeld. Mogelijk werd de kern van het hof, waar de begijnen woonden, afgescheiden van de omringende boomgaarden door een muur.³⁸ Het hof was toegankelijk via een poort.³⁹

Haarlem

Vermoedelijk is met de bevesting van Haarlem kort na 1274 aangevangen.⁴⁰ Het begijnhof lag binnen dit beveste gebied, maar wel aan de rand, want de Bakenessergracht was een vestgracht. Het terrein, dat de begijnen door de stichter van het begijnhof werd geschonken, was tamelijk omvangrijk. In zijn testament uit 1271 of 1272 is sprake van een

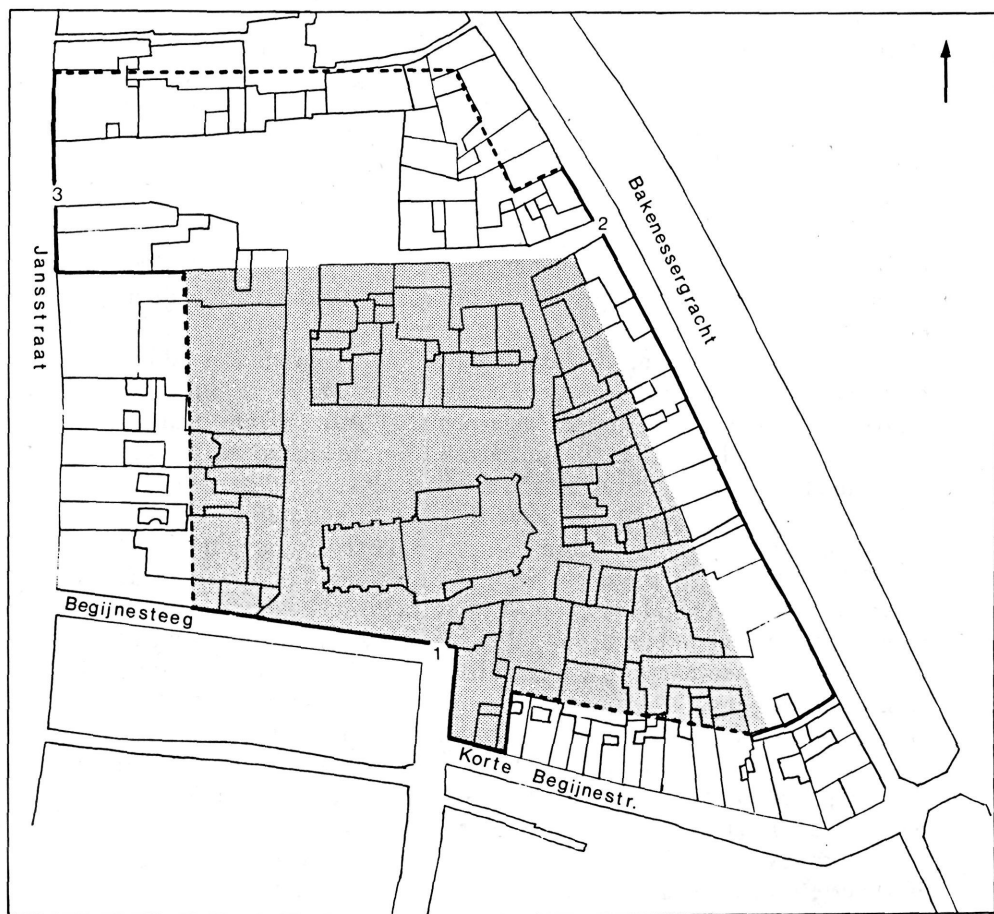

Afbeelding 12
Haarlem naar Van Deventer

 omvang van de stad ca. 1300
 begijnhof

huis, een tuin, een boomgaard en een kleine weide.⁴¹ Dergelijke weinig stedelijk aandoende percelen kwamen in Haarlem in deze tijd wel vaker voor.⁴² Zo'n groot terrein was vanzelfsprekend uitermate geschikt voor de aanleg van een begijnhof. De begijnen zijn echter in de loop der tijd door armoede genoodzaakt geweest een deel van dit terrein te verkopen. Dit lezen we in 1413.⁴³ Vermoedelijk hebben de begijnen dit gedaan na de stadsbrand van 1347, die ook het begijnhof trof.⁴⁴ Welk gedeelte verkocht is, valt niet meer na te gaan. Over de oorspronkelijke omvang van het begijnhof tasten we dus in het duister. Wel zijn de uitbreidingen van het hof in later tijd te volgen. In 1413 wordt vermeld dat de begijnen een nieuw erf hadden aangekocht voor de uitbreiding van het hof. Dit erf was bestemd om als bleekveld te dienen.⁴⁵ Waarschijnlijk is dit het bleekveld, dat we op de kaart van Thomas Thomasz. uit 1578 nog als een onbebouwde ruimte kunnen waarnemen.⁴⁶ Aan de rand van dit bleekveld staan huizen. Deze huizen zijn vermoedelijk de huizen, waarvan in de eerste helft van de 15e eeuw wordt vermeld dat ze op de nieuwe hof stonden.⁴⁷ Het hof heeft zich dus in noordelijke richting uitgebreid. Maar ook in de richting van de Bakenessergracht moet het hof zich in de 15e en 16e eeuw hebben uitgebreid. Ten tijde van de reformatie was de bebouwing van het hof aan de Bakenessergracht aaneengesloten, maar dit is niet altijd zo geweest. In een aantekening uit de 15e eeuw is sprake van enige huizen waaruit het hof een rente toekomt, gelegen *op graft aan onse muijr*.⁴⁸ Met de gracht moet de Bakenessergracht bedoeld zijn. Er was dus aan de oostzijde van het begijnhof een muur, waar tegenaan huizen waren gebouwd, die niet door begijnen bewoond werden. Ongeveer in dezelfde tijd is van de aankoop door het hof van een huis aan de Bakenessergracht sprake.⁴⁹ In 1509 wordt eveneens melding gemaakt van het feit dat een huis aan de Bakenessergracht bij het begijnhof was gevoegd.⁵⁰ De huizen aan de Bakenessergracht behoorden dus tot de stedelijke bebouwing en zijn pas in de loop der tijd in handen van het begijnhof gekomen.

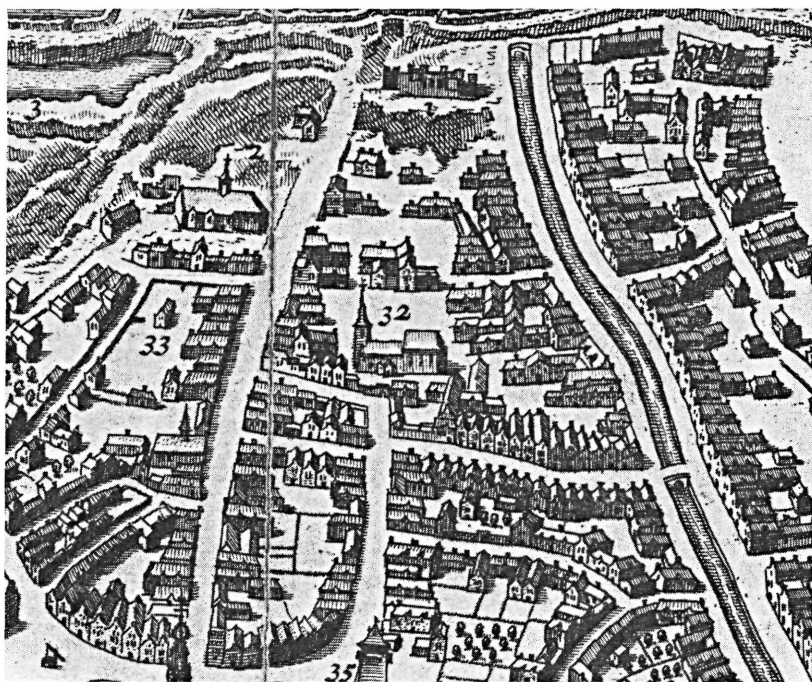
We hebben een poging gedaan op basis van een verklaring, die twee begijnen in 1628 afleggen en van transportakten van huizen op het begijnhof van na de reformatie de aanleg van het begijnhof te reconstrueren.⁵¹ De omvang was wel te achterhalen, maar de ligging van de huizen kon niet meer worden geprojecteerd op de kadastrale kaart uit de 19e eeuw. Wel nemen we aan dat de parcellering aan de oostzijde van het begijnhof, die we in de 19e eeuw zien, teruggaat op de 16e-eeuwse situatie. Aan deze kant treffen we een rij huizen aan de oostzijde van het hof aan met parallel daaraan de huizen aan de Bakenessergracht. De aanwezigheid van deze dubbele bebouwingsstrook blijkt ook uit de transportakten van rond 1600. Het is een aanwijzing te meer dat het hof zich in deze richting heeft uitgebreid en dat er geen sprake is van een planmatige aanleg.

Afbeelding 13
 begijnhof te Haarlem, aanleg en uitbreiding
 ondergrond kadastrale kaart van 1832

omvang van het begijnhof tweede helft 14e eeuw

1. voorpoort
2. achterpoort
3. zijpoort

Afbeelding 14

Haarlem, begijnhof, detail van de kaart van Thomas Thomasz. 1578

Het hof was toegankelijk via drie poorten, waarvan de ligging op de 19e-eeuwse kadastrale kaart terug te projecteren valt. De voorpoort kwam uit op de Lange Begijnensteeg. Deze poort was tijdens het pastoraat van Hugo Goudsmit voorzien van een poorthuis waar de portiersters woonden.⁵² De portiersters kregen veelvuldig legaten van hun medebegijnen, waarbij opvalt dat de portiersters van de voorpoort vaker worden bedacht dan de andere portiersters, terwijl het bedrag dat ze krijgen ook vaak hoger is. In 1405 wordt de voorpoort voor het eerst vermeld, maar er is dan ook al een begijn die *achter* afsluit.⁵³ De achterpoort, die op de Bakenessergracht uitkwam, bestond toen blijkbaar al. De poort naar de Jansstraat, aangelegd op het terrein dat de begijnen in 1413 blijken te hebben aangekocht, wordt pas in 1450 voor het eerst vermeld.⁵⁴ Deze poort, ook wel de zijpoort genoemd, is dus het laatst van de drie poorten aangelegd.

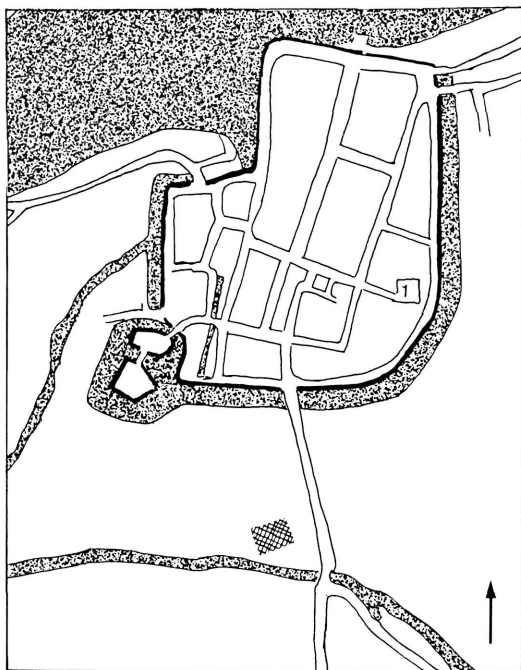
Hoeveel huizen stonden er nu op het begijnhof? Volgens de haardstedetelling van 1555 bevonden zich op het begijnhof 48 huizen. Hierbij inbegrepen waren de vijf conventen, het bakhuis, het slachthuis en het poorthuis.⁵⁵ Van de 48 huizen waren er dus 40 voor normale bewoning

bestemd. In de rekeningen van de rentmeester van de geestelijke goederen, die na de reformatie het begijnhof beheerde, is er echter sprake van 56 genummerde huizen, waarvan er 44 voor normale bewoning bestemd waren.⁵⁶ Het verschil van vier huizen moet verklaard worden uit het feit dat in de haardstedetelling van 1555 de vrijwoningen niet meegeteld waren, vermoedelijk omdat zij als liefdadige instellingen niet belast werden. Aangezien er vier vrijwoningen waren⁵⁷, komen de gegevens uit de haardstedetelling dus overeen met die uit de rekeningen van de rentmeester van de geestelijke goederen. Het hogere totaal aantal in de rekeningen zal veroorzaakt zijn door een aantal gebouwen zonder haardstede. Uit de haardstedetelling blijkt dat er zowel kleine als tamelijk grote huizen op het hof waren. We tellen tien woonhuizen van één haardstede, 13 van twee, 15 van drie en twee van vier haardsteden.

Heusden

In 1390 wordt voor het eerst van de aanwezigheid van een begijneninstelling in deze stad melding gemaakt en wel als oriëntatiepunt. Het klooster Mariënkroon kreeg in dit jaar vergunning een deel van de stadsmuur te betimmeren, het gedeelte, dat gelegen is tussen de toren aan het eind van de schuttersdoelen *toten begijnhove toe*.⁵⁸ Het begijnhof lag dus binnen de stad, in de onmiddellijke nabijheid van het klooster Mariënkroon tegen de stadsmuur aan.

Op de kaart van Van Deventer uit het midden van de 16e eeuw wordt echter een begijnhof aangegeven dat niet binnen de stad is gelegen, maar in een voorstadje, dat zich langs de weg naar Oudheusden heeft gevormd. Zijn de begijnen verhuisd? Als een aanwijzing hiervoor kunnen we het feit zien dat het begijnhof in de 16e eeuw wel het nieuwe begijnhof wordt genoemd.⁵⁹ Ons vermoeden wordt bevestigd als we de vernieuwing van het privilege voor het klooster Mariënkroon om de stadsmuur te betimmeren beschouwen. Dit stuk stamt uit 1458. Als begrenzing van het gedeelte van de muur dat betimmerd mag worden, wordt aan de ene zijde nog steeds de schuttersdoelen genoemd, maar als begrenzing aan de andere zijde wordt niet meer het begijnhof vermeld.⁶⁰ De begijnen zijn dan dus niet meer in dit stadsdeel woonachtig. Wanneer heeft de verhuizing plaatsgevonden? Dit kan niet lang na 1390 zijn gebeurd, want al in 1393 wordt gesproken van het begijnhof buiten de Oudheusdense poort.⁶¹ In andere stukken wordt het begijnhof aangeduid als gelegen in de Kleine Nederstam of aan de Oudheusdense steenweg.⁶² Het land dat de Kleine Nederstam genoemd wordt, behoorde sinds 1386 tot de Heusdense stadsvrijheid.⁶³ Dit gebied is tijdens de middeleeuwen niet meer binnen de beveste stad getrokken. Op het eind van de 16e eeuw is de Kleine Nederstam bij de aanleg van nieuwe vestingwerken gedeeltelijk vergraven, waardoor alle sporen van het begijnhof zijn verdwenen.⁶⁴

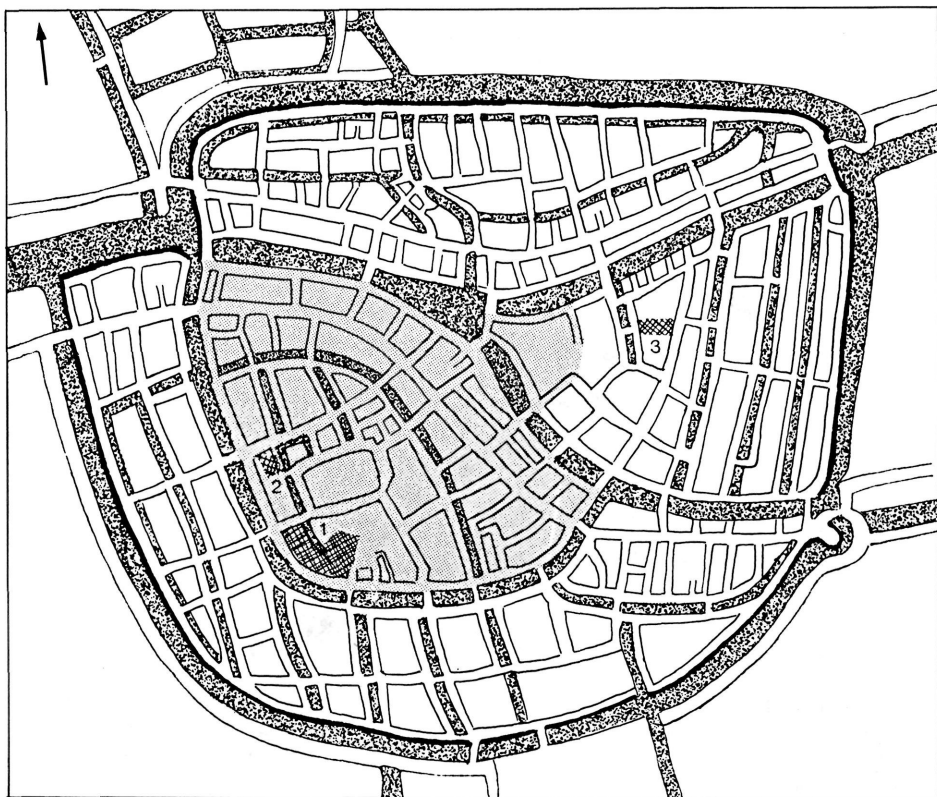

Afbeelding 15
Heusden naar Van Deventer

 begijnhof
I. Mariënkroon

Leiden, het St. Agnietenbegijnhof

De vroegste vermelding die ons enig inzicht geeft in de ligging van de oudste van de drie Leidse begijneninstellingen dateert van 1322. In dit jaar belooft graaf Willem III aan Gerard Alewijnsz. dat hij hem of zijn erfgenamen de drie hoeven zal verpachten die Hughe van Leyden thans voor de duur van zijn leven in gebruik heeft. Deze drie hoeven worden omschreven als: *onse cruthove*, *onse hoeve achter onsen boengherde* en *onse hoeve achter den beghinen te Leyden*.⁶⁵ In 1352 bevestigt de graaf de pachtovereenkomst die inmiddels met Gerard Alewijnsz. is aangegaan. De drie hoeven worden nu aangeduid als gelegen ten westen van de St. Pieterskerk en ten westen van de grafelijke boomgaard.⁶⁶ Als nu de ligging van de drie hoeven bepaald kan worden, weten we tevens iets over de ligging van de begijneninstelling, die in 1322 als oriëntatiepunt werd genoemd.

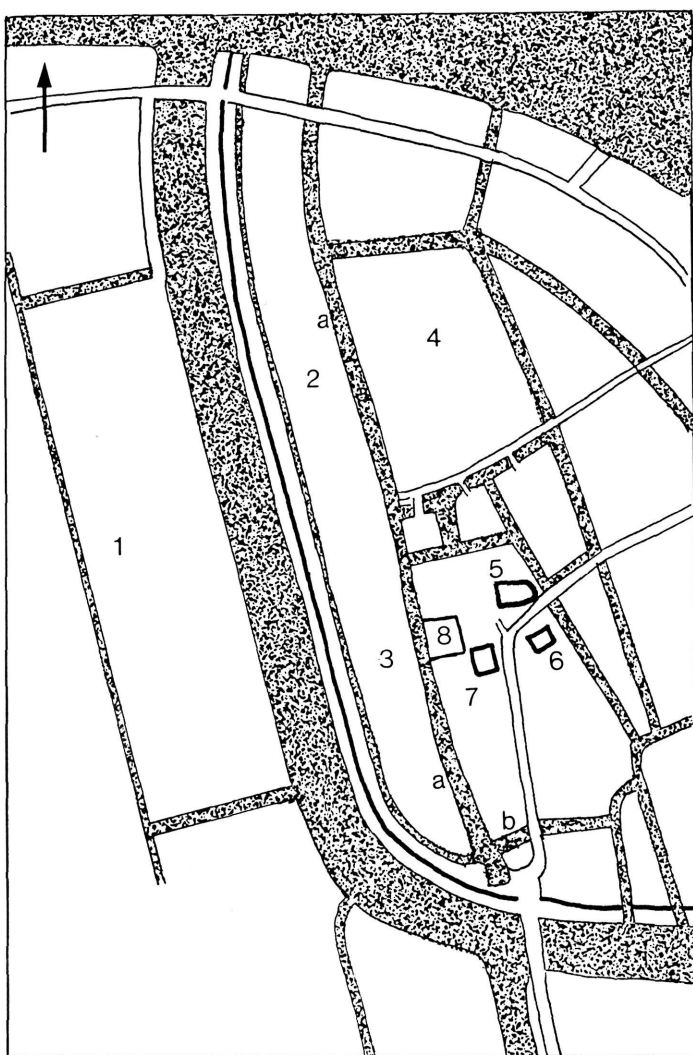

Afbeelding 16
Leiden naar Van Deventer

omvang van de stad in 1266

1. St. Agnietenbegijnhof
2. Pieter Symonsz.-"begijnhof"
3. St. Pancras-"begijnhof"

Welnu, de ligging van de drie hoeven is achterhaald door Van Oerle. De *cruthove*, het grafelijk toernooiveld, lag buiten de stad ten westen van het Rapenburg, de toenmalige stadsvest. De hoeve achter de grafelijke boomgaard was gelegen tussen de stadsvest en de Leidse Vliet, de tegenwoordige Papengracht, ten noorden van de Houtstraat. "Achter" blijkt te moeten worden opgevat als: ten westen van, want de grafelijke boomgaard was ten oosten van deze hoeve gelegen. De derde hoeve, ook wel Bloemendaal genaamd, was ten zuiden van de hoeve achter de boomgaard gelegen tussen de stadsvest en de Leidse Vliet.⁶⁷ Aangezien deze hoeve in 1322 wordt aangeduid als achter de begijnen, weten we

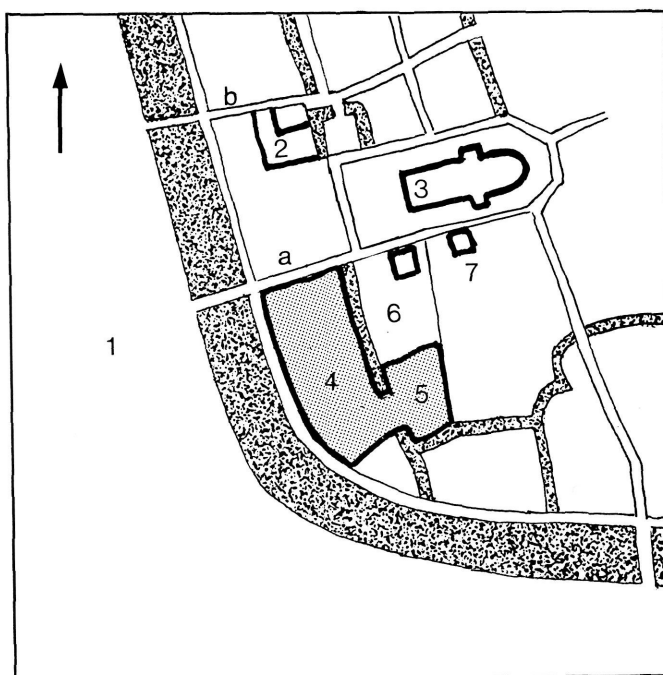
Afbeelding 17

Leiden ca. 1330 ondergrond VAN OERLE, Leiden, blz. 73

1. grafelijk toernooiveld	6. commanderij
2. Noordhoeve	7. huis en erf van Gerard Alewijnsz.
3. hoeve Bloemendaal	8. begijnennederzetting
4. grafelijke boomgaard	a. Leidse Vliet
5. St. Pieterskerk	b. 'Bagijnendwarsgracht'

dat de begijnen ergens ten oosten van de hoeve Bloemendaal gewoonnd moeten hebben. Deze hoeve is echter nogal langgerekt, dus de plaats van de begijnennederzetting valt nog niet nauwkeurig vast te stellen. Er zijn echter nog meer gegevens. In 1344 draagt Gerard Alewijnsz. zijn huis en hofstede in Leiden aan de graaf op om het in leen terug te ontvangen. De vermelding van de belendingen van dit complex is voor ons van belang. Het was gelegen tussen de hofstede van de heren van het Duitse huis, de begijnenhofstede, het kerkhof en een hoeve, die eigendom van de graaf was.⁶⁸ Van Oerle heeft het huis van Gerard Alewijnsz. terecht gelocaliseerd als direct ten westen van de commanderij van de Duitse orde.⁶⁹ De hofstede echter die hierbij hoorde, strekte zich verder in zuidwaartse richting uit dan Van Oerle vermoedde. Zoals we nog zullen aantonen, werd deze hofstede aan de zuidzijde begrensd door een waterloop, die door Van Oerle de Bagijnendwarsgracht is gedoopt. Terugkomend op de belendingen van dit complex, is dus de oostbegrenzing de commanderij van het Duitse huis, het kerkhof lag ten noorden van dit complex en met de grafelijke hoeve zal de hoeve Bloemendaal bedoeld zijn, die ten westen van dit complex gelegen was. De zuidbegrenzing was een natuurlijke en hoefde niet vermeld te worden. Waar moeten we nu de nederzetting van de begijnen inpassen? Er is maar één plaats, die zowel ten oosten van de hoeve Bloemendaal gelegen is als aan het complex van Gerard Alewijnsz. grenst. Dit is het terrein ten westen van het Pieterskerkhof, onmiddellijk ten noorden van de huidige Klooststeeg. Dit wordt bevestigd door de manier waarop de begijnen werden aangeduid, zij werden namelijk de begijnen achter de St. Pieterskerk genoemd. We zagen al dat met "achter" in dit deel van Leiden ten westen van wordt bedoeld. De begijnen woonden dus ten westen van de St. Pieterskerk, om precies te zijn aan de westzijde van het Pieterskerkhof.

Dit Pieterskerkhof is niet het huidige. Naarmate er met de toemende verstedelijking van Leiden meer parochianen kwamen, moest ook de St. Pieterskerk, de oudste parochiekerk van Leiden, worden vergroot. Al in 1339 had een eerste uitbreiding van het kerkhof plaatsgevonden, maar in de loop van de 14e eeuw besloot men tot de bouw van een geheel nieuwe kerk, die aanzienlijk groter zou worden dan de oude. In verschillende fasen werd dit project verwezenlijkt, want de eredienst moest vanzelfsprekend ononderbroken kunnen voortgaan. In 1398 was aan de westzijde een nieuwe toren verzezen. Het koor aan de oostzijde werd het laatst voltooid. In 1425 werd het gewijd. Rondom de nieuwe kerk moest een nieuw kerkhof komen. Hiervoor was echter geen onbebouwde ruimte meer beschikbaar. Bestaande bebouwing moest gesloopt worden. Tot deze bebouwing behoorden de huizen aan de westzijde van het oude Pieterskerkhof.⁷⁰ Zoals we zagen, waren hier ook de begijnen gevestigd. Voor het aanleggen van het nieuwe Pieterskerk-

Afbeelding 18
Leiden ca. 1450 ondergrond VAN OERLE, Leiden, blz. 104

1. stadsuitleg Rapenburg
2. Pieter Symonsz.-"begijnhof"
3. St. Pieterskerk
4. St. Agnietenbegijnhof, het van de stad verkregen deel
5. Idem, het van Jan Splintersz. gekochte deel
6. huis en erf van Jan Splintersz.
7. commanderij
- a. Kloksteeg
- b. Houtstraat

hof was de toestemming van de eigenaar van de grond ten westen van het oude Pieterskerkhof vereist. Dit was de graaf, die in 1400 zijn toestemming verleent. Hij bedingt echter wel dat de begijnen een ander terrein toegewezen zullen krijgen, dat door het stadsbestuur ter beschikking dient te worden gesteld. De graaf doet het voorstel hiervoor een gedeelte van de grond te kopen die door Jacob van Rijsorde, een nazaat van Gerard Alewijnsz., van de graaf was gepacht.⁷¹ Dit is inderdaad gebeurd, want in het *stedeboek* van Leiden is opgetekend dat de hoeve Bloemendaal, op een gedeelte waarvan het begijnhof zou komen te staan, door het gerecht was getaxeerd en van Jan van Rijswijk

zou worden gekocht.⁷² Deze aantekening is ongedateerd, maar kan niet stammen van vóór 1429, omdat Jacob van Rijsoorde in dat jaar overleed, waarna zijn nicht Adriaen van den Berge, gehuwd met Jan van Rijswijk, de hoeve Bloemendaal erfde.⁷³ Er zijn dus de nodige jaren overheen gegaan voordat de verhuizing van de begijnen werd geregeld. In 1435 vernemen we dat de begijnen op het nieuwe terrein zijn gevestigd. Er staan dan al huizen. Het terrein dat de begijnen daarvóór hadden bewoond, wordt nu officieel overgedragen aan de St. Pieterskerk.⁷⁴ Het nieuwe terrein hielden de begijnen in pacht van de grafelijkheid, evenals de nazaten van Gerard Alewijnsz. dit gedaan hadden. In de rekeningen van het begijnhof na de reformatie komen we nog de post van 's *graven erfshuur* tegen.⁷⁵ Langs het nieuwe begijnhof werd door de stad een nieuwe straat aangelegd, die de stadsuitleg ten westen van het Rapenburg met het oude centrum verbond, de Kloksteeg.⁷⁶

De grond, die de begijnen van de stad hadden verkregen, was niet voldoende. Als we de rekening bezien van de pacht, die in 1568-1570 aan de nazaten van Gerard Alewijnsz. werd betaald, blijkt dat hier als pachters ook de begijnen in voorkomen. Zij pachten een deel van het huis en erf dat Gerard Alewijnsz. in 1344 aan de graaf had opgedragen om het in leen terug te ontvangen. De totaalopbrengst van dit complex bedraagt in de 16e eeuw 4 pond. Hiertoe dragen dan bij de bewoners van zes huizen ten westen van de commanderij van de Duitse orde en de begijnen: voor het gedeelte van het begijnhof waar de kapel op staat en de huizen daar rondom.⁷⁷ Dit nu is niets anders dan het achtererf van het huis van Gerard Alewijnsz., dat zich uitstrekt tot de Bagijnen-dwarsgracht. Wanneer hebben de begijnen deze grond verworven?

Voor de Grote Raad van Mechelen wordt in de 16e eeuw een proces gevoerd, waarbij het recht van pacht *metten houde* de inzet is. Eén van de stukken die hierbij worden overgelegd is voor ons zeer interessant. Het is een verklaring van jonkvrouw Adriaen van den Berge uit 1446 dat zij op 4 maart 1436 een huis en erf aan het Pieterskerkhof in pacht *metten houde* had uitgegeven aan Jan Splintersz. voor een bedrag van 4 pond per jaar. Met haar toestemming had Jan Splintersz. een deel van het erf doorverkocht aan de begijnen, die haar hiervoor een pachtsom waren verschuldigd van 36 schelling en 6 penning.⁷⁸ In 1436 had zij dus het huis en erf, dat Gerard Alewijnsz. aan de graaf had opgedragen, verpacht voor een bedrag van 4 pond, hetzelfde bedrag dat we in de rekening van 1568-1570 terugvinden. Tussen 1436 en 1446 is dit complex in tweeën gesplitst, het ene deel behield Jan Splintersz. en het andere verkregen de begijnen. De pacht, die ze blijkens de verklaring van jonkvrouw Adriaen van den Berge betaalden, komt overeen met het bedrag dat in de rekening van 1568-1570 te vinden is. De aankoop door de begijnen van dit erf kunnen we nog preciezer dateren. In 1440 ontstaat namelijk het conflict tussen jonkvrouw Adriaen van den Berge

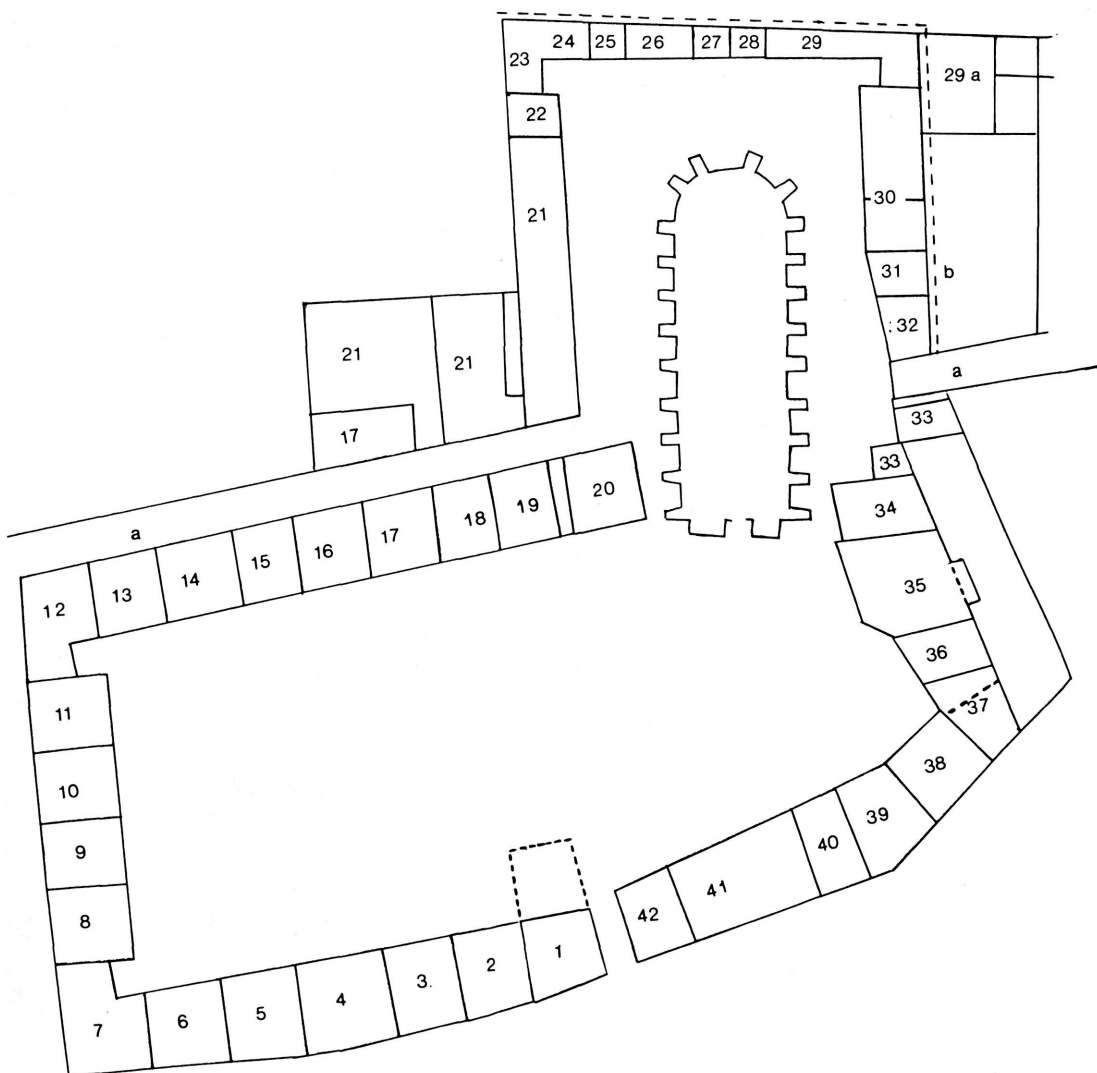
en de begijnen over het recht van pacht *metten houde*.⁷⁹ De aankoop moet dus tussen 1436 en 1440 hebben plaatsgevonden, niet lang na de verplaatsing van de begijneninstelling dus.

Na 1440 zijn nog enkele stukken grond van geringere omvang aan het begijnhof toegevoegd. Van de weduwe van Jan Splintersz. kocht een van de begijnen een stuk grond om een uitbreiding van het conventshuis op te bouwen. Het geheel draagt zij in 1461 aan het hof over.⁸⁰ Merkwaardig genoeg vinden we de pacht *metten houde* die op dit stuk rustte niet terug in de rekening van de pacht die aan de nazaten van Gerard Alewijnsz. verschuldigd was uit 1568-1570. In 1534 kochten de twee bewoonsters van het huis in de noord-oosthoek van het begijnhof een erfje, dat aan hun huis grensde.⁸¹

De aanleg van het begijnhof is bekend dankzij een plattegrond, die rond 1600 is gemaakt. Duidelijk is nog te zien dat de bebouwing in twee fasen heeft plaatsgevonden. Voor de kapel was nog maar nauwelijks ruimte. Het hof was toegankelijk via een poort, die uitkwam op het Rapenburg. In totaal waren er op het hof naast het conventshuis 41 woonhuizen.⁸²

Bij onze reconstructie van de oorspronkelijke ligging van het begijnhof konden we in niet geringe mate voortbouwen op een recente studie over de topografische ontwikkeling van Leiden van de hand van Van Oerle. Juist zijn visie over de oorspronkelijke ligging van het begijnhof wijkt echter af van de onze. Van Oerle veronderstelt dat de 13e-eeuwse kern van het begijnhof het deel is, waar de kapel staat. Het gedeelte aan het Rapenburg zou een latere uitbreiding zijn. Het was volgens hem dan ook niet het St. Agnietenbegijnhof, dat bij de aanleg van het nieuwe Pieterskerkhof verplaatst moest worden, maar het Pieter Symonsz.-"begijnhof".⁸³ Wat zijn nu de kernpunten uit ons betoog, die tegen zijn visie pleiten?

Ten eerste konden we aantonen dat het erf dat Van Oerle ziet als de oudste kern van het begijnhof tussen 1436 en 1440 door de begijnen is gekocht van Jan Splintersz. De oudste kern moet dus elders hebben gelegen en we toonden aan dat dit aan de westzijde van het oude Pieterskerkhof was. Ten overvloede kunnen we ook nog de topografische ontwikkeling van het Pieter Symonsz.-"begijnhof" bezien. De 14e-eeuwse omschrijving van de ligging van het huizencomplex van Pieter Symonsz. van Oerde is te vaag om aanknopingspunten te bieden. Het enige dat we weten, is dat de grond in pacht *metten houde* werd gehouden van een van de nazaten van Gerard Alewijnsz.⁸⁴ Na de dood van Pieter Symonsz. werd deze pacht betaald door het Katrijnengasthuis. We vinden deze post dan ook regelmatig in de gasthuisrekeningen terug, nog in de rekening van 1434/35 wordt de pacht betaald, terwijl toen de huizen aan de westzijde van het Pieterskerkhof al lang afgebroken waren.⁸⁵ Dit wijst er op dat het Pieter Symonsz.-"begijnhof"

Afbeelding 19

Leiden, St. Agnietenbegijnhof, naar een opmeting van ca. 1600, GA Leiden, Prentverzameling nr. 25350. Gepubliceerd o.a. in DENSLAGEN, Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond, 77 blz. 215.

21. convent

29a erf, in 1534 gekocht door de bewoonsters van 29

a. Donkere Gracht, deel van de Leidse Vliet

b. waterloop, waarvan een deel door Van Oerle de Bagijnendwarsgracht wordt genoemd.

nooit aan het oude Pieterskerkhof heeft gelegen, maar naar alle waarschijnlijkheid altijd op de plaats, waar we het in later tijd aantreffen, namelijk aan het nieuwe Pieterskerkhof. Ook het feit dat in de rekeningen van het Katrijnengasthuis, dat lange tijd het onderhoud van deze begijneninstelling bekostigde, geen posten worden gevonden die in verband kunnen worden gebracht met een verhuizing wijst hierop. In de 16e eeuw betalen de begijnen de pacht *metten houde* zelf. Het bedrag is dan hoger dan in de 14e eeuw, maar dit komt omdat inmiddels een of misschien meerdere aangrenzende huizen waren aangekocht.⁸⁶

Middelburg

Deze stad is vermoedelijk al in 1266, maar zeker in 1290 versterkt. De bevestiging die we op de kaart van Van Deventer zien, is vermoedelijk nog deze oorspronkelijke, 13e-eeuwse bevestiging.⁸⁷ Het begijnhof is binnen de bevestiging gelegen, maar wel tegen de stadsmuur aan.

Het feit dat het gehele stadsarchief van Middelburg in mei 1940 verloren is gegaan, maakt het niet eenvoudig nadere gegevens over de ligging van het begijnhof te vinden. We zijn aangewezen op wat er aan archiefbescheiden is gepubliceerd, in het bijzonder de excerpten uit de stadsrekeningen, die Kesteloo publiceerde. In de rekening van 1396/97 is sprake van een deur bij de Koepoort die toegang geeft tot het begijnhof.⁸⁸ Deze poort wordt door Van Deventer niet aangegeven, omdat het een waterpoort was. De poort lag tussen de Noordpoort en de Noorddampoort, vermoedelijk op de kruising van de Spanjaardstraat en de Spuistraat.⁸⁹ Het begijnhof heeft zich dus vermoedelijk uitgestrekt tot de Spanjaardstraat. Een andere deur, die toegang tot het begijnhof gaf, was gelegen in de Schotse Hoek, de tegenwoordige Koningstraat.⁹⁰ Deze straat vormde dus de westbegrenzing.⁹¹ Of het begijnhof zich zuidwaarts tot aan de Wagenaarsstraat heeft uitgestrekt, valt niet te achterhalen.

De ruimte die het begijnhof binnen de stad besloeg was tamelijk groot. Té groot, moet het stadsbestuur gedacht hebben, want het bestemt in de 16e eeuw een deel van dit hof voor andere doeleinden. In 1542 blijkt dat verschillende gewijde plaatsen voor profaan gebruik bestemd werden. Het zijn het kerkhof van de Westmonster, kerk en kerkhof van de johannieters en het St. Aagtenhuis op het begijnhof.⁹² Dit was zonder toestemming van de bisschop geschied, maar in 1544 geeft hij alsnog achteraf zijn toestemming.⁹³ In de stukken over deze kwestie is nu eens sprake van het St. Aagtenhuis, dan weer van de St. Aagtenkapel. Wat dit gebouw voor bestemming had, is niet erg duidelijk, maar zeker is wel dat zich er een altaar bevond, dat moest worden verwijderd.⁹⁴ Een gedeelte van de oorspronkelijk door het begijnhof in beslag genomen grond werd bestemd voor de doelen van de St. Joris-schutters.⁹⁵ Deze schuttersdoelen zijn op latere kaarten terug te vinden.

Afbeelding 20
Middelburg naar Van Deventer

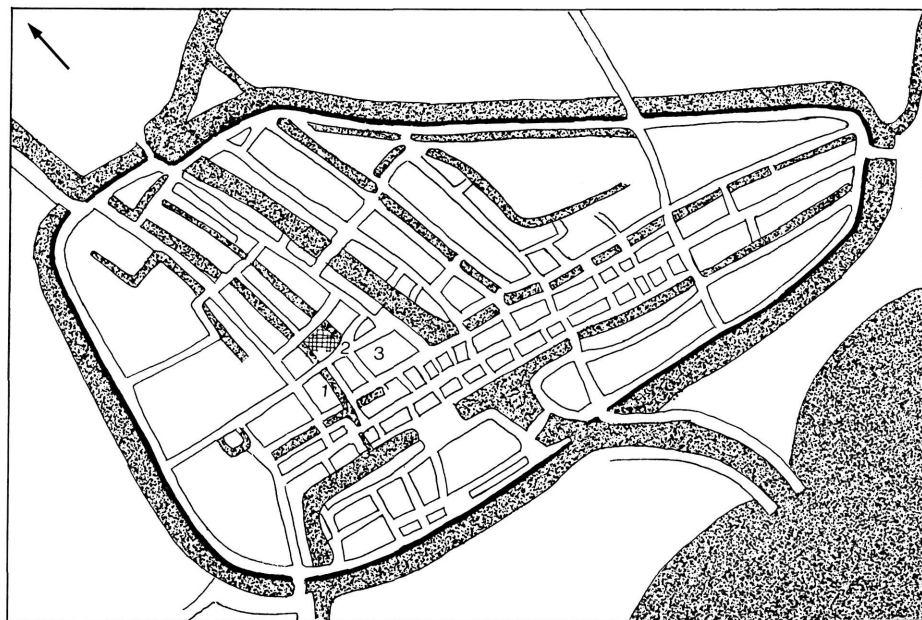
▨ begijnhof, omvang vóór 1542
- - - - - zuidgrens na 1542

1. Spanjaardstraat
2. Wagenaarstraat
3. Schotse Hoek of Koningstraat
4. Korte Noordstraat
5. Spuistraat
6. Koepoort
7. schuttersdoelen van St. Joris

Het St. Aagtenhuis, dat bij de stadsmuur moet hebben gelegen,⁹⁶ werd ingericht als pesthuis.⁹⁷ Door de geïsoleerde ligging was het hiertoe zeer bruikbaar. Er waren immers weinig omwonenden, behalve dan de begijnen. Deze klagen dan ook in 1569 hun nood bij het stadsbestuur over de overlast, die hun nieuwe burens hun aandoen.⁹⁸ Het begijnhof zou niet lang meer bestaan. Na de reformatie stelde de stedelijke overheid het ter beschikking van het Middelburgse gasthuis. In de gasthuisrekening van 1573/74 lezen we dat er op het begijnhof een nieuw pesthuis werd ingericht.⁹⁹ Verder werden er nogal wat nieuwe gebouwen gebouwd, waardoor alle sporen van de oorspronkelijke aanleg werden weggewist.¹⁰⁰

Rotterdam

Het begijnhof in deze stad lag in de onmiddellijke nabijheid van de St. Laurenskerk, de parochiekerk van Rotterdam. Van Reyn noemt als begrenzingen het Spoeie, of de Delftse Vaart, de Slijkvaart, de Bagijnestraat en de (Wijde) Broedersteeg. Vanaf de Bagijnestraat gaf een poort toegang tot het hof.¹⁰¹ In werkelijkheid was de omvang van het hof geringer dan Van Reyn voorstelt. In 1444 is namelijk sprake van een huis aan de Spuivaart of Delftse Vaart, dat niet tot het begijnhof behoorde, evenmin als de belendende huizen. Aan de achterzijde grensde het wel aan het begijnhof.¹⁰² In 1541 verkocht het bestuur van het begijnhof een huis aan de Spuivaart, dat aan de noordzijde werd begrensd door het begijnhof, terwijl de koper aan de zuidzijde woonde.¹⁰³ Het begijnhof strekte zich dus wel gedeeltelijk uit tot de Delftse Vaart, maar niet over de volle breedte.

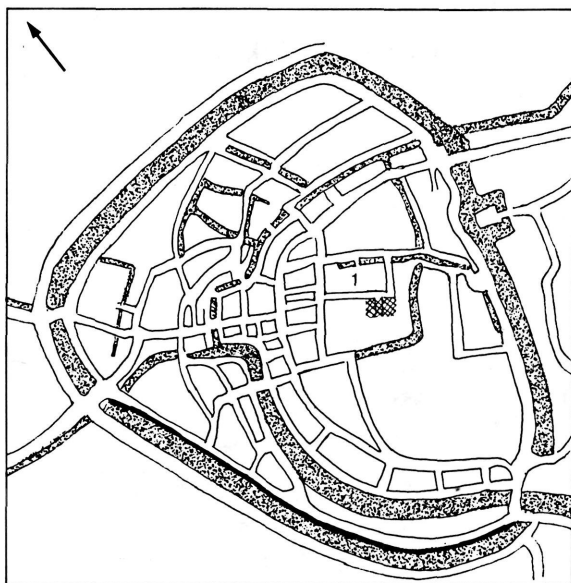
Afbeelding 21
Rotterdam naar Van Deventer

▨ begijnhof

1. Delftse Vaart of Spuivaart
2. Bagijnestraat
3. parochiekerk

Schiedam

Ook in deze stad was het begijnhof vlak bij de parochiekerk gelegen. Over de aanleg van dit hof zijn belangrijke gegevens aan het licht gekomen door de opgravingen van Hoek.¹⁰⁴ Oorspronkelijk, in de 13e en 14e eeuw, stond er één groot huis, waar de begijnen gezamenlijk in gewoond moeten hebben. In later tijd worden er op het hof afzonderlijke huizen gebouwd. Veel zijn het er niet. In de 16e eeuw staat aan de westzijde een rijtje van zes huizen, terwijl er aan de noordzijde nog een huis was met daarnaast de kapel. Aan de noordzijde was ook de poort.

Afbeelding 22
Schiedam naar Van Deventer

▨ begijnhof
1. parochiekerk

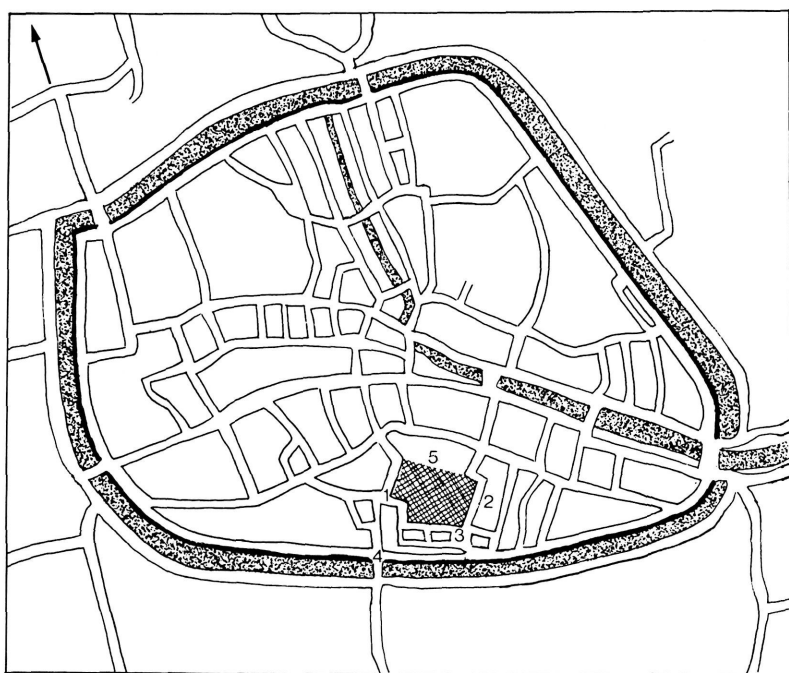
Zierikzee

De bevesting van de stad moet in 1304 voltooid zijn geweest. Vermoedelijk had het beveste gebied toen dezelfde omvang als in de 16e eeuw.¹⁰⁵ Het begijnhof bevindt zich binnen dit beveste gebied. Het is gelegen tussen de Bagijnestraat en de Nieuwe Bogertstraat, ten zuiden begrensd door de Krepelstraat en ten noorden grenzend aan het predikherenklooster. Dit was een betrekkelijk jong stadsdeel. Men kan dit

afleiden uit de vroegere benaming van de Nieuwe Bogertstraat, de Nieuwe Poort.¹⁰⁶

Dat het begijnhof van begin af aan in dit jongere stadsdeel is gelegen, wordt aannemelijk gemaakt door het volgende. Aan het eind van de Breedstraat, het verlengde van de Bagijnestraat, stond tot 1622 een stadspoort die de naam Begijnepoort droeg. Deze poort wordt al in 1300 vermeld en zal haar naam ontleend hebben aan het nabije begijnhof.¹⁰⁷

De meeste sporen van de bebouwing van het begijnhof zijn vermoedelijk al in het begin van de 17e eeuw verloren gegaan. Dan laat namelijk het stadsbestuur een nieuwe straat over het terrein van het begijnhof en het predikherenklooster aanleggen, waarvoor men de bouwvallige huizen op het begijnhof moest afbreken.¹⁰⁸ Deze straat is de tegenwoordige St. Jansstraat.

Afbeelding 23

Zierikzee naar Van Deventer

■ begijnhof

1. Bagijnestraat

2. Nieuwe Bogertstraat, vroeger Nieuwe Poort

3. Krepelstraat

4. Begijnepoort

5. predikherenklooster

We kunnen dus concluderen dat alle begijnhoven in ons onderzoeksgebied zijn ontstaan binnen het oudst beveste stadsgebied. Soms is deze bevesting van later datum dan de stichting van het begijnhof. Dit is in ieder geval zeker in Delft en Dordrecht. Veel begijnhoven, vooral de grotere, zijn excentrisch gelegen. Hun ligging aan de rand van de stad tegen de stadsmuur aan doet vermoeden dat zij niet in de alleroudste stadskern zijn ontstaan. De stadsdelen waar de begijnhoven te Amsterdam, Delft, Dordrecht en Zierikzee zich bevinden, zijn aantoonbaar betrekkelijk jong. Ook in Zuid-Nederland en België werden begijnhoven wel binnen de stad gesticht, maar meestal geschiedde dit toch even buiten de stad. Bij latere stadsuitbreidingen konden deze hoven dan toch binnen de ommuring komen te liggen, maar soms ook bleven zij buiten de middeleeuwse ommuring. In ons onderzoeksgebied daarentegen lijken de begijnhoven moeiteloos in de stedelijke structuur te zijn ingepast. De reden hiervan is vermoedelijk dat de steden in Zuid-Nederland en België vroeger zijn ontstaan dan die in ons onderzoeksgebied en ten tijde van het ontstaan van de begijnenbeweging meer ontwikkeld waren dan de steden in Holland en Zeeland. Voor een begijnhof binnen de ommuring was daarom al spoedig geen plaats meer, terwijl bij de Hollandse en Zeeuwse steden in de tijd van het ontstaan van de begijnhoven soms nog niet eens van een bevesting sprake was, terwijl de onbebouwde percelen nog talrijk waren. De steden in het zuiden hadden in die tijd ongetwijfeld ook grotere bevolkingsaantallen, zodat het aantal vrouwen dat zich tot een leven als begijn aangetrokken voelde, daar groter was. We zien dit bij de ontstaansgeschiedenis van een aantal begijnhoven in het zuiden duidelijk. Vaak woonde aanvankelijk een aantal begijnen verspreid door de stad. Voor het stichten van een begijnhof was een omvangrijk terrein nodig, dat binnen de stad meestal niet gevonden kon worden. Het aantal begijnen moet dus toen al tamelijk groot geweest zijn. Sommige begijnhoven in ons onderzoeksgebied zijn weliswaar tamelijk groot, maar zij lijken hun 16-eeuwse omvang altijd door geleidelijke groei bereikt te hebben. De kern was vaak een enkel woonhuis.

Wat de ruimtelijke ordening van de begijnhoven betreft, kunnen we vaststellen dat alle begijnhoven door middel van een of meerdere poorten van de buitenwereld konden worden afgesloten. Bij de aanleg streefde men naar een plattegrond, waarbij de huizen waren gegroepeerd rond een rechthoekig of vierkant plein met in het midden een kapel of kerk. Niet altijd was het gehele terrein volgebouwd met woonhuizen, we treffen ook tuinen, boomgaarden en bleekvelden aan. Aantallen huizen kennen we slechts uit de 16e eeuw en dan nog slechts van vier begijnhoven, Amsterdam met 48 woonhuizen, Delft met 51, Haarlem met 44 en Leiden met 41. Vergelijkbaar materiaal voor het zuiden levert de Brabantse haardstedetelling van 1527 op. Er waren

daar begijnhoven met een aantal woonhuizen, dat te vergelijken is met dat van de bovengenoemde vier Hollandse begijnhoven. Ook kleinere begijnhoven kwamen wel voor, maar toch ook een aantal aanzienlijk grotere, zoals dat te Brussel met 96 huizen, dat te Leuven met 107 huizen en dat te Diest met 84 huizen.¹⁰⁹

SAMENVATTING

Begijnhoven ontstonden in Holland en Zeeland vanaf het midden van de 13e eeuw. In een aantal gevallen is bekend dat het latere begijnhof is ontstaan uit één enkel woonhuis. Vóór 1317 ontstonden begijnhoven in de steden Delft, Dordrecht, 's-Gravenzande, Haarlem, Leiden, Middelburg, Schiedam en Zierikzee. Er zijn drie begijnhoven of -huizen gesticht op het platteland, namelijk te Noordwijk, Rijnsburg en bij Burgh op Schouwen. Geen van drieën bleven ze als instelling voor begijnen bestaan. In 1317 werd de begijnenbeweging door de publicatie van de decreten van het concilie van Vienne verboden. Dit leidde tot vervolging van vrouwen die het leven als begijn niet wilden opgeven. Ook in Holland en Zeeland werden de begijnen vervolgd. De latere politiek van de paus om rechtgelovige begijnen te tolereren, vond vanaf 1323 in het diocees Utrecht weerklank. De vervolging kwam ten einde en begijnhoven waarvan de bezittingen waren geconfisceerd, kregen die terug. Het definitieve einde betekende de vervolging voor geen enkel begijnhof, maar het duurde enige tijd voordat begijnhoven weer in testamenten begunstigd werden.

Eind 14e en begin 15e eeuw vonden nieuwe stichtingen plaats, ditmaal uitsluitend in steden. Begijnhoven ontstonden in Amsterdam, Brielle, Heusden en Rotterdam. In Leiden werden naast het al bestaande St. Agnietenbegijnhof, dat overigens vermoedelijk pas in de 15e eeuw een werkelijk hof werd, twee instellingen gesticht die niet zijn uitgegroeid tot begijnhoven, het Pieter Symonsz.-"begijnhof" en het St. Pancras-"begijnhof".

Voorals in de begintijd werd de begijnenbeweging gestimuleerd door de graven van Holland en Zeeland en hun vrouwelijke familieleden. Zelfs tijdens de vervolging hield de graaf enkele begijnhoven de hand boven het hoofd. Later schakelde hij meer en meer de stedelijke overheid in om over de begijnhoven te waken. Begijnhoven genoten dus de bescherming van de stedelijke overheid en soms had zij bovendien enige zeggenschap over de gang van zaken op het hof. In fiscaal opzicht namen de begijnhoven in de steden meestal een geprivilegieerde positie in, maar de kloosters genoten over het algemeen meer voorrechten.

Behalve de wereldlijke overheid hadden ook de kerkelijke autoriteiten bemoeienis met de begijnhoven. Aanvankelijk was er sprake van samenwerking tussen graaf en bisschop, maar in later tijd ontstonden soms conflicten tussen geestelijke en wereldlijke macht. Dit werd in de

hand gewerkt door het ambivalente karakter van de begijnenbeweging zelf.

Aanvankelijk werden begijnhoven mede, of wellicht zelfs voornamelijk, begunstigd door de adel. In later tijd komt dit zelden meer voor. Het zijn dan vooral burgers, waaronder de stedelijke elite, die de begijnhoven in hun stad begunstigen. Welke vrouwen zich nu tot een leven als begijn aangetrokken voelden, is een vraag die moeilijk is te beantwoorden. Het staat vast dat er in de begintijd begijnen waren die tot de adel behoorden. Of zij uitzonderingen waren weten we niet. In later tijd komt het nauwelijks meer voor. Voorzover de begijnen dan familienamen dragen, zijn dit namen, die we voor een deel ook terugvinden in de lijsten van stedelijke magistraten. Dit mag gezien worden als een indicatie dat de stedelijke elite op het begijnhof vertegenwoordigd was. Hoe groot het aandeel van vrouwen met een dergelijke achtergrond in de populatie van het begijnhof als geheel geweest is, kan niet worden vastgesteld. Wel staat vast dat in sommige steden dergelijke familienamen in de 16e eeuw niet meer bij de populatie van het begijnhof voorkomen, een teken dat daar de sociale status van de begijnen is gedaald. Sommige begijnen waren ongetwijfeld vermogend genoeg om van hun bezittingen te leven, anderen daarentegen waren op arbeid aangewezen. Zij waren betrokken bij de textielindustrie, leidden jonge meisjes op of baden bij de graven voor het zieleheil van de doden. Ze konden ook bij een rijkere begijn een betrekking als dienstmeisje aangaan.

Een begijnhof heeft veel weg van een stadje in het klein. Het was van de buitenwereld afgescheiden en overdag slechts via een poort toegankelijk. Er was een bestuur, de meestersen, die bij sommige aangelegenheden terzijde werden gestaan door een raad van oude, ervaren begijnen. Dit bestuur waakte er voor dat de regels van het hof geëerbiedigd werden. Bij overtreding kon men uit het hof verbannen worden. Vooral met betrekking tot de huizen op het begijnhof golden regels, die afwijken van het in de rest van de stad geldende recht. Altijd had het bestuur van het hof een zekere greep op de huizen, wat ook wel noodzakelijk was om het besloten karakter van het begijnhof te handhaven. Dit kon variëren van het voorschrift dat overdrachten van huizen slechts met toestemming van het bestuur konden geschieden tot het voorschrift dat huizen na overlijden van de bouwster of koopster aan het hof zouden komen, waarna het bestuur ze slechts voor de duur van het leven verkocht.

In geestelijk opzicht heerste op begijnhoven autonomie. Vooral in de begintijd kwam het voor dat begijnhoven als geheel zelfstandige parochies van de stadsparochie werden afgescheiden. Er was dan op het hof een parochiekerk en de begijnen hadden een eigen pastoor. Waar dit niet gebeurde, werd toch altijd een kapel gesticht, waaraan meestal een

aantal rechten was verbonden, die normaal verbonden waren aan een parochiekerk. Er was meestal een rector, die de zielzorg over de begijnen uitoefende, hij deed dit krachtens een overeenkomst met de parochiegeestelijkheid, onder wie de begijnen bleven ressorteren.

Hoewel de begijnen in principe moesten leven van eigen inkomsten, was er op begijnhoven een aantal voorzieningen, soms zelfs zelfstandige stichtingen, met een charitatief doel of een charitatieve inslag. Arme begijnen konden onderstand krijgen uit een speciaal armenfonds, ze konden onderdak en levensonderhoud krijgen in de infirmerie of in een convent. Dergelijke stichtingen waren niet zelden gefundeerd door begijnen en begiftigd door de buitenwereld, maar ook, en misschien wel vooral, door de rijkere begijnen.

Juist die rijkere begijnen hebben in een dubbel opzicht toch wel de ruggesgraat van het begijnhof gevormd. Zij konden huizen laten bouwen, of vervallen huizen kopen en opknappen en zij hadden de hand in het tot stand komen van voorzieningen waar armere begijnen een beroep op konden doen. Hoewel wij dit niet konden bewijzen, vermoeden we dat zij het vooral ook waren, die het begijnhof als meestersen bestuurden en de bezittingen van het hof beheerden.

In de 16e eeuw raakten de begijnhoven in de meeste steden in verval. De sociale status van de bewoonsters van sommige begijnhoven daalde, weldoeners van buiten het hof verdwenen en een aantal hoven kwam half leeg te staan. Maar dit geldt niet voor alle begijnhoven. Die in Haarlem en Amsterdam waren nog levenskrachtig genoeg om de reformatie te overleven, zodat ze ten tijde van de Republiek een van de weinige mogelijkheden vormden voor katholieke meisjes om het kloosterideaal toch enigszins te benaderen. Zij hernamen zo in zekere zin de monopoliepositie die de begijnhoven in de stad in de 13e eeuw en een groot deel van de 14e eeuw hadden.

SUMMARY

This book treats of a special kind of religious institution for women: the 'begijnhoven' of the county of Holland en Zeeland in the middle ages.

In western Europe the 12th century witnessed a wave of religious fervor, especially among women, that resulted in new forms of monastic life. But not all religious women became nuns; those who did not were called beguines since the early 13th century. These early beguines are a phenomenon whose features are not very clear-cut. The only thing that can be ascertained about them is that they led a devout and chaste life without belonging to a monastic order. They did not bind themselves by the solemn vows of poverty, chastity and obedience. They lived at home with their family or shared a house with a few other beguines. Later they came to live predominantly in beguine houses and 'begijnhoven'.

In the county of Holland and Zeeland the 'begijnhof' became the common beguine institution. It was characterized by the following features. Physically, it was a courtyard with houses round it, institutionally, a foundation with a specific aim, its own board of administrators and property. The beguines residing there were allowed to keep personal property, since they were not bound by a vow of poverty. In fact, they either needed enough property to furnish an income, or else they had to work, for beguines were supposed to provide for themselves. In general, a beguine owned all or part of the house she lived in, which she either built herself or purchased from other beguines or their heirs. In some 'begijnhoven' beguines held the houses for life only, their possession reverting to the board for resale upon the death of a beguine. Beguines were, however, always responsible for the upkeep of their houses. The last characteristic feature was the organization of life in this kind of community. Beguines lived individually, preparing and eating their meals in their individual homes for example, but they were also bound by common rules. In short, one might say that, since the beguinal condition is intermediate between that of a nun and that of a lay person, the 'begijnhof' is intermediate between a convent and an ordinary neighbourhood of town. 'Begijnhoven' appeared in the county of Holland and Zeeland after the middle of the 13th century. Before 1317, an important turning point in the beguine movement, they existed in eight cities: Delft, Dordrecht, 's-Gravenzande, Haarlem, Leiden and Schiedam in Holland and Middelburg and Zierikzee in Zeeland. Three other institutions, which perhaps never developed into 'begijnhoven' and afterwards ceased to function as institutions for beguines or to exist at

all, appeared in the countryside, near the villages of Noordwijk and Rijnsburg in Holland and in Zeeland near the village of Burgh.

In 1317 the decrees of the council of Vienne condemning the beguine movement were published. As a result, beguine houses and 'begijnhoven' were closed down and women who refused to abandon the beguinal way of life were persecuted. In Holland and Zeeland the results of the publication of the decrees were also perceptible, but from 1323 onward official rehabilitation of the movement took place, and afterwards beguines lived in peace until the Reformation.

At the end of the 14th and beginning of the 15th centuries several new beguine institutions appeared. 'Begijnhoven' were founded in the cities of Amsterdam, Brielle, Heusden and Rotterdam. In Leiden, apart from the old 'begijnhof', which probably did not develop into a full-grown 'begijnhof' until the 15th century, two beguine houses were founded. These, however, never became full-fledged 'begijnhoven'.

In its appearance the 'begijnhof' was a small town. Separated from the outside world by walls, canals, or simply by a row of connected houses, it was only accessible by a gate, which was kept closed at night. The management was in the hands of the 'meestersen' or mistresses, of whom there were usually more than one in charge at the same time. As a rule they were elected by their fellow beguines for a period of two years, but the mistresses in Middelburg and Zierikzee were appointed for life. The mistresses were assisted by a council of old and experienced beguines and saw to it that the statutes of the 'begijnhof' were obeyed. These statutes regulated the contacts of the beguines with the outside world, enforced a frugal, chaste and devout way of life and stipulated rules concerning the selling of houses in the 'begijnhof' to prevent outsiders from coming into possession of them. Often consent of the mistresses was necessary to sell a house, and sometimes a beguine could purchase a house from the mistresses for her lifetime only, which was the most suitable way of restricting its possession to beguines. Disobedience to the statutes could in extreme cases be punished by banishing the transgressing beguine from the 'begijnhof', in which case she lost her house and could never return.

In addition to the individual houses where most of the beguines lived, institutions with a charitable aim or some charitable features existed in most 'begijnhoven'. Sometimes they were autonomous foundations with their own boards and property. Among these were infirmaries, housing disabled and poor beguines, and the so-called convents, which could have several purposes, such as providing housing for poor beguines, or for young beguines serving their period of probation, or, as in Haarlem, for a group of beguines who, probably influenced by Geert Grote, sought a religious life in common. Infirmaries and convents provided board and lodging, though not always for free. In some 'be-

gijnhoven' 'vrijwoningen' were founded, houses with only free lodging. These special institutions were often founded by beguines, and supported with the alms of both beguines and outsiders.

Every 'begijnhof' had its own church or chapel. Some 'begijnhoven' dating from the 13th century had been totally detached from their original parishes to form new ones. All other 'begijnhoven' had at least their own chapel and in most cases employed a priest as their rector, to celebrate the divine offices, administer the sacraments to the beguines and provide for burial in the chapel cemetery.

Moving from the institutional history of the 'begijnhoven', I also studied their position in medieval society. Especially in the early period before 1317, the counts of Holland and Zeeland and the female members of the comital family patronized the beguine movement and founded 'begijnhoven'. An important role was played by Machteld of Brabant, wife of count Floris IV, and her daughter Aleid of Holland. During the period of persecution of the beguines count William III even protected some of the 'begijnhoven'. Afterwards, however, the counts charged municipal authorities with the care of the 'begijnhoven' and when the dukes of Burgundy became counts of Holland and Zeeland, comital patronage seems to have ceased. The bishop of Utrecht, whose diocese included most parts of Holland and Zeeland, and other local ecclesiastical authorities also assumed responsibility for the beguines. Count and bishop cooperated harmoniously in the beginning, but in the 15th century conflicts between secular and ecclesiastical authorities arose, caused not in the least place by the ambiguous character of the beguinal way of life itself.

As the 'begijnhoven' were a typically urban phenomenon, it is not surprising to see that municipal authorities exercised some control over them. Sometimes special municipal functionaries were charged with supervision of the 'begijnhoven'. As the oldest religious institutions for women in the city in most cases, 'begijnhoven' had achieved a privileged position with regard to the payment of municipal taxes, but urban monasteries and convents, most of them of more recent origin, later came to gain more favours than the 'begijnhoven'.

In the early years the 'begijnhoven' were favoured not only by the counts, but also by the nobility and probably by the burghers, but later especially the latter rose to preeminence as patrons.

It is difficult to determine the social position of the women who were attracted by the beguinal way of life. Only the names of some of the early beguines from the 13th and early 14th centuries have survived, of which some were names of noble families, suggesting that at least a few of the early beguines were of noble origin. From the end of the 14th century the sources become more abundant and the beguine population in several cities can be studied systematically. I compared family names

from the beguine population in those cities with the names of town magistrates such as 'schepenen' (aldermen) and 'burgemeesters' (mayors). In all those cities beguines with upper-class family names could be uncovered. For instance, in Amsterdam 14% of all beguines whose names I found bore such names, in Haarlem 13%. One must realise, however, that having an upper-class family name is not absolute proof of belonging to the upper class. The custom of using family names in Holland and Zeeland was not completely established in the late middle ages, even among the urban upper class, and that means that a majority of the beguines, only indicated by a patronymic, remain unidentifiable. Thus these percentages must be considered only as an indication that women belonging to the upper class took part in the beguine movement. It is not possible to discover whether those women were predominant in the 'begijnhof' or formed a small though certainly powerful minority. In Dordrecht and Leiden in the 16th century beguines with upper-class names are no longer found, which is a clear sign that the social status of the beguines in those cities had declined. No doubt among the inhabitants of all 'begijnhoven' there were wealthy women, living off their property, but others had to earn their own livelihood. They worked in the textile industry, educated girls or were paid to pray for the spiritual welfare of the deceased. Sometimes they were employed by more well-to-do beguines as maids.

The presence of wealthy beguines must have been of vital importance to the 'begijnhof'. They had money to build or repair houses, to found infirmaries, convents or 'vrijwoningen' or to favour them with gifts, thus providing for their poor or disabled fellow beguines. It was probably among them that the mistresses were recruited who managed the possessions of the 'begijnhof'.

Besides the decline in social status of the population of some 'begijnhoven', there were more general signs of the decay of the beguine movement in the 16th century. Outsiders no longer supported the 'begijnhoven' and some were partially empty. The 'begijnhoven' thus shared in the general decline in all forms of urban monastic life in that century. Yet two 'begijnhoven', those at Amsterdam and Haarlem, still had enough vitality to survive the Reformation, offering Catholic girls in the Netherlands one of the few possibilities of following a religious way of life for centuries to come.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

AZG	Archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.
BBH	Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem.
BMHG	Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap.
BVGO	Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde.
JbCBG	Jaarboek van het centraal bureau voor genealogie.
NL	De Nederlandsche Leeuw, maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde.
OSU	Oorkondenboek van het sticht Utrecht, zie onder niet-verhalende bronnen onder Muller Fz., S.
VMOVR	Verslagen en mededeelingen van de Vereeniging tot de uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.

NOTEN

NOTEN BIJ HOOFDSTUK I

1. Over het ontstaan van de begijnenbeweging zijn in de loop der eeuwen uiteenlopende meningen verkondigd. Voor een overzicht hiervan zie NÜBEL, *Beginen- und Sozial-siedlungen*, blz. 1-14. Het meest waardevolle recente werk is dat van GRUNDMANN, *Religiöse Bewegungen*, waarin wordt voortgebouwd op de theorie van GREVEN, *Anfänge der Beginen*.
2. Vier cisterciënzerinnenkloosters, twee premonstratenzerinnenkloosters en één victorinnenklooster. Slechts het klooster in Werendijke behoorde tot de oude benedictijnerorde, HENDERIKX, *Bedelordekloosters*, blz. 195.
3. GA Delft, handschriften, 13 c 14, f. 17-19v. Uitgegeven door SOUTENDAM in de *Delftsche Courant* van 1880, nr. 123. Hij schrijft dit handschrift toe aan P. van der Schelling.
4. Dr. J.G. Kruisheer, de bewerker van het nieuwe oorkondenboek van Holland en Zeeland, was zo vriendelijk ons mee te delen dat hij ten aanzien van deze oorkonde geen argwaan koestert. De oorkonde is volgens hem hetzij oorspronkelijk in het Nederlands gesteld, hetzij op zijn laatst in de 15e eeuw in het Nederlands vertaald, zie ook J.G. KRUISHEER, *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299*, 2 dln., 's-Gravenhage, Haarlem, 1971, II regest nr. 712.
5. OSU, IV nr. 1812.
6. L.J. VAN DER KLOOSTER, Nieuwe gegevens betreffende Bartholomaeus van der Made en zijn naaste verwanten in: NL, 77 (1960), kolom 87-91, kolom 88.
7. Ibidem, kolom 90-91.
8. GA Dordrecht, kerken en kloosters, inv. 5, 1470/71, f. 12.
9. *want 't beghiinhof voirseyt van onsen voirvorders graven van Hollant eerst ghefondeert ende ghesticket was*, ARA, LRK, inv. 7, f. 49-49v, VAN MIERIS, *Charterboek*, II blz. 392. Deze oorkonde is in twee registers ingeschreven. Niet alleen voor Zuid-Holland, waar Dordrecht onder valt, maar ook voor andere gedeelten van het territorium van de graven van Holland en Zeeland is voor de periode van 1316 tot 1336 een dubbele reeks registers aanwezig. Soms zijn de beide registers die we in het archief aantreffen afschriften van een — thans verloren — register waarin de primaire registratie van de oorkonden plaatsvond, soms echter is in één van de overgeleverde registers de primaire registratie te vinden. Zie hiervoor: J.G. KRUISHEER, *De registers van Pieter van Leiden: het papieren cartularium van de graven van Holland (1299) en het begin van de systematische registratie ter kanselarij (1316)*, in: *Nederlands Archievenblad*, 72 (1968), blz. 27-110, vooral blz. 46-110. Voor de oorkonden die alleen via deze grafelijke registers zijn overgeleverd, zal altijd naar de primaire registratie worden verwezen of, indien dit register niet meer bestaat, naar beide afschriften. VAN MIERIS heeft nooit naar de primaire registratie uitgegeven, maar zijn uitgave zal wel telkens worden vermeld.
10. VAN DEN BERGH, OBHZ, I nr. 610.
11. OSU, III nr. 1351.
12. DE FREMERY, Suppl. OBHZ, nr. 145.
13. VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 145. In plaats van zijn onjuiste en tot misverstanden aanleiding gevende lezing *ob predecessorum nostrorum* moet gelezen worden *ob peccatorum nostrorum*, zoals lezing van het origineel uitwijst, ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 253.

Noten bij blz. 8-12

14. VAN DEN BERGH, OBHZ, I nr. 617.
15. OSU, IV nr. 1793.
16. GA Haarlem, kloosters, inv. 250.
17. ALLAN, Haarlem, II blz. 499. De bijdrage over het begijnhof in dit werk over Haarlem is van de hand van GONNET. Hierin worden veel bronnen uit het archief van het begijnhof gepubliceerd.
18. VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 77.
19. Zie over de term persoon NOLET, BOEREN, Kerkelijke instellingen, blz. 326 en SCHÄFER, Pfarrkirche und Stift, blz. 70-78. Over de term plebaan, zie SCHÄFER, blz. 53-56, vgl. OOSTERBAAN, Oude Kerk, blz. 15.
20. VAN HEUSSEN, Kennemerland, blz. 33.
21. L.J. VAN DER KLOOSTER, De oude Hofstede te Sassenheim en haar bewoners, in: NL, 76 (1959) kolom 446-472, kolom 447-448.
22. VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 852. Zijn datering, 17 juli, is onjuist, dit moet zijn: 20 juli, vgl. de inventaris van het stadsarchief Leiden, J.C. OVERVOORDE, J.W. VERBURGT, Archief der secretarie van de stad Leiden 1253-1575. Inventaris en regesten, Leiden, 1937, blz. 189, regist nr. 11.
23. Zie blz. 29.
24. VAN DEN BERGH, OBHZ, I nr. 589.
25. OSU, IV nr. 1803.
26. ARA, Leeuwenhorst, charter sub dato 22-3-1301.
27. HOEK, Holland, 7 blz. 97-101, VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 1288.
28. Ibidem, blz. 164-167.
29. ARA, LRK, inv. 13, f. 124v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 533.
30. ARA, LRK, inv. 13, f. 73v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 341.
31. ARA, LRK, inv. 303, f. 54. In 1457 werd het patronaatsrecht uitgeoefend door Filips de Goede, RAU, Domkapittel, inv. 2096.
32. NÜBEL, Beginen- und Sozialsiedlungen, blz. 112; MOLL, Kerkgeschiedenis, II, tweede stuk blz. 153.
33. VAN HEUSSEN, Zuidholland en Schieland, blz. 254.
34. Ibidem, blz. 230-231.
35. De heren van Putten hadden de gewoonte om een deel van hun gebied in leen uit te geven aan zijtakken van de familie, zo ook de ambachtsheerlijkheid van Spijkenisse, die door uitsterven van de zijtak weer is teruggevalen aan de heren van Putten, zo deelde prof. dr. J.L. van der Gouw ons mee. Achte van Spikenisse was vermoedelijk dan een van de laatste telgen van deze familie. Zij verkeerde in de naaste omgeving van de heer van Putten, zoals blijkt uit een andere oorkonde uit 1309, waarin zij door Nicolaas van Putten wordt genoemd *joncvrouwe Achte die beghine die onse joncvrouwe was*, VAN DER GOUW, Rekeningen Putten, II blz. 278-279. Ook zijn bemoeienis met de bewuste vicarie wijst in die richting.
36. VAN DER GOUW, Rekeningen Putten, II blz. 286-288.
37. Dit verschijnsel wordt vermeld door PHILIPPEN, Begijnhoven, vooral blz. 40-126. Voor Duitsland is van belang de opmerking van GRUNDMANN, Zur Geschichte der Beginen, blz. 306, dat de eerste vermeldingen van begijneninstellingen beduidend later voorkomen dan vermeldingen van begijnen. PHILLIPS, Beguines in Strasburg, is er in geslaagd de zelfstandig wonende begijnen in Straatsburg in kaart te brengen. Hij constateert dat deze categorie na 1320 plotseling slinkt, een verschijnsel dat hij toeschrijft aan de vervolging van de begijnen die in 1317 inzet, (blz. 229). Voor Keulen zie ASEN, Beginen in Köln, I blz. 93.
38. Zie blz. 184.
39. VAN DEN BERGH, OBHZ, I nr. 589.
40. In 1272 door Floris V, FEITH, DROSSAERS, BMHG, 48 blz. 58-59, vgl. voor de

Noten bij blz. 12-15

- datering J.G. KRUISHEER, De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299, 2 delen, 's-Gravenhage, Haarlem, 1971, II regist nr. 461; in 1297 door Jan I, FEITH, DROSSAERS, BMHG, 48 blz. 67.
41. ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 252, f. 2-2v.
 42. Annotations Begginarum, Delftsche Courant, 1880 nr. 123.
 43. OSU, IV nr. 2393.
 44. VAN MIERIS, Charterboek, I blz. 280.
 45. VAN OERLE, Leiden, blz. 102. Hij meent dat deze oorkonde betrekking heeft op een andere Leidse begijneninstelling, zoals wij nog zullen aantonen in hoofdstuk X, ten onrechte.
 46. M. KOSSMANN, Het tijnsboekje van 1461-1465, in: Delftse studiën, een bundel historische opstellen over de stad Delft geschreven voor dr. E.H. ter Kuile naar aanleiding van zijn afscheid als hoogleraar in de geschiedenis van de Bouwkunst, Assen, 1967, blz. 20-31. Zie ook in dezelfde bundel de bijdrage van J.C. VISSER, Het Delftse stadsplan, blz. 1-19.
 47. ARA, LRK, inv. 37, f. 3v-4 en inv. 38 f. 4v.
 48. *dit siin die privilegien rechten ende brieven als die joncfrouwen ende begynen van den begiinhove tot Haerlem hebben totter giften van hare kercke ende hem gegeven siin van der graeflicheit van Hollant seder die tyt dat die joncfrouwen voernoemt die brieve hoers hoefs quyt geworden siin overmits gemeen last van brande doe Haerlem te mael verbrande*, Haarlem BA, KKS, inv. 394, f. 4v.
 49. VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 145; FEITH, DROSSAERS, BMHG, 48 blz. 62-63.
 50. ALLAN, Haarlem, II blz. 500.
 51. Het klooster Loosduinen verstrekke het begijnhof elk jaar op kerstavond een vat bier en een achtendeel bloem op grond van het testament van de *vrouwe van Hennenberch*, ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 252, f. 31v.
 52. MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 205-221.
 53. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 31-33.
 54. Stadsrecht: VAN DEN BERGH, OBHZ, I nr. 421. Parochiekerk: OSU, II nr. 922. Gasthuis: in ieder geval gesticht door een lid van het grafelijk huis, SERNEE E.A., Archieven kloosters Delfland, blz. 204.
 55. Stadsrecht: VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 288. Parochiekerk: OSU, III nr. 1576. Gasthuis: FEITH, DROSSAERS, BMHG, 48 blz. 60-61.
 56. OSU, IV nr. 1812.
 57. Ibidem, nr. 1793.
 58. Ibidem, nr. 2100.
 59. P.J. GOETSCHALCKX, Testament van Geeraart, ridder van der Wateringhe 15 mei 1282, in: BBH, 29 (1905) blz. 123-127.
 60. DE FREMERY, Suppl. OBHZ, nr. 237.
 61. H. OBREEN, Onuitgegeven oorkonden uit de 13de eeuw, betreffende het klooster Jeruzalem onder Biezelinghe op Zuid-Beveland, in: BMHG, 33 (1912) blz. 96-114, blz. 104-105.
 62. ARA, Leeuwenhorst, charter sub dato 22-3-1301.
 63. Cartularium van het kapittel van Naaldwijk, f. 18.
 64. ARA, Rijnsburg, inv. 519.
 65. Idem, inv. 346.
 66. ARA, Egmond, inv. 3, f. 56-57.
 67. DEKKER, KRUISHEER, Victorinnenklooster, blz. 108-110.
 68. ALLAN, Haarlem, II blz. 390.
 69. VAN DER GOUW, Rekeningen Putten, II blz. 286-288.
 70. KLEYNTJENS, De Navorscher, 70 blz. 213-214.
 71. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 575.

Noten bij blz. 15-21

72. DE GEER TOT OUDEGEIN, Archieven Duitsche orde, II nr. 556.
73. GA Haarlem, kloosters, inv. 5¹, f. 28v-29.
74. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 175.

NOTEN HOOFDSTUK II

1. GRUNDMANN, Religiöse Bewegungen, blz. 334 e.v., LERNER, Free Spirit, blz. 44 e.v.
2. FREDERICQ, Corpus, I nr. 171.
3. Ibidem nr. 172.
4. LERNER, Free Spirit, blz. 83, noemt *Ad nostrum* het geboortecertificaat van de Vrije Geest.
5. Ibidem, blz. 65 e.v.
6. Ibidem, blz. 68 e.v.
7. MCDONNELL, Beguines and beghards, blz. 528-529.
8. LERNER, Free Spirit, blz. 93 e.v.
9. FREDERICQ, Corpus, II nr. 44.
10. Voor Kamerijk, Doornik en Atrecht zie FREDERICQ, Corpus, I nr. 175, II nr. 49 en III nr. 141. De bisschop van Luik ontving in 1324 een aanmaning, ibidem, II nr. 52. Voor de bisschop van Parijs zie w. KISKY, Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter, deel IV, Bonn, 1915, nr. 1225. Hieruit blijkt tevens dat de bisschop van Parijs dit mandaat bekend maakte aan de Duitse prelaten.
11. Voor het begijnhof te Valenciennes zie FREDERICQ, Corpus, III nr. 7. De begijnhoven te Brugge, Aardenburg, Damme en Gent werden pas gerehabiliteerd in 1328, ibidem, I nr. 180.
12. JOOSTING, MÜLLER, Bronnen kerkelijke rechtspraak, V blz. 103-104. Door FREDERICQ, Corpus, I nr. 174, ten onrechte gedateerd op 17 maart 1319. Dit is overgenomen door NÜBEL, Beginen- und Sozialsiedlungen, blz. 119-120, die daarom de chronologie van de gebeurtenissen in die jaren onjuist weergeeft.
13. FREDERICQ, Corpus, II nr. 45. NÜBEL, Beginen- und Sozialsiedlungen, blz. 120, maakt uit deze oorkonde ten onrechte op dat de bisschop de begijnen tot het aannemen van de regel van de derde orde zou dwingen. Ook zijn mening dat bisschop Frederik van Sierck zich door een bijzondere hardheid van de andere bisschoppen zou onderscheiden, lijkt ons op niets gebaseerd.
14. GA Utrecht, kloosters en begijnhuizen, inv. 777.
15. Idem, inv. 778-1.
16. Dit wordt gesuggereerd door NÜBEL, Beginen- und Sozialsiedlungen, blz. 121.
17. ARA, LRK, inv. 37, f. 3v-4; idem, inv. 38, f. 4v.
18. In het Latijn *quondam beginae*, zie PETERS, Norddeutsches Beginen- und Begardenwesen, blz. 101, NEUMANN, Rheinisches Beginen- und Begardenwesen, blz. 153.
19. ARA, LRK, inv. 13, f. 34; idem, inv. 18, f. 31. Het stuk zelf is niet gedateerd, maar vermoedelijk op dezelfde datum uitgevaardigd als het voorafgaande en het opvolgende stuk.
20. ARA, LRK, inv. 13, f. 131v.
21. ARA, LRK, inv. 13, f. 50-50v; idem, inv. 18, f. 41, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 250.
22. ARA, LRK, inv. 13, f. 79v, UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 574.
23. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 575.
24. ARA, LRK, inv. 13, f. 94v-95.
25. ARA, LRK, inv. 13, f. 95-95v. Een grammaticaal juister afschrift hiervan is te vinden in ARA, LRK, inv. 18, f. 75-75v.

Noten bij blz. 21-27

26. ARA, LRK, inv. 13, f. 97.
27. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 309.
28. ARA, LRK, inv. 7, f. 49-49v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 392.
29. DE FREMERY, Suppl. OBHZ, nr. 145.
30. S. MULLER, Catalogus van het archief der bisschoppen van Utrecht, Utrecht, 1906, blz. xviii.
31. Haarlem BA, KKS, inv. 394, f. 5: *domicellule curie quondam begynarum*.
32. Dit is duidelijk in Leiden, waar de begijnen pas weer in 1368 openlijk begijnen worden genoemd. In de vijf overgeleverde oorkonden voor dat jaar worden zij *jonkvrouwen* genoemd, in latere oorkonden, tot ongeveer 1400, afwisselend begijnen en *jonkvrouwen*.
33. *congregatio dominarum quondam beghinarum*, ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 251, f. 5-5v. Dit is naar een afschrift uitgegeven door KLEYNTJENS, De Navorscher, 70 blz. 215-216.
34. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 42. Naar een afschrift uitgegeven door KLEYNTJENS, De Navorscher, 68 blz. 188.
35. GA Haarlem, kloosters, inv. 5¹, f. 44v-45.
36. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 624.
37. ARA, Leeuwenhorst, charter sub dato 23-6-1338, een vidimus van deze oorkonde.
38. ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 251, f. 2-2v. Naar een afschrift uitgegeven door KLEYNTJENS, De Navorscher, 68 blz. 189-190.
39. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 341.
40. GA Delft, Oude en Nieuwe Gasthuis, inv. 516, f. Fverso.
41. GA Leiden, kerken, inv. 987.
42. ARA, Rijsburg, inv. 806.
43. ARA, Leeuwenhorst, charter sub dato 6-12-1353.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK III

1. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 75.
2. ARA, Leeuwenhorst, charter sub dato 30-5-1331.
3. Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland, uitgegeven door H.J. SMIT, I, 1e stuk, 's-Gravenhage, 1928 (RGP nr. 65), nr. 131.
4. Overgeleverd in een excerpt van de hand van Van Wijn, Koninklijke Bibliotheek, handschriften, 74 B 28, f. 7.
5. Eveneens in een excerpt van Van Wijn overgeleverd, Koninklijke Bibliotheek, handschriften 71 H 35, f. 22v. Drs. R.M. Dekker was zo vriendelijk ons op dit manuscript attent te maken.
6. RANB, Mariënkroon en Mariëndonk, inv. 49.
7. VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 453.
8. ARA, LRK, inv. 50, f. 286v.
9. J. VAN OUDENHOVEN, Beschryvinge der stad Heusden, Amsterdam, 1743, blz. 127. Dit is een bewerking van de oorspronkelijke — zeldzame — uitgave van 1651. De toevoegingen zijn in een ander lettertype gedrukt dan de oorspronkelijke tekst, waarvan de betreffende passage deel uitmaakte.
10. Voor een uitvoerige behandeling van deze instellingen, zie hoofdstuk IX.
11. VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 342.
12. Ibidem, blz. 372-373.
13. NÜBEL, Beginen- und Sozialsiedlungen, blz. 110-112.
14. FRUIN, Informatie, blz. 12.

Noten bij blz. 27-30

15. Het Meester Geertshuis zou hiertoe het initiatief genomen hebben, POST, *Modern devotion*, blz. 264. Ook in Holland is een gemeenschappelijk leven in een vroeg stadium aantoonbaar. Dit blijkt uit de statuten voor de zusters in Gouda van 1396, die hierin arme begijnen worden genoemd, VAN MIERIS, *Charterboek*, III blz. 638-639; de statuten voor de zusters in Schiedam van 1405, VAN MIERIS, *Charterboek*, IV blz. 23; het latere St. Aagtenklooster en het St. Barbaraklooster te Delft toen zij nog zusterhuizen waren, VAN HEUSSEN, Delft, Delfland, blz. 183-184.
16. Alle onroerende goederen van de zusters in Hoorn en Alkmaar moesten vererven op personen buiten het zusterhuis, zo blijkt uit twee gelijklopende oorkonden van de graaf uit 1395 en 1396, VAN MIERIS, *Charterboek*, III blz. 626 en T.H.F. VAN RIEMSDIJK, *De rechtspraak van den graaf van Holland*, bewerkt en uitgegeven door J.P. de Monté ver Loren, I, Utrecht, 1932 (*Werken der ver. tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht*, 3e reeks, nr. 2), blz. 8-9. Dit gold ook voor de zusters te Rotterdam, ARA, LRK, inv. 52, f. 153. Bij de zusters te Schiedam echter kwam de helft van hun onroerend goederenbezit aan het huis, bij die te Gouda bezit tot een waarde van 200 schilden, zie noot 15.
17. W.A. VAN DER DONK, *Gorcumse Oudheden (V) in de jaren '49*, Gorcum, 1949-1950, blz. 20, vermoedt dat het oorspronkelijk een begijnhof was. De beschrijving van deze instelling door A. KEMPS, *Leven der doorluchtige heeren van Arkel ende jaarbeschrijving der stad Gorinchem*, Gorinchem, 1656, blz. 143 en 146 geeft weinig houvast. De statuten van deze instelling kunnen zowel voor een begijneninstelling als een zusterhuis zijn bedoeld, C. VAN ZOMEREN, *Beschrijvinge der stad Gorinchem en landen van Arkel*, Gorinchem, 1755, blz. 25 e.v., publiceert ze. Nog een instelling van onduidelijke aard vinden we in Goes. DEKKER, *Zuid-Beveland*, blz. 358, noot 178, vermeldt dat in 1497 de *mater van den baghijnhove* optreedt. Deze instelling lag in de Voorstad, ibidem, kaart van Goes op blz. 43. Naspeuringen op het gemeente-archief te Goes brachten ons niet verder.
18. D.E. VAN BLEYSWIJCK, *Beschryvinge der Stadt Delft*, Delft, 1667, blz. 307, meende ten onrechte dat op dit begijnhof de beroemde Delftse begijn Geertrui van Oosten woonde. Dit werd reeds rechtgezet door BOITET, Delft, blz. 385-386.
19. GA Delft, stadsarchief, inv. 589, deel I, f. 144 e.v. Blijkens dit kohier stonden er 25 huisjes.
20. VAN HEUSSEN, Delft, Delfland, blz. 184.
21. NEUMANN, *Rheinisches Beginen- und Begardenwesen*, blz. 161 e.v.
22. ARA, Egmond, inv. 3, f. 56-57.
23. Het klooster der H. Agnes te Gorkum, in: *De Katholiek*, 34 (1858) blz. 95-126, blz. 123.
24. OSU, IV nr. 1812.
25. *Acta capitulorum generalium* (deel III), uitgegeven door B.M. REICHERT (*Monumenta ordinis fratrum praedicatorum historica*, deel VIII), Rome, 1900, blz. 276.
26. *Acta capitulorum provinciae Germaniae Inferioris ordinis fratrum praedicatorum ab anno MDXV usque ad annum MDLIX sec. codicem Parisiensem arch. nat. LL*, 1530, uitgegeven door S.P. WOLFS, 's-Gravenhage, 1964, blz. xxxix.
27. B. DE JONGHE, *Desolata Batavia Dominicana, seu descriptio brevis omnium conventuum et monasteriorum sacri ordinis praedicatorum quae olim extiterunt in Belgio confoederato*, Gent, 1717, blz. 78: *eius initium fuisse congregationem aliquam nonnullarum filiarum devotarum simul commorantium*.
28. P.H. WILMS, *Das älteste Verzeichnis der deutschen Dominikanerinnenklöster* (*Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland*, 24e deel), Leipzig, 1928, blz. 1-20.
29. ARA, LRK, inv. 13, f. 73v, VAN MIERIS, *Charterboek*, II blz. 341.
30. ARA, LRK, inv. 13, f. 115v, VAN MIERIS, *Charterboek*, II blz. 516.

Noten bij blz. 30-37

31. ARA, LRK, inv. 13, f. 124v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 533.
32. JOOSTING, MULLER, Bronnen kerkelijke rechtspraak, III, blz. 59.
33. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 579.
34. VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 342.
35. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 625.
36. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 156-157.
37. ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 252, f. 2-2v.
38. ARA, LRK, inv. 55, afdeling Holland, f. 39.
39. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 148-150.
40. ALLAN, Haarlem, II blz. 505-507.
41. Ibidem blz. 501-502.
42. Ibidem blz. 503-504.
43. Ibidem blz. 505, naar een afschrift. Het origineel bestaat echter ook nog, Haarlem BA, KKS, inv. 329.
44. ALLAN, Haarlem, II blz. 511-512.
45. Ibidem blz. 519-520.
46. Ibidem blz. 543. Deze aantekening is van de hand van Jasper Stolwijck, pastoor van het begijnhof van 1582 tot 1601. Ook in het fundatieboek van het begijnhof wordt Aleid Raet vermeld op een zeer beduimelde pagina, over Jacoba van Beieren in dit verband vinden we echter geen woord, GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 50.
47. Rekeninge der testamentoren van wijlen der edelre vorstinnen, vrouwe Jacobs van Beyeren, van Hollant, gravynne van Oistrevant zaliger gedenckenisse, in: Codex Diplomaticus Neerlandicus, uitgegeven door het Historisch Genootschap, 2e serie, 1e afl., Utrecht, 1852, blz. 166-266.
48. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 582.
49. ARA, LRK, inv. 52, f. 321.
50. VAN MIERIS, Charterboek, IV blz. 16.
51. Ibidem blz. 367.
52. Dit blijkt uit de uitgave van deze oorkonde door P.M. GRIJPINK, in: BBH, 31 (1908) blz. 357-358. Hij maakte gebruik van het dubbel van het grafelijk register dat op het rijksarchief van Noord-Holland berust, merkwaardig genoeg werd in het originele register op het Algemeen Rijksarchief deze bevestiging niet aangetekend.
53. JONGKEES, Staat en kerk, blz. 43.
54. GA Haarlem, kloosters, inv. 250.
55. DRESCH, BBH, 33 blz. 260.
56. VAN ALKEMADE, VAN DER SCHELLING, Briele, blz. 69-70.
57. VAN RAPPARD, MULLER, Kerkvisitatiën, blz. 281.
58. J. KLEYNTJENS, Gevluchte Engelsche nonnen in het klooster op Schouwen 1559-1560, in: BBH, 46 (1929) blz. 49-61, blz. 59.
59. ARA, Rijnsburg, inv. 596. In 1442 wordt het 'begijnhof' nog éénmaal vermeld als belending, idem, inv. 298.
60. ALLAN, Haarlem, II blz. 596-598.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK IV

1. Utrecht: OSU, III nr. 2198. Leiden: VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 852.
2. ALLAN, Haarlem, II blz. 505-507.
3. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 625.
4. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 148-150.
5. ALLAN, Haarlem, II blz. 522.
6. Hij was de stichter van het Regulierenklooster in Haarlem, POST, Modern devotion,

- blz. 299. Tevens nam hij in 1399 deel aan een vergadering van leiders van de Moderne Devotie die tot de meer kloostergezinde richting behoorden, *ibidem*, blz. 270-271.
7. ALLAN, Haarlem, II blz. 513-518.
 8. *Ibidem* blz. 522.
 9. Deze statuten zijn alleen in excerpt overgeleverd. Gepubliceerd door OVERVOORDE in de inleiding van zijn inventaris van de Archieven van de kloosters, blz. xxiii-xxiv.
 10. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
 11. ARA, LRK, inv. 13, f. 115v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 516.
 12. Haarlem BA, KKS, inv. 349.
 13. GA Amsterdam, begijnhof, inv. L 59.
 14. Annotationes Begginarum, Delftsche Courant, 1880 nr. 123.
 15. In 1267 is sprake van één meesterse: *magistre et congregationi beginarum* (...) *concedimus*, OSU, III nr. 1714. In 1303 bedenkt de begijn Peternelle van den Zande die overmeestersen met een legaat, ARA, Rijnsburg, inv. 519.
 16. In 1271 is er sprake van één meesterse: *magistre et begginis* (...) *plenam dederit facultatem*, OSU, IV nr. 1803. Ook in 1289 is dit het geval: *ex querulosa relatione magistre et conventus begghinarum*, OSU, IV nr. 2393. In 1303 daarentegen wordt een overmeesterse genoemd: *quod omnes et singule beghine commorantes in curia begghinarum summe magistre obediant*, RAZ, O.L.V. abdij, inv. 308. Eveneens in een stuk uit 1313: *Juliana filia Johannis Bettonis maior magistra curie begghinarum*, RAZ, collectie Verheye van Citters, inv. 35 b, blz. 2. (Afschrift van het thans verloren cartularium van de O.L.V. abdij.)
 17. In 1293 is sprake van *magistra et conventus curie begghinarum*, VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 852. Dat er in 1421 twee meestersen zijn, blijkt uit de statuten, OVERVOORDE, Archieven van de kloosters, blz. xxiii-xxiv.
 18. Brielle: vermeld in het enkelvoud in een overeenkomst uit 1541, VAN ALKEMADE, VAN DER SCHELLING, Brielle, blz. 69-70.
Heusden: één, met name genoemde, meesterse treedt op in 1465, 1484 en 1533, RANB, stadsarchief Heusden, inv. F 47, f. 14, 11v en 11.
Rotterdam: één, met name genoemde, meesterse treedt op in 1541, GA Rotterdam, rechterlijk archief, inv. 481, f. 187.
 19. VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 372-373.
 20. ARA, kloosters Delfland, Regulierenklooster te 's-Gravenzande, inv. 14.
 21. Amsterdam: eerste vermelding in 1419, WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 367.
Dordrecht: eerste vermelding in 1403, als er twee, met name genoemde, meestersen worden vermeld, BALEN, Dordrecht, blz. 155.
Haarlem: eerste vermelding in 1402, als er twee, met name genoemde, meestersen gezamenlijk optreden, Haarlem BA, KKS, inv. 331.
 22. Bij het Pieter Symonsz.-'begijnhof' is dit vastgelegd in de statuten van 1393, LIGTENBERG, Armezorg, blz. 348-350. Bij het St. Pancras-'begijnhof' in de statuten van 1403, VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
 23. RAU, Domkapittel, inv. 4254.
 24. VAN HEUSSEN, Delft, Delfland, blz. 203. Deze passage komt voor rekening van de vertaler en bewerker VAN RIJN.
 25. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 574.
 26. *quod de cetero in dicta curia begghinarum sit una magistra cum duabus sibi assistentibus*, ARA, LRK, inv. 13, f. 95v.
 27. In 1336: ARA, LRK, inv. 13, f. 131, UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 579; in 1375: W.S. UNGER, Archief der gemeente Middelburg. De archieven van kerken en kloosters, Middelburg, 1926, blz. 17-18.
 28. ARA Brussel, Grote Raad van Mechelen, inv. 822 nr. 26 (blz. 263-278). Zie Chronologische lijsten, II blz. 273-274.

Noten bij blz. 41-46

29. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 226.
30. ASEN, Beginen in Köln, I blz. 101.
31. ARA, LRK, inv. 13, f. 50-50v; inv. 18, f. 41. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 250.
32. P.D. DE VOS, De voormalige kloosters en liefdadige instellingen te Zierikzee, Zierikzee, 1913, blz. 16. In de tafel op de – verloren – stadsnotulen op het GA Zierikzee wordt echter slechts vermeld dat in dit jaar één nieuwe meesterse werd gekozen.
33. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 309.
34. Idem, inv. 307.
35. KESTELOO, AZG, 5 blz. 224.
36. ARA, LRK, inv. 13, f. 131. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 579.
37. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
38. VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 372-373.
39. ALLAN, Haarlem, II blz. 528.
40. LIGTENBERG, Armezorg, blz. 348-350.
41. ALLAN, Haarlem, II blz. 600.
42. Bij de verkiezing van een pastoor hebben ook meestersen in spe stemrecht, Haarlem BA, KKS, inv. 331; ALLAN, Haarlem, II blz. 563-565.
43. ALLAN, Haarlem, II blz. 530.
44. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 575.
45. ARA, LRK, inv. 13, f. 50-50v; inv. 18, f. 41. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 250.
46. In 1530 en 1569 werden uitmeesters gekozen, GA Zierikzee, tafel op de – verloren – stadsnotulen.
47. Delft: zij worden vermeld in de officieboeken, die vanaf 1536 zijn bewaard. Het zijn er jaarlijks drie of vier, GA Delft, stadsarchief, inv. 332.
Schiedam: zij worden vermeld in de electieboeken, GA Schiedam, stadsarchief, inv. 284, 285. Zie ook de opmerking van HEERINGA, Rechtsbronnen, blz. xx dat doorgaans één van beiden de baljuw was.
48. Dordrecht: in 1393 worden als beginmeesters vermeld Jan Slingeland en Pieter Voerkoop, BALEN, Dordrecht, blz. 156. Beiden vervulden ook functies in het stadsbestuur, de eerste was schepen en burgemeester, ibidem, blz. 240, 278 e.v. en de tweede raad, ibidem, blz. 281.
Amsterdam: zij treden op in 1516, Sterck, BBH, 23 blz. 113. Het zijn Willem Duyn en Peter Jansz. De eerste treedt in datzelfde jaar op als burgemeester, terwijl bovendien bekend is dat hij de vader van een van de begijnen was, ELIAS, Vroedschap, I blz. 54, Peter Jansz. is misschien Peter Jansz. Ackerman die in 1515 schepen is, TER GOUW, Amsterdam, III blz. 388.
49. VAN ALKEMADE, VAN DER SCHELLING, Briele, blz. 69-70.
50. Zie over dit onderwerp w. VAN ITERSOM, Vrouwenvoogdij, in: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 14 (1936) blz. 421-452 en 15 (1937) blz. 78-96, 175-190 en 287-387.
51. Van de hofvoogden zijn er 11 met name bekend. Tien hiervan vervullen de functie van burgemeester of schepen. Dit laatste blijkt uit het Naamregister en THIERRY DE BYE DOLLEMAN, Haarlemse schepenen.
52. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 68.
53. ARA, Hof van Holland, inv. 521, 1549 (stilo curie) nr. 190.
54. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 308.
55. ARA, LRK, inv. 13, f. 50-50v; inv. 18, f. 41. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 250.
56. Dit proces is gevoerd voor het Hof van Holland, voor de sententie zie: ARA, Hof van Holland, inv. 491, 1517 nr. 106. In beroep kwam dit proces voor de Grote Raad van Mechelen, zie noot 28.
57. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 113.
58. GA Leiden, kloosters, inv. 571a. De rekeningen lopen van 1531 tot 1592. In de laatste

Noten bij blz. 46-51

- jaren was er nog maar één begijn, de meesterse, die ieder jaar haar rekening bleef opstellen.
59. GA Leiden, kloosters, inv. 522.
 60. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 21.
 61. ARA, LRK, inv. 13, f. 115v. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 516.
 62. Zie noot 56.
 63. GA Zierikzee, tafel op de — verloren — stadsnotulen.
 64. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 574.
 65. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 575.
 66. ARA, LRK, inv. 13, f. 97.
 67. ARA, LRK, inv. 13, f. 131. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 579.
 68. Dit blijkt uit beschrijvingen van thans verloren rekeningen: R. FRUIN, Het archief der O.L.V. abdij te Middelburg, 's-Gravenhage, 1901, regest nr. 1547 (de rekening van 1563/64) en DE STOPPELAAR, Inventaris oud archief Middelburg, 3e afd. nr. 1926 (de rekening van 1544/45).
 69. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 582.
 70. KESTELOO, AZG, 5 blz. 224.
 71. Hij wordt vermeld in de rekening van het Oude Vrouwenhuis van 1560/61, aanwezig op het GA Brielle. Hoewel zowel het Vrouwenhuis als het begijnhof op het begijnhof waren gevestigd, werden de goederen apart beheerd. Kosten voor onderhoud van het hof werden gedeeld.
 72. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 68.
 73. Cartularium van het kapittel van Naaldwijk, f. 120v.
 74. GA Zierikzee, tafel op de — verloren — stadsnotulen.
 75. Slechts van het Leidse St. Agnietenbegijnhof is het zegel bewaard, bij de andere begijnhoven wordt slechts melding gemaakt van het bestaan van het zegel.
Amsterdam: zegelaankondiging in een in afschrift overgeleverde oorkonde uit 1509, GA Amsterdam, begijnhof, inv. 288.
Dordrecht: met het hofzegel bezegelde oorkonde vermeld in een oorkonde uit 1524, GA Dordrecht, Bank van Lening, inv. 495.
Haarlem: eerste vermelding van het zegel in een zegelaankondiging in een in afschrift overgeleverde oorkonde uit 1422, GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 126.
Leiden, St. Agnietenbegijnhof: eerste vermelding in de zegelaankondiging in een oorkonde uit 1446, GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 105.
Middelburg: eerste vermelding in de zegelaankondiging in een in afschrift bewaarde oorkonde uit 1313, RAZ, collectie Verheye van Citters, inv. 35 b, blz. 2 (afschrift van het cartularium van de O.L.V. abdij).
 76. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 10.
 77. Idem, nrs. 35 en 32.
 78. Geraadpleegd naar een afschrift, ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 252, f. 10v-11. Het origineel berust op het GA 's-Gravenzande.
 79. STERCK, BBH, 23 blz. 113.
 80. RAU, Domkapittel, inv. 4254.
 81. ARA, Hof van Holland, inv. 475, 1477 nr. 153.
 82. WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 367.
 83. DE GEER TOT OUDEGEIN, Archieven Duitse orde, II nr. 619.
 84. ALLAN, Haarlem, II blz. 511-512.
 85. Haarlem BA, KKS, inv. 331.
 86. ALLEN, Haarlem, II blz. 563-565.
 87. Ibidem blz. 667-668.
 88. Ibidem blz. 541-542.
 89. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 283.

Noten bij blz. 51-55

90. GA Leiden, rechterlijk archief, inv. 76 c, I f. 116-118v.
91. VAN HEUSSEN, Delft, Delfland, blz. 502.
92. Ibidem, blz. 502-503.
93. ALLAN, Haarlem, II blz. 546.
94. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 34.
95. Zo blijkt uit een aantekening van na de reformatie dat de kosteressen het begraafgeld in ontvangst plachten te nemen, ALLAN, Haarlem, II blz. 560.
96. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 15v.
97. ALLAN, Haarlem, II blz. 522.
98. GA Dordrecht, stadsarchief, inv. 13, f. 101.
99. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. I A, f. 11.
100. Een voorbeeld is het begijnhof te Kamerijk, PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 74. Over deze instelling in het algemeen: ibidem, blz. 285-290.
101. Dit is althans het geval is Brugge, A. DUCLOS, Bruges. Histoire et souvenirs, Brugge, 1910, blz. 501, 566, geciteerd door J. MARÉCHAL, Konventen van arme begijnen in Brugge 1302-1374, in: Album Antoon Viaene, Brugge, 1970, blz. 257-264, blz. 158.
102. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 286-287.
103. OSU, IV nr. 1812.
104. ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 252.
105. Idem, f. 23v.
106. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 65: *pauperibus begutis loco antedicto, teuthonice der firmarie eiusdem begutarii*.
107. ARA, LRK, inv. 13, f. 50-50v; inv. 18, f. 41. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 250.
108. *dat si des hoves goid ende der formerien goid nerghent en keren ten sie ter armer behouf die in der fermerien sien*, ARA, LRK, inv. 13, f. 115v. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 516 leest in plaats van *armer* ten onrechte *geenre*.
109. GRIJPKINK, Register, I blz. 99-100.
110. DE FREMERY, Suppl. OBHZ, nr. 237.
111. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 582.
112. DOZY, Oudste stadsrekeningen, blz. 82. Na de reformatie wordt melding gemaakt van het *grote huis* op het begijnhof, mogelijk de oude infirmerie, GA Dordrecht, rechterlijk archief, inv. 718, nr. 523-525.
113. GA Delft, charters oud-katholieke kerk, doos I, charter d.d. 8-12-1581.
114. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, respectievelijk f. 40, 53v en 46v.
115. In 1552 huurt een begijn in dit huis een kamer met de verplichting zo nodig gezonde begijnen uit door ziekte besmette huizen te herbergen, GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 229. In een ongedateerd verzoekschrift aan het stadsbestuur, dat van na de reformatie stamt, stellen de begijnen echter dat juist zieke begijnen in het *nieuwe huis* werden ondergebracht, GA Amsterdam, begijnhof, inv. L 5.
116. ALLAN, Haarlem, II blz. 525-526, 530.
117. Haarlem BA, KKS, inv. 391. Dit is dezelfde Aecht die tenslotte uit het hof werd gezet, waarschijnlijk omdat zij weigerde het testament van haar dochter, die inmiddels was overleden, ten uitvoer te brengen, ARA, Hof van Holland, inv. 521, 1549 (stilo curie) nr. 190.
118. GA Haarlem, rechterlijk archief, inv. 76⁸, f. 56.
119. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 55. De instelling wordt voor het eerst vermeld in 1396, idem, f. 72 en 54v. De naam van Machtelt Hughedr. Roeper wordt vermeld in de lijst van meestersen van het begijnhof, idem, f. 8.
120. Idem, f. 10v.
121. *item dat huus daer Ym Jan Pieterszoensdr. uut ghestorven is dat heeft si beset een conventshuus te bliven*, idem, f. 124. Zij stierf in 1411, idem, f. 54. Haar huis kreeg in

Noten bij blz. 55-59

- 1406 een legaat, terwijl dan tevens blijkt dat haar stichting het St. Barbarenconvent is, idem, f. 78.
122. Zij bestemde de opbrengst van land tot het onderhoud van haar huis, idem, f. 75v.
123. ALLAN, Haarlem, II blz. 523. Haar naam komt voor op de lijst van meestersen van het begijnhof, GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 8.
124. Margriet van den Berghe, die in 1405 stierf, legateerde namelijk aan haar huis een rente, idem, f. 72.
125. Dit convent was namelijk in bezit van een boek dat van haar afkomstig was, getuige de aantekening in een boek dat thans berust in de Stadsbibliotheek van Haarlem: *dit boec hoort op 't groete beghinehof in Sinte Agnietenconvente tot Haerlem, ende is hem ghecomen van Aliit, heer Hughen dochter*, Lijst van handschriften aanwezig op de Stadsbibliotheek en Leeszaal te Haarlem (getypt), blz. 7, 187 D 6.
126. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 72 en 54v.
127. Het waren Alijt Florisdr. en Lisebet Ian Meeuszoonsdr., idem, f. 72 v. Beiden komen voor het eerst als meestersen voor in 1402, Haarlem BA, KKS, inv. 331.
128. Zie noot 9.
129. ALLAN, Haarlem, II blz. 557.
130. Haar geschiedenis is te vinden in: Van den doechden der vuriger ende stichtiger susteren van Diepen veen ("Handschrift D"), uitgegeven door D.A. BRINKERINK, Leiden, (1904), blz. 157-158.
131. De dochter van Danel Florysz. had op haar vaders kosten een huis op het begijnhof gebouwd en bovendien een bijdrage geleverd tot de bouw van de keuken van het conventshuis, GA Leiden, rechterlijk archief, inv. 41, kenningboek 1436-1446, f. 106.
132. En wel in 1439, GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 60.
133. Idem, inv. 29.
134. OVERVOORDE, Archieven van de kloosters, blz. xxv.
135. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 579.
136. In 1581 geven de burgemeesters twee begijnen vergunning het kamertje van het *gemene huys* te bewonen, GA Delft, stadsarchief, inv. 16, f. 113.
137. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 84.
138. Idem, inv. 272.
139. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 618.
140. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 239.
141. Idem, f. 321.
142. Idem, f. 29v en 240v.
143. ALLAN, Haarlem, II blz. 526.
144. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 124, zie ook f. 26v.
145. Idem, f. 33 en f. 79.
146. Idem, f. 91v.
147. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 322-323.
148. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 7.
149. Washuis: in Amsterdam vermeld na de reformatie, behoorde bij het *nieuwe huis*, GA Amsterdam, begijnhof, inv. L 5; in Haarlem voor het eerst vermeld in 1450, GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 85. Bakhuis: in Amsterdam behoorde ook dit tot het *nieuwe huis*, vermeld in 1511, GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 232v; in Haarlem gebouwd in 1407, GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 44. Slachthuis: in Delft vermeld na de reformatie, GA Delft, charters oud-katholieke kerk, doos I, charter d.d. 8-12-1581; in Haarlem eveneens na de reformatie vermeld, ALLAN, Haarlem, II blz. 583. Brouwhuis: in Haarlem vermeld na de reformatie, ALLAN, Haarlem, II blz. 583. SERNEE E.A., Archieven kloosters Delfland, blz. 280, vermeldt dat ook het begijnhof te 's-Gravenzande een brouwhuis had, echter zonder bronvermelding. Vermoedelijk baseert zij zich op een stuk, waarin in verband met het begijnhof

Noten bij blz. 59-66

- inderdaad een brouwhuis wordt genoemd, maar uit de context blijkt dat dit het brouwhuis van het naburige Regulierenklooster was, GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 10.
150. GA Zierikzee, tafel op de — verloren — stadsnotulen.
151. RAU, bisschoppen, inv. 9, zie ook: S. MULLER E. A., Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528), 1e deel, Utrecht, 1917, regest nr. 1424.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK V

1. S. MULLER, Over claustraliteit. Bijdrage tot de geschiedenis van den grondeigendom in de middeleeuwsche steden, Amsterdam, 1890.
2. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 562-564.
3. Leuven, statuten van 1270, MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 172; Brussel, statuten van 1271, PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 127-128; Tienen, statuten van 1269, ibidem, blz. 128; en — later — Lier, statuten van 1401, ibidem, blz. 340.
4. ALLAN, Haarlem, II blz. 502. Bij onze datering van dit stuk is boodschapstijl verondersteld, vgl. hiervoor THIERRY DE BYE DOLLEMAN, Haarlemse schepenen, blz. 17.
5. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 565.
6. ALLAN, Haarlem, II blz. 505-507.
7. Ibidem blz. 513-518.
8. GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 86, procesbundel Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle.
9. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 124-126v.
10. Idem, f. 126v.
11. Idem, f. 74v; ALLAN, Haarlem, II blz. 523.
12. Bibliotheek van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde te 's-Gravenhage, collectie Opt Straeten van der Moelen, deel III, blz. 710-711. Voor de familieverhoudingen zie: M. THIERRY DE BYE DOLLEMAN, Het Geslacht Van Berckenrode, in: JbCBG, 12 (1958) blz. 81-132, blz. 111.
13. Er is er slechts één bekend die uit 1551 stamt. Deze akte wordt in een oude inventaris van het begijnhofarchief vermeld, C.J. GONNET, Het Archief van het Beggijnhof te Haarlem, in: BBH, 10 (1882) blz. 116-169, blz. 148. In de nieuwe inventaris van dit archief troffen wij dit stuk niet meer aan.
14. Bij wijze van steekproef zijn de registers van schepenakten voor de jaren 1500-1510 en 1550-1560 geheel doorgenomen, GA Haarlem, rechterlijk archief, inv. 76.
15. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 567.
16. Ibidem blz. 566.
17. VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 852.
18. Het origineel is verloren, maar een authentiek afschrift door de stadssecretaris van Leiden uit 1603 bevindt zich in de procesbundel Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle, GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 86.
19. Zie blz. 171-179.
20. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 148-150.
21. ALLAN, Haarlem, II blz. 505-507.
22. OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. xxiii-xxiv. Weliswaar zijn deze statuten slechts in excerpt overgeleverd, maar de hoofdzaken zijn daarin toch wel overgenomen.
23. Zie over dit verschijnsel, ook wel pacht *met den houde* genoemd: DE BLÉCOURT, Kort begrip, blz. 269-270.
24. GA Leiden, rechterlijk archief, inv. 41, kenningboek 1436-1446, f. 103v. Het pleidooi van de meesters en het vonnis zijn gepubliceerd door P.J. BLOK in: Leidsche

Noten bij blz. 66-72

- rechtsbronnen, 's-Gravenhage, 1884 (Werken der ver. tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 1e reeks, nr. 6), blz. 128-129. Het vonnis is niet gedateerd, maar is ingeschreven tussen vonnissen uit 1440.
25. GA Leiden, rechterlijk archief, inv. 41, kenningboek 1436-1446, f. 112v.
 26. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 65.
 27. GA Leiden, rechterlijk archief, inv. 41, kenningboek 1436-1446, f. 106.
 28. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 609-610.
 29. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 1 A, f. 11 en 58.
 30. Idem, inv. 75.
 31. Idem, inv. 29 a.
 32. GA Leiden, stadsarchief, inv. 1392.
 33. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 106.
 34. Idem, inv. 1 A, f. 13-13v. Dit stuk is ongedateerd, maar moet kort vóór 1552 zijn opgesteld, aangezien dan de eerste termijn van de betaling voldaan moest zijn. Het andere stuk, idem, inv. 31 *in dorso*, stamt om dezelfde reden van kort voor 1561. Het in excerpt overgeleverde stuk stamt uit 1549 en is gepubliceerd door OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. xxvi.
 35. Die uit 1528 is gepubliceerd door OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. xxv, die uit 1539 door OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 607-608.
 36. In 1586 leggen twee begijnen de verklaring af dat een bepaald huis *een geheel huys van twee steeden* was. In dorso van dit stuk vinden we een afschrift van de transportakte van het bewuste huis, dat dan *een heel huys* wordt genoemd, GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 31.
 37. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 578, zie noot 24.
 38. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 529.
 39. Ibidem, nr. 625.
 40. Alle drie gepubliceerd door OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 613-614.
 41. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224. Het vermoeden dat OVERVOORDE uitspreekt dat dit hofboek een voorganger heeft gehad, VMOVR, 2 blz. 590-591 is ongegrond. Zijn argument is dat de oudste aantekeningen van eenzelfde hand zijn, en dus overgeschreven zijn uit een ouder boek. Het is echter bekend dat de rector dit hofboek bijhield en uiteraard zijn alle oudste aantekeningen van dezelfde hand, namelijk van de rector die dit hofboek heeft aangelegd.
 42. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 591.
 43. OVERVOORDE stelt dat in de grafelijke statuten van 1393 was bepaald dat bij gedwongen vertrek het huis aan het hof zou komen, VMOVR, 2 blz. 589. Een dergelijke bepaling komt echter in deze statuten niet voor.
 44. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 151-151v. GA Amsterdam, weeskamer, inbrengregister, IV f. 197.
 45. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 33. Dat zij claris werd, wordt vermeld door VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 321.
 46. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 80v-81. Over Elbrich, VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 321.
 47. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 14v.
 48. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 336.
 49. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 619-620. Het ene perceel kostte 105, het andere 80 gulden.
 50. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 592-593.
 51. Ibidem blz. 593.
 52. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 327.
 53. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in het hofboek, GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 38-38v en f. 236.

Noten bij blz. 73-81

54. De registratie van één van deze uitgiften is gepubliceerd door OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 617. Hij leidde hier echter ten onrechte uit af dat het hof de kosten van grote reparaties van alle huizen van het hof op zich nam, *ibidem* blz. 597. De uitgifte van een ander derde deel van dit huis vinden we in het hofboek, GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 11.
55. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 70, 232v.
56. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 588.
57. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 75.
58. GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 86, procesbundel Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle.
59. KLEYNTJENS, De Navorscher, 70 blz. 213-214.
60. GA Delft, stadsarchief, inv. 13, I f. 57-57v.
61. Idem, rechterlijk archief, inv. 308, f. 54v.
62. GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 86, procesbundel Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle.
63. VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 372-373.
64. GA Brielle, rekening kerkmeesters St. Pieterskerk 1542/43, f. 5v.
65. ARA, LRK, inv. 13, f. 50-50v; inv. 18, f. 41. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 250.
66. ARA, LRK, inv. 13, f. 73v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 341.
67. GA Zierikzee, charter d.d. 11-8-1499.
68. ARA, Hof van Holland, inv. 491, 1517 nr. 106. ARA Brussel, Grote Raad van Mechelen, inv. 822, nr. 26 (blz. 263-278). Zie Chronologische lijsten, II blz. 273-274.
69. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 308.
70. Dit blijkt uit de opgravingsverslagen van drie uit de 14e eeuw stammende huizen, ZANTKUYL, Amstelodamum, 50 blz. 113-120 en idem, Amstelodamum, 53 blz. 179-187.
71. Voorzichtigheidshalve worden deze huizen door het Amsterdamse Bureau Monumentenzorg gedateerd op ca. 1500. Ir. H.J. Zantkuyl, die aan deze dienst verbonden is, acht het echter niet onmogelijk dat deze huizen van niet lang na de brand van 1452 stammen. De mededeling dat deze huizen, vergeleken met andere middeleeuwse Amsterdamse woonhuizen bijzonder degelijk zijn gebouwd, is ook van hem afkomstig.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK VI

1. In het zogenaamde pastorale van pastoor Stolwijck, Haarlem BA, KKS, inv. 349, worden twee, elkaar op sommige punten aanvullende beschrijvingen gegeven van de intree, een in het Nederlands, uitgegeven in ALLAN, Haarlem, II blz. 527-528 en een in het Latijn op f. 47-49.
2. ALLAN, Haarlem, II blz. 502.
3. *Ibidem* blz. 513-518.
4. *Ibidem* blz. 505-507.
5. *Ibidem* blz. 570-571.
6. *Ibidem* blz. 572-573.
7. GA Amsterdam, begijnhof, inv. L59. Onder dit inventarisnummer berusten meerdere reglementen. Het door ons bedoelde handschrift begint met een levensbeschrijving van St. Begga.
8. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 31.
9. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 625.
10. 1293: VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 852.

Noten bij blz. 81-85

- 1348: GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 86, procesbundel Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle.
11. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 148-150.
 12. GA Leiden, rechterlijk archief, inv. 41, kenningboek 1436-1446, f. 106.
 13. OVERVOORDE, VMOVR, 2 blz. 607-608.
 14. LIGTENBERG, Armezorg, blz. 348-350.
 15. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
 16. Dit blijkt uit de stadsrekeningen, GA Dordrecht, stadsarchief, inv. 433 e.v.
 17. Te vinden in het keurboek van 1485, uitgegeven door BEZEMER, DE BLÉCOURT, Rechtsbronnen van Zierikzee, blz. 256. Zoals de keur zelf is geformuleerd, wordt nog niet duidelijk bij welke gelegenheid een begijn eigenlijk geld mocht inzamelen, maar dit blijkt uit de contemporaine ingang op dit keurboek: *Van baghynen gelt te gevene als zijn in 't bagijnhoff toet baghynen ontfangen woirden*, ibidem, blz. 218.
 18. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224. Deze bepaling volgt op een afschrift van de statuten van 1393 voorin en is van de hand van Jacob Pietersz., die van 1510 tot 1520 rector van het begijnhof was.
 19. Zie blz. 30.
 20. Dit blijkt uit een overeenkomst tussen het stadsbestuur van Zierikzee en het klooster Nazareth, in welk klooster kennelijk wel begijnen intraden, GA Zierikzee, charter d.d. 11-8-1499.
 21. ASEN, Beginen in Köln, I blz. 89-90.
 22. *beginas (. . .) que voto castitatis emissio apud ipsas beginas habitum assumpserint*, OSU, III nr. 1714.
 23. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
 24. Dit komt voor in de keurboeken van 1429 en 1485, BEZEMER, DE BLÉCOURT, Rechtsbronnen van Zierikzee, blz. 135 en 256.
 25. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 321. Dat Baerte Pietersdr., die op vijftien-jarige leeftijd op het hof woonde een jaar later als begijn wordt vermeld, wordt hier niet genoemd, maar is wel te vinden in de bron die VAN EEGHEN vermeldt, GA Amsterdam, weeskamer, inbrengregisters, VII f. 116v.
 26. Van de twee zusters wordt Anna het eerst als begijn vermeld, namelijk in 1556, GA Amsterdam, weeskamer, inbrengregisters, V f. 25. Haar zuster Aecht wordt in 1557 als begijn vermeld, GA Amsterdam, gasthuizen, inv. 79, f. 184v.
 27. ALLAN, Haarlem, II blz. 513-518.
 28. PHILLIPS, Beguines in Strasburg, blz. 214-215.
 29. NEUMANN, Rheinisches Beginen- und Begardenwesen, blz. 81.
 30. ALLAN, Haarlem, II blz. 502.
 31. WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 367.
 32. DE GEER TOT OUDEGEIN, Archieven Deutsche orde, II nr. 619.
 33. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
 34. ALLAN, Haarlem, II blz. 505-507.
 35. Ibidem blz. 513-518.
 36. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
 37. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 625.
 38. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 148-150.
 39. Haarlem BA, KKS, inv. 412, stuk gemerkt met de letter N.
 40. OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. xxv.
 41. Dit blijkt uit een verklaring van na de reformatie, Haarlem BA, KKS, inv. 412, stuk gemerkt met de letter O.
 42. GA Amsterdam, weeskamer, inbrengregisters, IX f. 76v.
 43. Zoon van de in 1523 overleden begijn Haes Jacopsdr. haar maagd Aecht Harckendr. een legaat, GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 106v; Sophie Willemsdr., die in 1527

- overlijdt, schenkt haar dienstmaagd Reyer Woutersdr. een legaat op voorwaarde dat zij begijn blijft, idem, f. 46; in 1556 testeert de Haarlemse begijn Belije Jansdr., waarbij zij Zoetgen Sijmonsdr., haar *joncwijf* royaal bedenkt, GA Leiden, weeskamer, inv. 1039 b. De heer De Baar, werkzaam bij het Leidse gemeentearchief, was zo vriendelijk ons op dit testament attent te maken.
44. GA Leiden, rechterlijk archief, inv. 76 c, I f. 85.
 45. Idem, f. 116-118v, waar zij in 1520 zelf als begijn testeert.
 46. GA Leiden, rechterlijk archief, inv. 76 c, II f. 318v-319v.
 47. Haarlem BA, KKS, inv. 552 (kasboekje Oude Kerk 1438/39), f. 44v.
 48. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 78.
 49. Idem, nr. 56.
 50. Idem, nr. 57.
 51. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 39v, zie ook VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 328.
 52. Aan de gezusters Trijn en Nies Martensdr. wordt een half huis aangeboden ter bewoning en zij zullen dit bovendien erven, GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 20. Een overeenkomst waarbij slechts het levenslang bewoningsrecht van een deel van een huis wordt beloofd vinden we op f. 25.
 53. Zie de voorbeelden die VAN EEGHEN geeft, Vrouwenkloosters, blz. 328-329.
 54. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 240 en 241v. Zie ook f. 239 en 244, waar niet uitdrukkelijk wordt vermeld dat het legaat bij wijze van loon wordt gesteld.
 55. VAN EEGHEN oppert de mogelijkheid dat de welgestelde begijn Ael Pietersdr. Fop, die een huis had gekocht op voorwaarde dat zij huishoudelijk werk zou doen voor de verkoopster, die in dit huis zou blijven wonen, dit werk zelf deed, Vrouwenkloosters, blz. 32. Dit was zeker zo, want er is in de bron, waarnaar zij verwijst, duidelijk sprake van het loon dat Ael zou verdienen, GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 28v.
 56. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 272.
 57. PHILIPPEN, begijnhoven, blz. 178-180.
 58. OSU, III nr. 1714.
 59. ARA, Rijnsburg, inv. 519.
 60. Willelmi capellani in Brederode postea monachi et procuratoris Egmondensis chronicon, uitgegeven door C. PIJNACKER HORDIJK, Amsterdam, 1904 (Werken uitg. door het hist. genootschap, 3e serie, nr. 20), blz. 94: *mulieres longo per preterita tempore habitum griseum cum faliis deferentes*.
 61. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 574.
 62. MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 529. Zusters van de derde orde van St. Franciscus trof hetzelfde lot, ibidem, blz. 530.
 63. ARA, LRK, inv. 13, f. 73v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 341.
 64. ARA, LRK, inv. 13, f. 115v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 516.
 65. LIGTENBERG, Armezorg, blz. 348-350.
 66. ALLAN, Haarlem, II blz. 513-518.
 67. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
 68. GA Amsterdam, begijnhof, inv. L 59.
 69. ALLAN, Haarlem, II blz. 527.
 70. VAN DEN AKKER, De Katholiek, 49 blz. 97. Ook in VAN HEUSSEN, Kennemerland, blz. 195, wordt van deze habijten melding gemaakt. Met betrekking tot deze wordt nu echter een andere overlevering vermeld, namelijk dat zij een herinnering waren aan het feit dat de begijnen vroeger onder de geestelijke leiding van de minderbroeders hadden gestaan. Hiervoor echter hebben wij geen enkel bewijs kunnen vinden.
 71. BALEN, Dordrecht, blz. 156.
 72. Ibidem, blz. 152.
 73. ARA, LRK, inv. 13, f. 73v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 341.

Noten bij blz. 89-94

74. GA Amsterdam, begijnhof, inv. L 59.
75. OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. xxv.
76. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 27.
77. De kerk was in 1242 door graaf Willem II en Machteld van Brabant aan deze abdij geschonken, VAN DEN BERGH, OBHZ, I nr. 385.
78. ARA Brussel, Grote Raad van Mechelen, inv. 800, nr. 12 (blz. 73-83) concept, idem nr. 14 (blz. 91-103) minuut. Zie Chronologische lijsten, II blz. 243-244.
79. GA Amsterdam, begijnhof, inv. L 59.
80. ALLAN, Haarlem, II blz. 546.
81. Ibidem blz. 558.
82. Deze toevoeging is vóór 1523 gemaakt, ibidem blz. 518.
83. De eerste bepaling vindt men in een toevoeging aan de statuten vóór 1523, ibidem, de tweede is in de statuten zelf opgenomen.
84. Zie hierover: D. DE MAN, Maatregelen door de middeleeuwsche overheden genomen ten opzichte van het oeconomisch leven der kloosterlingen en leden van congregaties, in: BVGO, 5e reeks, nr. 8 (1921) blz. 277-292, blz. 284-286.
85. Men las de getijden van Onze Lieve Vrouwe, de zeven psalmen en men bad de rozenkrans, ALLAN, Haarlem, II blz. 530.
86. GA Amsterdam, begijnhof, inv. L 59. Het lezen van de getijden van Onze Lieve Vrouwe was in ieder geval verplicht.
87. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
88. Vita Venerabilis Virginis Gertrudis ab Oosten, AA SS, Ianuarius, I blz. 348-353.
89. MCDONNELL schrijft aan haar de tractaten getiteld *Asceses seu Exercitia quaedam familiaria en Praxis meditationis localis super Passione Domini* toe, Beguines and beguards, blz. 399. Dat dit niet juist is, wordt aangetoond door M. GOOSSENS, Enige bemerkingen betreffende Geertruid van Oosten, in: *Studia catholica*, 29 (1954) blz. 207-216. Evenmin acht hij het juist het lied *Jesus is ghecome* aan haar toe te schrijven, maar hij is nog wel geneigd Geertruid als de auteur van *Het daghet* in het oosten te beschouwen.
90. Vermeld in een aanhangsel van de *Vita Venerabilis Virginis Gertrudis ab Oosten*, AA SS, Ianuarius, I blz. 353, eveneens in *Kroniek Nieuwe Kerk*, BBH, 65 blz. 55-56 en 76.
91. Vermeld in een aanhangsel van de *Vita Venerabilis Virginis Gertrudis ab Oosten*, AA SS, Ianuarius, I blz. 353.
92. ALLAN, Haarlem, II blz. 543, zie ook GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 50.
93. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 6.
94. ARA, St. Ursulaklooster te Schiedam, inv. 31.
95. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 272.
96. Idem, inv. 224, f. 230.
97. ALLAN, Haarlem, II blz. 557.
98. Over een boek dat vermoedelijk toebehoorde aan het convent, gesticht door Aleid, dochter van Hugo Goudsmit, zie hoofdstuk IV, noot 125. Een Sint Patricius in het vagevuur behoorde zeker aan dit convent, Katholieke Theologische Hogeschool Amsterdam, collectie Warmond, hs. 92 F 26. In het bezit van een vrijwoning was een boek dat thans in de Atheneum-Bibliotheek te Deventer berust, hs. 64.
99. B.J.M. DE BONT, *De Librijen der voormalige Amsterdamsche kloosters*, in: BBH, 27 (1903) blz. 31-50, blz. 48-50. Aanvullingen hierop geeft VAN EEGHEN, *Vrouwenkloosters*, blz. 324.
100. W.A. VAN DER VET, *Het Biënboec van Thomas van Cantimpré en zijn exempelen*, 's-Gravenhage, 1902, blz. 409-410.
101. MCDONNELL, *Beguines and beguards*, blz. 395.
102. PHILIPPEN, *Begijnhoven*, blz. 202-203; NEUMANN, *Rheinisches Begen- und Begardenwesen*, blz. 99.

Noten bij blz. 94-97

103. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 203.
104. Ibidem, zie over nopsters ook POSTHUMUS, Leidsche lakenindustrie, I blz. 295-296.
105. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 205-206.
106. *oratrices (. . .) laudabiliter de suis bonis viventes, aut ex precio iusti laboris ac mercede quam colo, acu, filio et textrina arte instar devotarum virginum et sanctarum mulierum acquirunt*, GA Amsterdam, begijnhof, inv. 338. De datering van de pauselijke beschikking op deze suppliek — supplieken zelf werden niet gedateerd — levert de nodige problemen op. Het stuk is gedateerd: 18 oktober in het zesde jaar van een niet met name genoemde paus en is gesigneerd door kardinaal A. Alexandrinus. Er is maar een kardinaal met de bijnaam Alexandrinus die in aanmerking komt en dit is Joannes (Antonius) de S. Georgio. Hij was kardinaal onder paus Alexander VI, zodat we uitkomen op het jaar 1497. (Geraadpleegd: C. EUBEL E.A., *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive pontificum s.r.e. cardinalium ecclesiarum antistitum series*, de delen I t/m III, Mainz, 1914-1923.)
107. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 224, f. 231.
108. J.L. VAN DALEN, Het klooster Mariënborn te Dordrecht, in: BBH, 27 (1903) blz. 161-174, blz. 166.
109. Verschieten is het uit elkaar halen en sorteren van wol, POSTHUMUS, Leidsche lakenindustrie, I blz. 57 en blz. 287.
110. J. HOF, De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573, 's-Gravenhage, Haarlem, 1973, blz. 372.
111. GA Leiden, gasthuizen, inv. 334, rekening 1411/12, f. 27.
112. J.C. OVERVOORDE, Rekeningen uit de bouwperiode van de St. Pieterskerk te Leiden, in: BBH, 30 (1905), blz. 61-144, blz. 94.
113. OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. xxiii-xxiv.
114. N.W. POSTHUMUS, Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid, deel I, 's-Gravenhage, 1910 (RGP nr. 8), blz. 307.
115. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 310.
116. Haarlem BA, KKS, inv. 548, f. 24v.
117. OOSTERBAAN, Oude Kerk, blz. 306-307.
118. Zie voor deze leveranties, Haarlem BA, KKS, inv. 554 (kasboekje 1447-1449), f. 61; inv. 555 (1452), f. 77 en een los ingelegd vel; inv. 556 (1457), f. 43.
119. De "Miraculen van onser Vrouwen" en "vanden heyligen cruce" te Delft, uitgegeven door D. VAN HEEL, in: *Ons Geestelijk Erf*, 5 (1931) blz. 217-244, blz. 224.
120. Haarlem BA, KKS, inv. 552 (kasboekje Oude Kerk 1438/39), f. 44v.
121. Voor alle werkzaamheden waar de begijn speciaal voor werd betaald, zie: GA Brielle, rekeningen kerkmeesters van de St. Pieterskerk, 1509/10 f. 39v; 1511/12 f. 61; 1512/13 f. 71v; 1522/23 f. 82; 1542/43 f. 12v; 1550/51 f. 10v.
122. In 1567 wordt bepaald dat de begijn die in dienst was van de Brielse kerk (de St. Catharinakerk) haar salaris voortaan van stadswege zou ontvangen, H. DE JAGER, *De Brielsche archieven. Geschiedkundige mededeelingen*, twee stukken, Brielle, 1883-1884, blz. 147.
123. In de oudste stadsrekening van 1504/05 komt deze post voor, in die van 1508/09 voor het laatst, GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 67.
124. NEUMANN, *Rheinisches Beginen- und Begardenwesen*, blz. 97-98.
125. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 70 e.v. Op blz. 117-118 geeft hij het enige voorbeeld waaruit blijkt dat begijnen daadwerkelijk personen verpleegden.
126. Over de stichting van het gasthuis, zie SERNEE E.A., *Archieven kloosters Delfland*, blz. 204.
127. VAN HEUSSEN, Kennemerland, blz. 194.
128. BREEN, *Rechtsbronnen Amsterdam*, blz. 533.
129. I.I. ORLERS, *Beschrijvinge der Stad Leyden*, Leiden, 1614, blz. 85.

Noten bij blz. 98-101

130. GA Leiden, kloosters, inv. 518.
131. Van een beginn te Mainz werd gezegd in 1294 dat zij meisjes lezen en schrijven leerde, NEUMANN, Rheinisches Beginen- und Begardenwesen, blz. 95. In de 13e eeuw bestond er een school te Zouteleeuw, die, naar het zich laat aanzien, door beginnen werd gedreven, MCDONNELL, beguines and beguards, blz. 386.
132. *item gegeven van die kinderen scoelgelt op dat baghijnhof*, GA Leiden, Armenweeshuis, III inv. 381, f. 14. Zie ook LIGTENBERG, Armezorg, blz. 183.
133. GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 86, procesbundel Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle.
134. DRESCH, BBH, 33 blz. 259.
135. KESTELOO, AZG, 5 blz. 224.
136. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 31.
137. ARA, LRK, inv. 13, f. 115v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 516.
138. UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 582.
139. NEUMANN, Rheinisches Beginen- und Begardenwesen, blz. 90-91.
140. MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 143.
141. GRUNDMANN, Religiöse Bewegungen, blz. 344.
142. Vita Venerabilis Virginis Gertrudis ab Oosten, AA SS Ianuarius, I blz. 352.
143. Ibidem, blz. 350: *in principio conversionis suae propter temporalium inopiam mendicabat*.
144. Ibidem, blz. 349: *venit in Delf praedictam, more ancillarum ministrare in locis, utpote temporalibus rebus tenuis*. Dat zij ook in een gasthuis werkzaam zou zijn geweest, zoals gesteld wordt door MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 398 en door NÜBEL, Beginen- und Sozialsiedlungen, blz. 130-131, is niet in deze *vita* te lezen.
145. ASEN, Beginen in Köln, I blz. 92-93.
146. PHILLIPS, Beguines in Strasbourg, blz. 24-27 en blz. 226.
147. NEUMANN, Rheinisches Beginen- und Begardenwesen, blz. 105-107.
148. Vermoedelijk hetzelfde beeld dat te Mainz heerste, zien we ook in Worms, terwijl ook in Frankfurt in de 13e eeuw voornamelijk aanzienlijke en rijke vrouwen als beginnen worden genoemd, ibidem, blz. 107. In Osnabrück stamde in de 14e eeuw zeker een 314-tal beginnen uit de hogere burgerij, GRUNDMANN, Zur Geschichte der Beginen im 13. Jahrhundert, blz. 313-314.
149. ARA, Rijnsburg, inv. 519.
150. GA Haarlem, kloosters, inv. 5¹, f. 42. Haar intrede bij de johannieters, idem, inv. 5², f. 341v.
151. Zij bestemt land tot kruisland voor het zieleheil van Ghisebrecht Rollen, terwijl Dieric van der Laen haar neef was, KLEYNTJENS, De Navorscher, 70 blz. 213-214.
152. Zie hoofdstuk I noot 35.
153. Het regest van dit stuk is te vinden in s.w.a. DROSSAERS, De archieven van de Delftsche Statenkloosters, 's-Gravenhage, 1916, blz. 42. Otgier wordt vermeld als *knape* in 1300 en 1303, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 16 en 37.
154. Over de titel ver, vrouwe of domina, zie w.a. BEELAERTS VAN BLOKLAND, Vaststelling der identiteit van enkele edelvrouwen, in: BVGO, 4e reeks, deel 10 (1912) blz. 252-259. Hij stelt dat deze titel uitsluitend toekomt aan echtgenotes of weduwen van ridders en niet aan die van ridderknappen. Een bewijs hiervoor geeft hij echter niet.
155. ARA, Delftse Statenkloosters, Koningsveld, inv. 37. Een Dirk de Papenwe is in 1226 getuige bij een oorkonde van de heer van Wassenaar, VAN DEN BERGH, OBHZ, I nr. 301. Ludolf van den Paipwege, wellicht haar vader, had in 1281-1284 land te Voor-schoten in leen van de graaf, DE FREMERY, Suppl. OBHZ, nr. 228.
156. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 8. Voor Jacob van Hilsebroecke, VAN DEN BERGH, OBHZ, I nrs. 535, 573, 604 en II nr. 162. Het naamregister geeft deze naam als variant van de naam Van Elsbroec.

Noten bij blz. 101-104

157. Elizabeththe van Utrecht: vermeld in 1313, GA Haarlem, kloosters, inv. 5¹, f. 24. Baetraet, dochter van Willem Persoon: vermeld in 1315 of 1316, idem, inv. 190 en 5³, f. 351-351v.
158. In 1279 wordt zij met deze tienden beleend, terwijl vermeld wordt dat haar vader en haar tante ze voor haar in leen hielden. Zij wordt dan nog geen begijn genoemd, DE FREMERY, Suppl. OBHZ, nr. 203. In 1313 draagt zij deze tienden over aan de abt van de O.L.V. abdij, zij is dan meesteres van het begijnhof, RAZ, collectie Verheye van Citters, inv. 35 b (afschrift van het verloren cartularium van de abdij), blz. 2.
159. VAN DER GOUW, Rekeningen Putten, II blz. 266.
160. DEKKER, KRUISHEER, Victorinnenklooster, blz. 111.
161. Ibidem, blz. 48-49.
162. Het zijn de Haarlemse begijnen Alide, vermeld in 1316 in het testament van Sijmon van Tetrode, GA Haarlem, kloosters, inv. 5¹, f. 28v-29, en Griet, vermeld in 1312, GA Haarlem, kloosters, inv. 5³, f. 348 en 248v; de Leidse begijn Vaetraert, vermeld in het testament van Pieter van Leiden uit 1316, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 175-176; Aghete Ghisebregt Floorentszoonsdr., vermeld in 1307, ARA, Delftse Statenkloosters, Koningsveld, inv. 50. In het testament van de Zuidbevelandse ver Lielt uit 1308 worden begunstigd de begijnen Margriete, Aghete en Beatrise Hughe Claiszoonsdr. en haar zuster, DEKKER, KRUISHEER, Victorinnenklooster, blz. 108-110.
163. Cartularium van het kapittel van Naaldwijk, f. 18.
164. Zie bijvoorbeeld de opmerking van Maréchal bij haar pogingen de sociale herkomst van hospitaalbroeders en -zusters in Brugge te onderzoeken, G. MARÉCHAL, De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen, Kortrijk-Heule, 1978, blz. 129 e.v.
165. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 332-351. In de bibliotheek van het gemeentearchief Amsterdam berust een van aanvullingen voorzien exemplaar. Een moeilijkheid bij het tellen was het feit dat soms een niet nader te bepalen aantal begijnen met dezelfde naam voorkomt. Van Eeghen gaf dit aan met de aanduiding m. Tenzij duidelijk blijkt dat er meer dan twee begijnen diezelfde naam droegen, hebben we dergelijke vermeldingen voor twee geteld.
166. Lijsten van schepenen en burgemeesters zijn gepubliceerd door TER GOUW, Amsterdam. Voor de verwantschap van een aantal families met families waaruit deze schepenen en burgemeesters gerecruteerd werden, is geraadpleegd ELIAS, Vroedschap, met name het eerste deel.
167. Lijsten van schepenen en burgemeesters zijn gepubliceerd door BOITET, Delft.
168. Vermeld wordt dat zij was *nobilis progeniei*, van adellijke afkomst, Kroniek Nieuwe Kerk, BBH, 65 blz. 35, ook wordt zij genoemd een *wedewi, edel van gheslachte*, ibidem, blz. 78. Zonder zich begijn te noemen, (ook in de Kroniek van de Nieuwe Kerk wordt slechts vermeld dat zij op het begijnhof woonde, niet dat zij begijn was) oorkondt zij in 1354, GA Delft, Oude en Nieuwe Gasthuis, inv. 516, f. Hverso. Vermoedelijk is zij de Katharina Willemsdr. van Koudenhove die in 1359 haar goed Koudenhove jegens de graaf verbeurde wegens het heulen met het opstandige Delft, van welke stad zij poorteres was, VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 96.
169. BALEN, Dordrecht, heeft lijsten van burgemeesters en schepenen gepubliceerd.
170. BALEN, Dordrecht, blz. 1172.
171. Lijsten van schepenen zijn gepubliceerd door THIERRY DE BYE DÓLLEMAN, Haarlemse schepenen, minder volledige lijsten van schepenen en burgemeesters vindt men in het Naamregister.
172. Kerstine: GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 54v en 72. Hildegont: idem, f. 26v, 83v en 124. Zij is ook meesteres geweest, idem, f. 8.
173. Idem, f. 31 en 72.
174. Lijsten van Leidse schepenen en burgemeesters zijn niet gepubliceerd. Voor de 14e

Noten bij blz. 105-108

- eeuw zijn zij verzameld door M. KOK in haar niet gepubliceerde doctoraalscriptie, te raadplegen GA Leiden. De bekende Leidse families worden ook wel genoemd door BLOK, *Hollandsche Stad*, I blz. 316-317, terwijl de namen van schepenen ook te vinden zijn in indices van diverse inventarissen van archieven die op het gemeentearchief Leiden berusten.
175. Uit de boedelbeschrijving van de nalatenschap van jonge Dirc van Delf, schout van Voorschoten, uit 1433 blijkt dat een van de erfgenamen een zekere begijn Clemens is, GA Leiden, stadsarchief, inv. 84, f. 115-115v. Zij is ongetwijfeld de begijn Clemeins Dirxdr. van Delff die we in 1449 tegenkomen als meesterse, GA Leiden, Armenweeshuis, Heilige Geest, cartularium B2, f. 196.
176. SERNEE E.A., *Archieven kloosters Delfland*, blz. 383.
177. Zij wordt in het testament van de toenmalige deken Martinus van Zomeren uit 1365 bedacht. *Cartularium van het kapittel te Naaldwijk*, f. 12. Haar broer testeert in 1379 als deken van dit kapittel, idem, f. 27.
178. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 71.
179. Idem, nr. 214.
180. SERNEE E.A., *Inventaris kloosters Delfland*, blz. 282.
181. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 10.
182. ARA, Hof van Holland, inv. 527, 1555 nr. 40.
183. Het zijn de volgende:
Heynric Jan Claesdr. van Porcijn, VAN EEGHEN, *Vrouwenkloosters*, blz. 339, ELIAS, *Vroedschap*, I blz. 15.
Margriete Pieter Bickersdr., VAN EEGHEN, *Vrouwenkloosters*, blz. 342, ELIAS, *Vroedschap*, I blz. 176.
Griet Willem Duynendr., VAN EEGHEN, *Vrouwenkloosters*, blz. 342, ELIAS, *Vroedschap*, I blz. 54.
Trijn en Haes Florisdr. den Otter, zie noot 184.
Trijn, Beatrix, Elberich en Lijsbet Cornelis Dobbendr., VAN EEGHEN, *Vrouwenkloosters*, blz. 346, 343, ELIAS, *Vroedschap*, I blz. 180.
Lijsbet Jans Oom Janszoonsdr., VAN EEGHEN, *Vrouwenkloosters*, blz. 349, ELIAS, *Vroedschap*, I blz. 219.
Em Dierck Boelesdr., VAN EEGHEN, *Vrouwenkloosters*, blz. 350, ELIAS, *Vroedschap*, I blz. 115.
184. VAN EEGHEN, *Vrouwenkloosters*, blz. 346, vermeldt dat Alyt Herman Claeszoonsdr. Roedeburch hun nicht was. De moeder van deze Alyt was Marie Florisdr., een dochter van Floris Jansz. den Otter, ELIAS, *Vroedschap*, I blz. 118. Trijn en Haes Florisdr. moeten dus zusters van deze Marie zijn geweest.
185. Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden zusteren. Naar het te Arnhem berustende handschrift met inleiding en aantekeningen uitgegeven door D. DE MAN, 's-Gravenhage, 1919.
186. E.E.A.J.M. THEISSING, *Over klopjes en kwezels*, Utrecht, Nijmegen, 1935, blz. 124.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK VII

1. NEUMANN, *Rheinisches Beginen- und Begardenwesen*, blz. 60-70.
2. PHILIPPEN, *Begijnhoven*, blz. 444-457.
3. Zie blz. 29 en 35.
4. Zie het overzicht van kloosterstichtingen in HENDERIKX, *Bedelordekloosters*, blz. 195-200.
5. Voor een overzicht van kloosterstichtingen in later tijd is gebruik gemaakt van het — overigens niet altijd even juiste — overzicht van M. SCHOENGEN, *Monasticon Bata-*

Noten bij blz. 108-112

- vum, 3 delen, Amsterdam, 1941, 1942, met een supplement op het eerste deel van D. DE KOK, Amsterdam, 1942 (Verhandelingen der Nederlandsche akademie van wetenschappen, afd. letterkunde, nieuwe reeks, deel 45).
6. VAN MIERIS, Charterboek, IV blz. 854.
7. Zie blz. 105-106.
8. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 529.
9. Ibidem, nr. 625.
10. WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 367.
11. ARA, Hofkapittel, inv. 175.
12. GA Amsterdam, stadsarchief, groot memoriaal, I f. 90.
13. A.G. WEILER, Nederlanders in Keulen en Heidelberg rond magister Herwich Gijsbertszoon van Amsterdam, in: Postillen over kerk en maatschappij in de vijftiende en zestiende eeuw, Nijmegen, 1964, blz. 257-283, blz. 281-282.
14. STERCK, BBH, 23 blz. 113.
15. BREEN, Rechtsbronnen Amsterdam, blz. 16.
16. Ibidem, blz. 94.
17. 1417: WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 366-367; 1511: ibidem blz. 368.
18. FRUIN, Informacie, blz. 181.
19. J.G. VAN DILLEN, Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam, I 1512-1611, 's-Gravenhage, 1929 (RGP nr. 69), blz. 280.
20. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 79.
21. Ibidem.
22. ALKEMADE, VAN DER SCHELLING, Briele, blz. 69-70.
23. Excerpt van Van Wijn, Koninklijke Bibliotheek, handschriften, 74 B 28, f. 3.
24. Idem, handschriften 71 H 35, f. 22v.
25. H. DE JAGER, De middeleeuwsche keuren der stad Brielle, 's-Gravenhage, 1901 (Werken der ver. tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 2e reeks, nr. 2), blz. 99.
26. Annotationes Begginarum, Delftsche Courant, 1880, nr. 123.
27. GA Delft, stadsarchief, inv. 13, I f. 57-57v.
28. GA Delft, stadsarchief, inv. 332 (officieboek).
29. RAU, Domkapittel, inv. 4254.
30. SOUTENDAM, Oudste keurboek Delft, blz. 546. Hij dateert dit keurboek tussen 1460 en 1514, maar het is waarschijnlijker dat het grotendeels van vóór 1460 stamt, zie hierover J.A. FRUIN, Het oudste der tot dusver bekende keurboeken van Delft, in: Nieuwe bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving, nieuwe reeks, 8 (1882), blz. 277-356, blz. 282.
31. SOUTENDAM, Keuren en ordonnantiën, Delft, blz. 216.
32. Ibidem, blz. 218.
33. Ibidem, blz. 219.
34. SOUTENDAM, Oudste keurboek Delft, blz. 485, idem, Keuren en ordonnantiën Delft, blz. 77-78.
35. ARA, LRK, inv. 7, f. 49-49v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 392.
36. Zie hoofdstuk IV noot 43.
37. Doorgenomen zijn alle rekeningen uit de 15e eeuw en uit de 16e eeuw de rekeningen van 1501, 1503, 1506, 1512, 1521 en 1535. In latere rekeningen wordt de post *presentwijn* niet meer nader gespecificeerd.
38. GA Dordrecht, stadsarchief, inv. 437, f. 100v.
39. GA Dordrecht, stadsarchief, inv. 8, f. 5.
40. FRUIN, Informacie, blz. 519.
41. DE FREMERY, Suppl. OBHZ, nr. 145.
42. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 29.

Noten bij blz. 113-116

43. Geraadpleegd naar een afschrift in het cartularium, ARA, coll. Van Vredenburg, inv. 252, f. 3. Het origineel berust in het GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 34.
44. ARA, LRK, inv. 37, f. 3v-4; inv. 38, f. 4v.
45. ALLAN, Haarlem, II blz. 502.
46. Ibidem blz. 505-507.
47. Ibidem blz. 513-518.
48. Dit vonnis is uitgegeven door C.J. GONNET, in: BBH, II (1882) blz. 237-238.
49. GA Haarlem, stadsarchief, inv. 1157. Bij wijze van steekproef is per periode van tien jaar telkens één rekening doorgenomen.
50. GA Haarlem, stadsarchief, inv. 1157, rekening van 1430, f. 128; rekening van 1440, f. 151v.
51. ALLAN, Haarlem, II blz. 569.
52. Ibidem blz. 513-518.
53. Zie hierover ALLAN, Haarlem, II blz. 551-554.
54. ARA, Hof van Holland, inv. 1028, 1494 nr. 137.
55. GA Haarlem, stadsarchief, inv. 550.
56. ARA, Hof van Holland, inv. 485, 1506 nr. 69.
57. ARA Brussel, Grote Raad van Mechelen, inv. 808, f. 149-154, zie Chronologische lijsten, II blz. 68.
58. GA Haarlem, stadsarchief, inv. 969.
59. FRUIN, Informatie, blz. 6.
60. ALLAN, Haarlem, II blz. 555-556.
61. J. HUIZINGA, Rechtsbronnen der stad Haarlem, 's-Gravenhage, 1911 (Werken der ver. tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 2e reeks, nr. 13), blz. 235.
62. VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 852.
63. In afschrift overgeleverd, GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 86, procesbundel Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle.
64. In excerpt overgeleverd, OVERVOORDE, inventaris van de kloosters, blz. xxiii-xxv.
65. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 148-150.
66. OVERVOORDE, inventaris van de kloosters, blz. xxv.
67. DE GEER TOT OUDEGEIN, Archieven Duitsche orde, II nr. 619.
68. De statuten van 1393 zijn gepubliceerd door LIGTENBERG, Armezorg, blz. 348-350. Het andere stuk is in slechte staat, GA Leiden, kloosters, inv. 567. Van de datum is slechts de dagtekening, 14 februari, leesbaar en de eerste twee cijfers van het jaar: 14. OVERVOORDE dateert in zijn inventarisbeschrijving 14(23). Vermoedelijk berust zijn datering op het feit dat twee in dit stuk bij de naam genoemde gasthuismeesters van het Katrijnengasthuis, blijkens de rekeningen van dat gasthuis, alleen in dat jaar samen werkzaam zijn, GA Leiden, gasthuizen, inv. 334.
69. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
70. Gepubliceerd tot 1434, MEERKAMP VAN EMBDEN, Stadsrekeningen. Voor de hierop volgende periode werd bij wijze van steekproef telkens één rekening per periode van tien jaar doorgenomen, GA Leiden, stadsarchief, inv. 521-640.
71. 1450: GA Leiden, stadsarchief, inv. 381, f. 4; 1463: idem, inv. 530, f. 106v.
72. H.G. HAMAKER, De middeleeuwse keurboeken van de stad Leiden, Leiden, 1873, blz. 145. Zie ook OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. vi-vii.
73. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 4, dit is het concept.
74. GA Leiden, stadsarchief, inv. 524, f. 140.
75. OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. xxiii-xxv.
76. GA Leiden, stadsarchief, inv. 84, f. 266.
77. MEERKAMP VAN EMBDEN, Stadsrekeningen, II blz. 213, 215.
78. GA Leiden, stadsarchief, inv. 84, f. 257.

Noten bij blz. 116-119

79. Idem, inv. 955.
80. OVERVOORDE, Inventaris van de kloosters, blz. vii-viii.
81. GA Leiden, stadsarchief, inv. 957. Dit is een ongedateerde verordening over de voorwaarden waarop de accijnzen zullen worden verpacht. Deze verordening moet stammen van na 1519, omdat er van het accoord over de accijnzen met de kloosters van dit jaar melding wordt gemaakt.
82. GA Leiden, stadsarchief, inv. 382, f. 134.
83. ARA, LRK, inv. 13 f. 79v, UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 574; UNGER, Bronnen Middelburg, I nr. 575.
84. KESTELOO, AZG, 5 blz. 224.
85. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 378, 380; DE STOPPELAAR, Inventaris oud archief Middelburg, 3e afd. blz. 291, nr. 1969.
86. UNGER, Bronnen Middelburg, II blz. 115, zie ook KESTELOO, AZG, 6 blz. 96.
87. UNGER, Bronnen Middelburg, II blz. 125, KESTELOO, AZG, 5 blz. 224.
88. KESTELOO, AZG, 5 blz. 223.
89. Ibidem blz. 224.
90. KESTELOO, AZG, 7 blz. 84.
91. DE STOPPELAAR, Inventaris oud archief Middelburg, 2e afd. blz. 109-110.
92. VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 342.
93. Ibidem blz. 372-373.
94. R. FRUIN, Het oudste keurboek van Rotterdam, in: Nieuwe bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving, nieuwe reeks, 3e deel (1876), blz. 44-95, blz. 92. Volgens FRUIN is dit keurboek tussen 1408 en 1414 ontstaan, ibidem, blz. 47. De terminus post quem baseert hij op de veronderstelling dat pas in 1408 sprake is van de zusters des Gemenen Levens waarvan in deze keur melding wordt gemaakt. Dit is echter niet juist, want al in 1380 is er sprake van een zusterhuis, ARA, LRK, inv. 52, f. 153. Het keurboek zou dus best ouder kunnen zijn dan Fruin aanneemt.
95. DRESCH, BBH, 33 blz. 254.
96. Ibidem blz. 259.
97. Ibidem blz. 260.
98. GA Schiedam, stadsarchief, inv. 284-285 (electieboeken).
99. HEERINGA, Rechtsbronnen Schiedam, blz. 279.
100. Ibidem, blz. 318.
101. K. HEERINGA, Het oudste keurboek van Schiedam, in: VMOVR, 6 (1915) blz. 139-174, blz. 171.
102. ARA, LRK, inv. 13, f. 34; inv. 18, f. 31.
103. ARA, LRK, inv. 13, f. 114.
104. ARA, LRK, inv. 13, f. 115v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 516. Een jaar later in iets gewijzigde vorm herhaald, ARA, LRK, inv. 13, f. 124v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 533.
105. ARA, LRK, inv. 55, afdeling Zeeland, f. 24, VAN MIERIS, Charterboek, IV, blz. 367.
106. Voor de meestersen, zie P.D. DE VOS, De voormalige kloosters en liefdadige instellingen te Zierikzee, Zierikzee, 1913, blz. 16. Voor de uitmeesters, GA Zierikzee, tafel op de — verloren — stadsnotulen.
107. GA Zierikzee, charter d.d. 11-8-1499.
108. BEZEMER, DE BLÉCOURT, Rechtsbronnen van Zierikzee, blz. 256.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK VIII

1. Zie over deze tussenpositie MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 120 e.v. en GRUNDMANN, Religiöse Bewegungen, blz. 321, waar gesteld wordt dat juist deze tussenpositie de begijnen noodlottig werd.
2. MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 162-163.
3. NEUMANN, Rheinisches Beginen- und Begardenwesen, blz. 144.
4. Vermeld in een oorkonde van Jan van Nassau, OSU, IV nr. 1803, zie hierover blz. 9.
5. OSU, III nr. 1699.
6. Ibidem nr. 1714.
7. Idem, IV nr. 2393.
8. Annotationes Begginarum, Delftsche Courant, 1880 nr. 123.
9. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 308.
10. Idem.
11. H.J.B. MULDER, Der Archidiakonat im Bistum Utrecht bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Ein rechtshistorische Studie zum kirchlichen Verfassungsrecht, Utrecht, Nijmegen, 1943, blz. 71-73.
12. Hij rehabiliteerde in dat jaar het Utrechtse begijnhof, GA Utrecht, kloosters en begijnhuizen, inv. 778-1.
13. ALKEMADE, VAN DER SCHELLING, Briele, I blz. 71.
14. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 29.
15. (*beghinae*) *quas nos ex speciali mandato domini nostri Traiectensis recepimus una cum collegis nostris visitandas et defendendas*, ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 261.
16. Respectievelijk GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 26 en ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 252, f. 31v-32v.
17. HEERINGA, Rekeningen bisdom, II blz. 284.
18. Ibidem blz. 285.
19. VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153 publiceert de getransfigeerde oorkonde van de graaf, terwijl hij ook melding maakt van de bisschoppelijke getransfigeerde oorkonde. Thans zijn wel de statuten aanwezig, maar de beide transfixen ontbreken. Aan de sneden door het perkament is echter nog wel te zien dat dit stuk oorspronkelijk met twee oorkonden getransfigeerd was, GA Leiden, kloosters, inv. 517.
20. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 309.
21. Idem, inv. 308.
22. Idem, respectievelijk inv. 307 en 313.
23. ALLAN, Haarlem, II blz. 520-521.
24. Gepubliceerd door HEERINGA, Rekeningen bisdom, II blz. 368-490.
25. ARA Brussel, Grote Raad van Mechelen, inv. 808, nr. 32, zie Chronologische lijsten, II blz. 68.
26. Dit blijkt uit de sententie van de Grote Raad uit 1522 in de zaak tussen deze begijn en de uitmeesters van het begijnhof in hoger beroep, waarin de hoofdzaken van wat er in 1517 voor het Hof van Holland had gespeeld worden samengevat, ARA Brussel, Grote Raad van Mechelen, inv. 822, nr. 26, zie Chronologische lijsten, II blz. 273-274.
27. ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 261.
28. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 218. Dit stuk, dat ongetwijfeld thuishoort in het archief van het begijnhof, is door SERNEE c.s. in hun inventaris van dit archief over het hoofd gezien.
29. ARA, rekenkamer, rekeningen, inv. 159, f. 109-109v en f. 143.
30. Idem, inv. 160, f. 134v. Pas de aantekeningen in deze rekeningen maken duidelijk wat Dirc Poes nu precies had gedaan, de kerkelijke rechters bedienen zich in hun beschuldigingen van een te abstracte taal.
31. JONGKEES, Staat en kerk, blz. 114-120.

Noten bij blz. 123-130

32. DE BLÉCOURT, Kort begrip, blz. 151-152.
33. ARA, Hof van Holland, inv. 500, nr. 159.
34. OSU, IV nr. 2393.
35. JOOSTING, MULLER, Bronnen kerkelijke rechtspraak, II blz. 59.
36. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 308.
37. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 100 e.v.
38. Ibidem, blz. 92.
39. Zie voor het begrip parochie NOLET, BOEREN, Kerkelijke instellingen, blz. 311-313 en SCHÄFER, Pfarrkirche und Stift, hoofdstuk 1 en 2.
40. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 89 e.v.
41. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 771.
42. De Haarlemse versie is gepubliceerd in ALLAN, Haarlem, II blz. 505-507.
43. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 625.
44. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 335.
45. Idem, inv. 336.
46. De kapel is gedeeltelijk gebouwd op grond die pas in 1416 in handen van het begijnhof is gekomen, zie blz. 156-157.
47. WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 367.
48. De "Nederlandse Beka" uitgegeven door A. MATHAEUS, onder de titel *Chronicon auctius Joannis de Beka*, in: *Veteris aevi analecta seu vetera monumenta hactenus nondum visa*, deel III, 's-Gravenhage, 1738², blz. 1-407, blz. 398-399.
49. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 334.
50. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 338. Zie over dergelijke privileges MOLL, Kerkgeschiedenis van Nederland, II 4e stuk, blz. 195-197.
51. VAN HEUSSEN, Kennemerland, blz. 195-196.
52. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 320.
53. GRIJPINK, Register, VII blz. 65.
54. A.v. LOMMEL, Keuze van een Kapitteldeken der Sint Catharina-kerk in den Briel, A^o 1545, in: BBH, 12 (1884) blz. 439-443, blz. 442.
55. VAN RAPPAARD, MULLER, Kerkvisitatiën, blz. 281.
56. Ibidem, blz. 247. Hier wordt ten onrechte beweerd dat het begijnhof onder de parochie van de St. Catharinakerk viel, vgl. blz. 273 en 281.
57. GA Brielle, rekeningen van de kerkmeesters van de Maarlandse kerk, 1523/24, f. 88v; 1542/43, f. 5v.
58. ARA, handschriften, inv. 774, blz. 114.
59. *Annotationes Begginarum*, Delftsche Courant, 1880 nr. 123.
60. Kroniek van de Nieuwe Kerk, BBH, 65 blz. 85, *Vita Venerabilis Virginis Gertrudis ab Oosten*, AA SS, Ianuarius, I blz. 348-353.
61. Dit vermoeden wordt uitgesproken door OOSTERBAAN, Oude Kerk, blz. 298.
62. ARA, LRK, inv. 55, afdeling Holland, f. 39.
63. OOSTERBAAN, Oude Kerk, blz. 127-128. De eerste maal dat Andries Pietersz. wordt vermeld is in 1405/06, ibidem, blz. 130.
64. GA Delft, Oude Kerk, inv. 30 (aantekenboekje van de onderpastoor uit het begin van de 16e eeuw), f. 7-7v.
65. Vaticaanse archief te Rome, archief der datarie, regesta Lateranensia, deel 286, f. 74-74v. BROM, Archivalia, I 2e stuk regist nr. 1567, geeft ten onrechte f. 18-18v, vgl. OOSTERBAAN, Oude Kerk, blz. 318, noot 75.
66. Vaticaanse archief, archief der datarie, registers der supplieken, deel 240, f. 189-189v. Op het bestaan en de juiste vindplaats van deze suppliek werden wij geattendeerd door OOSTERBAAN, Oude Kerk, blz. 318, noot 76.
67. Vaticaanse archief, archief der datarie, registers der supplieken, deel 281, f. 113, BROM, Archivalia, I 2e stuk, regist nr. 1353.

Noten bij blz. 131-136

68. ARA, St. Ursulaklooster te Schiedam, inv. 31.
69. GA Delft, Oude Kerk, inv. 30, f. 9 en 12.
70. J.F.A.N. WEIJLING, Bijdrage tot de geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht tot 1580, Utrecht, 1951, blz. 304.
71. GA Delft, stadsarchief, inv. 1, derde keurboek, f. 264v.
72. VAN HEUSSEN, Delfland, blz. 203-204.
73. Ibidem, blz. 205-206.
74. ARA, Staten van Holland, inv. 187 (kohier van de tiende penning 1543), f. 162.
75. Voor het eerst genoemd in een testament van 1467, ARA, St. Ursulaklooster te Schiedam, inv. 31.
76. OOSTERBAAN, Oude Kerk, blz. 97, noot 106, en blz. 253-256.
77. VAN HEUSSEN, Delfland, blz. 203.
78. GA Delft, journaal van de Oude Kerk (zonder inventarisnummer), f. 154 en 171v.
79. Zie blz. 96.
80. GA Dordrecht, kerken, inv. 5³ (1470/71), f. 12.
81. JOOSTING, MULLER, Bronnen kerkelijke rechtspraak, II blz. 241.
82. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 52.
83. Ibidem, blz. 53-58.
84. Voor de datering van de aanleg van de bevesting, zie HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 56.
85. DOZY, Oudste stadsrekeningen, blz. 18 en 21.
86. OSU, III nr. 1714.
87. *item den beghinen 10 solidi jaers ter paepliker proven, ende hebben zi ghenen paep so sel menre die cappelle mede staende houden*, GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 49.
88. Dit is een van de aanklachten die de pastoors van de Buurkerk in 1362 tegen de Utrechtse begijnen inbrachten, GA Utrecht, kloosters en begijnhuizen, inv. 781.
89. Dat het begijnhof deze heilige als patroon had, blijkt uit het repertorium op het sententieboek van het Hof van Holland van 1562, ARA, Hof van Holland, inv. 1075. Het sententieboek zelf verkeert helaas in te slechte staat om nog geraadpleegd te worden.
90. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 68.
91. KLEYNTJENS, De Navorscher, 72 blz. 269.
92. Cartularium van het kapittel van Naaldwijk, f. 120v.
93. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 222.
94. ARA, collectie Van Vredenburg, inv. 273.
95. GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 39.
96. Idem, nr. 223.
97. Idem, nr. 226.
98. ALLAN, Haarlem, II blz. 499.
99. Haarlem BA, KKS, inv. 394, f. 5.
100. ALLAN, Haarlem, II blz. 503-504.
101. Ibidem blz. 512.
102. Hij wordt in deze kwaliteit vermeld als één van de executeurs-testamentair van Margreta, vrouw van Amilius, bastaard van Johannes Adalbertusz., ARA, Egmond, inv. 3, f. 56-57.
103. J.F. VREGT, Oorkonden uit het Archief van het Bisdom, in: BBH, 10 (1882) blz. 321-377; 12 (1884) blz. 149-160; 13 (1886) blz. 459-465, de betreffende oorkonde publiceert hij in BBH, 13 blz. 459.
104. JOOSTING, MULLER, Bronnen kerkelijke rechtspraak, I blz. 15.
105. Dit was het geval bij het begijnhof te Mechelen, waar in 1286 werd bepaald dat de opvolger van de dienstdoende kapelaan de status van pastoor zou krijgen. Indien

Noten bij blz. 136-141

- echter reeds tijdens het leven van de kapelaan een prebende voor het onderhoud van een pastoor bijeen was gebracht, kon de kapelaan reeds de status van pastoor krijgen, PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 112. Ook in Aarschot was reeds in 1259 toestemming gegeven tot het stichten van een begijnenparochie, maar in 1261 was nog niet eens een vaste kapelaan in dienst, *ibidem*, blz. 112.
106. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 8.
 107. ALLAN, Haarlem, II blz. 500-501.
 108. *Ibidem* blz. 501-502.
 109. *Ibidem* blz. 503-504.
 110. *Ibidem* blz. 505.
 111. *Ibidem* blz. 511-512.
 112. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 75.
 113. DEKKER, Zuid-Beveland, blz. 364-365.
 114. GRIJPINK, Register, III blz. 102.
 115. ALLAN, Haarlem, II blz. 585.
 116. Dit blijkt uit diverse legaten, vermeld in het fundatieboek van het begijnhof, GA Haarlem, kloosters, inv. 250. Zie ook ALLAN, Haarlem, II blz. 545.
 117. RANB, Mariënkroon en Mariëndonk, inv. 392.
 118. Dit wordt gesteld in een testament uit 1464, RANB, Mariënkroon en Mariëndonk, inv. 567.
 119. Gepubliceerd door GOOSSENS, Bossche Bijdragen, 3 blz. 224-226, 241 en 6 blz. 114.
 120. RANB, stadsarchief Heusden, inv. F 51, f. 37.
 121. Vaticaans archief te Rome, archief der datarie, registers der supplieken, deel 301, f. 183. BROM, Archivalia, I 2e stuk, regest nr. 1366.
 122. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 6.
 123. DE GEER TOT OUDEGEIN, Archieven Duitsche orde, II nr. 619.
 124. Utrecht ADO, inv. 2010.
 125. *Idem*, inv. 2005.
 126. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 22, rekening 1597/98.
 127. VAN OERLE, Leiden, blz. 106.
 128. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 50.
 129. *Idem*, inv. 10.
 130. OSU, IV nr. 1803, zie blz. 9.
 131. OSU, III nr. 1699.
 132. OSU, IV nr. 1774.
 133. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 378. Een van deze stukken is gepubliceerd door VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 255, aangezien hij dit stuk ten onrechte in 1273 dateerde.
 134. KESTELOO, AGZ, 5 blz. 224.
 135. In 1449, RAZ, O.L.V. abdij, inv. 380; in 1546, DE STOPPELAAR, Inventaris oud archief Middelburg, 3e afd. blz. 291, nr. 1969.
 136. RAZ, godshuizen, inv. 728.
 137. SCHÄFER, Pfarrkirche und Stift, blz. 28-31.
 138. VAN REYN, Rotterdam, I blz. 191-192.
 139. GA Rotterdam, Supplement op het oudste keurboek, art. 60, afschrift van de hand van A.C. Kersbergen.
 140. VAN REYN, Rotterdam, I blz. 195.
 141. Kerkelijk kroniekje, uitgegeven door J.H.W. UNGER en W. BEZEMER, in: Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam, II, Rotterdam, 1895, blz. 47-49, blz. 48.
 142. *Ibidem* blz. 49.
 143. VAN REYN, Rotterdam, II blz. 137.
 144. *Idem*, I blz. 194.

Noten bij blz. 141-146

145. GA Schiedam, hervormd weeshuis, inv. 10. HOEK veronderstelt dat het kapelletje dateert van ca. 1400, Holland, 7 blz. 166.
146. VAN HEUSSEN, Zuidholland, blz. 508.
147. Hij noemt één van de door hem opgegraven gebouwen het patershuis, dat ca. 1440 gebouwd zou zijn, Holland, 7 blz. 173.
148. JOOSTING, MULLER, Bronnen kerkelijke rechtspraak, I blz. 15.
149. ARA, LRK, inv. 303, f. 54.
150. ARA, LRK, inv. 13, f. 50-50v; inv. 18, f. 41. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 250.
151. ARA, LRK, inv. 13, f. 73v, VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 341.
152. GRIJPINK, Register, I Scaldia, blz. 93-100.
153. NOLET, BOEREN, Kerkelijke instellingen, blz. 322.
154. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 95-96.
155. NEUMANN, Rheinisches Beginen- und Begardenwesen, blz. 124.
156. GRUNDMANN, Religiöse Bewegungen, blz. 332-333.
157. Ibidem, blz. 327-329 en 465-466. Over Christina van Stommeln, zie GRUNDMANN, blz. 330 en MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 344-355.
158. MCDONNELL, Beguines and beguards, blz. 341-342, GRUNDMANN, Religiöse Bewegungen, blz. 471.
159. PHILLIPS, Beguines in Strasbourg, blz. 90, 177-178 en 220.
160. Ibidem, blz. 36-44.
161. Ibidem, blz. 217.
162. NEUMANN, Rheinisches Beginen- und Begardenwesen, blz. 161-166.
163. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 97.
164. Ibidem, blz. 93-95.
165. GA Utrecht, kloosters en begijnhuizen, inv. 780.
166. Idem, inv. 779.
167. Idem, inv. 781.
168. DEKKER, Zuid-Beveland, blz. 191-200.
169. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 13-27.
170. Van deze traditie wordt melding gemaakt in de inleiding van de *vita* van Geertrui van Oosten, *Vita Venerabilis Virginis Gertrudis ab Oosten*, AA SS, Ianuarius, I blz. 348. Zie ook OOSTERBAANS editie van de *Kroniek van de Nieuwe Kerk*, BBH, 65 blz. 77-78 noot 12.
171. *Vita Venerabilis Virginis Gertrudis ab Oosten*, AA SS, Ianuarius, I blz. 352.
172. RAZ, O.L.V. abdij, inv. 308.
173. Idem, inv. 309.
174. Aangesteld in 1327, ARA, LRK, inv. 13, f. 97.
175. ARA, Rijsburg, inv. 519. Uit het feit dat zij niet de augustijnen te Middelburg begunstigt, kunnen we afleiden dat dit bedelordeklooster in 1303 nog niet bestond, waardoor de terminus a quo, die HENDERIKX stelt op 1289, Bedelordekloosters, blz. 27, verschoven kan worden naar 1303.
176. KLEYNTJENS, De Navorscher, 70 blz. 213-214. De gelegateerde bedragen zijn in zijn uitgave niet alle even correct weergegeven, deze zijn door ons gecorrigeerd naar het origineel, GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 40.
177. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 141.
178. DEKKER, KRUISHEER, Victorinnenklooster, blz. 111, regist. nr. 60.
179. GA Haarlem, kloosters, inv. 5¹, f. 17-17v.
180. ALLAN, Haarlem, II blz. 566-567.
181. Haarlem BA, KKS, inv. 337.
182. GA Amsterdam, begijnhof, inv. 337.
183. De meeste aspecten van de rol van de abt van Middelburg zijn in dit hoofdstuk reeds ter sprake gekomen. Zie voor het afhoren van de rekening van het begijnhof blz. 47, voor de aankoop van een huis op het begijnhof blz. 95-96.

Noten bij blz. 146-152

184. OSU, III nr. 1714.
185. ARA, kloosters Delfland, Regulierenklooster te 's-Gravenzande, inv. 14.
186. GA Haarlem, kloosters, inv. 5², f. 341v, zie ook blz. 100-101.
187. GA Haarlem, kloosters, inv. 190. Dezelfde begijn draagt ook grond aan de johannieters over in ruil voor een lijfrente, idem, inv. 5³, f. 351-351v.
188. GA Haarlem, kloosters, inv. 5¹, f. 17-17v.
189. Zie blz. 56-57.
190. Zie blz. 127.
191. Universiteitsbibliotheek Leiden, Bibliotheek van de maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden, handschriften, inv. 821. Uit dit stuk uit 1415 blijkt dat de rente als legaat van Willem Oude Scutte in handen was gekomen van de regulieren te Amsterdam. Een andere rente op het begijnhof had hij gelegateerd aan het Amsterdamse karthuizerklooster, GA Amsterdam, Burgerweeshuis, inv. 566, f. 33. Hij was uit Hoorn afkomstig en stierf in 1413, idem, f. 8 en 33. Over zijn rol in de Moderne Devotie, zie POST, *Modern devotion*, blz. 103-104.
192. W. JAPPE ALBERTS, *Moderne Devotie*, Bussum, 1969 (Fibula-reeks nr. 48), blz. 25. Nader onderzoek naar deze begijneninstellingen, meer verwant aan die in Duitsland dan aan die in België en West-Nederland, is overigens gewenst, alsmede naar de invloed die de Moderne Devotie op deze instellingen heeft gehad.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK IX

1. LIGTENBERG, *Armezorg*, blz. 344-347.
2. GA Leiden, kloosters, inv. 566. Naar een afschrift gepubliceerd door LIGTENBERG, *Armezorg*, blz. 348-350.
3. GA Leiden, gasthuizen, inv. 334, 1398/99, f. 6v.
4. Idem, f. 15v.
5. LIGTENBERG, *Armezorg*, blz. 351.
6. GA Leiden, kloosters, inv. 403. Voor de datering van dit zwaar beschadigde stuk, zie blz. 217 noot 68. *Koopmanspayement* was een plaatselijke rekenmunt, zie D.E.H. DE BOER, *Graaf en grafiek. Sociale en economische ontwikkelingen in het middeleeuwse 'Noordholland'* tussen ± 1345 en ± 1415 , Leiden, 1978, blz. 188.
7. GA Leiden, kloosters, inv. 571 a.
8. LIGTENBERG, *Armezorg*, blz. 244.
9. Ibidem.
10. Ibidem, blz. 241.
11. GA Leiden, kloosters, inv. 571 a, rekening 1572/73, iedere begijn kreeg een toelage van 12 gulden, terwijl het totaalbedrag van deze post 72 gulden bedraagt.
12. Zie blz. 27-28.
13. GA Leiden, kloosters, inv. 517, gepubliceerd door VAN MIERIS, Leyden, I blz. 153-156.
14. De Haarlemse statuten zijn gepubliceerd in ALLAN, Haarlem, II blz. 513-518.
15. GA Leiden, kloosters, inv. 524, 537 en 538.
16. Idem, inv. 525.
17. Idem, inv. 539 en 538.
18. Idem, inv. 516, f. 7v-8, gepubliceerd door VAN MIERIS, Leyden, I blz. 157.
19. GA Leiden, kloosters, inv. 522.
20. Idem, inv. 516, f. 9.
21. NEUMANN, *Rheinisches Beginen- und Begardenwesen*, blz. 87.
22. GA Leiden, kloosters, inv. 518, achterin.

Noten bij blz. 152-159

23. Idem, inv. 515.
24. Dit wordt gesuggereerd door OVERVOORDE, Inventaris van kloosters, blz. 82. Zie ook VAN OERLE, Leiden, blz. 150.
25. GA Leiden, kloosters, inv. 516.
26. Idem, inv. 518, achterin.
27. Het is vermoedelijk de stichtingsakte van een zusterhuis van zusters des Gemenen Levens, maar het kan niet in verband worden gebracht met een van de Leidse vrouwenkloosters die in later tijd bestaan. Volgens VAN OERLE lag de Hogelandse Kerksteeg in Marendorp, maar aan deze steeg is in later tijd geen klooster gelegen, zie de atlas van VAN OERLE, kaart 12 en 13a.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK X

1. Een, in zijn algemeenheid waardevolle, studie over de topografische ontwikkeling van de Nederlandse begijnhoven is W.F. DENSLAGEN, Begijnhoven in Noord-Nederlandse steden, in: Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, 77 (1978) blz. 205-224.
2. VAN DER LAAN, Oorkondenboek Amsterdam, nr. 75.
3. Ibidem, nr. 314.
4. Ibidem, nr. 529.
5. MEISCHKE, Burgerweeshuis, blz. 114 en 116-117.
6. WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 367.
7. H. BRUGMANS, Geschiedenis van Amsterdam, herzien en bijgewerkt door I.J. BRUGMANS, Geschiedenis van Amsterdam, 6 delen, Utrecht, Antwerpen, 1972, 1973, I blz. 89-90 en blz. 119-120.
8. MEISCHKE, Burgerweeshuis, blz. 1 en 116.
9. Zie hierover R.E. VAN DER LEEUW-KISTEMAKER, Wonen en werken in de Warmoesstraat van de 14de tot het midden van de 16de eeuw (Werkschrift 7 van het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam), blz. 81.
10. WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 366-367, zie ook VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 319-320.
11. WAGENAAR, Amsterdam, II blz. 368.
12. Op de 19e-eeuwse kadastrale kaart is nog duidelijk te zien wat vroeger tot het begijnhof behoorde, met uitzondering van een hoekje aan de noordoostzijde, dat oorspronkelijk ook tot het begijnhof behoorde maar later deel uitmaakte van het Burgerweeshuis, aan welke instelling het in 1635 was verkocht, VAN DEN AKKER, De Katholiek, 50 blz. 91. Dit erf wordt genaamd het erf over, dat wil zeggen aan gene zijde van, de beek. Deze beek kwam ten noorden van het huis Begijnhof 13 uit in de Begijnensloot, zie noot 15.
13. VAN EEGHEN, Vrouwenkloosters, blz. 320.
14. ZANTKUYL, Amstelodamum, 67 blz. 75.
15. Blijkens het kohier van de achtste penning van 1647-49, GA Amsterdam, archief van de thesaurier extra-ordinair, inv. 272, Nieuwe Zijde, was het huis dat geïdentificeerd kan worden als het huidige Begijnhof 14 gelegen aan de noordzijde van deze beek. Uit een verklaring uit het jaar 1735 blijkt dat de beek dan nog bestaat, maar dat er plannen zijn hem te overkluizen. De beek blijkt dan te lopen vanaf Begijnhof 22 met een boog voor de huizen aan de noordzijde van het begijnhof langs, GA Amsterdam, begijnhof, inv. L 206.
16. ZANTKUYL, Amstelodamum, 67 blz. 80-81.
17. Idem, Amstelodamum, 50 blz. 113-120, Amstelodamum, 53 blz. 179-187.

Noten bij blz. 159-167

18. Dit kan geconcludeerd worden op basis van de voornamelijk 17e-eeuwse en 18e-eeuwse eigendomsbewijzen, die zich zowel in het archief van het begijnhof zelf, als in het archief van het St. Andrieshofje bevinden. Bovendien is gebruik gemaakt van het kohier van de achtste penning, zie noot 15.
19. C. HOEK, Den Briel en Maerlant, in: Holland, I (1969) blz. 182-198.
20. GA Brielle, rekening van het Vrouwenhuis, 1605/06.
21. Annotationes Begginarum, Delftsche Courant, 1880, nr. 123.
22. VISSER, Delftse stadsplan, blz. 11-13.
23. Dit blijkt uit een transportakte van een huis aan de noordzijde van het hof, GA Delft, charters oud-katholieke kerk, doos V, charter d.d. 2-5-1634.
24. M.G. WILDEMAN, Iets over Jasper van Kinschot (1552-1603) (en een afschrift van zijn familieregistertje loopende van 1578-1601), in: NL, 23 (1905) kolom 209-217, kolom 213, waar blijkt dat hij in 1589 woonde in het huis Polanen naast het begijnhof.
25. GA Delft, charters oud-katholieke kerk, doos I, charter d.d. 8-12-1581.
26. GA Delft, stadsarchief, inv. 589, deel I.
27. Zie blz. 132-133.
28. GA Dordrecht, stadsarchief, inv. 13, f. 101.
29. GA Dordrecht, stadsarchief 1572-1795, inv. 587.
30. DE FREMERY, Suppl. OBHZ, nr. 145.
31. VAN DEN BERGH, OBHZ, II nr. 145.
32. ARA, kloosters Delfland, Regulierenklooster te 's-Gravenzande, inv. 5, f. 153-153v.
33. Idem, inv. 14, GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nrs. 28, 64.
34. ARA, kaarten, inv. S, f. 1, inv. SS, f. 6v-7.
35. ARA, kloosters Delfland, Regulierenklooster te 's-Gravenzande, inv. 5, f. 51v.
36. Zo was een boomgaard in de 15e eeuw verhuurd aan Willem van Egmond, die er een stenen duiventil liet bouwen, GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 60 bis. In de 16e eeuw exploiteerden blijkens een getuigenverklaring van Job Adriaensz. Cuyper zijn ouders de begijnenboomgaard, GA 's-Gravenzande, inventaris van losse stukken en delen, nr. 86, procesdossier Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle.
37. Dit blijkt uit een getuigenverklaring die te vinden is in het procesdossier Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle, zie noot 36.
38. In 1455 is er sprake van een pas aangelegde muur, GA 's-Gravenzande, inventaris van charters, nr. 30. In het procesdossier Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle, zie noot 36, bevindt zich een verzoekschrift van Alijd Jansdr. waarin sprake is van haar *salituyn leggende op 't achterveld aen de muur*.
39. In het procesdossier Heilige Geestmeesters x erven Van den Polle, zie noot 36, bevindt zich een getuigenverklaring van de stadsbode, een timmerman en zijn gezelschap dat zij deze poort hadden opengebroken.
40. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 78-79. Zie over de topografische ontwikkeling van Haarlem in het bijzonder Historische stedenatlas van Nederland, onder redactie van C. van de Kieft, J.C. Visser en G. van Herwijnen, I Haarlem, door B.M.J. SPEET en T. ROTHFUSZ, Delft 1979.
41. OSU, IV nr. 1793.
42. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 84.
43. ALLAN, Haarlem, II blz. 519-520.
44. Haarlem BA, KKS, inv. 394, f. 4v.
45. ALLAN, Haarlem, II blz. 522-523.
46. Dat er bij de poort naar de St. Jansstraat een bleekveld was, blijkt ook uit de verklaring van twee begijnen uit 1628, gepubliceerd in ALLAN, Haarlem, II blz. 524-525.
47. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 16, 47 en 85.
48. Idem, f. 68.

Noten bij blz. 167-177

49. Idem, f. 72.
50. Bibliotheek van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslachts- en Wapenkunde te 's-Gravenhage, collectie Opt Straeten van der Moelen, deel III blz. 710-711. Ook dan is de bebouwing nog niet aaneengesloten, want in 1516 verkopen twee begijnen een huis aan de Bakenessergracht aan Jasper Jansz., timmerman, welk huis lag tussen het huis van de begijnen zelf en de *stille* van het begijnhof, GA Haarlem, rechterlijk archief, inv. 76, deel 13, f. 29.
51. ALLAN, Haarlem, II blz. 524-525. Dankzij de rekeningen van de rentmeester van de geestelijke goederen, GA Haarlem, kloosters, inv. 295, is meestal het jaar te achterhalen waarin een bepaald huis wordt verkocht. Vervolgens kon dan in de transportaktenregisters de minuut van de akte worden gevonden.
52. ALLAN, Haarlem, II blz. 523.
53. GA Haarlem, kloosters, inv. 250, f. 72. Deze aantekening dat Margriet van den Berghe een legaat aan deze begijn schonk, is ongedateerd, maar we weten dat zij in 1405 overleed, idem, f. 31.
54. Idem, f. 85.
55. ARA, Staten van Holland, inv. 1588. In xero-copie aanwezig op het GA Haarlem.
56. ALLAN, Haarlem, II blz. 582-585.
57. Ibidem blz. 526.
58. RANB, Mariënkroon en Mariëndonk, inv. 49.
59. GOOSSENS, Bossche Bijdragen, 3 blz. 225: *novi beginagii*.
60. RANB, Mariënkroon en Mariëndonk, inv. 53.
61. Idem, inv. 663.
62. Idem, inv. 136 en 564.
63. VAN MIERIS, Charterboek, III blz. 453.
64. Als in 1622 de graafwerkzaamheden ten behoeve van de versterkingen zijn voltooid, wordt een schadevergoeding uitgekeerd aan de personen en instellingen die land in bezit hadden dat is vergraven, waaronder het Oude Mannenhuis, RANB, stadsarchief Heusden, inv. C 6. Dit Oude Mannenhuis grensde aan het begijnhof, RANB, Mariënkroon en Mariëndonk, inv. 564.
65. VAN OERLE, Leiden, blz. 74.
66. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 816.
67. VAN OERLE, Leiden, blz. 74-75.
68. VAN MIERIS, Charterboek, II blz. 687.
69. VAN OERLE, Leiden, blz. 73.
70. Ibidem, blz. 99-102.
71. Ibidem, blz. 102.
72. GA Leiden, stadsarchief, inv. 84, f. 149v.
73. BLOK, Hollandsche stad, I blz. 316.
74. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 28.
75. Idem, inv. 21, rekening van 1584, f. 30v.
76. VAN OERLE, Leiden, blz. 104-105.
77. GA Leiden, stadsarchief, inv. 1760.
78. ARA Brussel, Grote Raad van Mechelen, dossiers beroepen uit Holland, nr. 715.
79. Zie hoofdstuk V noot 24.
80. GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 29.
81. Utrecht ADO, inv. 2094.
82. Aanvullende gegevens op de kaart van ca. 1600 zijn te vinden in een registertje dat door de regenten, die het hof na de reformatie bestuurden, werd bijgehouden, GA Leiden, St. Agnietenbegijnhof, inv. 1 A.
83. VAN OERLE, Leiden, blz. 75 en 102-103.

Noten bij blz. 177-185

84. Dit blijkt uit de transportakte van dit huis in 1383 aan Pieter Symonsz., LIGTENBERG, Armezorg, blz. 343-344.
85. GA Leiden, gasthuizen, inv. 334, 1434/35, f. 17.
86. In de rekening van de pacht die verschuldigd is aan de nazaten van Gerard Alewijnsz. is sprake van drie gedeelten, waaruit de totale som die het Pieter Symonsz.-"begijnhof" is verschuldigd, is samengesteld, GA Leiden, stadsarchief, inv. 1760. We weten dat de begijnen in ieder geval in 1498 een huis in de Houtstraat aankochten waarop pacht *metten houde* rustte, GA Leiden, kloosters, inv. 573.
87. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 60-61.
88. KESTELOO, AZG, 5 blz. 182.
89. Herhaaldelijk is sprake van torens of gedeelten van de stadsmuur, gelegen tussen de Noordpoort en de Koepoort, KESTELOO, AZG, 5 blz. 184 (in 1396/97); *ibidem* blz. 183 (in 1412/13). Gezien de ligging van het begijnhof kan de Koepoort niet hebben gelegen ten westen van de Noordpoort, waar trouwens de Sijspoort lag, KESTELOO, AZG, 5 blz. 184. Zie ook de opmerking van LANTSHEER, NAGTGLAS, Zelandia Illustrata, I blz. 207-208. Dat de Koepoort een waterpoort was, vermeldt T. STOL, De straatnamen van middeleeuws Middelburg, in: AZG, 1979 blz. 186-247, blz. 200.
90. Vermeld in 1507, KESTELOO, AZG, 6 blz. 274. Dat de Schotse Hoek de tegenwoordige Koningstraat is, valt af te leiden uit het kohier van de tiende penning van 1576, in afschrift aanwezig in de bibliotheek van het Documentatiecentrum Zeeuws Delta-gebied te Middelburg. Er is daarin sprake van huizen achter de Westmonster, inclusief de Schotse Hoek. Op de kaart van Van Deventer nemen we achter de Westmonster twee straten waar, de Korte Noordstraat, die ook al in het kohier deze naam draagt, en de tegenwoordige Koningstraat.
91. Dezelfde begrenzingen geven ook LANTSHEER, NAGTGLAS, Zelandia Illustrata, I blz. 316.
92. DE STOPPELAAR, Inventaris oud archief Middelburg, 3e afd., nrs. 1802, 1823.
93. *Ibidem* nr. 1865.
94. *Ibidem* nr. 1864.
95. LANTSHEER, NAGTGLAS, Zelandia Illustrata, I blz. 320-321.
96. Er is namelijk sprake van het gedeelte van de stadsmuur achter het begijnhof vanaf het St. Aagtenhuis tot Spanje toe, KESTELOO, AZG, 6 blz. 330.
97. In 1565 gaat men de mogelijkheden hiertoe onderzoeken, DE STOPPELAAR, Inventaris oud archief Middelburg, 4e afd., nr. 2370. In 1568 functioneert het St. Aagtenhuis als pesthuis, DE WAARD, Inventaris godshuizen, blz. 8.
98. DE STOPPELAAR, Inventaris oud archief Middelburg, 4e afd., nr. 2509.
99. DE WAARD, Inventaris godshuizen, blz. 8.
100. KESTELOO, AZG, 7 blz. 24.
101. VAN REYN, Rotterdam, I blz. 190.
102. GA Rotterdam, regestenlijst van het archief van het leprooshuis in handschrift, regest van 4-5-1444.
103. GA Rotterdam, rechterlijk archief, inv. 481, f. 187.
104. HEOK, Holland, 7 blz. 162-175.
105. HENDERIKX, Bedelordekloosters, blz. 68-70.
106. *Ibidem*, blz. 72.
107. P.D. DE VOS, De stadspoorten van Zierikzee, Zierikzee, 1946, blz. 27.
108. GA Zierikzee, tafel op de — verdwenen — stadsnotulen, hoofd: straten en wegen.
109. PHILIPPEN, Begijnhoven, blz. 222-223.

BRONNEN EN LITERATUUR

NIET-UITGEGEVEN BRONNEN

VATICAANS ARCHIEF TE ROME

- archief der datarie, geraadpleegd via verwijzingen in de literatuur

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF TE BRUSSEL (ARA Brussel)

- archief van de Grote Raad van Mechelen, dossiers en registers geraadpleegd via microfilms en -fiches op het GA Amsterdam

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF TE 'S-GRAVENHAGE, DERDE AFDELING (ARA)

- archief van de rekenkamer van de grafelijkheid, rekeningen
inventaris niet gedrukt
- archief van de leen- en registerkamer (LRK)
inventaris niet gedrukt
- archief van de Staten van Holland vóór 1572
inventaris van P.A. Meilink, 1929
- archief van het Hof van Holland
inventaris niet gedrukt
- archieven van de Delftse Statenkloosters, archief van de abdij Koningsveld
inventaris van S.W.A. Drossaers, 1916
- archieven van de kloosters in Delfland, archief van het Regulierenklooster te 's-Gravenzande
inventaris van J.M. Sernee, S.W.A. Drossaers en W.G. Feith, 1920
- archief van de abdij Egmond
inventaris van P.A. Meilink, 1951
- archief van het Hofkapittel te 's-Gravenhage
inventaris van A.H. Martens van Sevenhoven, 1914
- archief van de abdij Leeuwenhorst
geen inventaris, regestenlijst niet gedrukt
- archief van de abdij Rijsenburg
inventaris van J. Bruggeman, in: Inventarissen van Rijks- en andere archieven, 4 (1931) blz. 162-255
- archief van het St. Ursulaklooster te Schiedam
inventaris niet gedrukt
- collectie Van Vredenburg
inventaris van J.K. Bondam en P.A. Meilink, in: Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven, 47 (1925) blz. 222-285
- handschriftenverzameling
inventaris van J.A. Jaeger, 1950

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF TE 'S-GRAVENHAGE, KAARTENAFDELING

- collectie Hingman
inventaris van J.H. Hingman, 1871

RIJKSARCHIEF IN NOORDBRABANT (RANB)

- archief van de stad Heusden
inventaris van C.C.N. Krom, 1915

- archief van de kloosters Mariënkroon en Mariëndonk
inventaris van H. van Bavel, 1972

RIJKSARCHIEF IN UTRECHT (RAU)

- archief van de bisschoppen
inventaris van S. Muller, 1906
- archief van het Domkapittel
inventaris van K. Heeringa, 1929

RIJKSARCHIEF IN ZEELAND (RAZ)

- archief van de O.L.V. abdij
inventaris van R. Fruin, 1901
- archieven van de godshuizen
inventaris van C. de Waard, 1907
- collectie Verheye van Citters
inventaris niet gedrukt

GEMEENTEARCHIEF VAN AMSTERDAM (GA Amsterdam)

- stadsarchief
geen inventaris
- archief van de thesaurier extra-ordinair
inventaris niet gedrukt
- archief van de weeskamer
geen inventaris
- archieven van de gasthuizen
inventaris van W.R. Veder, 1908
- archief van het Burgerweeshuis
inventaris niet gedrukt
- archief van het begijnhof
inventaris niet gedrukt

GEMEENTEARCHIEF VAN BRIELLE (GA Brielle)

- stadsarchief en gedeponeerde archieven
geen inventaris

GEMEENTEARCHIEF DELFT (GA Delft)

- stadsarchief
inventaris niet gedrukt
- rechterlijk archief
inventaris van W. Downer, 1970 (1956)
- archief van het Oude en Nieuwe Gasthuis
inventaris van J.W.A. Gouweleeuw, 1970 (1969)
- archief van de Oude Kerk
inventaris niet gedrukt
- collectie charters, behorend tot het archief van de oud-katholieke kerk op het begijnhof
geen inventaris
- handschriftenverzameling
inventaris niet gedrukt

GEMEENTEARCHIEF DORDRECHT (GA Dordrecht)

- stadsarchief 1200-1572
inventaris van J.L. van Dalen, 1909
- stadsarchief 1573-1795
inventaris niet gedrukt

- archieven van kerken en kloosters
inventaris niet gedrukt
- archief van de Bank van Lening, waarbij gedeponeerd het archief van het begijnhof
inventaris niet gedrukt

GEMEENTEARCHIEF VAN 'S-GRAVENZANDE (GA 's-Gravenzande)

- stadsarchief en gedeponeerde archieven, waaronder dat van het begijnhof
inventaris van charters in handschrift
inventaris van stukken en delen in handschrift

GEMEENTEARCHIEF VAN HAARLEM (GA Haarlem)

- stadsarchief
inventaris van A.J. Enschedé, 1866
- rechterlijk archief
inventaris niet gedrukt
- archieven van kloosters, waaronder een deel van het archief van het begijnhof
inventaris niet gedrukt

GEMEENTEARCHIEF VAN LEIDEN (GA Leiden)

- stadsarchief
inventaris van J.C. Overvoorde en J.W. Verburgt, 1937
- rechterlijk archief
inventaris van G.H.C. Breesnee, in: Verslagen van 's Rijks oude archieven, 44 (1923)
blz. 383-448
- archief van de weeskamer
inventaris niet gedrukt
- archief van het St. Agnietenbegijnhof
inventaris niet gedrukt
- archief van het Arme Wees- en Kinderhuis
inventaris van L.G. le Poole, 1902
- archieven van de gasthuizen
inventaris van J.C. Overvoorde, 1913
- archieven van de kerken
inventaris van J.C. Overvoorde, 1915
- archieven van de kloosters, waaronder die van het Pieter Symonsz.- en St. Pancras-
"begijnhof"
inventaris van J.C. Overvoorde, 1917

GEMEENTEARCHIEF VAN ROTTERDAM (GA Rotterdam)

- stadsarchief
inventaris van H. ten Boom en B. Woelderink, 1976
- rechterlijk archief
inventaris niet gedrukt

GEMEENTEARCHIEF VAN SCHIEDAM (GA Schiedam)

- stadsarchief
inventaris van K. Heeringa, 1908
- archief van het Hervormd Weeshuis
inventaris niet gedrukt

GEMEENTEARCHIEF VAN UTRECHT (GA Utrecht)

- archieven van kloosters en begijnhuizen, waaronder dat van het begijnhof
inventaris van S. Muller, 1913

GEMEENTEARCHIEF VAN ZIERIKZEE (GA Zierikzee)

- stadsarchief en gedeponeerde archieven
geen inventaris

ARCHIEF VAN HET BISDOM HAARLEM TE HAARLEM (Haarlem BA)

- archieven van kloosters, kapittels en staties (KKS), waaronder dat van het begijnhof te Haarlem
inventaris van P.M. Verhoofstad, 1959

ARCHIEF VAN DE DUITSE ORDE TE UTRECHT (Utrecht ADO)

- inventaris niet gedrukt

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK TE 'S-GRAVENHAGE, handschriftenverzameling

BIBLIOTHEEK VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR GESLACHT-
EN WAPENKUNDE TE 'S-GRAVENHAGE, handschriftenverzameling

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK TE LEIDEN, BIBLIOTHEEK VAN DE MAATSCHAPPIJ DER
NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE, handschriftenverzameling

BIBLIOTHEEK VAN HET DOCUMENTATIECENTRUM ZEEUWS DELTAGEBIED TE MID-
DELBURG, handschriftenverzameling

PARTICULIER BEZIT, Cartularium van het kapittel Naaldwijk, afschrift van de heer P. de
Buck.

VOORNAAMSTE UITGEGEVEN BRONNEN

(NB slechts éénmaal geciteerde bronnen zijn niet opgenomen)

VERHALENDE BRONNEN

Annotationes Begginarum in Delft, ed. J. SOUTENDAM, in: Delftsche Courant, 1880 nr. 123.

Chronycke van Ste Ursulaas-kerk binnen de stad Delft, ed. D.P. OOSTERBAAN onder de
titel Kroniek van de Nieuwe Kerk te Delft, in: BBH, 65 (1958) blz. 1-304.

Vita Venerabilis Virginis Gertrudis ab Oosten Beghinae Delphensis in Belgio, ed. I. BOL-
LAND en G. HENSCHENIUS, in: Acta Sanctorum, Ianuarius, I, Antwerpen, 1643, blz.
348-353.

NIET-VERHALENDE BRONNEN

BERGH, L.P.C. VAN DEN, Oorkondenboek van Holland en Zeeland. Eerste afdeeling tot het
einde van het Hollandsche Huis, 2 dln., Amsterdam, 's-Gravenhage, 1866-1873.

BEZEMER, W., en BLÉCOURT, A.S. DE, Rechtsbronnen van Zierikzee, 's-Gravenhage, 1908
(Werken der ver. tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 2e reeks, nr. 9).

BREEN, J.C., Rechtsbronnen der stad Amsterdam, 's-Gravenhage, 1902 (Werken der ver.
tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 2e reeks, nr. 4).

BROM, G., *Archivalia in Italië belangrijk voor de geschiedenis van Nederland. Eerste deel Rome Vaticaansch archief, 2 stukken, 's-Gravenhage, 1908-1909* (RGP, kleine serie, nrs. 2 en 6).

Chronologische Lijsten van de Geëxtendeerde Sententiën en Procesbundels (dossiers) berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen, opgesteld o.l.v. o.a. Smidt, J.Th. de, 2 dln., z.p., 1966-1971 (Werken der ver. tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 3e reeks, nr. 21).

DOZY, C.M., *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1284-1424, 's-Gravenhage, 1891* (Werken Hist. Gen., nieuwe serie, nr. 2).

DRESCH, N.J.M., *Kerkelijk Rotterdam vóór de Hervorming, in: BBH, 33 (1911) blz. 247-267.*

FEITH, W.G., en DROSSAERS, S.W.A., *Tot dusverre ongedrukte Hollandsche oorkonden van vóór 1300, in: BMHG, 48 (1927) blz. 53-68.*

FREDERICQ, P., *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae, 5 dln., Gent, 1889-1906.*

FREMERY, J. DE, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandsche Huis. Supplement, 's-Gravenhage, 1901.*

FRUIN, R., *Informacie up den staet, faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltale gedaen in den jaere MDXIV, Leiden, 1866.*

GEER TOT OUDEGEIN, J.J. DE, *Archieven der ridderlijke Duitsche orde, balie van Utrecht, 2 dln., Utrecht, 1871.*

GOOSSENS, T., *Kerk- en Kloostervisitaties in het bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16de eeuw, in: Bossche Bijdragen, Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, 3 (1919-1920) blz. 212-252; 4 (1921-1922) blz. 120-153; 5 (1922-1923) blz. 134-167; 6 (1923-1924) blz. 106-128.*

GOUW, J.L. VAN DER, *Rekeningen van de domeinen van Putten 1379-1429 met bijbehorende stukken, 2 dln., 's-Gravenhage, 1980, (RGP, nrs. 170, 171).*

GRIJPKAMP, P.M., BERKHOUT, H.N.P.J., en HOLTkamp, C.P.M., *Register op de parochiën, altaren, vicarieën en de bedienaars zooals die voorkomen in de middeleeuwse rekeningen van den officiaal des aartsdiakens van den Utrechtschen dom, 7 dln., Amsterdam, 1914-1937.*

HEERINGA, K., *Rechtsbronnen der stad Schiedam, 's-Gravenhage, 1904* (Werken der ver. tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 2e reeks, nr. 6).

IDEM, *Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378-1573, 3 dln., Utrecht, 1926-1932* (Werken Hist. Gen., 3e serie, nrs. 50, 59 en 60).

JOOSTING, J.C.G., en MULLER HZN., S., *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen, 7 dln., 's-Gravenhage, 1906-1924, (Werken der ver. tot uitg. der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 2e reeks, nrs. 8, 11, 14, 16, 17, 19 en 21).*

KESTELOO, H.M., De stadsrekeningen van Middelburg, in: Archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitg. van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 5 (1883) blz. 171-330; 6 (1888) blz. 43-172 en blz. 257-426; 7 (1894) blz. 1-182; 8 (1902) eerste stuk, blz. 41-122, derde stuk, blz. 1-98, vierde stuk, blz. 1-82 en blz. 83-136, vijfde stuk, blz. 1-260.

KLEYNTJENS, J., Cartularium van 's-Gravenzande, in: De Navorscher, 68 (1919) blz. 187-191. Voortgezet onder de titel Oudheden van Loosduinen, in: De Navorscher, 70 (1921) blz. 210-227; 71 (1922) blz. 257-264; 72 (1923) blz. 32-36, 65-72 en 265-276; 73 (1924) blz. 31-44.

LAAN, P.H.J. VAN DER, Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400, Amsterdam, 1975.

MEERKAMP VAN EMBDEN, A., Stadsrekeningen van Leiden (1390-1434), 2 dln., Amsterdam, 1913-1914 (Werken Hist. Gen., 3e serie, nrs. 32 en 34).

MIERIS, F. VAN, Groot charterboek der graaven van Holland en Zeeland en heeren van Friesland, 4 dln., Leiden, 1753-1756.

MULLER FZ., S., BOUMAN, A.C., HEERINGA, K., en KETNER, F., Oorkondenboek van het sticht Utrecht tot 1301, Utrecht, 's-Gravenhage, 1920-1959.

Naamregister van de heeren van de regeering der stad Haarlem etc., Haarlem, 1733.

OVERVOORDE, J.C., Gemeente-archief Leiden. Archieven van de kloosters, 2 dln., Leiden, 1917.

RAPPARD, F.A.L. RIDDER VAN, en MULLER FZ., S., Verslagen van kerkvisitatiën in het bisdom Utrecht uit de 16de eeuw, Amsterdam, 1911 (Werken Hist. Gen. 3e serie, nr. 29).

SERNEE, J.M., DROSSAERS, S.W.A. en FEITH, W.G., De archieven van de kloosters en andere stichtingen in Delfland, 's-Gravenhage, 1920.

SOUTENDAM, J., Keuren en ordonnantiën der stad Delft. Van den aanvang der XVIe eeuw tot het jaar 1536. Naar twee hss. gecopieerd en met eenige aantekeningen voorzien, Delft, 1870.

IDEM, Het oudste keurboek van Delft, in: Nieuwe bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving, nieuwe reeks, deel 3 (1876) blz. 393-432 en 481-555.

STERCK, J.F.M., Een Amsterdamsch kloostergeschild anno 1516, in: BBH, 23 (1898) blz. 110-122.

STOPPELAAR, J.H. DE, Inventaris van het oud archief der stad Middelburg 1217-1581, Middelburg, 1883.

UNGER, W.S., Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd, 3 dln., 's-Gravenhage, 1923-1931 (RGP nrs. 54, 61 en 75).

WAARD, C. DE, De archieven, berustende onder het bestuur der godshuizen te Middelburg. Inventaris van de oude archieven 1343-1812, Middelburg, 1907.

(NB slechts éénmaal geciteerde werken zijn niet opgenomen)

AKKER, J.C. VAN DEN, Geschiedenis van het begijnhof te Amsterdam, in: De Katholiek, 49 (1866) blz. 281-308; 50 (1866) blz. 89-144 en 196-233; 58 (1870) blz. 303-328.

ALKEMADE, C. VAN, en SCHELLING, P. VAN DER, Beschryving van de Stad Briele en den lande van Voorn, 2 dln., Rotterdam, 1729.

ALLAN, F., Geschiedenis en beschrijving van Haarlem, van de vroegste tijden tot op onze dagen, 4 dln., Haarlem, 1874-1888.

ASEN, J., Die Beginen in Köln, in: Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein insbesondere die alte Erzdiözese Köln, 111 (1927) blz. 81-180 (geciteerd als I); 112 (1928) blz. 71-148; 113 (1928) blz. 13-96.

BALEN, M., Beschryvinge der stad Dordrecht etc., Dordrecht, 1677.

BLÉCOURT, A.S. DE, Kort begrip van het oud-vaderlandsch burgerlijk recht, Groningen, Batavia, 1939⁵.

BLOK, P.J., Geschiedenis eener Hollandsche stad, 4 dln., 's-Gravenhage, 1901-1918.

(BOITET, R.,) Beschryving der stad Delft, Delft, 1729.

DEKKER, C., Zuid-Beveland, de historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de Middeleeuwen, Assen, 1971.

DEKKER, C., en KRUISHEER, J.G., Het victorinnenklooster Jeruzalem te Biezelinge 1246-begin 17e eeuw, Odijk, Maarssen, 1973.

DENSLAGEN, W.F., Begijnhoven in Noord-Nederlandse steden, in: Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, 77 (1978) blz. 205-224.

EEGHEN, I.H. VAN, Vrouwenkloosters en begijnhof in Amsterdam van de 14e tot het eind der 16e eeuw, Amsterdam, 1941.

ELIAS, J.E., De vroedschap van Amsterdam 1578-1795, 2 dln., Amsterdam, 1963.

GOUW, J. TER, Geschiedenis van Amsterdam, 7 dln., Amsterdam, 1879-1891.

GREVEN, J., Die Anfänge der Beginen. Ein Beitrag zur Geschichte der Volksfrommigkeit und des Ordenswesens im Hochmittelalter, Münster, 1912.

GRUNDMANN, H., Zur Geschichte der Beginen im 13. Jahrhundert, in: Archiv für Kulturgeschichte, 21 (1931) blz. 296-320.

IDEM, Religiöse Bewegungen im Mittelalter. Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, den Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert, Darmstadt, 1961².

HENDERIKX, P.A., De oudste bedelordekloosters in het graafschap Holland en Zeeland.

Het ontstaan van bedelordekloosters voor ca. 1310 te Dordrecht, Middelburg, Zierikzee en Haarlem, alsmede enige aspecten van de plaats van deze kloosters in het stedelijk leven en daarbuiten gedurende de middeleeuwen, Dordrecht, 1977.

H(EUSSEN), H. (F.) VAN, Kerkelijke historie en outheden der zeven vereenigde provincien, vertaald en van aantekeningen voorzien door H. van R(ijn), 6 dln., Leiden, 1726, met name deel III, 1 Oudheden en gestichten van het rechte Zuid-Holland en Schieland; deel III, 2 Oudheden en gestichten van Delft en Delfland, Mitsgaders van 's-Gravenhage en IV, 1 Oudheden en gestichten van Kennemerland, Amstelland, Noordholland en Westvriesland.

HOEK, C., Schiedam. Een historisch-archeologisch stadsonderzoek, in: *Holland*, 7 (1975) blz. 89-195 en 513-560.

JONGKEES, A.G., Staat en kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen 1425-1477, Groningen, Batavia, 1942.

LANTSHEER, M.F., en NAGTGLAS, F., *Zelandia Illustrata*. Verzameling van kaarten, portretten, platen enz., betreffende de oudheid en geschiedenis van Zeeland, toebehoorende aan het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 2 dln., Middelburg, 1879-1880.

LERNER, R.E., *The heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages*, Berkeley, Los Angeles, Londen, 1972.

LIGTENBERG, C., *De armezorg te Leiden tot het einde van de 16e eeuw*, 's-Gravenhage, 1908.

MCDONNELL, E.W., *The beguines and beghards in medieval culture. With special emphasis on the Belgian scene*, New York, 1969.

MEISCHKE, R., *Amsterdam Burgerweeshuis*, 's-Gravenhage, 1975.

MIERIS, F. VAN, *Beschryving der stad Leyden*, 2 dln., Leiden, 1762-1770.

MOLL, W., *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming*, 2 dln., Utrecht, (1864)-1869.

NEUMANN, E.G., *Rheinisches Beginen- und Begardenwesen. Ein Mainzer Beitrag zur religiösen Bewegung am Rhein*, Meisenheim am Glan, 1960.

NOLET, W., en BOEREN, P.C., *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam, 1951.

NÜBEL, O., *Mittelalterliche Beginen- und Sozialsiedlungen in den Niederlanden. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Fuggerei*, Tübingen, 1970.

OERLE, H.A. VAN, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*, 2 dln., waarvan het 2e deel een atlas, Leiden, 1975.

OOSTERBAAN, D.P., *De Oude Kerk te Delft gedurende de Middeleeuwen*, 's-Gravenhage, 1973.

OVERVOORDE, J.C., *De rechtstoestand van de huisjes der begijnen op de begijnhoven*, in: *VMOVR*, 2e deel, 's-Gravenhage, 1892, blz. 550-620.

PETERS, G., Norddeutsches Beginen- und Begardenwesen im Mittelalter, in: Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, 41/42 (1969/70) blz. 50-118.

PHILIPPEN, L.J.M., De Begijnhoven, Oorsprong, Geschiedenis, Inrichting, Antwerpen, 1918.

PHILLIPS, D., Beguines in medieval Strasburg. A study of the social aspect of beguine life, Palo Alto, 1941.

POST, R.R., The modern devotion, confrontation with reformation and humanism, Leiden, 1968.

POSTHUMUS, N.W., De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie, I. De Middeleeuwen (veertiende tot zestiende eeuw), 's-Gravenhage, 1908.

REYN, G. VAN, Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam; en beknopt overzigt van het Hoogheemraadschap van Schieland, 2 dln., Rotterdam, 1832.

SCHÄFER, H., Pfarrkirche und Stift im deutschen Mittelalter, Stuttgart, 1903.

THIERRY DE BYE DÓLLEMAN, M., Haarlemse schepenen en hun zegels in het tijdperk 1290-1572, in het jaarverslag van het gemeentearchief van Haarlem van 1969, blz. 14-26.

VISSEER, J.C., Het Delftsche stadsplan, in: Delftse studiën (Een bundel historische opstellen over de stad Delft geschreven voor dr. E.H. ter Kuile naar aanleiding van zijn afscheid als hoogleraar in de geschiedenis van de Bouwkunst), Assen, 1967, blz. 1-19.

WAGENAAR, J., Amsterdam, in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen etc., 4 dln., Amsterdam, 1760-1788.

ZANTKUYL, H.J., Een 14e eeuwse huis op het begijnhof, in: Amstelodamum, 50 (1963) blz. 113-120.

IDEM, De 14e en 15e eeuwse huisjes (Begijnhof 23 en 24), in: Amstelodamum, 53 (1966) blz. 179-187.

IDEM, De beken op het Begijnhof, in: Amstelodamum, 67 (1980) blz. 75-82.

LIJST VAN ILLUSTRATIES

1. Zegel van het Leidse St. Agnietenbegijnhof, blz. 48.
ADO, inv. 2005, foto ter beschikking gesteld door de archivaris.
2. Begijn met falie, afbeelding van een 13e-eeuwse grafsteen van een Parijse begijnenmeesterse, blz. 79.
Uit: PIGANOL DE LA FORCE, *Description historique de la ville de Paris*, V, Paris, 1765, blz. 465, foto Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.
3. Reconstructie van Dürers begijnenfalie, blz. 88.
Uit: J. VETH, S. MULLER, *Albrecht Dürers niederländische Reise*, II, Berlijn, Utrecht, 1918, blz. 195, foto Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
4. Amsterdam naar Van Deventer, blz. 155.
5. Begijnhof van Amsterdam, aanleg en uitbreiding, blz. 157.
6. Brielle naar Van Deventer, blz. 158.
7. Delft naar Van Deventer, blz. 160.
8. Begijnhof te Delft, aanleg, blz. 161.
9. Delft, begijnhof, detail van de kaart figuratief 1675-1678, blz. 162.
Foto GA Delft.
10. Dordrecht naar Van Deventer, blz. 163.
11. 's-Gravenzande in 1566, blz. 165.
Tekening uit het kaartboek van het Regulierenklooster te 's-Gravenzande, vervaardigd door Coenraet Oelenzoon, ARA, kaartenafdeling, collectie Hingman, inv. S, f. 1, foto ARA.
12. Haarlem naar Van Deventer, blz. 166.
13. Begijnhof te Haarlem, aanleg en uitbreiding, blz. 168.
14. Haarlem, begijnhof, detail van de kaart van Thomas Thomasz. 1578, blz. 169.
Foto GA Haarlem.
15. Heusden naar Van Deventer, blz. 171.
16. Leiden naar Van Deventer, blz. 172.
17. Leiden, ca. 1330, blz. 173.
18. Leiden, ca. 1450, blz. 175.
19. Leiden, St. Agnietenbegijnhof, naar een opmeting van ca. 1600, blz. 178.
20. Middelburg naar Van Deventer, blz. 180.
21. Rotterdam naar Van Deventer, blz. 181.
22. Schiedam naar Van Deventer, blz. 182.
23. Zierikzee naar Van Deventer, blz. 183.

Index op persoonsnamen

NB. afkortingen: beg. = beginn; bh. = begijnhof; fam. = familie; Holl. = Holland; n. = noot.

A

- Adrichem, fam. Van (Haarlem), 104.
 Aechte Berwoutsdr. te Middelburg, 117.
 Aechte Jansdr., weduwe v. Jan Hugensz., beg. te Haarlem, 44-45, 55.
 Agatha, zuster v. Heynricus gen. Scout, beg. te 's-Gravenzande, 105.
 Aghete, beg., 214 n. 162.
 Aghete Ghisebregt Floorentszoonsdr., beg., 214 n. 162.
 Albrecht (van Beieren), graaf v. Holl., 12, 26, 30, 31, 32, 34, 37, 53, 136-137.
 Aleid (van Holland), 7, 9, 10, 12-13, 15, 53.
 Aleware, beg., 145.
 Alide, beg. te Haarlem, 214 n. 162.
 Alijd Jansdr., beg. te 's-Gravenzande, 73, 226 n. 38.
 Alijdt Woutersdr., bew. bh. te 's-Gravenzande, 85.
 Alijt Florisdr., meesterse bh. te Haarlem, 205 n. 127.
 Alkmade, Walewijn van, 9.
 Amstelveen, Marrigje Jacobsdr. van, 93.
 Andries Pietersz., pastoor Oude Kerk Delft, 129, 130.
 Appelman, fam. (Amsterdam), 102.
 Asperen, fam. Van, 103.
 Assendelft, fam. Van (Haarlem), 104.
 — Geertruyt Claesdr. van, beg. te Haarlem, 91.
 — Machtelt Sijmonsdr. van, 55.

B

- Baerte Pietersdr., beg. te Amsterdam, 209 n. 25.
 Baertraet, weduwe v. Willem Heerman, meesterse St. Agnietenbh. te Leiden, 57.
 Baertraet, dochter v. Willem Persoon, beg. te Haarlem, 101.

- Bairden, fam. (Amsterdam), 102.
 Bakenesse, fam. Van (Haarlem), 104.
 Baldwinus, kapelaan bh. te Middelburg, 140.
 Banningh, fam. (Amsterdam), 102.
 Barber Reyersdr., beg. St. Pancras-'bh.' te Leiden, 46.
 Bas, fam. (Amsterdam), 102.
 Beatris Florisdr., infirmierster bh. te 's-Gravenzande, 53.
 Beatrise Hughe Claiszoonsdr., beg., 214 n. 162.
 Belije Jansdr., beg. te Haarlem, 210 n. 43.
 Bennebroeck, fam. Van (Haarlem), 104.
 Berckenrode, fam. Van (Haarlem), 64, 104.
 — Gerrit Gerritsz. van, 63-64.
 — Gerrit Jansz. van, 63.
 — Margriet Gerritsdr. van, bew. bh. te Haarlem, 64.
 Berge, Adriaen van den, vrouwe van Rijswijk, 66, 70, 176.
 Berghe, Kerstijn van den, meesterse bh. te Haarlem, 56, 104.
 — Margriet van den, bew. bh. te Haarlem, 104, 205 n. 124, 227 n. 53.
 Best, Jan van, rector bh. te Heusden, 137-138.
 Beth, fam. (Amsterdam), 102.
 Bicker, fam. (Amsterdam), 102.
 — Margriete Pietersdr., bew. bh. te Amsterdam, 215 n. 183.
 Binckhorst, Josina Lodewijksdr. van, beg. te 's-Gravenzande, 105.
 Bleyswyck, fam. Van (Delft), 103.
 Boelen, fam. (Amsterdam), 102.
 — Em Diercksd., bew. bh. te Amsterdam, 215 n. 183.
 — Liew, bew. bh. te Amsterdam, 58.
 Boon, fam. (Haarlem), 104.
 Boot, fam. (Amsterdam), 102.
 Boschuyzen, fam. Van (Leiden), 104.
 Braeseman, fam. (Amsterdam), 102.
 Broecheve, Heynric van, pastoor St. Pancraskerk te Leiden, 153.
 Bugge, fam. (Delft), 103.

Burch, Dirck Aemsz. van der, rector bh.
te Delft, 131.
Burgh, fam. Van der (Delft), 103.
Buse, fam. (Haarlem), 104.

C, K

Cantimpré, Thomas van, 94.
Kateline, beg., 25-26.
Cater, Griet Jacobsdr., beg. te Amsterdam, 59, 94.
Kathreijne Jacobsdr., 152-153.
Katrijn Meeusdr. bew. bh. te 's-Gravenzande, 85.
Kegelair, fam. (Dordrecht), 103.
Kerc, fam. Van der (Leiden), 104.
Cille Eggaird, 10, 15.
Kinnen, fam. (Amsterdam), 102.
Claer Willemsdr., bew. bh. te Amsterdam, 59.
Claes Aemsz., pastoor St. Pancraskerk te Leiden, 153.
Clare Jansdr., beg. te Brielle, 110.
Clemens V, paus, 16, 18.
Kock, fam. (Dordrecht), 103.
Codde, fam. (Amsterdam), 102.
Coeck, fam. (Amsterdam), 102.
Coenraet, pastoor St. Pancraskerk te Leiden, 153.
Coggeman, fam. (Amsterdam), 102.
Costijn Clawaerdsz., schepen v. Zierikzee, 118.
Koudenhoven, Catharina van, bew. bh. te Delft, 93, 103.
Croeck, fam. (Amsterdam), 102.
Kroonenburg, Willem van, kastelein v. Heusden, 26.
Cuyper, Job Adriaensz., inwoner v. 's-Gravenzande, 226 n. 36.

D

Dale, Lijsbet van den, bew. bh. te Middelburg, 140.
Danel Florysz., dochter v., bew. St. Agnietenbh. te Leiden, 205 n. 131.
Delf, jonge Dirc van, schout v. Voor-schoten, 215 n. 175.
— Clemens Dirxdr. van, beg. St. Agnietenbh. te Leiden, 105.
Diemen, fam. Van (Amsterdam), 102.
(Delft), 103.
Dierdt, fam. (Haarlem), 104.
Dieric, 145.
Diest, Jan van, wijbisschop v. Utrecht, 8.

Dobben, fam. (Amsterdam), 102.
— Beatrix Cornelisdr., bew. bh. te Amsterdam, 71, 215 n. 183.
— Elbrich Cornelisdr., bew. bh. te Amsterdam, 71, 215 n. 183.
— Lijsbet Cornelisdr., bew. bh. te Amsterdam, 71, 215 n. 183.
— Trijn Cornelisdr., bew. bh. te Amsterdam, 71, 215 n. 183.
Does, Hillegont van der, meesterse bh. te Haarlem, 59, 104.
Doos, fam. (Amsterdam), 102.
Douwe, Gysbert, rector bh. te Amsterdam, 127, 147.
Dussen, fam. Van der (Delft), 102.
Duyn, fam. (Amsterdam), 102.
— Griet Willemsdr., bew. bh. te Amsterdam, 225 n. 183.
— Willem, overman bh. te Amsterdam, 202 n. 48.
Duyst, fam. (Delft), 103.

E

Eef Aerntsdr., bew. bh. te Amsterdam, 58.
Egmond, Willem van, 15, 226 n. 36.
Elsbroec, Conigont Jacobsdr., beg. te Haarlem, 101.
Enden, fam. Van (Delft), 103.

F

Fazen, fam. (Dordrecht), 103.
Filips de Goede, hertog v. Bourgondië, graaf v. Holl., 195.
Floris IV, graaf v. Holl., 9
Floris V, graaf v. Holl., 12, 13, 121, 195 n. 40.
Floris (van Henegouwen), 15.
Fop, Ael Pietersdr., beg. te Amsterdam, 210 n. 55.
Foreest, fam. Van (Haarlem), 104.
Foytgen, fam. (Leiden), 104.
Frederik (van Sierck), bisschop v. Utrecht, 18-19, 121.
Fycken, Maertgen, bew. bh. te Rotterdam, 118.

G

Gaeff, fam. (Amsterdam), 102.
Geert Willemsdr., beg. te Amsterdam, 85.
Geertrui Willemsdr., beg. te 's-Gravenzande, 90.
Gerard Alewijnsz., 171, 173-177.
Gerrit Jacobsz., rector bh. te Schiedam, 141.

Glorie, beg. te 's-Gravenzande, 15, 74, 101, 145.
 Goes, Johannes van der, kapelaan bh. te Haarlem, 135, 136.
 Goude, fam. Van der (Leiden), 105.
 Goudsmit, Alijt, dochter v. Hugo, meesterse bh. te Haarlem, 56, 63, 211 n. 98.
 — Hugo, pastoor bh. te Haarlem, 37-38, 52, 56, 169.
 Graft, fam. Van der (Amsterdam), 102.
 Griet, beg. te Delft, 85.
 Griet, beg. te Haarlem, 214 n. 162.
 Groeneven, fam. Van (Haarlem), 104.
 Gronden, Jan van den, rector Meester Geertshuis te Deventer, 56.
 Grote, Geert, 27, 56, 147.
 Gwijde (van Avesnes), bisschop v. Utrecht, 75.

H

Haes Jacopsdr., beg. te Haarlem, 209 n. 43.
 Halle, fam. (Dordrecht), 103.
 Harckendr., Aecht, bew. bh. te Haarlem, 209 n. 43.
 Hart, fam. (Delft), 103.
 Hendrik (van Vianden), bisschop v. Utrecht, 86.
 Henric Clais Poppenszoonsz., pastoor bh. te Zierikzee, 90.
 Herwijch Gijsbertsz., priester te Heidelberg, 108.
 Hillegond, echtgenote v. Jacob van Bakkenesse, 23.
 Hillegont Gheerlofsdr., stichteres St. Pancras-'bh'. te Leiden, 26, 151.
 Hilsebroecke, Jacob van, poorter v. Haarlem, 101.
 Hodenpijl, Nicolaas van, kapelaan Oude Kerk Delft, 99, 128.
 Hoeke, Otgier ute, 101.
 Hoevesz., Adriaen Jan, biechtvader bh. te 's-Gravenzande, 134.
 Hoghestraet, fam. Van der (Leiden), 105.
 Holensloot, fam. Van (Amsterdam), 102.
 Hooch, fam. Van der (Delft), 103.
 Hoorn, fam. Van (Amsterdam), 102.
 Houweningen, fam. Van, 103.

J

Jacob, knaap Duitse Heren te Middelburg, 15.

Jacob Pietersz., rector bh. te Amsterdam, 209 n. 18.
 Jacoba (van Beieren), gravin v. Holl., 31-32.
 Jan, kapelaan Oude Kerk Delft, 128.
 Jan I, graaf v. Holl., 196 n. 40.
 Jan (van Beieren), graaf v. Holl., 31, 32.
 Jan (van Diest), elect v. Utrecht, 19-20, 121.
 Jan (van Nassau), elect v. Utrecht, 9, 120-121, 139.
 Jan (van Sierck), bisschop v. Utrecht, 121.
 Jan Martijnsz., pastoor? bh. te Haarlem, 135, 136.
 Jan Splintersz., inwoner Leiden, 66, 175-177.
 Janetge Pietersdr., bew. bh. te 's-Gravenzande, 85-86.
 Jasper Jansz., timmerman te Haarlem, 227 n. 50.
 Johanna, gravin v. Vlaanderen, 143-144.
 Johannes XXII, paus, 18.
 Jonge, fam. De (Dordrecht), 103.
 Juliana Johannes Betto'szoonsdr., meesterse bh. te Middelburg, 101, 201 n. 16.

K zie C

L

Laan, Coppe van der, 25
 Laen, fam. Van der (Haarlem), 104.
 — Dieric van der, 213 n. 151.
 Lams, Elisabeth, 15.
 Lecca, Balua de, bew. bh. te 's-Gravenzande, 105.
 — Margaretha de, bew. bh. te 's-Gravenzande, 105.
 Leck, fam. Van der, 105.
 Leiden, Pieter van, 15, 214 n. 162.
 Leijs Simonsdr., bew. bh. te Amsterdam, 59.
 Leyden, Hughe van, 171.
 — Imme van, beg. te Delft, 101.
 Lielt, 14, 15, 214 n. 162.
 Lijsbet Arijsdr., bew. bh. te Amsterdam, 71.
 Lijsbet Dirck Coenenzoonsdr., bew. St. Agnietenbh. te Leiden, 68.
 Lijsbet Gijsbertsdr., beg. te Haarlem, 57.
 Lijsbet Pietersdr., bew. St. Agnietenbh. te Leiden, 68.

Lijsbeth Florisdr., bew. bh. te
 's-Gravenzande, 105.
 Lijsken *die begijn* te Dordrecht, 94-95.
 Lisebet Jan Meeuszoonsdr., meesterse
 bh. te Haarlem, 205 n. 127.
 Lizebaet Pietersdr., beg. te Middelburg,
 101.
 Lourys Pietersz., pastoor bh. te Haarlem,
 80.

M

Maagdenburg, Mechthild van, beg. 143.
 Machteld, beg. te Haarlem, 21.
 Machteld (van Brabant), 8, 12, 13, 22,
 112, 164, 211 n. 77.
 Made, Bartholomeus van der, 7.
 — IJsbrant van der, 7.
 — Maria van der, stichterse bh. te Delft,
 6-7, 39, 101, 128, 159.
 Margareta (van Kleef), 31, 34.
 Margaretha, gravin van Henneberg, 13.
 Margaretha, gravin van Vlaanderen, 144.
 Margaretha, echtgenote v. Arnoldus ex-
 tra Gheest, 15.
 Margreta, echtgenote v. Amilius bastaard
 v. Johannes Adalberti, 15, 221 n. 102.
 Margriete, beg., 214 n. 162.
 Margriete, beg., Leenman heren v. Put-
 ten, 101.
 Marken, fam. Van (Amsterdam), 102.
 Meyns Henrixdr., beg. te Amsterdam,
 58, 86, 93.
 Michiel, 145.
 Modder, fam. (Amsterdam), 102.
 Moeyaert, fam. (Amsterdam), 102.
 Monnick, fam. (Amsterdam), 102.
 — Aechte Jacobsdr., beg. te Amsterdam,
 209 n. 26.
 — Anna Jacobsdr., beg. te Amsterdam,
 209 n. 26.
 — Jacob Willemsz., 83.
 Monnikendam, fam. Van (Amsterdam),
 102.
 Monster, Katherijn Pietersdr. van, bew.
 bh. te 's-Gravenzande, 105.
 Montfoort, Gerberga van, beg. te Rotter-
 dam, 141.
 Munster, Dirk van, minderbroeder, 141.

N

Naaldwijk, Godelt van, 23.
 — Hendrik van, 15, 101.
 — Johanna Jansdr., beg. te

's-Gravenzande, 105.
 Naerden, fam. Van (Amsterdam), 102.
 Neeltje Hendricxdr., 74.
 Neeltje Pietersdr., 98.
 Nies Martensdr., bew. bh. te Amsterdam,
 210 n. 52.
 Nuweveen, fam. Van (Leiden), 105.

O

Oerde, Gerrit Symonsz. van, 148, 149.
 — Pieter Symonsz. van, 26, 148, 150, 177.
 Ofhuys, fam. (Delft), 103.
 — Zuwe Jacobsdr., beg. te Delft, 93.
 Oloud, 42.
 Oom, fam. (Amsterdam), 102.
 — Lijsbeth Jan Janszoonsdr. bew. bh. te
 Amsterdam, 215 n. 183.
 Oom, Claes, schout v. Dordrecht, 103.
 — Everwige Cleasdr., beg. te Dordrecht,
 103.
 Oosten, Geertrui van, beg. te Delft, 92-93,
 99, 128-129, 144, 199 n. 18.
 Otter, fam. Den (Amsterdam), 103.
 — Floris Jansz. den, burgemeester v.
 Amsterdam, 106, 225 n. 184.
 — Haes Florisdr. den, beg. te Amster-
 dam, 93, 106, 215 n. 184.
 — Marie Florisdr. den, 215 n. 184.
 — Trijn Florisdr. den, beg. te Amster-
 dam, 93, 106, 215 n. 184.
 Otto (van Holland), bisschop v. Utrecht,
 9.
 Oude Scutte, Willem, 147.

P

Pancras, familie (Amsterdam), 103.
 Papweghe, Aghete Ludolfdr. van der,
 beg. te 's-Gravenzande, 101.
 — Dirk *de*, 213 n. 155.
 — Ludolf van der, 213 n. 155.
 Pauw, fam. (Amsterdam), 103.
 Petrus Daniels, 6.
 Pieter Heynricksz., deken en provisor v.
 Voorne, 127.
 Pieter Jansz. (Ackerman?), overman bh.
 te Amsterdam, 202 n. 48.
 Pieter Nannesz., pastoor St. Pancraskerk
 te Leiden, 153.
 Pieter, heer Vroedo'szoon, kanunnik te
 Utrecht en Middelburg, 24.
 Poel, Katherina van de, 23.
 Poes, fam. (Leiden), 105.
 Poes, Dirc, baljuw, 123.

Pole, Diric van den, 101.
 — Machtelt van den, non te Koningsveld, 101.
 Polle, Maarten van den, erfgenamen van, 73-74.
 Porcijn, Fam. Van (Amsterdam), 103.
 — Heynric Jan Claesdr. van, bew. bh. te Amsterdam, 215 n. 183.
 Porete, Margareta, beg., 17.
 Prins, Fam. (Amsterdam), 103.
 Putten, Nicolaas van, 11, 14, 15.

R

Raet, fam. (Haarlem), 104.
 — Aleid Simonsdr., beg. te Haarlem, 31-32, 93.
 Ramp, fam. (Haarlem), 104.
 Reyer Woutersdr., beg. te Haarlem, 210 n. 43.
 Rijsoorde, Jacob van, 175, 176.
 Rijswijk, Jan van, 175, 176.
 Roclaes, fam. (Amsterdam), 103.
 Rodenburg, fam. (Amsterdam), 103.
 — Aellemoer Hermansdr., 93.
 — Alyt Herman Claeszoonsdr., 215 n. 184.
 Roeper, fam. (Haarlem), 104.
 — Machtelt Hughedr., meesterse bh. te Haarlem, 55, 56.
 Rollant, fam. Van (Haarlem), 100-101, 104.
 — Beatrijs van, beg. te Haarlem, 100, 146.
 Rollen, Ghisebrecht, 213 n. 151.
 Ruysch, fam. (Amsterdam), 103.
 Ruyven, fam. Van (Haarlem), 104.
 — Hillegont van, portierster bh. Haarlem, 52.

S, Z

Zael, fam. (Amsterdam), 103.
 Zaenden, fam. Van (Haarlem), 104.
 Zande, Peternelle van den, beg., 15, 87, 100, 101, 145, 201 n. 15.
 Zanten, fam. Van (Amsterdam), 103.
 Santhorst, Yde van, 15.
 Sasbout, fam. (Delft), 103.
 Sassenheim, Aarnt van, persoon v. Haarlem, 8-9, 15, 34, 135-137.
 — Dirk van, 15.
 — Jan van, 34.
 Scoten, fam. Van (Haarlem), 104.
 Scout, Heynricus gen., deken kapittel v. Naaldwijk, 105.

Scure, fam. Van der (Haarlem), 104.
 — Alijt van der, meesterse bh. te Haarlem, 59.
 Slingeland, Jan, beginmeester te Dordrecht, 202 n. 48.
 Zoete Colijnsdr., beg. te Zierikzee, 20.
 Zoete Doudijns, weduwe v. Doudijn Banckaerts te Maarland, 25-26.
 Zoetgen Sijmonsdr., bew. bh. te Haarlem, 210 n. 43.
 Zomeren, Martinus van, deken kapittel v. Naaldwijk, 215 n. 177.
 Sonck, fam. (Delft), 103.
 Sophie Willemsdr., bew. bh. te Haarlem, 209 n. 43.
 Spaernwoude, fam. Van (Haarlem), 104.
 Spikenisse, Aechte van, beg., 11, 101.
 Stolwijk, Jasper, pastoor bh. te Haarlem, 39, 43, 200 n. 46, 208 n. 1.
 Stommeln, Christina van, beg., 143.
 Storm, fam. (Delft), 103.
 Suus, fam. (Dordrecht), 103.
 Suutvoet, fam. (Haarlem), 104.

T

Talesius, fam. (Haarlem), 104.
 Terling, Adriaen Willemsz., rector St. Catharinaklooster te Brielle, 127.
 Tetrode, Symon van, 15, 214 n. 162.
 Thomas, rector St. Agnietenbh. te Leiden, 139.
 Trijn Martensdr., new. bh. te Amsterdam, 210 n. 52.
 Trude, bew. bh. te Dordrecht, 52.

U

Utrecht, Elisabetthe van, beg. te Haarlem, 101.

V

Vaertraert, beg. te Leiden, 214 n. 162.
 Velserman, fam. (Haarlem), 104.
 Verdelle, fam. (Haarlem), 104.
 Verhoef, fam. (Amsterdam), 103.
 Verwer, fam. (Haarlem), 104.
 Vlaming, Pieter Jansz., rector St. Agnietenbh. te Leiden, 139.
 Voerkoop, Pieter, beginmeester te Dordrecht, 202 n. 48.
 Volckwijff Dierck Volckertszoonsdr., beg. St. Agnietenbh. te Leiden, 93.
 Vriendt, Jacop, 90.
 Vryese, fam. De (Dordrecht), 103. (Amsterdam), 104.

W

Wael, fam. Die (Amsterdam), 103.

Wateringe, Gerard van de, 15.

— Jan van, pastoor v. Wateringen, 101.

Willem II, graaf v. Holl., 8, 9, 10, 11-12,
13, 31, 211 n. 77.

Willem III, graaf v. Holl., 7, 10, 12, 20-22,
30, 38, 41, 98, 111, 171.

Willem V (van Beieren), graaf v. Holl.,
31, 128.

Willem VI (van Beieren), graaf v. Holl.,
31, 32, 129.

Willemijne Andriesdr., meesteres bh. te
Zierikzee, 40-41, 45, 47, 75.

Wissen, fam. Van (Haarlem), 104.

Wit, fam. De (Amsterdam), 103.

Woert, Willem van der, ambachtsheer v.
Naaldwijk, 24.

Y

Ym Jan Pieterszonsdr., beg. te Haarlem,
55.

Z zie S

Index op geografische namen

A

- Aardenburg, begijnhof, 197 n. 11.
- Aarschot, begijnhof, 222 n. 105.
- Alkmaar, 27.
 - zusterhuis, 199 n. 16.
- Amsterdam
 - Begijnensloot, 156-158, 225 n. 12.
 - Begijnensteeg, 156, 157.
- begijnhof, 4, 25, 31, 35, 37, 38-39, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 51, 54, 58-59, 60, 62, 68, 70-73, 76-77, 80-81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 102-103, 105, 106, 108-110, 125-127, 131, 146, 147, 154-159, 184, 186, 188.
 - bakhuis, 205 n. 149.
 - kapel, 35, 37, 51, 88, 108, 125-127.
 - kapelaans, 127.
 - koster, 51.
 - kosteres, 49, 51.
 - meestersen, 40, 41, 46, 49, 51, 58, 70, 71, 73, 80, 81.
 - *Nieuwe Huis*, 54, 73, 159, 205 n. 149.
 - onderpater, 127.
 - overmannen, 43, 49, 109.
 - raad, 43, 71.
 - rector, 49, 71, 109, 126, 127, 207 n. 41.
 - vrijwoningen, 58-59, 86, 93.
 - washuis, 205 n. 149.
- burgemeesters, 89.
- Burgerweeshuis, 225 n. 12.
- cellezusters, 110.
- clarissen, 71, 110.
- gerecht, 108.
- Heilige Stede, kapel, 91, 109.
- Kalverstraat, 91, 127, 155, 156.
- karthuiserklooster, 224 n. 191.
- minderbroedersklooster, 110.
- Nieuwezijds Voorburgwal, 109, 155, 156, 157.
- Onze Lieve Vrouwe-kapel, 109.
- Ossensluis, 91.
- Oude Nonnen, 71, 109.
- parochiekerk, 108, 126.
- reguleren, 224 n. 191.

- schepenen, 49, 70.
- schout, schepenen en raden, 70, 108.
- Sint Luciënklooster, 49, 155, 156, 157.
- Sint Luciënsteeg, 155, 156.
- Spui, 91, 157.
- stadsbestuur, 97, 108-110, 156, 204 n. 115.
- Antwerpen, 91.
- Atrecht, bisschop van, 18.

B

- België, 2, 6, 11, 41, 52, 61, 76, 86, 94, 97, 98, 100, 107, 125, 136, 140, 142-143, 144, 184.
 - Biezelinge, victorinnenklooster, 101.
 - Binckhorst (goed), 105.
 - Brabant, 1, 2, 184.
 - hertogen, 13.
 - Brielle
 - begijnhof, 25-26, 35, 39, 43, 48, 75, 77, 96, 107, 110, 121, 127-128, 158-159, 186.
 - boekhouder, 48.
 - kapel, 35, 127-128.
 - meesterse, 39, 48.
 - raad, 43.
 - vader, 43, 110.
 - burgemeester, 43, 110.
 - kapittel, deken v. het, 127.
 - Maarland (stadswijk), 25, 159.
 - Maarland (water), 35.
 - Sint Catharinakerk, 96, 220 n. 56.
 - Sint Pieterskerk of Maarlandse kerk, 25, 96, 127, 158, 159.
 - kerkmeesters, 75.
 - stadsbestuur, 26, 35, 110.
 - Vrouwenhuis, 35, 110, 121, 159, 203 n. 71.
 - Brugge, 214 n. 164.
 - begijnen, begijnhof, 197 n. 11, 204 n. 101.
 - Brussel, begijnhof, 185, 206 n. 3.
 - Burgh, 9, 29, 107, 186.
- D
- Damme, begijnhof, 197 n. 11.

- Delfland, provisor van, 49, 121, 122, 123.
 - Delft, 28, 99, 128, 129, 130, 159.
 - Bagijnesteeg, 159, 161.
 - begijnhof, 6-7, 11, 12, 15, 24, 31, 39, 40, 51, 54, 58, 74, 76, 85, 92-93, 96, 101, 103, 105, 110-111, 121, 128-131, 159-162, 184, 186.
 - convent, 58, 93, 160.
 - kapel, 51, 129-131, 159.
 - kosteressen, 51.
 - kosteren, 51.
 - meestersen, 39, 40, 49, 51.
 - onderpater, 131.
 - rector, 129, 130, 131.
 - slachthuis, 205 n. 149.
 - ziekhuis, 54.
 - begijnhofmeesters, 43, 111.
 - burgemeesters, 205 n. 136.
 - Nieuwe Kerk, 93, 128, 129.
 - Oude Delft, 6, 12, 131, 159, 160, 161.
 - Oude Kerk, 7, 128, 129, 130-131, 133.
 - kapelaan, 144.
 - kerkmeesters, 96.
 - Onze Lieve Vrouwe-kapel, 96.
 - pastoor, 31, 131.
 - Polanen, huis en hof, 159, 161.
 - Rietveld, 28-29.
 - Sint Aagtenklooster, 199 n. 15.
 - rector, 122.
 - Sint Barbaraklooster, 199 n. 15.
 - Sion, regulierenklooster, 146.
 - prior, 122.
 - stadsbestuur, 49, 54, 74, 110-111, 159.
 - Deventer, Meester Geertshuis, 56, 106, 199 n. 15.
 - Diepenveen, klooster, 57.
 - Diest, begijnhof, 185.
 - Doornik, bisschop, 18.
 - Doortoghe, vrouwe van den, 90.
 - Dordrecht, 24, 132-133.
 - begijnhof, 4, 7, 12, 15, 22, 23, 24, 31, 40, 49, 52, 54, 82, 89, 94-95, 97, 103-104, 105, 111-112, 132-133, 163-164, 184, 186.
 - infirmerie, 54.
 - kapel, 132-133.
 - meestersen, 40.
 - begijnmeesters, 43, 111.
 - Grote Kerk, 132-133.
 - kapittel, 7, 132.
 - pastoor, 132.
 - Heer Heiman Suisstraat, 133, 163.
 - Mafдалenazusters, 89.
 - Mariënbornklooster, 94-95.
 - minderbroedersklooster, 145.
 - stadsbestuur, 82, 111-112, 113, 163.
 - Visstraat, 133, 163.
 - Voorstraat, 133.
 - Voorstraatshaven, 133, 163.
 - Wijnhaven, 133, 163.
 - Duitse Rijk, 16-19.
 - Duitsland, 2, 6, 11, 24, 29, 94, 96-97, 98, 100, 105, 107, 120, 143, 144, 152, 195 n. 37.
- E
- Edam, 26.
 - Egmond, abdij, 13, 95.
 - Enkhuizen, 26.
- F
- Frankfurt, 213 n. 148.
 - Frankrijk, 6, 17.
- G
- Geervliet, kerk, 11.
 - Gent, begijnhof, 197 n. 11.
 - Goes, 199 n. 17.
 - Gorinchem, 27.
 - Sint Magdalenaklooster, 28.
 - Gouda, 27.
 - zusterhuis, 199 n. 15 en 16.
 - 's-Gravenhage, 49, 123.
 - Hofkapittel, 108, 109, 126, 127, 156.
 - 's-Gravenzande, 13, 73, 105, 107, 164.
 - begijnhof, 4, 8, 11-12, 13, 15, 22, 23, 24, 30, 39, 40, 41, 43, 49, 53, 73-74, 76, 77, 83, 85-86, 87, 90, 97, 98, 105, 107, 112, 119, 120, 121, 122, 123, 134-135, 146, 164-166, 186, 205 n. 149.
 - biechtvader, rector, 48, 49, 134.
 - infirmerie, 53, 54.
 - infirmeristers, 53.
 - kapel, 134-135, 166.
 - meestersen, 39, 40, 41, 48, 49, 53, 73, 90, 122.
 - raad, 43.
 - burgemeesters, 112.
 - gasthuis, 8, 13, 100, 134, 165.
 - gerecht, 124.
 - Heilige Geest, 10.
 - Heilige Geestmeesters, 73.
 - parochiekerk, 13, 23, 90, 96, 135, 164, 165.

- pastoor, 90, 134, 135, 145, 146.
- Regulierenklooster, 164, 165, 206 n. 149.
- schepenen van het platteland, 49.
- schout, 90.
- schout en schepenen, 22, 112.
- stadsbestuur, 90, 112, 121.

H

- Haarlem, 27, 34, 91, 104, 108, 113, 166, 167, 188.
- Bakenessergracht, 64, 166-169, 227 n. 50.
 - begijnhof, 4, 8-9, 12, 15, 20, 21, 22-23, 24, 27, 31, 32-34, 35, 36, 37-39, 40, 41, 42, 43, 44-45, 46, 49-50, 51-52, 54-57, 59, 60, 62-64, 65, 69, 70, 71, 74, 76, 77, 78-80, 81, 83, 84, 85, 87, 89, 91-92, 93, 95, 97, 99, 104, 105, 108, 113-115, 119, 122, 123, 125-126, 135-137, 140, 141, 146, 147, 151, 166-170, 184, 186.
 - bakhuis, 169, 205 n. 149.
 - brouwerij, 59.
 - conventen, 44, 50, 54-57, 63, 78, 84, 92, 93, 169.
 - conventsmeestersen, 50, 55, 80.
 - kapelaans, 137.
 - kerk, 8, 13, 31, 33, 34, 35, 37, 51-52, 62, 63, 65, 78, 91, 126, 135-137, 146.
 - koster, 51-52.
 - kosterssen, 51-52, 80.
 - meestersen, 40, 41, 43, 44-45, 46, 49, 50, 51, 62, 63, 64, 78, 80, 84, 91, 92.
 - pastoor, 37, 45, 50, 78, 80, 113, 137.
 - poorthuis, 52, 169.
 - portiersters, 50, 52, 169.
 - raad, 43, 44, 45.
 - Sint Aagtenconvent, 54.
 - Sint Agnietenconvent, 55, 56.
 - Sint Barbarenconvent, 55, 56.
 - Sint Geertruidenconvent, 54.
 - Sint Luciënconvent, 55.
 - slachthuis, 169, 205 n. 149.
 - voogd, 44, 49, 50, 55.
 - vrijwoningen, 59, 63, 93, 170.
 - washuis, 205 n. 149.
 - ziekenhuis, 54.
 - burgemeesters, 114, 122.
 - clarissenklooster, 114.
 - gerecht, 45.
 - Jansstraat, 168, 169.

- johannieters, 100, 146-147.
 - commandeur, 113, 147.
 - Lange Begijnensteeg, 168, 169.
 - minderbroeders-observanten, 146.
 - predikherenklooster, 145.
 - Regulierenklooster, 200 n. 6.
 - schepenen, 63, 80, 114.
 - Sint Bavokerk, 135, 137.
 - stadsbestuur, 35, 38, 44, 62, 91-92, 108, 113-115, 123.
 - Wijde Appelaarssteeg, 137.
- Heidelberg, 108-109.
- Henegouwen, 143.
- Herenthals
- begijnhof, 125.
 - parochiekerk, 125.
 - pastoor, 125.

Heusden

- begijnhof, 26, 39, 108, 120, 137-138, 170-171, 186.
 - kapel, 137-138.
 - meesterse, 39.
 - rector, 137.
 - Kleine Nederstam, 26, 170.
 - Mariënkroon, klooster, 170, 171.
 - Oude Mannenhuis, 227 n. 64.
 - Oudheusdense Poort, 170.
 - Oudheusdense Steenweg, 170.
 - schuttersdoelen, 170.
- Holland, Hof van, 5, 40, 45, 49, 114, 124.
- Staten van, 73.
- Holland en Zeeland, graven, 3, 4, 7, 10, 11, 12, 13, 23, 30, 31, 32, 38, 40, 43, 45, 47, 53, 54, 75, 76, 87, 90, 108, 113, 115, 117, 118-119, 123, 136-137, 141, 145, 146, 174, 175, 176, 186, zie ook: Albrecht (van Beieren), Filips de Goede, Floris IV, Floris V, Jacoba (van Beieren), Jan I, Jan (van Beieren), Willem II, Willem III, Willem V (van Beieren), Willem VI (van Beieren).
- Hoge Raad, 73-74.
 - stadhouder en raad, 123.
- Hoorn, 27.
- zusterhuis, 199 n. 16, 224 n. 191.

K

Kamerijk

- begijnhof, 204 n. 100.
- bisschop, 18.

Keulen

- aartsbisschop, 17, 19.
- begijnen, 2, 41, 82-83, 99, 143, 195 n. 37.

- predikheren, 143.
- Koningsveld, abdij, 101.

L

- Leeuwenhorst, abdij, 8, 25.
- Leiden, 4, 66, 95, 119.
- Bagijnendwarsgracht, 173, 174, 176, 178.
- begijnhof, zie: Pieter Symonsz.-'begijnhof', Sint Agnietenbegijnhof, Sint Pancras-'begijnhof'.
- Bloemendaal, hoeve, 172-176.
- burgemeesters, schepenen, raad, 115.
- Duitse orde, commanderij, 174-176.
- commandeur, 115, 138, 139, 142.
- gerecht, 175.
- Heilige Geestmeesters, 98.
- Hogelandssteeg, 152.
- Hooglandse Kerkgracht, 151, 152.
- Houtstraat, 172, 175, 226 n. 86.
- Katrijnengasthuis, 95, 148, 149, 177, 179.
- gasthuismeesters, 42, 46, 148.
- Kloksteeg, 174-176.
- Leidse Vliet, 172, 173, 178.
- Marendorp, 225 n. 27.
- Middelweg, 151.
- Papengracht, 172.
- Pieter Symonsz.-'begijnhof', 26, 40, 42, 46, 81, 87, 95, 97, 107, 115-116, 142, 148-151, 152, 153, 172, 175, 177, 179, 186.
- meestersen, bewaasters, 40, 42, 46, 149.
- Pieterskerkhof, 138, 139, 175, 176, 177, 179.
- Rapenburg, 57, 65, 66, 138, 172, 175, 176, 177.
- schepenen, 66, 69, 81.
- schout en schepenen, 37, 115.
- Sint Agnietenbegijnhof, 4, 9, 12, 15, 24, 26, 31, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 52, 57-58, 60, 62, 64-70, 71, 76-77, 81, 84, 85, 87, 89, 91, 93, 95, 97, 98, 104-105, 107, 115-116, 122, 138-139, 142, 171-179, 184, 186.
- convent, 57-58, 66-67, 84, 89, 115, 177.
- kapel, 57, 65, 115, 138-139, 176.
- kapelaans, 139.
- koster, 51.
- meestersen, 39, 40, 46, 48, 49, 64, 66-67, 69.

- opperkosteres, 51.
- portierster, 52.
- raad, 43, 48.
- rector, 49, 139.
- regenten, 46, 52, 67.
- voogd, 44, 48.
- Sint Pancras-'begijnhof', 26, 31, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 81-82, 83, 84, 85, 88, 92, 97-98, 99, 107, 115-116, 122, 142, 148, 151-153, 172, 186.
- meestersen, 40, 45, 46, 151.
- raad, 43.
- Sint Pancraskerk, 152.
- pastoor, 152.
- pastoor en kerkmeesters, 38, 42, 45, 46.
- Sint Pieterskerk, 95, 138, 139, 148, 171, 173, 174-175, 176.
- pastoor, 42, 46, 138, 139, 148.
- stadsbestuur, 57, 65, 95, 115-116, 148, 149, 151, 175.
- Leiderdorp, Doesven, 148, 149.
- Leliëndaal
- begijnen, 9, 15, 29, 107, 186.
- dominicanessenklooster, 9, 29.
- Leuven, begijnhof, 185, 206 n. 3.
- Lier, begijnhof, 53, 206 n. 3.
- Loosduinen, klooster, 196 n. 51.
- Luik
- bisschop, 18, 120.
- dioceses, 120, 137.
- Lyon, tweede concilie van, 16.

M

- Mainz, 213 n. 131.
- aartsbisschop, 120.
- begijnen, 100.
- Mariënborn (bij Arnhem), prior van, 57.
- Mariënweerd, premonstratenzerabdij, 90, 134, 146.
- abt, 90, 135, 146.
- Mechelen
- begijnen, begijnhof, 94, 221 n. 105.
- Grote Raad van, 5, 40, 90, 114, 176, 219 n. 26.
- Medemblik, 27.
- Merwede (heerlijkheid), 132.
- Merwede (rivier), 132, 133.
- Middelburg
- augustijnenklooster, 223 n. 175.
- prior, 145.
- begardenklooster, 59, 117.
- begijnhof, 9, 11, 12, 15, 21-22, 23, 24,

30, 31, 32, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 49, 53-54, 58, 59, 75-76, 87, 95-96, 98, 117, 120, 121, 122, 124, 136, 139-140, 179-180, 186.

- conventen, 42, 58.
- conventsmeesterse, 42, 58.
- infirmerie, 53-54.
- kapelaan, 140.
- kerk, 32, 98, 117, 139-140, 146.
- meestersen, overmeesterse, 30, 32, 39, 40, 42, 45, 47, 58, 75-76, 87, 117, 145.
- pastoor, 47, 59, 140.
- raad, 43.
- scholieren, 32, 98, 117.
- Sint Aagtenhuis, -kapel, 179-180.
- burgemeester, schepenen en raad, 117.
- burgemeesters en schepenen, 21, 42.
- cellebroeders, 117.
- gasthuis, 180.
- gerecht, 11.
- johannieters, 179.
- Koepoort, 179, 180.
- Korte Noordstraat, 180, 228 n. 90.
- minderbroedersklooster, gardiaan, 42, 144.
 - leesmeester, 47, 145.
- Noorddampoort, 179
- Noordmonster, parochie, 140.
- Noordpoort, 179.
- Onze Lieve Vrouwe-abdij, 13, 96.
 - abt, 22, 30, 42, 47, 95-96, 117, 120, 121, 122, 124, 140, 144-145, 146, 214 n. 158.
- pesthuis, 180.
- Schotse Hoek (Koningstraat), 179, 180.
- Sijspoort, 228 n. 90.
- Sint Jorisschuttersdoelen, 179, 180.
- Sint Pieterskerk, deken en kapittel, 21.
- Spanjaardstraat, 179, 180.
- Spuistraat, 179, 180.
- stadsbestuur, 21, 30, 40, 47, 98, 117, 140, 179, 180.
- Wagenaarsstraat, 179, 180.
- Westmonster, 179, 228 n. 90.

Monnikendam, 27.

N

Naaldwijk, 23.

- deken van het kapittel van, 122, 130.

Naarden, 27.

Noordwijk

- begijnen, 10, 15, 29, 107, 186.

- klooster van zusters van de derde orde, 29.

O

Osnabrück, begijnen, 213 n. 148.

Oudheusden, 170.

- parochie, 137.

P

Parijs

- begijnen, 79, 143.
- bisschop, 18, 19.
- predikheren, 143.

Purmerend, 27.

Putten en Strijen, heren van, 101, 195 n. 35.

R

Rijnland (Duitsland), 1, 2, 107.

Rijnsburg, begijnen, 10, 15, 24, 35, 107, 186.

Rome, 113, 127.

Rotterdam

- Bagijnestraat, 181.
- begijnhof, 26, 31, 34-35, 39, 42, 74-75, 76, 98, 108, 117-118, 140-141, 181, 186.
 - kapel, 140-141.
 - meesterse, 39, 118.
 - rector, 141.
- Broedersteeg, 181.
- Delftse Vaart, Spuivaart, 181.
- Sint Agnietenklooster, 118.
- Sint Annaklooster, 35, 118.
- Sint Laurenskerk, 118, 181.
- Slijkvaart, 181.
- stadsbestuur, 75, 117-118, 140.
- vroedschap, 34-35.
- zusterhuis, 118, 199 n. 16, 218 n. 94.

S

Schiedam, 10, 13, 27.

- begijnhof, 10, 11, 13, 15, 23, 97, 118, 141, 182, 186.
 - kapel, 141, 182.
 - rector, 141.
- begijn(hof)meesters, 43, 118.
- gasthuis, 13.
- parochiekerk, 13, 182.
- zusters des Gemeenen Levens, 199 n. 15 en 16.

Sint Bernard aan de Schelde, cisterciënzerabdij, abt, 125.

Sliedrecht, 132-133.

- parochiekerk, 132.

- pastoor, 7, 132.
- Spijkenisse, ambachtsheerlijkheid, 11, 195 n. 35.
- Straatsburg
- begijnen, 2, 83, 84, 99-100, 143, 195 n. 37.
- bisschop, 18.
- minderbroeders, 143.
- predikheren, 100, 143.

T

Tienen, begijnhof, 206 n. 3.

U

- Utrecht, 24.
- begijnhof, 19-20, 24, 37, 60, 134, 144, 221 n. 88.
- bisschop, 18, 19, 21, 22, 23, 42, 59, 76, 112, 120-124, 126, 127, 130, 131, 134, 135, 139, 140, 142, 144, 145, 146, 179, 186, zie ook: Frederik (van Sierck), Gwijde (van Avesnes), Hendrik (van Vianden), Jan (van Diest), Jan (van Nassau), Jan (van Sierck), Otto (van Holland).
- dioceses, 19, 20, 23, 120, 186.
- Domkapittel, deken, 144.
- pastoors, 144, 221 n. 88.
- predikherenklooster, 144.
- Sint Marie, deken van het kapittel van, 144.
- Sint Paulusklooster, abt, 19, 101.
- wijbisschop, 126.

V

- Valenciennes, begijnen, 18.
- Vienne, concilie van, 3-4, 16-24, 121, 186.
- Villers, cisterciënzerabdij, abt, 125.
- Vlaanderen, 143.
- graven, gravinnen van, 13.
- Voorne, vrouwe van, 100.
- Voorschoten, 101, 105.

W

- Walcheren, provisor van, 12, 121, 124.
- Wassenaar, heer van, 101.
- Weesp, 27.
- Werendijke, benedictinessenklooster, 194 n. 2.
- Worms, begijnen, 213 n. 148.

Z

- Zeeland Bewesterschelde, rentmeester van, 30, 42, 47.
- Zierikzee
- Bagijnestraat, 182, 183.
- baljuw, 30, 47.
- Begijnepoort, 183.
- begijnhof, 10, 11, 12, 15, 20, 21, 22, 23, 30, 31, 32, 35, 38, 40-41, 43, 45, 46-47, 48, 53, 54, 59, 75, 76, 82, 83, 87, 89, 90, 98, 118-119, 122, 123, 141, 142, 182-183, 184, 186.
- infirmerie, 53, 54, 141.
- kapelaan, 141.
- kerk, 10, 47, 90, 141.
- kluis, 59.
- meestersen, 40-41, 42, 45, 47, 48, 75, 119.
- pastoor, 45, 48, 75, 141.
- raad, 43.
- rentmeester, 47.
- uitmeesters, 41-42, 43, 45, 47, 48, 75, 119, 123, 219 n. 26.
- Breedstraat, 183.
- burgemeesters, 41-42, 48.
- Krepelstraat, 182, 183.
- Nazarethklooster, 75, 119, 209 n. 20.
- Nieuwe Bogertstraat, 182, 183.
- predikherenklooster, 145, 182, 183.
- Sint Jansstraat, 183.
- stadsbestuur, 30, 42, 43, 47, 48, 59, 75, 82, 83, 98, 118-119.
- Zouteleeuw, 213 n. 131.
- Zwartewaal, slag bij, 128.

E.W.J. Koorn — *Begijnhoven in Holland en Zeeland gedurende de middeleeuwen*

